



*И ктаб за хайи халкъдиз бахизава.*



Типография № 1 им. С.М. Кирова

Гъурметлу ктаб кЕлайбур! И ктабдикай куь фикирар  
лезги газетдин редакциядиз, садни автордин агъадихъ галай  
адресдиз ракърун тІалабзава.

Махачкала, пр. И. Шамиля, 73а, кв. 39

Курбалиеву Абдурахману Нуралиевичу.

**АБДУРАГЪМАН МУГРАГЪВИ**

# **АЖАЛДИН ХУРА**

Роман  
повестар, очеркар, гъикая, драма ва пьеса

Махачкала 2006

ББК 84 лезг

**АБДУРАГЪМАН МУГРАГЪВИ**

**“АЖАЛДИН ХУРА”** : Роман,  
повестар, очеркар, гъикая, драма ва пьеса.  
Махачкала 2006 йис **219** стр.

**АБДУРАХМАН МИКРАХСКИЙ**

(Курбалиев Абдурахман Нуралиевич)

**Наперекор смерти.**

Роман.  
Повести, очерки, рассказ, драма и пьеса.

*Абдурагъманан Муграгъвидинин и таб «Ажалдин хура» виликан и тIар алай табдикай, анна хъавунвай бязи дегшивилерикай ахиримжи вахтара кхъенвай алава повестрикай, очеркрикай ибарат 7 лагъай таб я.*

*Абдурагъманан Муграгъвидин “Ажалдин хура” романда кьиле физвай вакъиайри чи эсирдин 40-йисарилай эгечIна 80-йисарал кьведалди девир къазва.*

*Эсерда халкъдин арайра авай са бязи чIуру хасетрин “инсанар”, са бязи чIуру адетар къалурзава. Эсерда, кыляй-кылиз, халкъдин сакит яшайиш, абурун секин уьмуьр тухуниз манийвалзавай са бязи чIуру хесетрин “инсанрихъ” галаз дяве тухузва. И карда романдин кылин игит силисчи Мевлидан гъамиша гъахълувал патал чIугур зегъмет ва ада гъамиша гъахъ винел акъудайвал аквазва.*

*Эсердин кылин метлеб халкъдиз дуьз рекъиз, инсанар чеб-чтихъ галаз гъуьрметлу яшамии хъуниз, чIуру къастарилайни, чIуру ниятрилай гыл къачуниз эвер гун я. Эсердай гъахъ-гъамиша гъалиб жедайди аквазва.*

ББК 84 лезг.

Курбалиев Абдурахман Нуралиевич  
2006 г.

## АДАЛАТДИН АРХА

Россиядин писательрин Союздин член, шаир, прозаик Абдурагъман Муграгъви келдайбуруз шиирринни романрин ругуд ктабдин автор яз чида: 1996-йисуз Дагъустандин учебно-педагогический издательствова сад лагъай ктаб «КІанда рикІиз» (172 чин), 2000-йисуз Махачкъаладин І-нумрадин типографияда къвед лагъай ктаб «Руьгъдин гъарай», сад лагъай издание (432-чин), 2001 лагъай йисуз пуд лагъай ктаб «Руьгъдин гъарай», къвед лагъай издание (448 чин), 2003 лагъай йисуз Дагъустандин ктабрин издательствова къуд лагъай ктаб – роман «Ажалдин хура» (272 чин), 2004 лагъай йисуз Москвада «Общество дружбы и сотрудничества с зарубежными странами» издательствова шиирринни поэмаирин кІватІал «Радуга жизни» урус чІалал (444 чин) вад лагъай ктаб ва ругуд лагъай ктаб – «Коварство алчности» (Агъзун вилин пехъивал) (332 чин) урус чІалал акъатна.

Им Абдурагъман Муграгъвидин ирид лагъай ктаб я. И ктаб «Ажалдин хура» романдин къвед лагъай издание я. И ктабрин авторди шиирралди вичин хсуси ва санлай вири хайи халкъдин уьмуьрдикай веревирдерзава, лезги чилин тарихдикай фикирар ийизва.

Шииррихъ галаз сад хъиз Абдурагъман Муграгъвиди прозадани вичин къуватар ахтармишзава. Адан са къадар гыкаяярни очеркар «Дагъустандин дишегъли» журналда ва «Лезги газетда» чап авунай. А эсерра авторди халкъдин марифатдинни тербиядин месэляяр къарагъарзавай, чи халкъдин тарихда чка къунвай баркаллу ксарин къаматар чІугзавай.

Абурукай са бязибур и куь вилик квай ктабдани гъатнава.

Амма и ктабда гзаф ва къилин чка «Ажалдин хура» тІвар алай и романди къунва.

Ихътин чІехи эсер кхьин патал автордиз къуват адан уьмуьрдин чІехи тежрибади, яргъал йисара лезги хуьрера муаллимвал ийиз, инсанар акуни, абурун ацукъун-къарагъун, хесетаркъилихар чир хъуни гана лугъуз жеда.

Романда къиле физвай вакъийри 40 йисалайни гзаф девир къазва. Им чІехи девир я. Вични Ватандин чІехи дяведилай вили-

кан йисарилай эгечІна та кьенин йикъарал кьведалди. Ибур чи уьлкведин ва кьилди чи лезги халкъдин уьмуьрда ва тарихда зурба, муракаб ва кьетІен йисар я. Романдин игитар гъа и девирдин вакъиайрин гара аваз битмиш жезва.

Авторди халкъдин яшайиш,адан мурадар-метлебар ачухуниз гзаф фикир гузва. Эсердин вири вакъиайрихъ галаз алакъада аваз чи вилик романдин кьилин игит силисчи Мевлидан кьамат акъатзава. И кас жуьреба-жуьре имтигъанрай акъатнвай къагъриман яз аквазва. Ам адалат патал, гъахъ патал алай халис женгчи я.

Романдин кьилин мана-метлеб инсанар намусдинмихъвилелди, рафтарвилерин ачухвилелди, руьгъдин жумартвилелди яшамиш хьун ва гъар-гъикІ хъайитІани гъахъ гъалиб жедайдахъ инанмиш хьун ва адалатдизни инсанвиллиз гьуллугъ авун я.

Яшлу ва тежрибалу муаллимди кхьенвай ктабдикай кІелдай-буру, са шакни алачиз, хъсан тарсар хкудда.

*Арбен КЪАРДАШ  
шаир, Дагъустан Республикадин  
Гьукуматдин премиядин лауреат.*





**АЖАЛДИН ХУРА**  
Роман



Сад лагъай пай

**МУСИБАТ**



## ЭСЛИ

Акван чи тебиатдин буба — рагъ ни фад къаршила-мишдатла лугъуз, гъар экуьнахъ булутрихъ галаз гъуьжетра авай Шагъ дагъдин кIукIушар цавун аршдиз хкаж хъана, ракънинин сифте нурар вичин хурал илифарнавай дагъдин рагари, хважамжамдин рангарин куьпдикай хкудайбуру хъиз, рапрапар гузвай. КукIвал алай живеринни муркIарин лацу келегъа билбилжегъредин дуьгуьрдиз элкъвена.

Шагъ дагъдин гъекъерикай арадал къвезвай Шагънабат вацIун къве патал Шагъдагъдин этегар гуьзел ва гуьлчимен яйлахар яз эКIя хъанва. Абур чка-чкадлай артух дерин тушир, къуза пад руквари, гуьнеяр мадни таза, къацу векъери кIевнавай дерейри къатI-къатI авунвай гъал акурла, на лугъуди, ви вилик лепе алай гъуьл ква.

Гъа ихътин яйлахрин этегрикай са этегдал, са рат къван авай тIулал са лезги хуьр бинелу хъанва. Ана зи эсердин къагъриманар Мевлидни Эсли, яшамиш жезва. Гатфариз, къуд патахъайни багъларин юкъва авай и хуьр, багълари цуькни ахъайла, лап женнет хъиз аквада.

Эсли лежбердин хизанда дидедиз хъана, вичин хайи хуьре яшамиш жезва. Аял чIавалай ам дидедиз куьмекар гуз: кал нехирдал тухуз, нянихъ нехирдин вилик физ, кIвалин некIедин булах-кал къаршиламишиз, са гафуналди, маларал рикI алаз вердиш хъана.

Ингъе, кIула са хейлин векъерин шалани аваз Эсли кIвалихъди хуьквезва. Ам акур рушари, чеб-чпив рахаз, сада садаз лугъузва: “И ацIай гатфаризни и Эслидин данаяр тух жезвач жал?! Мад чуьлдай векъер гъизва”. И гафар Эсли чпин патав ахгакъайла гъадазни тикрар хъувуна:

— Я руш, Эсли, ви данаяр и ацIай гатфаризни тух жезвачни, — лагъана Зуьгъреди.

— Я руш, гъвечІизамаз хъсан хвейи дана фад ва пара чІехини жеда. Адакай жедай кални зурба жендек авайди жеда. За зи данадикай ахътин са кал ийида хъи! Ша куьнни! Чна гъар нянихъ физ кьерех-бужахрай, хъуртІарай чи данайриз къацу векьер гъин. Тух яз хъайитІа тІуьн тавурай. Артух хъункай зиян авач хъи.

И вахтунда Эслиди хуьре сифтегъан мектебда кІелзавай. Класда авай аялри, сада захъ галаз ацукъ, муькуьда зи патав ацукъ лугъуз, Эсли гъардаз вичин патав ацукъна кІандай. Вучиз лагъайтІа, Эслидиз гъам тарсар хъсан чидай, гъамни хъсан къилихар авай.

Гъар йикъуз Эслидин патав кІвализни са шумуд аял къведай. Сада чаз грамматикадай гайи тапшуругъ авайни? Сада, вуна гъисабдай гайи месэла гъялнани? Ам гъикІ гъялнава? Сада, историядай чи тарс гъим тир? лугъуз хабарар къадай. Эслиди абуруз вичелай алакьдай вири куьмекар гудай.

Лап гъвечІи тирдалай къулухъ маларал рикІ алай Эслидиз кал ацазни гъакІ фад чир хъанай. Адаз маларикай кичІеда-чир. Ам пара гуьр тир.

Са сеферда Эсли вичин таяр-туьшерихъ галаз къугъвазвай. Бирдан нехир хуьквез акуна. Вув, зун хъфена, — кал ацана кІанда, — лагъана юлдашриз.

— Пагъ, — лагъана са руша, — лап лагъане, вавай кал ацаз жедани?

Муькуь рушарни хъуьрена, инанмиш тахъай хъиз.

— ЯтІа, ша чи гъаятдиз тамаш.

Эслидин гуьгъуьна гъатна 3—4 руш, ада кал ацадайла тамашиз фена.

Эсли кІвализ хъфена, серниж гваз хтана, кІане са тІимил ядни авай. Эвел калин вилик къацу векьер вегъена, данани адан вилик кутІуннавай. Ахпа дана ахъайна. Дана акахъна нек хъвадай чІавуз Эслиди адав тІимил-тІимил гагъ са мам, гагъ масад жекъваз турдалай къулухъ, дана къахчуна, епинив

кутун хувурдалай кьулухъ, Эсли сернижни гваз калин кIаник ацукъна, сернижда авай цяй калин мамар чухуьн хьууна, башламишна ацаз. Пагъ, са жугъ-бугъ, жугъ-бугъдин ван ацалтна хьи, килигзавай рушар мягтел хъана.

Кал ацана кутьягдайдалай кьулухъ кьахрагъай Эслидин гъиле авай некIедив ацIанвай серниждин винелай бугъ, кьерехрилайни, шампански цайи румкайрилай хъиз, каф алахъзавай.

Ахпа руша мад дана ахъай хьууна, калин регъуьда амай нек са кьадар хъваз тун хувурдалай кьулухъ, дана кьахчуна кутун хьууна.

И гьал акур рушар аламат хъайи саягъда чеб-чпив рахаз рахаз хъфена. Абруз лугъудай са гафни амачир.

Сифтегъан мектеб кутьягъна, мад кIелиз маса хуьруьз фидай мумкинвал тахъай руш, 13—14 яш хъайидалай кьулухъ, кIвале дидедиз куьмек хъана. Ада мад садрани диде экунахъ кал ацаз фад кьарагъар хьуунач. Кал вичи ацаз, вичи нехирдал тухуз хъана. “Диде чан, лугъудай, — на, зун гъвечIи тирла, йифиз ширин ахварар чIуриз, заз хурудин нек гун патал кьарагъиз, гьикI хвенайтIа, гилан гъвечIи аялар хуьзвай дидеяр акурла за кьатIизва. Гила зун чIехи хъанва, гила хъайитIани, а эвезрай жуваз регъятвал хъия, экуьнин ахварар хамир, кал завай ацаз жезва”.

Эсли гила агакъай, жаван руш я. Таяр-туьшер чуьлдин кIвалахрал экъечIайла, Эслидивай акъвазиз жедан мегер? Ам вичин чIехибуру гьиниз буюрмишайтIани, ваъ тийижиз фидай. Ада вичиз лагъай кIвалах, гьамиша адет тирвал, вичелай вичин диде, буба рази жедайвал, халкъди тарифдайвал кьилиз акъуддай. Куьз лагъайтIа, вири инсанриз, иллаки вири рушариз хъиз Эслидизни, вичикай хъсан рахун, вичин тариф авун хуш тир. А тариф ада вичин зегъметдалди, акъулдалди кьазамишзавай. Ада кIвалахдал вичихъ галай юлдашрикни тади кутаз: “Я вахар, атайди атана, гьич тахъайтIа са баракалла хъайитIани кьачун, кьвазмир, гъан, кьарагъ,

беса ацукъбайкъван!” — лугъуз, абурун кылел регъв регъве-  
дай. И чІавуз, — “Атай чуьлдани чи кылелай бригадир ки-  
ми хъанач хьй”, — лугъудай жавабрин ванерни текъвез ту-  
шир, амма абур тек-тек тир.

Тебиатди гъар са жавандиз ганвай пай тир муьгъубат-  
дикай, агакънавай, я къакъан тушир, я аскІан, юкъван буй-  
дин къумрал, михьи якІарин, элкъвей, ацІай варз хътин си-  
фет, чІулав гъакъикъар хътин гъамиша хъуьрезвай къве вил,  
цІийи вацраз ухшар авай шуькІуь, чІулав рацІамар галай,  
къакъан пелен юкъвалай къве патахъ пайна, къилин чІулав  
чІарарал акъуднавай къечІем къалин кІаз хътин хъуьтуьл  
чІулав, яргъи къве киф, михьи келегъадикай хкудна  
къекъвезвай, къирмаж хътин беден авай Эсли къерех тушир.  
Адазни вичин кІаниди авай. Анжах а кІанивал тек са вичин  
рикІе авай. Лезги къанунра, къилди руш гададихъ галаз ра-  
хаз акун лайихсуз кІвалах яз гъисабзава. Гъавилияй кІани  
рушани, кІани гадади чпин фикирар, чпин мукъва ксарин  
(вахарин, халайрин) куьмекдалди сада-садаз мялумардай.  
Чуьлда кІвалахдайла, Эслиди кІвалахзавай сегъе, лап  
яргъай, адан ширин сесиналди, кІани ярдин къисмет якъин  
тийижирвилай куз-куз лугъузвай манийрин сесинлай чир  
жедай. Эслидин манияр:

*Тик гуьнедай къве къвед фида  
Къуьн-къуьневаз, къуьн къуьневаз.  
Валлагъ, гада, къе фу тІуьр туш,  
Къенфет хътин вун рикІеваз.*

Гагъ-гагъ ада вичин кІани ярдин тІвар къан тийиз,  
гъадазни вичихъ галаз кардалди гъуьжетриз эвер гуз ихътин  
манияр лугъудай:

*Зунни жаван, вунни жаван,  
Сад-садаз къисмет жеда жал?  
Ша, майдан я, гъуьжета кван,  
Белки вахъ жуьрэт жеда жал.*

Куыз лагъайтIа, Эслидиз къисмет хъайитIа, вичиз жедай адахлуни халкъдин баркалла алайди хъун кIанзава.

Эслидал вилер алай жаванар хуьре тIимил тушир. Жаван гадайри чпин рикIяй, адан манияр гъарда вичиз лугъузвайди яз къабулдай. Ибурукай сад, юкъван буйдин, гъяркъуь къуьнер авай, ацIай лацу якIарин, тIимил элкъвей сифет дин, чIулав вилерин, къакъан пелел алай чIулав мекери, варз хъиз гъамиша хушлуз къалурзавай, гъамиша чиник хъвер квай, шад хасиятрин гада Мевлид тир. Мевлидани, Эслидин эвер гун вич паталди яз къабулдай. Вичини рикIяй кIани рушалай гуьгъуьна амукъун пара ажузвал хиве къун яз гъисабдай. Гадади гъар са йикъан нормаяр са шумуд къат тамамариз, гъадалди Эслидин вилик вич уьзуьагъ яз гъисабдай.

Эсли гъар нянихъ кIвалахдилаь хтайвалди, чин-гъил чуьхвена, дигана-чIагана, дамах-чахмагна, зар алай къурмаж хъиз, эрчIи къуьне квар аваз, эрчIи гъил эчIез яна, хуьруьвай тIимил яргъа авай Залзам булахдал фидай. Булахдал фидайла, ам акур инсан, къе ам гвен гвена никIяй, я тахъайтIа, векъ кIватIна векъяй хтайди я лагъай гафунихъ инанмиш хъун четин тир. Адахъ авай а кутугай гуьзелвал, адал алай зегъметдин баркаллади мадни артухарзавай.

Язух гадайризни-рушариз чи лезги адетри ачухдиз гадани руш текдиз сад-садав рахун, чпин рикIерин муьгъуьббат ачухдиз лугъун къадагъа авунвай, ам айиб гъисабдай. Гъавилай, чпин кIани рушарихъ галаз ачух мецелди сиркъам тежезвай гадаяр, рушар яд тухуз булахдал къведай вахт хъайила, абуруз вилерин кIаникай хъайитIани садра килигун патал, цин рекъин къерехар тирвал чка-чкадал, садни булахдиз мукъва са пелел, туп-туп кIватI хъана ацукъдай. Абурун арада, гъелбетда, Мевлидни аваз жедай.

*Къвед лагъай къил*

## СВАС ЖАГЪАНА

Йикъарикай са йикъуз, нянин хуърекарни тГурдалай кьулухъ Мевлидан кІвале адан диде Гуълпери, буба Гьесен, гъвечІи стха ва вах ацукънавай.

— Я итим, вуна гъич рикІелни гъизвач хьи, гъикІ хъана, ваз тахъайтІа кичІезвани? — хабар кьуна Гуълпериди.

Гьесена жаваб гана:

— На заз квекай кучІурарзава, я Гуълпери, ачухдиз лагъ кван ви дерт вуч ятІа, ваз вуч лугъуз кІанзаватІа.

— Я итим, ваз аквазвачни гада агакънавайди? Адан таяр-туъшер вири эвленмиш хъанва. Бес чаз дуст, душман авачни, абуру лугъудачни, Гьесенан гуж акакъзавачтІа, гададиз мехъердай? ТахъайтІа вуч гуъзлемишзаватІа?

— Я паб, зун гъазур я. Лап пакагъанлай мехъер башламишин. Чаз кими са затІни авач. Вуна анжах свас жагъура.

— Хъсан, гъакІ лагъ ман фадлай. Свас за лап пака жагъурични. За гададивай хабар къада, адан вил алайди вуж ятІа, ахпа а рушан диде бубадин кІвализ фена, абрувайни са разивилин гаф къачуда.

И чІавуз Мевлид, регъувилей кІвалай экъечІна.

Пакад йикъуз дидеди гададивай меслятдалди жузуна:

— Я хва, гила вун чІехи хъхъурай хъулгъудай кІвалах амач хьи, эвленмиш хъунухъ ата-бубайрилай амай ва хъана кІанзавай кІвалах я. Чун халкъди айиб тавурай, вучиз гададиз мехъерзавачтІа лугъуз. Вуна чин къамир, ваз бегелмиш руш вуж ятІа лагъ, чун гъа рушан паталай фин, а рушан гафни ва адан диде-бубадин гафни чирна, са гъвечІи лишанни кутан.

— Я диде, рушар пара ава, гила за ваз гъикІ лугъун, заз са рушан мезни акунвач эхир. Вун са рушан паталай фейила зи разивал аваз атай чІал чир жеда, бирдан а рушаз кІан тахъайтІа, зун айибдачни? Вун маса рушан паталай хъфейла,



а руша лугьудачни: “Адаз эвел а флан руш кІан хъайид я, адан илчи эвел гъа рушан паталай фейид я, зун кІанзавайди тиртІа, эвел инал къведай?” Адани икІ лагъана отказ авуртІа, ахпа вун хуъре авайкъван вири кІвалер гъисабиз къекъведани? За ваз заз кІанзавай руш лугьуда, ам Агъмедан руш Эсли я, ваз чидани?

— Эхъ, я бала, а мектебдин къвалав гвай Агъмедан, дидедин тІварни Пержи тушни?

— Гъа гъам я, диде. Анжах вун кІвализ фидач. Гъар-гъал руш вич акуна, гъадан гаф чира, ахпа кІвализ фейитІа жада.

— Ам завай. Лап къе за ам жагъурна, зун рахада.

Гъа и йикъуз, югъ чІимел югъ тир, куьлуъз чиг къвазвай, жемьтар чуьлдин кІвалахрал фенвачир, Эслини кІвале жедай югъ тир. Мевлидан диде кІвачерал къакъан, шуькІуь бедендин, чина нур авай Гуьлпери, са тІимил мичІи — вили рангунин гъални къачуна, Эслидин диде Пержидин кІвализ фена, гъаятдин рак ахъайна, къвед-пуд кам къачунвай, бирдан са чІехи, къалин чІар алай, чІарар палан-палан хъанвай цІару кицІ, гъаятдин са пипІай къарагъна, ав, ав! ав, ав! ий-из-ийиз Гуьлперидин винел къвезвай. КичІе хъайи дигъегъли гагъатна къецел, анжах рак акъал хъувуна хъи, гъа и арада адан булушкадин пад гъатна кицІин сиве. Гуьлпериди къецихъай, кицІи къене патай, гъарда санихъ ялай булушкадин са пад гватна, кицІин сиве амукъна.

И гъаф-гъаф, гъафдин ванцел къецел экъечІай Эслидиз кицІ сиве са пекни аваз рикІинин вилик акурла, тадиз-тадиз тахъ-пахъ, тахъ-пахъдин ванцив гурарай эвичІна. Эверна кицІ къуна, тухвана вичин демекда кутуна, рак мягъкем акъална, агалайдалай къулухъ кицІи вуж тиртІа къазвайди чирун патал, фена гъаятдин рак ахъайна. КилигайтІа, къецихъ галайди агъа мягъледай атанвай Гуьлпери хала я. КичІе хъанвай адан чина ранг амачир, лацу хъанвай.

— Я бала, а гиликъайди, кутІун къванни ийични? Са тІимил амай ки чІехи баладик акатиз. Аллагъдиз шукур,

икІни кѳутармиш хъайиди.

— Я хала, ваз чаз кицІ авайди чидачирни? Рак ахъай та-  
вунмаз эвердай ман.

— Я чан руш, чир хъанач ман, чидайтІа эвердачирни?!

— Ди ша, за кицІ кІевирнава.

Эсли вилик, Гуьлпери гуьгъуьна гъахъда гъаятдиз.

— Я чан руш, килиг, им зи булушкадин пад я кицІи гу-  
дай, — лагъана чилелай вичин булушкадин кІусни къахчуна,  
Эслидихъ галаз кІвализ фена. Эслидин дидени кІвале авай.

РакІарлай къенез гъахъун кумаз Гуьлпериди Пержидиз:

— Ваз саламалейк, — лагъана салам гана.

— Алейкум салам — жаваб гайидалай кьулухъ, ацукъа  
лагъана теклифна. Гуьлпери ацукъайдалай кьулухъх адаз  
хваш-беш авуна.

— Я чан вах, Пержи, и зи булушкадиз тамаш, куь гили-  
къай Царака пад акъудна. Гена кІвач гъатнач, Аллагъдиз  
шукур.

— Я Эсли, чан руш, ваз лугъузвачни а къейиди садрани  
ахъаз тамир. Пагъ, вуч чІехидакай хкатначни! — Ахпа гуьл-  
периди ихтилат башламишна, вичин дерди лагъана.

— Зун, хразвай гуьлуьтриз эт рангунин гъал кими хъанва  
лугъуз, гъал гъалинихъ галаз дегишарун патал атанвайди я,  
— лагъана. Папари сада-садавай жузун-качун, ихтилат-  
суьгъбетдилаь кьулухъ Пержиди:

— Я вах, акІ ятІа чаз терез герек жеда. Зун къуншидин  
кІвализ фена терез гваз хуькведа. Эсли, чан руш, халадиз  
чай це, — лагъана ам фена.

И кІвалах Гуьлпериридиз лап кІани кІвалах хъана. Ам Эс-  
лидихъ галаз кылди амукъна.

— Чан руш Эсли, инал ша. Килиг, чан руш, зун гъал  
багъна авуна анжах вун акун патал атанвайди я.

— Я хала, чаз чун гъамиша аквазвайбур тушни, — ла-  
гъана Эслиди.

— АкІ ваъ, зи гада Мевлид ваз чидани?

— Бес гьикIа, гьелбетда чида.

— Гила я гьамни, я вунни мад чIехи хьхьурай лугьудай кIвалах амач. Заз ви гаф чир хьана кIанзава. Эгер ваз зи хва бегелмиш ятIа, чаз ви тIвар кьуна, куь кIвализ, ви дидедин, бубадин патав илчийр ракъуриз кIанзава. Эгер вун рази тугьтIа, и чи ихтилат зини ви арада амуьрай.

— Я хала, — лагьана Эслиди, — регьувивилив чинин са пад кьелечI ипекдин генжедив кIевунивди, — заз ви гададик тахсирар кутадай вуч ихтияр ава. Я адак кутаз жедай са тахсирни авач эхир.

— Им, чан руш, акьалтIай жаваб хьанач эхир. Исятда куь дидени хтун мумкин я. Гила гьикI хьуй, вуна ви илчивилиз атун патал ихтияр гузвани?

— Я хала, за вуч лугьун, завай дидединни бубадин гафунал гаф таз жедач эхир.

— Я бала, гьабруни вавай хабар кьадайди я. Асасди ви гаф я.

— За вуч лугьун, ви гада рази ятIа, атана лагьа ман.

Гуьлпериди кьужахламишна Эслидиз са темен гана.

И кардал гьакьикьат лагьайтIа, чпин рикIяй, заз чидай гьал, Гуьлперидилайни Эсли гзаф шад хьана. Эслиди мусанлай гуьзлемишзавай кар тир.

Терезарни гваз агьур камар вегьез-вегьез, аскIан буйдин, дулу якIарин Пержи хтана. Гьалар алцумна дегишарайдалай кьулухь Гуьлпери кьарагьна вичин кIвализ хуькведа. Кьецел аламаз гьалтай вичин гададин гардан кьуна, адаз са темен гайидалай кьулухь, ваз муштулух, руша гаф гана, ам рази я! — лагьана Мевлидаз муштулух гана.

— ГьикI хьана, я паб? Вуч муштулухар я, хийир хьуй?! — лугьудай итимдин ванар хьайила кIваляй, Гуьлпери тадиз кIвализ гьахьна, ракIара амаз:

— Вазни муштулух, я итим, свас жагьана, свас.

Ахпа ацукьна Гуьлпериди, вич Агьмедан кIвализ, гьал дегишдай багьнадивди, рушахьгалаз авур ихтилатрикай

суьгьбет авуна.

*Пуд лагьай кьыл*

## **ПИШАНАР КУТУН**

— Гила ваз гьикI аквазва, я итим? Руш ваз акурди яни, яргъай хъайитIани? Адан буба, хизанар вахъ галаз ацукь-къарагъ жедайбур яни? Эгер вун рази ятIа, эвел вун, вахъ галаз зунни илчивилиз фена кIанда. На гьикI лугьуда?

— Я паб, буьркьюьдаз экуь вил тушни кIандайди? Лап кье, зун шад я. Им чIехи мурад тушни, жуваз хва хъана, хва чIехи хъана, адан мехьер, межлис акун. За кье лагъанай, кье ваь. Вучиз лагъайтIа, кье вун фена хтанва. Аллагьдин куь-мекдалди, пака хъсан хемисдин югъ я. Чун пака фида.

Пакамахъ гуьлперидин кIвачерик галай шадвилин звер, квез акунайтIа, лап мегьтел жедай. Адаз хциз свас къачуз физва лугьуз, вуч къачун, вуч тан чизмачир. Йифди ахвар тавуна, къавумрин кIвализ тухун патал калар (фу), шураяр, чрана.

— Я итим са вижевай, чIехи, лайихлу коробка шоколадарни къачуна кIанда. Зун фена, — лагъана, — ам фена магазиндиз. Садни чиник хъвер кваз, фад-фад хтана кIвализ, раклара амаз, — я итим, зун гъазур я, на куьтягъзавачни кье? Вазни чуру твадай вахт жагъана. Югъ няни жезва. Фейи чкада кье ихтилат, суьгьбетдайвал са кIус югъ кумаз фена кIанда, — лугьуз итимдикни тади кутазвай.

Гъа и йикъуз, халкъар кIвалерив агатайдалай къулухъ, буьбайри лугьудайвал, халкъар къуларив агатайдалай къулухъ Мевлидан дидени буба, Эслидин бубадин кIвализ мугьмандиз фена. Ибур вучиз атайбур ятIа, гьелбетда, Эслиди гьасятда къатIида. Эслидин дидедини са жуьре шак ийизвай, амма бубадиз са куьнкайни хабар авачир.

Мугьманриз хваш-беш авурдалай къулухъ, гьакIа гьал-

агъвалдилай, жузун-качузунлай, гъакІан ихтилатрилай, суьгьбетрилай къулухъ, вилик чай, фу гъана. Са истиканар чаяр хъвайидалай къулухъ, фу нез башламиш тавунмаз Гуьлпериди Пержидиз, — къарагъ я руш, а зи сумкада ширин шейэр ава. Анай са шоколадрикай хъайитІани и суфрадал гъваш, къуй и суфрадал жедай ихтилатарни ширинбур хъурай, — лагъана. Пержиди гъана суфрадал кал фуар, шураяр эцигна, къилди са шуьшед къапина аваз шоколадарни эцигна. Фу — затІ тІуьрдалай къулухъ асас ихтилат арадал вигъена.

Ихтилат урта буйдин, чІулав, къалин спелар авай, артух куьк тушир, лацу якІарин 50—55 яшда авай хъгин Мевлидан буба Гъесена башламишна:

— Агъмед, стха, ваз зи гада Мевлид чидатІа? — лагъана хабар къуна Гъесена.

Къакъан буйдин, яхун якІарин, къери чІарарин Эслидин буба Агъмеда, бурунждин спелрилай гъил элягъна, жаваб гана:

— Вучиз чидач, ам заз пара хъсан чида. Адакай хуьре авай чІехи итимар пара тариф ийиз, хъсан рахазва. Аллагъди хуьй, акъуллу гада я.

— Чун иниз атунин себеб гъа гада я. Чаз куь, бубадинни дидедин, разивал аваз хъайитІа, куь руш Эсли чи гададиз це лугъуз кІанзава. Чаз куьне ваъ лагъана кІанзавач.

— Куьн пара сагърай, а мекъседдив атанвай. Гъелбетда, квез чун са руш кІан хъана ваъ, им заз чида, чун чІехибурни чІехидаказ гъисаба къуна лагъай чІал я. Эгер чун гъисаба авачиртІа, чакай къавум-къардашни къаз кІан жедачир. Гила хуьруьнви, гъайиф ки, завай квез куьн шад жедай жаваб гуз жезвач. Чи рушан паталай завай са масадаз гаф гун хъанва, куьн инжиклу жемир.

— Рушаз чи гада кІанзава эхир?

— Ам чи хсуси месэла я. Рушаз гъим кІанда, кІандач ам чна гъялда, чи кІвалин меслят я. Итимдин гаф сад хъана

кІанда. Завай гаф гун хъанвачиртІа, маса месэла.

— Къисмет Аллагъдив гва. Куьнени руш мад гьикІ хъайитІани дакІандайдаз гудач хьи? Я Аллагъ, вуна дубзара чи кІвалах, эхир умуд вак ква. Агъмед стха, килог чи гада-диз гъа куь Эслидлай гъейри кІани са рушни авач. Я чунни им тахъуй ам хъуй лугъудайбурукай туш. Зи рикІиз акІ аян я хьи, эхирни чун къавум-къардаш жедай хьиз.

— Мад вучда, къарагъ, Гуьлпери, — лагъана Гъесена, — гъелелиг куьн сагърай! Инжиклу хъанатІа, багъишламиша, — лагъана, Агъмедан гъил къуна, — сагърай мадни, — лагъана хъфена.

Диде-бубади хкай ихътин хабар ван хъайила, Мевлид хиялри тухвана. Эслидин патахъай, адан бубади гаф гайи итим вуж ятІа, адан гада гъим ятІа яраб! — лугъуз фикиррик хъана.

АтІа кІвале Эслиди: яраб Мевлидан илчийриз вичин диде-бубади гъихътин жаваб гудатІа? — лугъуз рикІи тади къачуна, сятдин маятникди хьиз, тахъ-тухъ ийиз, гуьзлемишцавай. Мугъманар хъфейдалай къулухъ ада вичин дидедай жузуна.

— Вуч мугъманар тир, я диде? Вучиз атанвайбур тир?

— Я бала, ваз агъа мягъледай тир Мевлид лугъудай гада чидани? Гъадан дидени, буба тир. Вун чпин гададиз къачун патал илчивилиз атанвайбур тир.

— Куьне вуч жаваб гана?

— Бубади ви паталай вичи гаф ганвай итим ава лагъана. “Кесибар”, пашман хъана, Аллагъдик умуд кваз хъфена. Лагъана хьи, чпин гададиз валай гъейри кІани са рушни авайди туш.

Дидеди гайи жавабдин ван хъун кумаз, Эслидай са гъарайдин ван акъатна, шехъиз-шехъиз дидедин гарданда гъахъна.

— Вучиз бубади зи паталай масадаз гаф гана? Низ гана гаф? Завай хабарни къун тавуна гьикІ гана гаф? — ИкІ

лугъуз са гзаф вахтунда дидедин хурай эъечІ тийиз шехъиз хъана. Ахпа дидедиз лагъана: “Заз гъа Мевлидалай гъейри, кІани садни авач. Зун фейитІа са гъадаз фида. ТахъайтІа, рекъидалди зун садазни фидач, квез чир хъухъ! Эсли шехъиз-шехъиз а патан кІвализ фена. Аллагъдиз чида ам а йифиз ксанани, ксаначни?”

Пакамахъ югъ нисини хъана, руш а кІваляй и кІвализ хтанач. Я экуьнахъ фуни нез хтанач. Эхир диде фена рушан патав.

— Фу недачни, я чан руш? — лугъуз фена хабар къуна.

— Факай куьне зи пай атІана хъи, диде.

— Ам вуч гаф я, я бала? Дарихмиш жемир, акъваза, садра за бубадвай хабар къан, ада гаф гайиди вуж ятІа чирин. Белки ада вичин руш са кІус багъа авун патал лагъай гаф я. Са кІус вун сабурлу хъухъ.

— Чан диде, зак пара тади ква, бубади зи паталай яраб гаф низ ганатІа, ам вуж ятІа лугъуз. Вуна тадиз жузуз. Зи фикирни чира бубадиз.

Гъа и йикъан няниз Пержиди вичин итим Агъмедавай гъакъикъат хабар къуна.

— Я итим на атай рушан илчийриз гайи жаваб гъихътинди тир, чи къил акъатнач. На Эслидин патахъай гаф ганвай итим ава, лагъанай. Ам вуж я, бес чаз къенин йикъалди са хабарни вучиз ганач. рушан гафни авачиз чарадаз гъикІ гаф гудай затІ я? На низ гаф гана?

— Пержи, зун аял туш. Заз зи руш виридалай гзаф кІан я. Заз адан гележег хъсан, гениш, гъар патахъай таъмин яз, ам дарвал авачиз яшамиш жедайвал кІанзава. За гаф ганвай итим вири районада гъурмет авай, хъсан кІвал-югъ чкачкадал дуъз, вич чІехи везифада авай итим я. Ваз чидачни, и чи хуъруьнви райкомдин пуд лагъай секретарь Къурбанов Халикъ? ГъикІ ятІани, зун райондиз фейила, куьчедал гьалтна, зун акурвалди, вич зи патав атана, заз гъил къуна хваш-беш авурдалай къулухъ, завай райондиз гъикІ хъана

атанвайди я? Хийир хуй, ви дерди вуч я? Завай жедай куь-мек аватла лагъ? — лугъуз хабарар кьурдалай кьулухъ, ада бирданни, агъ ажеб зи рикел атана, заз фадлай вав ийидай са меслят авай, ваз исятда вахт аватла, ша захъ галаз, лагъана вичин кабинетдиз тухвана. Заз ацукьдай стол кьалурна, вични вичин чкадал ацукьна. Гила хъсандиз аб це лагъана, башламишна ихтилат:

— Ваз зи гада Багдадин чидани, и чи райондин больницада духтур. Чна, юлдашдини за, пара фикирарна, и хуьре авай вири рушариз, абурун диде-бубайриз фикир гана, чи гададиз нин руш, гьи руш къачуртла хъсан ятла лугъуз, эхир чаз бегелмиш хъайиди тек са куь руш, Эсли хъана. За фадлай фикирзавайди тир и чи фикир ваз лугъун патал. Гадани мад ваз чир хъана хьи, институт куьтягнавай духтур я. Гила заз Кланзава ви разивал хъун. Масадз чи илчияр къведалди гаф тагун. На вуч лугъуда и меслятдиз?

— Вун пара сагърай, им вуна чални еке кьимет эцигна лагъай члал я. Гъамни чи руш кьез бегелмиш хъунал зун рази я. Ваз кье инал зи гаф кланзава. Зун рази я. Асасди куь гададиз руш клан хъун, рушазни гада клан хъун я.

— Гила, Пержи, ваз чир хъанани за низ гаф ганатла? Гадани хъсан клел куьтягнавай, духтур гада я.

— Я итим, духтур ваъ-э, лап пачагъ ятлани рушаз клан хъайитла гудачни? Ви гафарив, акл хъайитла вири папар пачагъдиз фена кланда хьи, бес вуна вуж къахчудай?

Гаф атайла лугъун тавуна акъвазиз жедач. Ваз са ханди вичин пуд паб са лежбердин папахъ галаз дегишарай агъвалатдин ван хъаначни? Заз ван хъайивал, за ваз ахъайин:

“Са хан жеда, хандизни пуд паб. И хан, йикъарикай са йикъуз чуьлдиз гьакл кьекъез экъечлалла, яргъай са цан цазвай лежбер итим аквада. Садни акуна хьи, и лежберди цанин а кьилени яцар акъвазарна кьуьлзава, цанин и кьилиз хтайлани гьакла кьуьлзава. Ханди фикирна, яраб а лежбер квелди икъван шад ятла? За и сир чирда, лагъана, лежбер



цан цадай вахт куытыгъ хъана, яцар арабадик гутІунна кІвализ хуькведайла, ханни чинеба гуьгъуьна аваз хкведа. Хандиз акуна хьи, араба варарив агакьун кумаз са дишегълиди тадиз варар ахъайна, яцарин крчарган къуна, гъаятдиз герек чкадал къван хутахна. Итимдиз, вун ахлад кІвализ, зун ибур ербеер хъууна хуькведа. Ханди яргъай чинеба килигзава. Паб кІвализ хъфейдалай къулухъ, ханди варар гатана. Паб экъечІна.

— Я вах, мугъман тадачни? (Вич хан тир чІал чирзавач).

— Къваза, стха, за итимдиз лугъун, лагъана кІвализ хъфей паб, гъасятда хтана.

Рак ахъайна: “Буюр, ша, стха”, — лагъана.

КІвалин дишегъли кІвенкІве, хан гуьгъуьна акъахна кІвализ. КІвале, кІаник ястух кваз, гъилер, кІвачер чухъвена, парталар дегишарна, цанай хтай итим ацукънавай. Ханди кІвализ гъахъун кумаз:

— Салам алейкум, — лагъана салам гана.

— Ва алейкум салам — жаваб гана кІвалин иесиди.

Ахпа хваш-беш авурдалай къулухъ, вичин патав ястугъ вегъена, буюр ацукъ, лагъана чка къалурна. Абру сад-къве гаф ийир къван, паб самовар гваз атана, самовар вичин итимдин патав турдалай къулухъ, мугъмандиз:

— Куьн хвашкалди! — лагъана.

— Сагърай, вах — жаваб гана мугъманди.

Паб хъфена, тадиз гъиле стаканар авай пІатІнус аваз атана, самовардин вилик туна. Итимрин вилик михьи суфра экіяна. КІвалин иесиди чаяр цана. Стаканра авай чаяр къайи хъана хъвадалди, тадиз хуьрекар: са къапара шурва, садбура дулмаяр аваз гъана, суффрадал жуьрба жуьр салатарни, кІешниш-чичІекни алай.

Са гафуналди, мугъмандиз а дишегълидин михьи-мешребвал акурла, адан кІвалин селигъа акурла, аданни итимдин арада авай гъуьрмет акурла, мугъманди рикІяй лагъана: “И итимди, цан цазвай никІе, никІин и къилени а

къиле гъа икІ тирвиляй я къван къуълзавайди!” Вичи-вичиз: “Валлагъ, за пака и итимдин папахъ галаз зи пуд пабни дегишарда”, — лагъана.

Мугъман хъфена.

Пакад йикъуз са итим къведа лежбердин кІвализ. Варар гатана, эверда. Лежбурдиз лагъана, зун ханди ракъурнавайди я, ваз исятда вичин патав ша лугъузва.

Лежбер фида хандин къвалав, гъам авай хуъруыз.

Ханди лежбер межбурна лагъана хъи, пака иниз вуна ви паб гъида. За ваз эвезда зи пуд пабни са деве гуда. Хъвач пакамаз паб заз ина акурай, жувани зи папар хутах.

Лежбер пара гъамлу яз хкведа. Папа хабар къада:

— Я итим, вахъ вуч хъана? Вун пара пашман аквазва хъи? Ханди ваз вуч лагъана? Вучиз эвернавайди тир?

— Юлдаш, кІвалах пара четинди я. Зи кІвал чІур хъана. Зи кІвал кІаняй акъатзава.

— ГъикІ хъана, я итим! Ачух лагъ акван, ваз вуч ван хъана?

— Вун зи гъиляй акъатзава! Вун завай гакъудзава! Зи кІвал чІур хъана. Я Аллагъ, им вуч бела я зал дуъшуъш хъайиди?

— Я итим, на вуч лугъузва, зун вучиз ви гъиляй акъатзава? Зун вавай ни гакъудзава? Ачух лагъ кван.

— Ханди вун пака галаз хъша лагъана. Вун вичиз къачузва. Заз ви эвезда вичин пуб пабни гузва.

— Я итим, гъам чІугвамир. И девир хандин девир я ман. Мад вучда. Къанун, дуван Ханарив гва. Адан гаф къанун я ман. Гила вуна заз яб це, на вуч авуна кІандатІа за лугъун: “Вуна хуъкведай рекъе, вацІай экъечІдайла, гъа вацІун юкъвал деве акъвазарна, а папарвай хабар яхъ, абурук ник гъихътин хесет квайди ятІа, лагъ хъи, заз куъ хасетар ханди вичи лагъанвайди я, таб тавуна хиве яхъ. Эгер рахадай, сив галайди ятІа (яни пис сив), адаз дарман авайди туш. Вуна пис сив квайди гъа вацІуз вегъ. Амай хесетриз чара авайди

я.

Лежберди, папа лагъайвал, пис рахадай сив галайди вацгуз вегъена. Муькуь кьве папани чпин пис хесетар хкудна, лежбердихъ галаз пара хъсан яшамиш жез башламишна.

А папарин хесетар гъихътинбур тир, абурукай а хесетар гьикI хъана хкатнатIа, ахъаюн гзаф яргъал фида. За мад яргъи ийидач.

Са гафуналди лежбердин са папахъ ханди вичин пуд пабни гана, дегишарна. Ханди вичин пуд паб са папахъ ваъ, а папанни лежбер итимдин арада авай гъуьрмет акуна дегишарайди я.

Акунани, я итим, асасди девлет ваъ, гъуьрмет я. Гъуьрметни жув кIаниди, жуваз кIаниди хъайила жеда. РикIяй ширин тушир баладизни темен гуз кIан жедач.

За рушавай вичивай мадни хабар къада. А гаф гайи итимни, адан гадани вужар ятIа, адаз чирда. Эгер рушаз гъа на гаф гайи итимдин гада кIан хъайитIа гъадаз гуда, тахъайтIа вичиз кIаниди вуж ятIа, гъадаз гун лазим я.

Муькуь йикъан экуьнахъ диде Эслидин патав, ам авай кIвализ фена. Эсли кIвале и кыляй а кылиз, а кыляй и кылиз, цавуз килигиз, гъилер винизна Аллагъдиз ялвариз, адавай вичиз куьмек тIалабиз къекъезвай.

— Ваз экуьнин хийирар, чан руш.

— Абатхийир. Диде, на бубадвай хабар къунани? Зи паталай ада гаф гайиди вуж ятIа?

— Хабар къуна, чан руш, яб це. Ваз тади фимир.

Ваз чи хуьруьнви, райкомдин пуд лагъай секретарь Къурбанов Халикъ чидани?

— Чида.

— Гъадан гада, Багъадин, райондин больницада духтур я. Гъа гада ваз акурди яни? Гъа гададин паталай адан бубади са сеферда районда ви буба гьалтайла, вичин кабинетдиз тухвана рикIивай ви паталай лагъана, бубадин фикир чирна. Бубадини атIай жаваб ваъ, гъакI вич рази я лагъана жаваб

гана, лугъзува. Ахпа мад бубади а касдиз лагъанва: “Им акъ-алтІай жаваб гуз жедай кар туш. АкъалтІай жаваб рушанни гададинди я”. Вичи анжах гъа ихътин жаваб я лагъана гайиди.

Бубадин фикирдалди, гада хъсан пеше авай, кІелнавайди я, гъамни гъар са дуланажагъ къени кІвал я... Гила, чан руш, ихтияр вид я.

— Я чан-диде, заз чида, бубадизни вичин эвлед динж хъун я кІанзавайди. Зазни бубадин, дидедин гафунал гаф эцигиз кІанзавач. Амма и кІвалах рикІин кІвалах я. РикІиз эмир гуз жедач хъи? Вуна заз багъишламиша, бубадини заз багъишрай, инжиклу тахъуй, адаз вуна зи фикир чира. За ваз садра лагъанай хъи, зун гайитІа, са Мевлидаз фида, тахъайтІа зун рекъидалди садазни фидач. Бубади, девлет, девлетлу кІвал лугъзува. Девлет эвел сагъ чан, ахпани гъурмет я. РикІиз дакІандаз нивай гъурмет ийиз жеда?

— Зун гъавурда акъуна, чан бала. На са фикирни ийимир, чна вун садани дакІандайдаз гудайди туш. За ви гаф бубадиз лугъуда. Ахпа чна Мевлидан диде-бубадив са хабар агакъарда. Вунани жуваз азиятар гумир, фу неъ, шехъмир, гъам чІугвамир, — лагъана диде хъфена.

Муъкуъ кІвале Агъмед куъчедиз экъечІиз гъазур хъанвай хъи, Пержи хтана.

— Вун гъиниз, я, я итим? Акъваза кван, важиблу ихтилат ава. Я итим, зун рушав рахана. Руша им, са шумуд югъ я, гъа илчияр атана хъифейдалай къулухъ я са шей незвач, я хъвазвач, гъакІ шехъиз акъудзава. Руша вич гъа Гъесенан гададлай гъейри садазни фидач лугъзува.

— Лап хъсан. Ам са еке кІвалах туш хъи. Вичиз кІанидаз фирай. За адан вилик пад къазвач. Чун къе ама, пака амач. Уъмуър я, уъмуърда къилел къвен тийидай са кІвалахни авач. Чна дакІандайдаз гайила, са кІвалах хъайила чал тахсир тада. Бубайрин мисал ава: “Вич-вичиз якъалд хъайиди шехъдач”. Вичиз кІанидаз фейила, вуч хъайитІани, тахсир

чи хивяй акъатда. Зун рази.

— Ай, вун сагърай. Руша яраб на гьикI лугъудатIа, лугъуз кичIез-кичIез фикирзавайди тир. ЯтIа за гила рушазни муштулух гуда.

Пержи мад Эслидин къвалав фена. Агъмед куьчедиз.

— Эсли, муштулух, чан руш! Буба, ваз гьикI кIандатIа, гьадал рази я. Вакай са кIусни наразини туш.

Эсли и кардал пара шад хъана.

АтIа кьиле Мевлид чIехи къамуник ква.

Хуьруьн, жамаатдин адетралди, гададиз чарадан рушахъ галаз, я рушаз гададихъ галаз рахадай ихтияр авачир. Гила Мевлидаз рушан фикир чириз кIанзава, амма гьикIа? Фикирри са карни ийиз тазвач, са карни гъилляй къвезвач.

Мевлида чIугвазвай къван хажалат акурла, ваха — Селминаза:

— Я стха, на фикирмир, зун рахада Эслидихъ галаз, за адан фикир вуч ятIа чирда. Эгер адаз вун кIан ятIа, ам санизни фидач.

— Валлагъ, чан вах, вуна ажеб хъсан фикирна. Вуна ам кьилди аку. Зун Мевлида вичи ракъурайди я, лагъ. Ви фикир вуч ятIа, чир хъун кIанзава, лагъ.

Нянихъ рушар яд гъиз булахдал фидайла, Селминазни квар къачуна фида. Булахдал Эсли алачир. Селминаз Эсли къведалди гъабулахдал акъвазда. Пара гуьзлемишда, тIимил гуьзлемишда, эхир са хейлин вахт алатайла, Эсли текдиз, яваш камаривди, перишан тегъерда къвезва. Селминаз Эсли акулал рикIяй гзаф шад тир. Эслидизни вичин рикIин фикир Мевлидан вахаз лугъуз жеда лугъуз, разивал аватIани, вичин бубади, атай илчийриз, аьуруз кIени жаваб тагайвилляй са тIимил уьзуюкъаравални ийизвай. Селминазан патав атун кумаз:

— Ваз нянин хийир! — лагъана адан гъил ваъ, гардан къуна.

— Ай ви абатхийир. Вуч хъсан вун зал гьалтна. Дуьз ла-

гъйтIа, за вун гуъзлемишиз хейлин вахт я. Вун къведалди зун хъфирвал тушир.

— Хийир хъуй, вуна зун вучиз гуъзлемишзавай? Гъакъикъат лагъайтIа, Эслидиз вичиз Мевлидакай са гаф ван хъун, Селминазалайни пара кIанзавайди тир.

— Я руш, зун Мевлида, зи стхади, чарасуз вун акун патал ракъурнавайди я. Ви паталай чи илчийр атайла бубади гайи жаваб гъихътинди ятIа, ви жаваб вуч ятIа, жузун патал. Гила вуна лагъ, Мевлидан патахъай ви фикир вуч ятIа, ада исятда гзаф къам чIугвазва.

— Я Селминаз, бубади а вахтунда гайи жавабдикай, вичи гаф ганвай маса итим ава лагъай итимдикай я заз, я дидедиз са хабарни авай кас тушир. Чунни чи бубади гайи жавабдал мягътел хъана. Куъ илчийр хъифейдалай къулухъ чна буба-дивай хабар къурла: На вучиз масадаз чазни са хабарни авачиз гаф гана? лагъайла, ада лагъана хъи, вичи акъалтIай гаф, жаваб гайиди туш, эгер руш гададал, гада рушал рази ятIа, зун рази я, лагъайди я лагъана. Гила бубади лугъузва: “Руш за вичиз такIандайдаз гудайди туш. Руш вичиз кIанидаз фий”.

— Гила за Мевлидаз вуч жаваб гваз хъфин. Ваз зи стха бегелмиш яни? Тушни? Гаф види я.

— Мевлида вичи гъикI лугъузва?

— Адаз вун кIандачиртIа, эвел илчийр ракъурдачир, гилани зун. Ада вун тахъайтIа, вич садрани эвленмиш жедач лугъузва.

— Адаз зи гафар ван хъайид хътин я хъи. Я руш, — лагъана, Эслиди Селминазан къуьнел гъил гъалчна, — зани чи дидедиз, Мевлидаз тагайтIа, зун садазни фидач лагъайди я. Гъакъикъатни зи фикир гъам тир.

— Вун пара сагърай, — лагъана Селминаза Эслидин гардан къуна. Вуна зун вуч шадарна! Мевлидаз им лап еке муштулух хъана хъи за гудай. Я руш, са гафни за вавай хабар къан, бес чна илчийр мад гъикI ракъун, мус ракъун?

— Я руш, мад куь кІвализ я зи диде, я буба къведач хьи, чи руш къачу лугъуз. За ваз лугъузва ман, зун рази хъайила, абур къведни рази я. КІвале меслята, мус чпиз кІандатІани атурай.

— Вун пара сагърай, — лагъана Селминаза Эслидин гъил къуна, гъилиз са теменни гана, рушар гъарма вичин кІвализ хъфена. Эсли гзаф шад хъана хьи, Мевлидаз вичелай гъейри садни кІанзавач лагъана лугъуз.

Селминазни шад тир хьи, Эслиди, вичин стхадилай гъейри садазни фидач лагъана лугъуз.

Селминазач вич кІвализ гъикІ хтанатІа, мус хтанатІа чир жедайвал тушир. Адаз авай хвешивилин къадар авачир. Эвел вичи стхадиз гудай муштулухдикай, ахпани вичин диде-бубадиз.

Селминаз мус хуькведатІа лугъуз адан рекъер вилив хуьзвай Мевлид фад вилик акъатна.

— ГъикІ хъана, я руш, руш акунани ваз?

— А хабар за ваз эвел са темен таганамаз гудай хабар туш. Ахпани са чІехи муштулух ви хиве.

— Башуьсте, ам завай. На лагъ кван, фад, акунани?

— Акунани гаф я, лап кІани къван ихтилатарни авуна чни бес?

— Гъан-н! лагъ акван вуч жаваб гана?

— Валай гъейри вичиз кІани садни авайди туш лагъана.

Мадни лагъана хьи, ваз тагайтІа, вич уьмуьрда садазни фидач. Мад ваз гъихътин жаваб кІанда?

Мевлидан сив акваз-акваз алахъна, шадвилай алай чкадал хкадарна. Ай вун сагърай, вах. Им эсил хъсан хабар я.

Эслидиз авур ва Эслиди гайи жавабрикай Селминаза вичин дидедизни бубадизни ихтилат авуна, чеб илчивилиз фейи рушан кІвале авай хабарарни гана. Къе Мевлидан хи-занрин, виридан рикІер, руьгъер шад хъана.

Гуьлперидик хвешивилий гъал кумачир.

— Гила на вуч лугъуда, я итим? Чун мус фин Агъмедан

кІвализ?

— Тади акатмир, я паб. Вуна хъсандаказ жуван гъазурвилер аку. Илчивилиз гила чун къвед лагъай сеферда ажуздаказ фена виже къведач. Гила чна це лугъузвайди Агъмедан руш ятІани, ам гъакъикъят чи свас я. Адаз лайихлу са лацу сун шал, са вижевай къзилдин тупІални къачу. Мад вуч лазим ятІа, ваз хъсан чида.

Са гъафтени алатнач, са йикъуз Мевлидан бубани диде мад илчивилиз Агъмедан кІвализ фена. Гила абур гъихътин мугъманар ятІа виридаз чизвай. Къецел аламаз, мугъманар къаршиламишиз Агъмедни экъечІнавай.

— Мугъманар чин кІевибур я, тадани?

— Буюр, ша, ам гъикІ лагъай чІал я? Вучиз тадач. — КІвализ гъахъун кумаз Гъесена.

— Квез саламалейкум!

— Алейкума салам. Ша, буюр.

Вири кІвализ гъахъна. Мугъманриз кІаник хъуьцуьганар вегъена ачукдаь чкаяр къалурна. Ахпа кІвалин иесийри абруз хваш-беш авурдалай къулухъ са-садавай гъал-агъвал, жузун-къачузун, ихтилат, суьгъбет ийиз башламишна.

Эслидин кІвачерик квай звер, вичиз авай шадвал лугъуз тежер къван тир. Ада тадиз мугъманрин вилик вичин чинин са пад фитедив кІевна, вичин рушвилиз ухшар тегъерда регъуьвал хуьз суфра экІяна. Ахпа самовар, стаканар гъана, чаяр цана, са-садан вилик турдалай къулухъ хъфена.

Са арадилаь хуьрекар, фар гъана. Фу-затІ тІурдалай къулухъ асас ихтилат Гъесена башламишна.

— Агъмед стха, им чун къвед лагъай сеферда куь кІвализ атунин себеб, заз чир гъал, вазни чизва, чи жегъилар я. Чи гадани ваз хъсан чида. И дуьньядиз чун са сеферда къвезвайбур я. Уьмуьрни акІ туькІуьр хъанва хъи, са итимни са дишегъли санал яшамиш жедайвал. Бахтлу итимни, бахтлу дишегъли, а ксар я хъи, гъа сифте эвленмиш хъайи йикъалаь эхирдал къван уьмуьр санал тухвайбур. Уьмуьр



кълияй-къилиз санал фидайбурни чеб-чпиз кІан хъана эвленмиш хъайибур жеда. Гъурметарни кІанибурун арада жеда. Гила чун атІа сеферда атана хъфейдалай къулухъ квез куь рушан гафни чир тахъана жеч.

Эгер куь рушан разивал аватІа, чаз куьне са гъвечІи лишан кутадай ихтияр гун кІанзава.

— На вуч лугъуда, я къари? — лагъана Агъмеда.

— За вуч лугъуда, я итим, гаф види я, амма рушан разивални аваз хъайитІа, хъсан я ман. Гъелбетда, руша гила бубадин гафунал гаф эцигдач, ятІани, чавай руш дакІандаз теклиф жедач эхир.

— ЯтІа, къарагъ, аку жуван руш, лагъ мугъманар вуч себбдал атанвайбур ятІа, хабар яхъ, флан гада акурди, чидайди яни тушни, вичин гаф чира.

Пержи къарагъна фена.

— Гилан заман я ман, стха Гъесен, — лагъана Агъмеда. — Гъакъикъат лагъайтІа, гъа икІа хъсан я. Герек рушни кІан жен, рушазни. Ахпа чун, бубаяр, дидеяр, чпин арада вуч хъайитІани тахсирлу яз амукъдач.

Гъа и арада Пержи хтана.

— Руша лугъузвай са гафни авач. Бубадизни дидедиз гъикІ лайих аквазватІа, вични гъакІ рази я лугъузва.

— АкІ ятІа, зун гъавурда акъуна, рушан разивал ава. Чунни, азиз мугъманар, рази я. Квез ихтияр я, мус квелай алакъдатІани лишан кутаз.

— АкІ хъайила квезни чазни мубаракрай, — дагъана гададин бубади суфрадал, им ширинлух я, — лагъана са агъзур манат пул вегъена, и чІавуз къарагъна вичин сумкадай акъудна, — са къилин лацувал хъурай, — лагъана, гададин дидеди лацу сун шал рушан дидедив вугана, — сусан къилел вегъ, — лагъана. И суфрадилай Агъмедни Гъесен къугъум-къардаш хъана къарагъна.

И гъвечІи лишан кутурдалай къулухъ, Эслидин дидебуба, адет тирвал, рушав вугудай жигъизрин къайгъу чІуг-

ваз, гъай-гъуйда гъатна.

Мевлидан диде-буба лагъайтІа, кІвал аквазмачир. Гагъ и шегъер, гагъ а шегъер, гагъ и базар, гагъ а базар ягъиз, сусаз къачудай парталрихъ ва маса герек затІарихъ къекъвез хъана. Гъелбетда ихътин шад югъ патал къекъуьникай вуж галатда къван. Абур гзаф къекъуьнин себеб жезамай къван хъсан, гуърчег шейэр къачун тир.

Чпин пад-къил хъайидалай къулухъ, сифтегъан гъвечІи лишандилай къулухъ са къве варз къван фенвай, ахпа къве къавумдини меслятна, чІехи лишан кутадай югъ тайинарна.

Са тІимил вахт алатна. Гъесен вичин талукъ мирес-верис, талукъ инсанар кІватІна, асас чІехи лишан кутаз, рушан буба Агъмедан кІвализ фена. Гъелбетда, и кардикай виликамаз Агъмедазни хабар ганвай. И югъ бегъем са гъвечІи мехъериз ухшар тир.

И шад кІвале, шад межлисдал гъелбетда са лишандин тІупІал акалун ваъ, инал рушан сагъибриз къавумривай низ вуч лазим ятІа лезги халкъдин адетар тирвал рахунарни башламиш хъана. Рушан патай асас рахазвайди диде тир.

— Чан къавумар, — лагъана башламишна — хуьре авачир адетар чна кутадач, квез чизва, чи рушаз са стха, адан свас, гъвечІи стхани гъвечІи вах ава. Ибуруз гъардаз са подарка тахъана жедач, садни халудиз са гъер, имни адет я. Авайни авачир са имидин сусваз са лайихлу сун парчадин отрез хъана кІанда.

Хкатна гадад суса: — Бес аналух, яни дидедин подарка са чІулав сун шал чарасуз я, — лагъана.

Мад дидеди башламиш хъувуна: Сусаз пекер, квез чида, са дубленка, пальто, плащ — ибур винелай алуکلун патал чарасуз я, кІвачин къапар; сапогияр, къве туфлияр (модный), са лацу туфлияр, са босоножкияр — чарасуз я. Мехерин кофтани тахъана жедач, муькуь миьхи пекер, къзизилар: медальон, сят, япуганар, амайбур квез хъсан чида.

— Ви дердияр куьтягъ хъанани, я къари? — лагъана Агъ-

меда. — И дишегълияр вири чпин дердерикай рахана, — лагъана Агъмеда башламишна: — Гъурметлу къавумар, асас чѳехи кѳвалах мехъер я. Квез хъсан чизва, мехъер вич вичелай жедай затІ туш. Мехъер авун патал як, эрекъар, дуьгъуь-муьгъуь, дуьгъуьдихъ галаз чѳем, къенси-кишмиш герек я. Мехъериз чай, шекерни авайди я. Заз мехъерин мугъманар гзаф авайди я. За пара лугъун тийин, са 60 кг якни 4—5 ящик эрекъар чарасуз я. Амайбур папариз чида вуч гъикъван герек жедатІа. Агъан, рикѳел аламаз лугъун: мебелдин пул куь патай я.

Гуьлпериди лагъана:

— Дуьгъуь 30 кг, чѳем 1 коробка, шекер 1 шешел, чайр (Индиядин) 3 кг. И затІарни тахъана жедани мад. Куьн и чи тІалабай затІарал рази яни къавумар? — лагъана Агъмеда.

— Чна вуч лугъуда мад, куь гаф чаз къанун я ман, чун рази я. Анжах инал тІалабай затІар вучар ятІа, куьнени кхъихъ, чнани кхъида. Куьз лагъайтІа, зун кардин, гафунин ми хъивал кІандай итим я, гуьгъуьнай, ай вуна икъван гъана, за икъван лагъайди тир, ай вуна флан шей гъанач, за гъваш лагъайди тир, лугъудай ихтилатар ахпа тахъурай, — лагъана Гъесена.

Къве патани къавумри рахай шейѳэрин списокар кхъена.

— АкІ хъайила, гила квез ихтияр я, куь лишан кутадай, — лагъана, рушан бубади ихтияр гана.

Вирибуру санал, сада-садан гуьгъуьнал алаз — Аллагъди квез къве патазни мубаракрай лугъуз, вилик квай суфрадал гададин терефдай атанвай итимри, папари гърда вичелай алакьдай къван пул вегъена, сада 100, сада 200, сада 500 манат ва икІ мад.

Гададин дидеди инал рушан дидедив лишандин тупІал къаш авай тупІални галаз вугана. Мад маса бязи алукидай подаркаярни вугана. Ахпа Гъесена къавум Агъмедавай къарагъдай, яни хъфидай ихтияр къачурдалай къулухъ гададин терефар хъифин патал, кѳвалин сагъибарни абур рекъе

хтун патал вири кІвачел кЪарагъна, са-садан гЪил кЪаз сагЪрай лугъуз эхкЪечІна, мугъманар хЪфена.

*Къуд лагъай кыл*

## ГЪУЖУМ

Эслидик Мевлидан лишан кутур йикЪалай Вердиханаз ийир-тийир чизмачир. Ада гЪамиша Эсли Мевлидаз тахъун патал вучдатІа лугъуз фикириз хЪана. Эхир ада ихътин са алчах план чІугуна.

Нехирар чуълдай хуькведай вахт тир. Рагъ дагъдин къулухъ чуьнуьх хъанвай. Халкъарни кІвалахрилай элячІна, хуьруьз хуьквез рекъе гъатнавай. Йикъан гъа и вахтунда Эслини хуьруьз хуьквезвай са десте рушарихъ галай. Адан гЪиле дагъдин булахдин кЪайи цив ацІурнавай сахсидин кутарни авай. Хуьруьв агакъиз мукъва, Эсли юлдашрикай хкечІна, вичин кІвализ хЪифин патал, хуьруьн къвалав гвай багъдай хуькведайла, бирдан са къуд гадади адан рехъ атІана, вилик къвезвай. Ибурукай сад зурба беден, гъяркъуь къуьнер авай, хуьруьн вини мягъледай тир, чупур, къал ягъай фан чин хътин сифетдин, чІулав Вердихан тир. (ЧІулав Вердихан адаз адан сифетдин чІулаввилиз килигна ганвай лакІаб тІвар тир). Вердихан виридалай вилик хкатна рушаз мукъва жезвай. Эслиди, ам вичиз мукъва жез акурла, фад-фад физ башламишна. Вердихана гЪарайна, акъваза, гЪиниз катзава! — лагъана, рушан гуьгъуьниз зверна. АкуртІа гуьгъуьниз зверзава, ахпа руша катиз-катиз, гЪарайиз куьмекдиз эвер гуз хЪана. ГЪарай ахътин гЪарай тир хЪи, тамам дагъда ван гъатдай. Вердиханни адан юлдашарни рушахъ галтугзавай. Рушан “Куьмек ая! Куьмек ая!” лугъуз кІевиз гЪарайзавай сесер къваззавачир. Бирдан Вердихан рушав агакъна, ам къуна, руша адан гЪиляй акъатун патал чабаламишзавай, амма къуват акакъзавачир. И арада

гъиле авай кутарни аватна хана. Вердиханан мекъсед вич кІан тахъана масад кІанзава лугъуз, рушавай а вичиз кІанидаз гъуьлуьз физ тахъун патал, ам беябур авун тир. Ада руш ярхарна, ам табий авун патал, ам вичин лопаткаяр хътин гъилерив язавай. Рушан куьмекдиз эверзавай ванар акъваз-завачир. Гъа и вахтунда гуьгъуьна авай кІвалахрилай хуьквезвай гадайриз куьмекдиз эверзавай са рушан ван хъайила, абурухъ галай Мевлид виридалай алатна, звериз-звериз хтана вич и гъарай — эвер алай чкадив ахгакъарна. АкуртІа, руш вичин лишанлу Эсли я. Мевлидаз дуьнья мичІи хъана. Ада асланди хъиз вегъена Вердиханан винел, виниз хкаж хъайи Вердиханан чин пад низ чида гъихътин къуватдив янатІа, Вердихан чІул хъиз яргъи хъана, адавай къарагъиз жезмачир. И чІавуз муькуь пуд гадади Мевлидал гъужумна. Мевлида вичив муьква хъайи-хъайиди язавай. Амма гъая, инсанвал квадарнавай и алчахрикай сада, аскІан буйдин, какур кІвачер галай, са вил чапрас, дакІур сифетдин Абакара чинеба Мевлидан далудилай чукІулдив яна. Мевлидай иви авахъзавай, амма алчахрикай катзавачир, ада дяве давамзавай. Мевлидай авахъзавай иви акурла, намуссузар чеб катна.

Эслиди шехъиз-шехъиз хирел вичин яйлух эцигна, винেলাй вичин пекдин генжедив кутІунна. Ахпа Мевлид хуьруьз хтун патал кІвачел къарагъна, са къвед-пуд кам вегъин ку-маз мад такъатдай аватна, явашдаказ са тарав агатна ацукъна. Эслидивай ам къуна хкиз хъун мумкин тушир. Сад лагъайди адан гуж акакъдацир, адалай гъейри руша маса гададин къуьнчІуьккай къуна акуртІа, ам еке беябурчивал яз гъисабдай. Гъа и вахтунда гуьгъуьнай хуьквезвай итимрикай вад-ругуд жаван гадаяр, итимар атана агакъна, гъадисадин гъавурда акъур итимри Мевлид, нубатралди кІула къаз хуьруьз хкана, хуьре авай больницадив акакъарна. Духтурар, чпелай алакъзамайкъван чалишмиш жез, гада сагъар хъийиз алахъна.

## СИЛИСАР

Эслидин рехъ атІана, Мевлид чукІулрив яна, больницадиз аватна лагъай хабарди вири хуър мягътеларна. Вири хуъре, кІвале-кІвале, куъчеда, кимел алай ихтилат гъа и гъадисадикай тир.

Вири чІехи-гъвечІида гъадисадин тахсир крар тир хулиганриз тфу гузвай. “Ярамазри чи хуъруьн тІварни кваз беябурна”, — лугъудай ванар тир къвезвайди.

И гъадиседин ван гъа пакад йикъуз райондиз агакъна. Им вуч хабар ятІа, гъакъикъат ахтармишиз атай участковый Керимова дяведин иштиракчийриз са-садаз хуъруьн советдиз эвер гана. Тек са Абакар хуърйя катнавай. Атайбурувай са-садавай жузунар авурдалай къулухъ Вердиханав, Къуламав, Селимав пака райондиз, милициядин отделениядиз атун патал хабардин чарар вугана.

Катнавай Абакаран патахъай адан буба Гъажидивни милициядин отделениедиз атун патал хабардин чар вугана.

Пакад йикъуз райондиз фейи хулиганар гъасятда дустагъ авуна.

Абакаран буба Гъажидивай следователь Семедовни алай чкадал милициядин начальник Сфиева хабарар къуна.

— Вуна гада вучиз гагъадарна, ваз къе гагъатна лугъуз, адалай гъакІ гъил къачудай хъиз хъанани?

— Валлагъ, начальник, заз ам хуърйя экъечІна физвайдакай хабарни авач. Къецел экъечІай гада я, кІвализ хуъквен тийидай чІал вуч чир хуй.

— Ваз чиз, ам гъиниз фин мумкин я?

— Чидач, валлагъ, чан начальник, за ваз вуч лугъун. Эгер заз ам фейи кІвал, шегъер чир хъанайтІа, зун лап гъа инлай, кІвализни хъфин тавуна, фена галаз хуъкведай.

— Куъ мукъва-къилийрикай гъи шегъерра вужар ава?

— Са гада, Муслим, Бакуда ава, са гадани, Мухтар, — Огнида. Са рушни, Секне, Махачкъалада ава. Гила и мердимазар, низ чир хъуй, гъинихъ акъатнаватІа.

— Вуна Бакуда, Огнида авай гадайринни Махачкъалада авай рушан адресар лагъ.

— Самедов, вуна кхъихъ адресар вири. — Гъажиди вири адресар лугъуз следовательди кхъейдалай къулухъ мад начальникди мягкем тапшурмишна Гъажидиз:

— Вуна жуван гада са къил Баку, са къил Махачкъала, гъина аватІани, гъикІ жагъурдатІани, жагъурна гваз хуькведа, 10-югъ ваз вахт. Эгер вуна галаз хтайтІа, ваз чир хъухъ, ви гададиз адакай регъятвал жеда. ТахъайтІа чна ам гъина аватІани, гъикІ хъайитІани жагъурда, ахпа ви гададиз катна лугъузни жазадин къилел мадни жаза пара жеда.

— Валлагъ, начальник, бубайри лагъайвал: “Жида чувалда чъунух жедач” завайни вун хътин жавабдар, акъуллу касдиз тапарар ийиз жедач, заз гададин гуьгъуьна къекъведай, и рекъера экъведай я чанни авач, я пулдин къуватни. И гада заз бала хъанач, Аллагъди вегъей бела хъана. За вуч ийин, заз жуваз са къадар регъуьни я зи гадади ихътин нагъакъан кар авуна лугъуз. Я за ам гъахълуди я лугъузвач. Гила, чан начальник, зани квевай тІалабзавайди, гъина аватІани жагъурна, а ярамаз вичин жазадив агакъарун я. Зани залай алакьдай къван куьмек гуда, вири мукъвайриз чарарни кхъида.

Чарара, вуна лагъайвал, вич-вичелай хтайтІа, вични фад хтайтІа, гададиз вичиз хъсан я лагъана кхъида.

— Хъсан я, Гъажи, ви гада, ваз чир хъухъ, чна ам гъиниз фейитІани жагъурда. Эгер винидихъ за лагъайвал, 10 йикъалди на жагъур тавуртІа, ви гададиз, мад тикрар хъийизва за, пис жеда, жаза къве къат жеда. Гила ахлад.

КІвализ хъфейдалай къулухъ Гъажидин рикІиз чка авачир. Гада вич-вичелай хтана милициядин отделениядиз хъфин тавуртІа, адаз кІеви жазаяр гуникай кичІе тир.

Гъавиляй Гъажи кІвализ хъфей пакагъан йикъалай экъечІна гада жагъурун патал са кьил Баку, са кьил Магъачкъала, арадавай шегъерарни кваз, гъина вичин мукъва-къилияр аватІа, виринриз къекъвез фена. Амма адаз санайни са суракъни жагъанач.

Муькуь патай милициядин отделение чпиз талукъ къайдада и кардив эгечІна.

Уголовный кардиз тамашун Абакар жагъур хъувуна хкир къван яргъал фена. Дустагъра тунвай гадаярни дустагъханадиз ракъурна.

Гила милициядин асас кар Абакар жагъурун хъана. Итим чукІулдив яна, агъур хер авуна, катнавай тахсиркар аскІан буйдин (155—160 см), кІвачер къенез какур хътин, са вил чапрас, дакІур хъуькъвер алай, къуьнер агъуз кватай лишанрин, яш 22 йис тир, флан хуьруьнви Азизов Абакар Гъажидин гада жагъурун патал лазим къадар вири шегъерриз, хуьреризни кваз уголовный розыск гана.

Тахсиркар жагъурун патал кардик Дагъустандин вири шегъеррин, районрин милициядин гзаф къуллугъчияр экечІна, шегъерра авай Абакаран мукъва-къилийрин кІвалерайни хабарар къуна. Магъачкъалада авай заводрин, фабрикрин ва маса карханайрин фялейрин списокра аватІа ахтармишна, гъакІ амай шегъерарни, санайни жагъанач.

Бакудайни са хабарни хъанач. Садни тамам са варзни зур къван алатайдалай къулухъ Азербайжандин Хачмас райондин са хуряй, хуьруьн советди гъа Хачмас райондин милициядин отделдиз чар ракъурна: “Чи хуьре куьне ахтармишзавай лишанрин жегъил гада, цІийиз атана, жамаатдин нехирчи хъанва, гъакъикъат ахтармишайтІа жеда”.

Гъелбетда, гададиз вичикай ихътин хабар гайи чІал чидачир. Гъа йикъуз ракъурна а хуьруьз, нянихъ нехир хтун кумаз Абакар къуна Хачмазиз хкана. Пакамаз Абакар милицайри дуьз чпин райондиз хутахна, милициядин отделениедив вахгана.



Уголовный кар силисар тухунивди башламишна. Силисчи Самедова тахсирлу гадайривай са-садавай: “Рушан тахсир вуч тир? Квез рушавай вуч кІанзавай? Вучиз ам гагъатнатІани куьн галтугна? Гужуналди зун кІан хьухь лагъана лугъуз рикІиз эмир гуз жедай шей яни?” ва икІ мад гайи маса суалриз Вердихана, Абакара ва муькуь кьве гадади гьихьтин жавабар ганатІа, гьуьрметлу кІелзавайбур, винидихь галай гьадиса кІелайла, куьн вири гьавурда акьуна жеди.

И агьвалатдин силисар пара яргъал фенач, амма силисрин арада са маса вахтунда и гьадисадилай вилик Вердиханан дестеди авур мад са дяве ашкара хъана. И дяве тахминан са варз къван идалай вилик Эслидик Мевлидан сифтегъан гьвечІи лишан кутуна лагъай ван хъайи пакад йикъуз и “къагъриманри” хуьруьн клубдай хуьквезвай Мевлидан рехь атІана, адаз Вердихана чІалар галкІиз-галкІиз: “В-вуна в-вуч т-т-тадиз лишан к-кутуна? Ам з-заз кІ-кІанзавайди я. Эгер п-па-каман й-й-йикъалай лишан къ-къулухь къахчун т-тавуртІа, в-ваз чна вучдатІа ч-чир хьухь!”

— Яда, ваз кІанда лугъуз яни? Рушаз вун кІанзавайтІа, ада зи лишан къабулдачир хьи.

— А-гъан! АкІ й-ятІа, в-вун кІ-кІ-кІан хъана, ахпа л-лишан к-кутуна ман?

— КицІин хва, к-кицІ, — лагъана экъуьгъуьнихь галаз, вегъена Мевлидан хурудлай къуна, — з-за в-ваз лугъузва, п-пакагъан й-йикъалай р-р-рушалай гъил къ-къачу!

— КицІин хва вун туширтІа, а гаф вуна заз лугъудачир. Зи кІвалахар вал меслят ийиз ийидач хьи. Зи кар заз хъсан чида. Вун зи хуруяр къадай къван итим яни, — лагъана Мевлида адан гъиляй вич акъудайдалай къулухь. — Килиг, Вердихан, инал халкъдин арадал дяве акъудмир. Ваз чида хьи, вун хьтин къведан гужни зак акакъдач. Ви умуд ви юлдашрик квайди я.

— ГьакІ й-яни, — лагъана Вердихана Мевлид яна.

Мевлида вахгай жавабдин ягъунив Вердихан ярх хъана. И чӀавуз акахъна Мевлидан терефарни Вердиханан терефар, са хейлин гадаяр, са акахъай ягъ-ягъун, гъуда-гъуд, са чӀехи дяве хъана. Дяве арада гъахъай саданни терефрик квачир маса гадайри, итимри айрутмиш хъувуна. Дяве садбурун вилер, чинар вили хъунивди, садбурун тӀишерай ивиар ату-нивди, маса яракърин хер-къацӀ тахъана куътягъ хъанай.

Ихътин чӀехи, амма ахмакъвилив башламишай дяведикай са терефдини а вахтунда органриз шикаят авуначир.

И кар тухузвай силисчи юлдаш Самедова вири тахсир крар шикаят авурбур ва къве гъадисадинни шагъидар дин-дирмишна куътягъайдалай къулухъ тахсир карриз къвезвай уголовный тахсиркарвилерин статьяяр къалурайдалай къулухъ кар суддив вугана. И чӀавуз Мевлидни больницадай хъсан хъана хтанвай.

Гадаяр дустагъ авур гъа сифте йикъалай башламишна абурин бубаяр гагъ Мевлидан буба Гъесенан патав къвез, аман, минет ийиз, багъишламишун тӀалабиз хъана, гъагъ Эслидин диде-бубадин патав физ, абурувай багъишламиш авун тӀалабиз хъана. Пара алахъна, амма хъайи кар къулухъ къахчун мумкин тушир. Мевлидан бубади Вердиханан бубадиз икӀ лагъана:

— Я стха Али, вун са чӀехи итим я, чи адетарни ваз лап хъсан чида, на лагъ кван, вуна жува ихътин кӀвалах ви руш са маса гадади, ви гадади хъиз вагъшивилив къуртӀа, на бахшдан? Адалайни гъейри, и ви гадади авур кар вуна жува гъадаз бахшдани? Эвел фикирна ахпа завайни тӀалаба. Эгер зи гадади са маса касдин рушан рехъ атӀана, Аллагъди яргъаз авурай, ихътин кӀвалах авуртӀа, за зи хайи гададизни бахшдач. Эгер зини ви девир тиртӀа, ви гададин дуван анжах ам яна рехкъин тир, лап вун зи чкадал хъайитӀа, вунани гъа ихътин дуван тир ийидайди. Гила, Аллагъдиз шукур, девирни хъсанди я, чунни сабурлу хъанва. Гила вун зегъмет къачуна а ахмакъдин паталай атана, амма нагъакъ. Им акӀ

лагъай чІал туш, хуьруьнви, ваз къемир лагъай чІал хъиз къатІумир, вун гъакІ ихтилат, суьгьбет ийиз гъамиша ша. За лугъузвайди, а ахмакъдин, хуьлуьгандин паталай зегьмет къачун герек къезвач. Тахсирар авунани — къуй жазани чІугурай. За ви хатур дакІанз лугъузвач. Заз чида, я вазни ви гадади ихътин нагъакъан кар авуна кІандачир. Гила, хуьруьнви, на фикир ийимир хъи, Гьесена вун душман хъиз къазва, я вунани зун акІ гьисабмир. Зазни ваз кІанзавайди чи аялар акьуллубур хьунухъ я. Гила къванни, белки, къазамат акуна акьуллу жен”.

— Вун гъахъ я, стха, дуьз гафуниз мад вуч лугъун, — лагъана Вердиханан буба хъфена.

Мевлид чукІулдив ягъай Абакаран буба Гъажи, Алидин патав атанвай. Али Мевлидан буба Гьесенан патавай кІвализ хтайла, Гъажи, Али гуьзлемишиз Алидин кІвале авай.

— Вуч лугъуза, я стха Али, Гьесен акунани?

— Акуна. Вуч лугъуда къван, я Гъажи? Чи гадаяр тахсирлу яни? Я. Лап заз жуваз регъуь хъана, Гьесена лагъай гафар акурла. Чидани вуч лагъанатІа? Ада гзаф къиметлу гафар лагъана. Иллаки ада “Зун акъвазин, куьне багъишзавани куь гадайриз абуру авур кІвалахар?” — лагъайла, зи мез къуна. Ди зун тахъуй, вун хъуй, на ви гададиз бахшдани ада авунвай кІвалах? Вични гъакІ акъвазай чкадал. Им чи ара я, Гьесенан гадади чи гадайриз я экъуьгънач, я куьн гъинай я лагъанач.

Агьмедан рушани “Я вун гъинай я, я ви сувар мус я” — лугъун тавунамаз, бес фена чарадан руш, гъакІни чарадан лишанлу, рехъ атІана, галтugna къуна, адал гъилер вегъена, ам чпин северен тапацрив яна, гужна ваз зун кІан хъухъ лугъунивди яни? РикІ къене авай шей я. РикІиз эмир гуз жедан мегер. Зи гададинди амач лугъудай алчахвал я. Масад кІанзавай рушаз вун гъикІ кІан жедай затІ я. Мегер къене къе рикІ авач хъи. Лап ви сусал, я рушал маса гадади гъил вигъейтІа, я зи сусал, я зи рушал, чна вуч ийид? Вун заз

чидач, за ам лап яна рекъида. АкI хъайила, гена Гьесен, Агьмед чIехи сабурлу итимар я, ада багъишламиш авур къван тушни? Лагъана хьи: “Куьн зи душманар туш, я зунни куь душман туш, я квезни гадайри ихътин кIвалах авуна кIанзавачир. Гила хъайи кар хъана, къуй къазамат акуна хъайитIани акьуллу хьурай” —лагъана.

— Я стха, Али, заз чидай гьални гьакI я. Мад чна вучин. Регьметлу Етим Эмина лагъайвал: “Сирке туьнт хъай къапуниз зарар жеда, — лагъана Гъажи къарагъна хъфена. Мевлидан бубадин и гафар акурдалай къулухъ, абурувай рушан бубадин къвалав хъфизни хъанач.

*Ругуд лагъай къил*

## **СУД КЪВЕЗВА**

Кар суддиз фейидалай къулухъ са шумуд югъ алатнавай. Йикъарикай са йикъуз вири шикаятчийриз, шагьидриз суддай эвер гана. Йикъан сятдин цIуд тир, вири эвер гайибур ва суддихъ яб акализ атанвайбур, гьелбетда, тахсирлубурун мукъва-къилиярни, гьакI шикаятчийрин терефдарарни, суддин залда ацукъна, судьяр мус къведатIа, лугъуз, сятриз тамашиз гуьзлемишзавай. Тахсиркарарни гъана чкайрал гъазур тир.

Бирдан суд къвезва лагъана хабар гайила, вири кIвачел къарагъна. Суд ва адан векилар атана. Судяди ацукъдай ихтияр гана. Вири ацукъна. Судяди секретардиз гаф гана. Секретарди малумат гана: тахсирлуяр, зиян чIугурбур, эвер ганвай шагьидар вири атанва.

Суддин председателди са-са тахсирлуди, тIвар къаз къарагъариз, хабарар къуна.

Сифте Вердиханавай, ахпа са-садавай амай тахсиркарри-вайни хабарар къурла, ашкара хъана хьи, вири лезгияр, са хуьруьнвияр тирди ва Азизов Абакар Гъажидин гададин 22

йис, Хасаев Къулам Фундугъан гададин 21 йис, Сурхаев Селим Исаман гададин 19 йис тирди, чебни вири субай, суддик акатайди 1 лагъай сефер тирди малум хъана.

Ахпа суддин председателди шагъидрин тIварар къаз, вужар атанватIа, вужар атанвачтIа, тайин авурдалай къулухъ шагъидар залдай къацел акъудна.

Судяди тахсирлубур тахсирламишнавай прокурордин эхиримжи къарар кIелна ва адан нетижадин гъавурдик куртурдалай къулухъ тахсирлубурувай са-садавай хабар къуна. “На вун тахсирлу яз гъисабзавани?” Вири гадайри чеб тахсирлу тирди хиве къуна.

Ахпа судяди тахсиркар Вердихан диндирмишна, адавай хабар къуна: “Лагъ кван на вуч авунатIа? гъина? мус? вучиз? вуч мекъседдив вуна рушан рехъ атIана? ва гъадиса гъикI башламиш хъана, гъикI куътягъ хъанатIа, лагъ”.

Вердихана ва адан юлдашри акъудай и дяведин винел атана дуъшуъш хъайи шагъидар гзаф хъайивилъй, зарар къачур ксар Мевлидни Эслини сагъ-саламат тирвилъй, гъадиса ачух, айдун тирвилъй тахсиркарриз хъайи-хъайивал хиве къун тавуникай са чарани амачир.

Намусдай къил виниз хкаж тежез Вердихана жаваб гана:

— Х-халкъар кI-кIвалахрилай х-хуък-квезвай тахт т-тир. З-заз рушав рахана адавай х-хабар къ-къаз кI-кIанзавай. Ам з-закай г-гагъатна. Гъ-гъавилъй з-зун г-галтугна. Руша къкъваз т-тавуна куъмекдиз эверзавай. З-зав рах-хаз кI-кIан т-тийизвайди акурла, з-зак хъел ак-катна, з-за ам й-ягъана. Гъа и чI-чIавуз М-Мевлид атана агакъна, дIдйаве башламиш хъ-хъана.

— Юлдашар вучиз галайбур тир?

— Б-б-бирдан м-маса-садбуру з-заз м-машатдайвал хъ-хъайитIа кIкуъмек патал.

— Лазим акуртIа чукIулдивни ягъун ви эмир тирни?

— Ч-чкIулдин д-д-дяве чи рикIелни а-алачир.

— Бес Абакара вучиз чукIулдив яна?

— Ам а-адавай в-вичивай х-хабар яхъ.

— Мад низ гъихътин суал ава тахсиркардиз гудай? — лагъана хабар къуна судяди.

Суддин векиликай сада ихтияр къачуна хабар къуна.

— Вакай руш гагъатна, вуна лугъузва, бес вун гъихътин итим я, вун дакІанзавай чІал чиз-чиз, гужна кІан хъухъ лугъунивди рикІиз эмир гуз жедани? Анлай гъейри, лап лугъун ки, вун дакІанзавай руш вуна къачуна, яшамиш жезва, ам гъихътин яшамиш хъун я, ваз чиз-чиз вун дакІанзавай чІал, яшамиш хъун итим лугъудайдаз ухшар яни?

Къил хура аваз, къил хкажна къалур жедай сифет авачир-вилай:

— З-зун т-тахсирлу я, — лагъай жаваб акъатна.

Вири гъавурда акъунвай, суалар гуз кІанзавай кас амачир.

— Азизов! — лагъана хабарна судяди, Абакар къарагъна.

— Вун хуърйя кат вучизнай?

— Заз хуъруън чиниз экъечІдай чин амачир, хуъруъкай, жуван кІваликайни регъуъвилай.

— Ваз чидачни катайдаз мадни артух жаза къведайди?

— Заз за вуч авуртІа хъсан я, туш, са затІни рикІел къвезмачир, намусди зав катиз туна.

— Вун Вердиханакъ галайни? Ви мекъсед вуч тир?

ГъакІ са карни алачир чкадал итим чукІулдив ягъай, вични чинеба далу патахъай, Абакаравайни къил хкаж жезвачир. Къил хура аваз суалриз жавабар гуз башламишна, яваш ванцелди.

— Галай, — лагъана жаваб гана. Ахпа амай суалриз жаваб гуз башламишна, лагъана:

— Зи мекъсед, бирден масадбур хъайитІа, Вердиханаз куъмек авун тир.

— Вердиханан мекъсед вуч тиртІа, ваз чизвайни?

— Чизвай.

— Бес вун хъсан дуст хъайила, вуна дустуниз са хъсан меслят, хъсан рехъ вучиз къалурначир?

— Вердиханаз гъар-гъал а руш вичиз хъун кІанзавай, ам а фикирдилай алатначир.

— Азизов, ваз чидачни инсанрин къуватар виридан сад туш, гъайванар хъайитІа, кьил-кьиле туна кикІида, пара алахъда, са къадар сада-садаз гужар гайидалай къулухъ, акуртІа вичин гуж акакъирвал туш, а чІавуз кьил-кьилляй акъудна ажудди гагъатда. Ваз и гъайвандиз къванни акъул хъанач хьи, гуж акакъ тавурла гагъатдай, вуна къуватдин эвез чукІул ишлемишна. Вучиз вуна чукІулдив янай? Мевлида ваз адалай вилик авур са писвал авайни? Са жавабни яхкъун тавур Абакара:

— За къелетна, зун тахсирлу я, — лагъана.

Алава суалар гуз кІани садни хъаначир. Куыз лагъайтІа, гъадисада Абакаран тахсирлувал малум тир.

Гъа икІ, и форма тахсир крар тир Къуламавайни, Селимовавайни хабарар къурдалай къулухъ, зиян чІугур Мевлидавай, Эслидивай ва сифтегъан дяведин шагъидарни диндирмишайдалай къулухъ, судяди Мевлидал хъанвай чукІулдин хирен судебно-медицинадин экспертизадин акт (агъур хер тирди къалурнавай), духтурри Эслидал хъанвай хирериз ганвай справка ва маса докуметар кІелайдалай къулухъ рахун патал гаф прокурор Октай Алиеваз гана.

Прокурарди лагъана:

— Гъуьрметлу судья ва суддин векилар, са хуьруьн къене, санал школайра кІелнавай, санал чІехи хъанвай, хуьруьн къене жезвай шад межлисра санал иштиракзавай, санал къуьл-макъамзавай, санал нез-хъвазвай, гъакІ пашман кІвалахрани, месела, са къейид кучукиз хъайитІани санал гуруникни экечІзавай таяр-туьшер яз-яз, садаз шад югъ хъайила, муькуьбур шад хъана кІандай чкадал и ярамазри вуч авунатІа килиг. Са варз и гъадисадилай вилик акъудай дяведилай къулухъни чпи чпин гъерекатриз са фикир тагана къвед лагъай сеферда тикрар хъувунвай ихътин са хуьре, са кІвалени виже текъведай гъерекатриз, вични коллективный гъе-

рекатар хьуниз килигна, намусдик галукунавай месэла хьуниз килигна, уголовный тахсиркарвилерин закондин кIватIалдай тахсиркарриз кьалурнавай статьяйриз асас яз лап агьур жаза гун суддивай тIалабзава.

Зи рикIел и тахсиркарар диндирмишдайла ихьтин са суал атанач. Къуй лугьурай и тахсиркарар тир гадайри, бирден чпин садан вахан, Вердихана хьиз рехь атIайтIа, къуна гатIайтIа, вични мурдар ниятдив, чпи вуч ийидай? Гьелбетда, абуру лап и Вердихана вичини “за ам яна рекьидай”, — лугьуда. Гьа икI тирвилай зи тIалабун винидихь кьалурнавайвал гьа ганавай статядай килин жаза гун я. За лугьузвач гуьллелемишун, куьз лагьайтIа, Вердиханаз ва гьам хьтинбуруз ихьтин беябурчи сифетрив и суддал акьвазунлай кьенайтIа регьят тир, я идалай къулухьни бажагьат адавай а хуьруьз хтана, а жуван хуьруьн жамаатдин вилик эхкьечIиз жеда, иллаки вичин дидебубадин вилик.

Ахпа гаф къачуна векил Мамедов рахана:

— Гьуьрметлу судья ва суддин векилар!

За векилвал ийизвай и гьадисадин тахсиркарри авунвай тахсирар гьакьикьатда вири дуьз я. Чпини чеб тахсирлу тирди хиве къазва, хиве къунва. За тIалабзава халкъдин гьуьрметлу суддивай, за тереф хуьзвайи тахсирлу гадайрин им сад лагьай суд хьуниз килигна, вири жагьилвилин ахмакьвилай хьайивилиз килигна, чпини чпин тахсирар хиве къуниз килигна ва диде-бубадин яшлувилиз гьуьрметна, гьадисани дакIанвилай ваъ, руш кIанивилай арадиз атай гьадиса тирди фикирда къуна, къезил жазаяр тийинарун. Мадни зун тамам умудлу я хьи, тахсирлу гадайриз им сад лагьай еке тарс жеда ва кьенлай къулухь са жуьрединни чпикай масадбур инжиклу жедай, масадаз зиян квай са кIвалахни тавунал.

Идалай къулухь тахсирлубуруз са-садаз эхиримжи гаф гана. Вирибурун эхиримжи гаф гьа ихьтинди хьанва: “Чавай ихьтин, хьун нубат авачир нагьакьан кIвалах хьана. Чна,



гъурметлу суд, хиве къазва и тахсир чи сад лагъайди ва эхиримжиди жеда. Суддивай тІалабзавайди мумкин къадар жедай куьмек авун я. Адалай гъейри чуна Мевлидавай пара-пара тІалабзава хъайи крар чаз багъишламишун”.

Суд къарар акъудун патал суддин векилрихъ галаз меслят ийиз фена.

Жамаатди, яраб судди гъихътин къарар къабулдатІа лугъуз, сабур тежез, сятриз тамашиз, мус хуькведатІа лугъуз, гуьзлемишзавай. Са гзаф вахт гъа икІ вилив хуьз алатна. Бирдан рак ахъайна, суд хтана. Вири кІвачел къарагъна. Гъа и гъал, жамаат кІвачел алаз, судъяди къарар кІелиз башламишна.

Казимов Вердихан Алидин гададиз, вичин жаванвал, ди-дебубадин яшлувал фикирда къуна, рушаз ганвай физический ягъунрин, гатунрин тахсирар бахш авуртІани, руша хуьруьз кІвализ ихътин лайихсуз тІвар акъатункай къачун-вай фикирдин хажалатдин зиян бахш тежедайди фикирда къуна, вич гъадисадин ташкилатчи хъуниз килигна, уголовный тахсиркарвилерин законрин кІватІалдин талукъ статьядиз асас яз 5 йис азадвеликай магърум авун ва вични агъур къайдадин душтагъда хуьн къарар къабулна.

Азизов Абакар Гъажидин гададиз уголовный тахсиркар-вилерин Къанунрин кІватІалда къалурнавай вичи авунвай чІехи хулиганвилерин тахсирдиз талукъ статьядиз асас ва адан къилел къанунди къадагъа авунвай яракъ-чукІул дяведа ишлемишна, адавди итим яна, агъур хер авуниз килигна, судебный экспертдин къарардиз асас яз, уголовный тахсир-карвилерин законрин кІватІалдин талукъ статьяда къалур-навай 5 йис азадвеликай магърум авун ва вични агъур къай-дадин душтагъда хуьн къарар къабулна.

Хасаев Къулам Фундугъан гададиз ва Сурхаев Селим Исаман гададиз чеб жаван хъуниз, сад лагъай сефер яз суд-дик акатнавайди хъуниз килигна, халкъдин судди уголов-ный тахсиркарвилерин законрин кІватІалдин хулиганвилерин

талукъ статьядиз асас, гьардаз 2 йис межбур яз кIвалахун ва гьардан къвазанжидикай 25% гьукуматдин хийирдиз къун къарар къабулна.

Суд куьтягъ хьана. Суддин къарардал адаз яб гайи жамаат пара рази тирди, абуру чпи-чпиз ийизвай рахунрай чир жезвай. Садбуру: “Дуьз суд я, мад ахьтин тахсирриз адалайни агъуз жеза жеч хьи”, масадбуру: “адалайни къезил жазаяр гайитIа, абуру ва гьахьтин масадбуру пакад йикъуз чи рушарни къада хьи” ва икI маса ихтилатар ийиз-ийиз жамаат чкIана, гьарма санихъ хьфена. Ибурун арада душтагъра авай гадайрин шехъзавай дидеяр, вахарни авай.

*Ирид лагъай кьил*

## **МЕХЪЕРАР**

Судар-дуванар хьана алатайдалай къулухъ са шумуд варзни алатна. Ахпа йикъарикай са йикъуз Мевлиданни Эслидин икъван чIавал тIвар къан тийиз лугъузвай манийрани, сада-садал вил эцигиз, амма гьакъикъат чин тийиз, кIвалахунин ашкъийра далдаламиш хьанвай и къве жавандин муьгъуьббат ашкара хьана. Абуру чпин гележегдин бахтлу уьмуьрдин, садавайни чIуриз тежер уьмуьрдин юлдашвилин договордал яни, некаягъдин актунал къулар чIугуна.

И югъ хуьруьн жамаатди, мукъва-къилийри, ярар-дустари алтугна, далдам зуьрнедивди, къуьл-макъамдивди мехъер авуна.

Мехъер лагъайла, гьихьтин мехъер! И мехъерал акъван мугъманар алай хьи, лап яргъай атанвайбурни. Къуьлиз кIани жегьилрал нубат гьалтзавачир. Мехъер, адет тирвал, пуд юкъуз давам жезвайди тир. Мехъерин къвед лагъай югъ я. Йикъан демер. Деминин гурлу са легъзеда свас гъизвай гададин вах Селминазаз кIан жеда вичин халу Шагъбанахъ галаз са къуьл ийиз. ЭкъечIна кьилел, къекъведа халудихъ.

И кІвализ, а кІвализ килигна, халуяр садни аквадач, я Шагъбан халу, я Хъарчугъай халу. Хабарар къада идавай, адавай, садазни гъиниз фена, гъина ава чидай кас авач. Пара хабарар-суракъар авурдалай къулухъ эхир сада: “Заз акуна, абур хуърей экъечІна а Урун тІулал фидай рехъди физвай”, — лагъана, хабар гана.

Сагъибрикай (мехъерин) сада, тадиз са жаван гада а тІулал ракъурна, халуяр аватІа, чна эвер хъийизва, лагъана, галаз хъша, лагъана тапшурмишна.

Халуйрин патав ракъурай гада хтана.

— Халуйри хъелнава. За гъикъван хъша лагъанатІани хтанач. Лагъана хъи, са чІехи итим атурай.

Халуйри вучиз хъелайди ятІа, абуроз ни вуч лагъанатІа чирун патал тадиз свас гъизвай гададин ими Салман фена.

— Саламмалейкум, халуяр! Хийир хъуй! Куън ина вучиз авайди я? Вири демера, тІуън-хъунра, куън ина. Куъ хатур-дик къгъайди вуж я? Квез ни вуч лагъана? Заз лагъ, адан дуван за аквада. ИкІ жеч хъи, куън яргъал рекъерай хтулдин мехъерик атанва, куън чаз виридаз гзаф гъуърмет кІанзавай халуяр я. Къарагъ садра, хъша, хъфин! Къарагъ, къарагъ!

— Ха-ха-ха! — див халуяр хъуърена. Квез дугъриданни чна хъел авур хъиз хъанавайни? Зегъмет къачуна чи патав атунай вун пара сагърай.

— Бес мехъер ана, куън ина вучиз авайди я?

— Яб це, Салман дадаш, лагъана Шагъбана, — дугъри я, чна хъел авунва, амма и хъел ажугъдин, я бейкеф хъайивилин хъел туш. Им чи хуъруън адет я. Мугъманри, лап дугъма мугъманри, хъелда хъи, мехъер гурлуди, нехишлуди хъун патал.

Гила яб це, чун туъхкІурун патал, куъне чи ихътин шартІар къилиз акъудда:

Сад лагъайди, — куъне далдам-зуърне ягъиз-ягъиз деминик квай къван жегъилар — рушар, гадаярни галаз чи патав иниз гъида. И карди хуъруън жамаат аламатарда, гъамни са

айру межлис акур хъиз интересно жеда.

Къвед лагъайди — свас гъизвай гададин буба, Гьесен киши, терсина акъадарна рехи ламраллаз атурай.

Пуд лагъайди — пуд-къуд руш къазахар хъана, яни итимрин пекер алуќна: галифе шалварар, кух галай чекмеяр, къилел бухара бармакар, итимрин перемар алуќна, юкъва мецер галай чѳулар гутѳунна, гъилера зарлу къирмажар аваз атурай.

Къуд лагъайди, са итим пагъливандин квасадин формада, демерин арачи хъиз гъваш.

— Агъ, куь агъбат хийир хъуй! ГъакІ лагъ ман! АтІа къиле вуч хабар аватІа чидач квез: халуьри хъелнава лагъай хабарди вири мехъерик квай, ван хъайи къван инсанрин гуьгъуьлар хана, гъакІ яраб вучиз хъелнаватІа, никай ва я вучиз лугъуз хиялариз ава.

Мехъерин сагъибар лагъайтІа, лап хажалатдик ква, яраб халуьриз ни вуч лагъанатІа, абурун кефиник хкІадай кар, гаф авурди вуж ятІа лугъуз гъа фикирри тухвана. ДекІени вирибуру ийидай хъилер гъа ихътинбур жен. Куь тапшуругъар къилиз акъудун завай. Абуру гъа куьне лагъайвал за исятда тешкилна гъида.

— Амма а къилиз хъфейла чи хъелун гъихътинди ятІа, садазни лугъумир. Абуруз халуьриз кІанивал фейитІа, туьхкІузвай чІал чир хъуй. Хъел вучиз авурди, квен паталай авурди тиртІа, чна инал деминин юкъвал ачухдиз лугъуда.

— Башуьсте! Зун хъфена, а къиле гъазурвилер акуна, гъа куьне лагъайвал, далдам-зуьрнедив иниз хкведа, — Салман киши хъфена.

Халуьрин патавай хтай Салмана, мехъерин сагъибриз халуьрин хъел авун гъихътинди ятІа, абурун асас мекъсед вуч ятІа, лагъайла, вири шад хъхъана, Аллагъдиз шукур гъана, гена гъакъикъи хъел туш.

Ахпа итимрин пекер алуќдаь рушарни абуруз алуќдаь пекерни гъазурна. Кваса жедай гадани, адан алуќдаьбурни

вири гъзурайдалай къулухъ, хуърйя са ламни жагъурна гъятдал гъайидалай къулухъ деминин лап гурлу са легъзедат майдандал итимрин пекер алукинавай дишегълиярни, квасани атана акъатна. Итимрин пекер алай дишегълияр, итимар яни дишегълияр яни чир жедай гъал авачир, Квасади арачидивай адан гъиле авай ланш къахчуна, вичиз макъам ягъиз туна, башламишна къуелиз. Ахпа итимрин пекер алай ксарив къуелериз туна. Жамаатдиз ихътин кваса арачи хъайи межлис акъван интересно хъанвай хъи, вири шад тир.

Бирданни майдандал Салман киши акъатна, музыкантар акъвазарна, ахпа жамаатдихъ элкъвена, лагъана: “Тъурметлу жамаат, ярар-дустар, чи лап яргъай атанвай и чи Мевлидан халуйри Шагъбан халудинни Хъарчугъай халуди хъелнава. Абур фена и чи хуъруьн патав гвай къацу, гуьлчимен урун тГулал ацукънава.

Абру чеб тухкГуьда лагъана, эгер чун далдам, зуърне ягъиз-ягъиз, вири деминик квай къван жегъилар-гадаярни, рушарни галаз гъаниз чпин патав атайтГа.

Къвед лагъайди — Гъесен ими терсина акъадарна ламрал алаз атайтГа. Мадни маса тапшуругъар ава. Гила чун вири исятда гъаниз фида. Гила къарагъ, музыкантар, ша чун гъатин рекъе”.

Жамаатдиз им гзаф шад гъамни пара интересно хъанвай. Иллаки Гъесен ими, чин ламран тум галай патлахъ элкъвена акъахайла, тумуникай кашу кутуна, са къил Гъесен имиди къуна, ламран виликай са маса итимди къуна физвай шикилар акурла, халкъдиз тамам са цирк акур къван шадвилер, хуъруьнар хъанвай. Гъа икГ кваса жамаатдин кГвенкГве, къуелиз-къуелиз, далдам-зуърне акъваз тавуна ягъиз-ягъиз, халуяр алай къацу тГулал фена. Агакъун кумаз халуйри чпи къуьлдай макъам заказ гана. Гъарда, са руш къуьлна хкечГайдалай къулухъ, мад маса рушаз эвериз, са пуд рушахъ галаз къуелер авуна, вири рушариз, гъам устГарриз шабашар гана. Ахпани ана къуелер авур къван вири гадай-

риз гьамни рушариз шабашар гана.

Эхирдай Шагьбан халу (ам вич чпин хуьре муаллим тир) вилик екъечІна, музыкантар акъвазарна, лагъана:

— Гьуьрметлу жамаат, жегъилар — гадаяр, рушар, куьне чакай масакІа фикир ийимир. Играми хтулрин мехъерал атайла, хъелдай халуяр гьихътинбур я лугъуз. Чна садакайни хъел авурди туш. Чаз са касдини са пис гафни авурди туш. Гила чун мехъер, демер гъаятдал туна иниз атун им чи хуьре авай адет я. Лап играми мугъманри чна хъиз хъелна, хуьруьз мукъва са хъсан чкадал фида хъи, мехъерик са шад шикил кутун патал, мехъер гурлуди, рикІел аламукъдайди хъун патал. Къе инал чна авунвай хъел, садакай хъел атана, я бейкеф хъана авунвай хъелун туш. Гила куьн са къадар инжиклу авун хъанатІа, и кар патал чаз багъишламиша. Куьн гъамиша шад межлисра хъуй! Ахпа вири гъа атайвал хуьруьз хъфена.

Пуд лагъай йикъуз, нисинлай къулухъ далдамар свас гъиз къавумрин гъаятдал фена, анани гъаятдал дем кутуна са хейлах къуьлер-макъамар хъайидалай къулухъ устІарри свас кІваляй акъуддай макъам ягъайла свас акъудна.

Эслидин юлдаши ара-ара, виликдай Эслиди, вичин кІани ярдикай лагъай манияр, хордалди тикрар хъийиз-хъийиз, шад манийрин сесеривди, далдам-зурнедивди, къуьл-макъамдивди, Эсли вичин бубадин кІваляй вичиз кІани, гележегдин уьмуьрдин, уьмуьрлук юлдаш Мевлидан кІвализ рекъе туна. И югъ вири хуьруьн жамаатдин, иллаки Мевлиданни Эслидин мукъва-къилийрин, дидебубайрин лап шад югъ хъана. Мевлидазни Эслидиз лагъайтІа, им чпин уьмуьрда чпи дуьнядиз чпикай ибарат цІийи са хизан тешкилай тарихдин югъ, вични гъич рикІелай тефидай, рикІин дафтарда кхъей югъ я. гила и къве жаван, чпин шад, хушбахт уьмуьр тухуз шад хъана.

## МУСИБАТ

Июндин 22-югъ тир, Эслини Мевлид, Эслидин стхадин сусваз хъанвай гъвечИ са гада мубарак ийиз Эслидин бубайрин кIвализ фенвай. И кIвале гада аял хъайи йикъалай ара датIана шадвилер авай. Эслини Мевлид атун лапни шаддиз къейд авун патал кIвализ маса мукъва-къилийризни эверна са еке межлис туькIурна. Вири жуьредин тIуьнар-хъунар туькIурнавай. Вири лугъуз — хъуьрез шад тир.

Са арада кутуна патефонарни бегъем са къуьлердай межлис тешкил хъана.

И кIвале я радиодин я приемникрин ван къвезвачир. Абуруз яб гун ихътин макъамда нин рикIел къведа къван.

И арада ван хъайи къуншийрини и шадвилер авай кIвализ яман хабар гьикI гуда къван.

Эслидин бубайрин кIвале хъайи шадвилерилай къулухъ бубайрин кIвалаяй экъечIна Эслини Мевлид чпин кIвализ хуькведай рекъе Мевлидал гьалтай вичин таяр-туьшерикай сада салам-затI авурдалай къулухъ Мевлидавай пашмандиз хабар къуна:

— Ваз хабар авай хътинди туш гъа?

— Вуч хабар? Лагъ кван, ви гъаваярни заз пашман аквазва.

— Пара пис хабар. Пара чIуру хабар. Пара къара хабар, — лагъана. Ачух лугъуз тежез.

— Яда, ачух лагъ, гьикI хъана, вуч хабар я?

— Дяве... Дяве... Дяве башламишнава.

— Вуч дяве? Ни башламишнава? Ни, нихъ галаз? Ачух лагъ!..

— Германияди хабарсуз чи уьлкедал гъужумнава. ЧIехи дяве.

Москвадай радиодай са шумуд сеферда тикрар хъийиз и

хабар гана. Мевлид гъасятда перишан хъана, хиялриз фена.

Эслидин Мевлидан санал тухвай шад уьмуър, умуд авурвал, яргъалди хъанач. Абурун хушбахт уьмуър Аллагъди ваъ, тебиатди ваъ, вагъши, къаних, инсанвилин намус квадарай. Гитлеран фашист Германияди хабарсуз авур дяведи къатІна.

Мевлид гъа пакад йикъуз военкоматдиз вич хушуналди армиядиз ракърун патал арзе гваз фена. Къвед лагъай йикъуз армиядиз тухвана. Садни къве вацралай са чар хтана “зун фронтдиз физва” лагъана. Мад Мевлидакай чар, хабар амачиз гзаф вахтар алатна.

“Гила зун свас я, адахлу фронтдиз фенвай, за вуч ийин? — фикирна Эслиди.

— Сусвар акъван жуьреба-жуьребур ава хьи, заз ван хъайи къван. КІела, агъадихъ авторди хейлин, жуьреба-жуьре сусарин шикилар гафаривди хъсан къалурнава”, — лагъана Эслиди кІелзавайбуруз меслят къалурзава.

Гаф — сусварикай кватайла, Эслидиз куьмек патал, са гзаф сусварикай, чпиз хъел атайтІани, рахун тавуна акъвазиз жедач. Куьз лагъайтІа, гаф атай чкадал лагъанач хьи, а гафунихъ са къиметни амукъдач. Амма сусварикай рахадайла кичІени ийизва.

— Вучиз кичІезва, гъа сусварни инсанар тушни?

— Гьелбетда, гъавиляй, гъабурни инсанар тирвиляй.

— Садбуру лугъун мумкин я: Инсандиз инсандикай кичІе жедани?

— Вири инсанрикай зазни кичІедач. Месела, лагъай гафунин ван къведай, гафуниз къимет гудай, гъич тахъайтІа вич рахадай гафариз вичин крариз акурбуру, ван хъайибуру вуч лугъудатІа, лугъудай инсанрикай кичІедач.

Заз кичІезвайди инсанриз гъардаз вич бегенмиш хасият-дикай я. Дуьз я, гъич са инсанни вичиз-вич бегенмиш туширди авайди туш. Заз кичІезвайди къадардилай артух вич-вичиз бегенмиш, масадан гафунин ван къвен тийидай, вичи



ийизвай чІуру гафарни, крарни дуыз аквадай инсанар я. Ихътин инсанар гьам дишегълийрик, гьам итимрикни ква. Амма и гафар вири сусварикай гаф кватайла арадал атанвайбур я. Гьелбетда са гзаф сусвариз закай хьелни къведа. Гьихътин сусвариз хьел къведа? Чеб тарифдиз лайих тушир, чпин тариф авун патал чпиз-чеб феи кІвале, чпелай рази жедайвал гьикІ тухун лазим ятІа чин тийидай, я масадалай чешне къачуз чин тийидай сусариз. Са гафуналди, махарик квайвал “ЦІиб кварцел гьалча лагъайла, цІиб кварцел элягъдай” сусариз.

Гила мад заз ван хъайи са сусакай ихтилат тавуна жедач. Цийиз гъанвай са свас жеда. КІвале апайни авай къарини. Свас гъайидалай къулухъ варцар алатна, фикир гуда къариди, гьич и сусван гьиле кул аквадач, гьар йикъуз къариди кІвалер, айванар шиткиз жеда. Эхир са йикъуз къариди вичин итимдиз и кардикай шикаят ийида. Итимди лагъана: “Я къари, ша пакамаз на гъаят шиткиз башламиша, за атана ваз лугъун ки кул зав гице, на гумир. За це, на гун тийиз, чна са къал акъудин, акван сусваз регъуь хъана, атана чавай кул къачудатІа килигин”. Пакад йикъуз, къаридини апая гъаятда гъа икІ дяве-гъарай акъудна.

Уькнен вахт я, сятдин кІуьд-цІуд, свас вичин кІвале кІвалин, гъаятдин михъивал, мешребвал са шейни авун вичин хиве авачир хъиз, дивандал яргъи хъана, вичин архайинвал ийизвай, садни гъаятдай са чІехи гъарай-эвердин, къалкъулдин ван акъатна. И ванцикай инжиклу хъана хьел ака-тай свас, хьел кваз экъечІна балкондал. АкуртІа, и къалкъул вичин апаянни къаридинди я. Балкондила эвичІни тавуна:

— Квехъ гьикІ хъанва, куь ванци къуншиярни инжиклу ийизва. (Гьакъикъатда вич инжиклу хъана лугъуз лугъузвай гаф я). Вуч месэла я, куьне куьн патахъай дяве ийизва?

— Я свас, — лагъана апая, — за лугъузва кул зав це, къариди са рекъин патал кул вугузвач.

— Гъа кар патал мегер гъарай — эвер твадани? Сада къе шуткук, сада пака. Жедачни?

Ай «аферин» свас! Вуч хъсан меслят къалурначни на. И фикир гъич чи рикІални къведайди тушир. «Баракалла, баракалла».

Ихътин сусварни ава.

Мад са алааматдин хасият авай сусварни ава. КІвале вичин хайи аялдин баде, бадедизни гъар вацра хейлин пенсияни ава, и сусван аялни къаридин хайи гададинди я. Квез чиз, хайи хтулдиз вичин хайи баде хъсан килигдани, тахъайтІа са чара дишегъли. Ахътин сусвар ава хъи, кІвализ вичиз къван пенсияни гъизвай, гъавайда вичин аялни хуъзвай къарияр чара ийиз, гъакъван пулни чарадаз гуз аял чарадав хуъз тазвай сусвар. Квез чиз ихътин сусвар гъихътинбур я? За лугъун, шумуд жуъредин пис сусвар аватІа, вири писбурулай пис. Ихътин сусвар вучиз гъавая вичин аял хуъдай къарийрикай катзавайди я? Авиляй хъи, адаз чизва вичелай масад рази жедай, акъулла са кІвалахни алакъ тийидайди, вичин нагъакъан хесетар, вичин бажарагъсуз крар такун патал, а хесетар акурди шагъид тахъун патал. Ихътин къарияр чара ийизвай сусварилайни чІехи пай тахсирлубур абурун итимар, гъа дидейрин гадаяр я. Мягътел я, ихътин сусвариз чпин мехъер гъихътин харж чІугуна авунатІа, са вичиз къилди гъикъван къиметлу подаркаяр ни авунатІа чидач жал?! А харжи нин зегъметар ятІа чидач жал? Идалай гъейри, гададилай алатайла вич гъа къаридизни апаязни кІан хъана гъайи чІал чидач жал? Бес вич кІан хъайи ксар икъван фад вичиз гъикІ такІан хъана? Ихътин гада кІандай, адан дидени буба кІан тийидай сусвар урусрин чІехи писатель Крылован “Вак мегъуьн тарак” лугъудай басняда авай гъа вакІариз ухшарбур я. А вакІани тарцел экъечІдай мегъвер нез, таран дувулар эгъуьнда. И сусваризни гада кІанда, гададин диде, буба ваъ.

Са сортунин сусвар ава, гъуьлуьн кІвализ атайдалай

кьулухъ атай йикъалай вичин бубад кІваляй гъайи, я са тІур я са стаканни акъудна кІвале ишлемишиз акадар тийидай-бур. Ихътин сусварини и кардалди (гафар галачиз) лугъузва хъи, зун чара ая.

Эй сусвар, са вахт къведа, куьнни къарияр жеда гъа! Фикир це. Квезни сусвар жеда. А чІавуз квевай куь сусвариз, зун свас тирла, за зи къарини апай икІ хъсан хвейиди тир лугъуз жедайвал гила амаз ая, чІехибурухъ галаз хъсан рекъе вач. Ваз ви сусвани хъсан килигна кІандатІа. Бубайрин ихътин мисал рикІелай ракъурмир “Мез хвена хуьр неь, гъил хвена кІвал”.

Зи къагъриман Мевлидан свас Эсли гъакъикъатда вичиз ван хъайи къван халкъди меземметзавай хесиятрин сусварикай хъанач. Ада а халкъди меземметзавай гафарикай вичиз тарс къачуна.

Эслиди вичи вич гъа и кІваляй акъатайди хъиз, вичин къарини апай хайи буба-диде хъиз къуна, кІвал вичин бубадин кІвалелайни артух вичин кІвал хъиз къуна, апаян гафунал гаф тунач, жезамайкъван вичиз гаф лугъудайвал тийиз, чІехибур рази жедайвал ийиз алахъна, Къаридин гъиле я кул, я чуьхуьдай пек вуганач.

Эслида апаязни къаридиз лагъана: “Хва фена лагъана, куьне фикир ийимир. Зун Мевлид хуьквер къван куь хвани я, рушни. Гъа икІ хва дяведиз фенвай бубадинни дидедин хажалатдин са пай сусва къезиларна. Апаяни къариди гъамиша Эсли хана, хвена, тербия гайи адан диде-бубадиз алхиш ийиз жедай.

КІвалин кІвалахрилай гъейри, юлдаш фронтдиз фена лагъана Эсли руьгъдай аватнач. Мевлидан, вич фронтдиз физва, лагъай сифте чар кІелун кумаз адан тІебиатди жаванриз хас яз ганвай хесетар гъасятда дегиш хъана. Шадвал, хуьуьун, шад манияр лугъун амуькнач. Адан жаванвал гъа инал къван хъана. Ам душмандин дакІанвили дакІурна, хъилев ацІана, адан рацІамар а хъиле агажна, пел серинарна,

гъилериз жуж къвез, гъутар чъукуъз, сас сарал илисай гъа йикъуз ада вичивай жузуна: “Бес гила за? За гила юлдаш гъалиб хъун патал гъикІ куьмекда?”

“Гила, — лагъана ада, — ватан хуъзвай рухвайриз фуни къафун, пек-партал булвилелди гун чи буржи я. Гила виликан хъиз нормаяр ацІурун артухни алаз ваъ, норма я вахт гила амач, норма гъикъван жувавай жедатІа, гъакъван кІвалахун, гъакъван продукт гъасилун я.

Дяве лагъай гафуни виридан хъиз, Эслидин рикІелни гъар декъикъада гуьлле лагъай гаф гъизвай.

Эслидиз гила, чуьлда кІвалахдайла, къуьлуьн тварар-гъар сад са гуьлле хъиз, картуфар — гъар сад са гранат хъиз аквазвай. А магъсулар гъикъван бул гъасил авуртІа, гъакъван чи Армиядин къуват артух жедайди чиз, фронтдиз яракъар гъазурзавай заводра кІвалахзавай фяледи хъиз, продукт гъасилзавай колхозрани гъакІ кІвалахун чарасуз я, — лугъудай.

Эслиди цан цадайла вичин адахлудин куьтен, векъ ядайла дергес сагъибсуз тунач, абурал ада вичи кІвалахиз хъана. ГъакІ картуфар цадайлани хкуддайла, ник цадайлани, эчІелдайлани, гуьдайла, векъ ядалайни, кІватІдайла, гъи сагъедиз килигайтІани ам гъана аваз аквадай. И девирда Эслиди хъиз вири дишегълийрини кІвалахзавай.

*КІуьд лагъай кыл*

## **ЧАР ХТАНА**

Мевлидан гъа сифте зун фронтдиз физва лагъана хтай чарчелай къулухъ чар авачиз са йисалайни пара вахт алатнавай Эслидин ва диде-бубайрин рикІериз чка авачир. Сагъ са йис фронт, са хабарни тахъайла, гъикъван агъур хиялар фида чандай? Дидеди, бубади йикъар гагъ шехъиз, гагъ сабур гуз акъудзавай.

Августдин варз тир. Чими са югъ тир. Уькнен рагъ тИмил цавуз хкаж хъанвай, атана са нуькI пенжердал ацу-къна, вичин чIаларалди вичи-вичиз маниярзавай. И нуькIре кIвализ килигиз рахазвайвал акурла, ам акурдаз, низ хыйитIани акI жедай хьи, лап и кIвализ са хабар гваз атана, хабар гузвай хьиз. Эслиди ам акун кумаз — “Чан нуькI, на чаз вуч хабар гъанва? Хийир хабар — чаз, са гъаб къуьлуьн тварар ваз”, — лагъана нуькIрез а патахъай фена къуьл вегъена.

Мад за квез гъихътин са алапат жедай агъвалат ахъайин! А нуькIрез гуя гъакъикъатдикай хабар авайди хьиз гъа и йикъуз нисинлай тИмил алатнавай, Эслидин вилик са чIехи тиян, тиянда вичин кIвалин, апаян, къаридин пекер чухъуьз, гъилер запундин ятарик квай.

Бирдан гъаятдай “Эсли, я Эсли”, — лугъуз сада эверзава. Къецел экъечIай Эслидиз хуьруьн почтальон акуна. Эсли акун кумаз почтальонди: муштулух, чар ваз, муштулух заз, — лагъана.

Эслидиз вичин рикI алай юлдашдин, Мевлидан чар хтана. Чар гзаф яргъиз кхъенвай, къене старший лейтенантдин пагонар алай са вичин шикилни авай.

Черче кхъенва:

“Гирами буба, диде, стха Муслим, вах Селми, Эсли (Эслидин тIвар виридалай гуьгъуьниз кхьинин себеб диде-бубадин вилик са кIус намус хвейи хътин кар я).

Квез, вири зи гирамийриз, куь хва Мевлидан патай чилер цавар ацIай къван, гирами, чими рикIин, фронтдин саламар ракъурзава. Зун къени-къе сагъ-саламат я. Зун старший лейтенант я. Зун са взводдин командир я. Чарар кхьин тавунин себеб, квез чир хьун лазим я. Югъ-йиф чуьлда жезва, вични фронтда. Фронт им дяве лагъай чIал я. Айиб авач, и сятда чи армияди душман хурук кутунва. Душман терг жез-жез къулухъ хъфизва. Аллагъдин куьмекдалди, мукъвара душман тергна, чун кIвалериз хуькведа.

Фронтдин гьаларкай фронтда зи гьаларкайни хабар кьуртIа, гьелбетда, ина, таза месер, лацу простинар, пододеяльникар, пуржиндин краватар авайди туш. ИкI лагъайла квез фикир жемир, акI жемир хьи, заз гьа регъятвилер кIанзавай хьиз. А регъятвилер, душмандикай авай хьиле вири рикIелай алуднава. Вири чи армияди, вири миллетрикай галай, са азиятдиз, са кашаз-мекъезни килиг тавуна, чи Ватандин азадвал патал кьагьриманвилев дяве тухузва. Зун гьакIан солдат тир, гила старший лейтенант хьанва. Зун са взводдин командир я. Гила за квез зи регъбервилик кваз зи взводди кьегьалвилев тухвай са дяведикай ихтилат ийин.

Са сеферда зун зи взводни галаз са дередин лап кIан кьуна фенвай рехъди физвай. Дередин кьве падни кьалин, кьакьан тарар авай рук тир. Бирданни юлдашриз акуна хьи, и рехъди чун галай патахъ душмандин са десте мотоциклайрал алайбур, абурун гуьгьуьна аваз са вилис машинни кьезва.

Тадиз и хабар вири солдатрив агакьна. Солдатар гьасятда вири зи кьвалав кIватI хьана. Абур вири теспача тир, рикIерик кьалабалух квай, садбуру вуч авун лазим ятIа, душмандиз гьикI жаваб гудатIа, лугъуз чпин фикирар лугъузвай. Амма вахт тIимил тир, зи рикIин тахъ-тахъдин ван, фикир ганайтIа, белки кьваларив гвайбурузни атун мумкин тир, вучиз лагъайтIа зи хиве вири солдатрин кьисмет, абурун ге-лежегни авай. Зарафат туш, дяве я, вични гуьллейрин хура. Гьавилий я солдатрик квай кьалабулухни. ихътин дяве вич я рекьин, я амукийн лагъай чIал я. Душман, мотоциклийрин зарбина аваз кьезвайдини хьайила, чна тадиз кьарар кьабулна кIанзавай.

Бирданни чи ерли, солдат Мегьемеда авур фикирдал чун вири рази хьана. Мегьемеда лагъайвал, тадиз чна душмандиз желе туькIуьрун меслятна. Эвел рекьин и патай а патаз са сим тухвана, са кьил рекьин са пата авай са тарцел муькуь кьил муькуь пата са тарцел мягькем кутIунна. Сим чи-

ливай тахминан мотоциклидал алайдан хурув туыш жедайвал тир.

Ахпа чун рекын кве пата чуьнуьх хьана. Автоматар, гранатар гьазурна, душман вилив хуьз акьвазна. Кве пата авай чи солдатарни, тек-тек яргьи са мензил кьадайвал, арада са цуд-цуд метр аваз кьвазарна хьи, душман юкьва гьатдайвал.

Югь серин тир, чилер марфадилай кьулухь Гулав тир, сим кьатГиз жедайвал тушир.

Са арадилай, зарб галаз кьвезвай душманрин кве мотоциклист симина акьуна. Акьун кумаз мотоциклиярни галаз сив кIаник хьана. ГьикI хьана? Вуч хьана —чир жедалди, мад сад садан гугьгуьнал алаз кве мотоцикл ярх хьана. И чIавуз душманрин вири десте атана агакьнавай, акьвазна вучдатIа лугьуз фикир хьийидай, яракьрал гьил хьивидай имкан чна абруз ганач, кьуд патахьай чна душмандин кьилел гранатрин хар кьурна. Кьулухь катиз кIан хьайибурун виликни чи гранатар кьвана. И чIавуз душманрикайни садбуру автоматрай ягьиз хьанатIани, абуруз чун аквазвачир, амма абур гьар патахьай чи лишандик квай.

Душманрикай кIвачел алай са касни аквазмачирла, са чIавуз вилис машиндай эвичIна, гьиле пистолетни аваз са генерал катзава. Чи солдатри гьарайна: акьваза! тахьайтIа, ягда! Яракь вегь! Гьилер виниза!

Чарасуз тирди кьатIана, генералди гьилер виниз авурла, солдатри ам кьуна, адахь галаз мад хер хьанвай кве немецни галаз, хутахна штабдиз вахгана.

И гьадисада зи взводди авур кьагьриманвилиз килигна, заз “Красное знамя” орден ва амай вири солдатризни “Красная звезда” орденар гана.

Гила за квез хирер хьайи агьвалатрикай ахьайин.

И гьадиса чи армия душман ягьиз-ягьиз кьулухь физвай 1941 лагьай йисан октябрдин сифте кьилера хьайи кар я. Дяведин сифте кьилера, душман гзаф гуж галаз кьвезавай-

ла, Днепр вацун кьерехда физвай дяведа чун душман жезмай кван гзаф терг ийиз-ийиз кьулухъ физвай. Гъа ихътин са дяведа октябрдин 8-даз зи чапла кьуьнел хер хъана, зун госпиталдиз атана. Хер сагъ хъайдалай кьулухъ зун мад фронтдиз хъфена. За квез госпиталда авайла чар кхьенайтга жедай, амма квез хажалат гуз клан хъанач.

Мад са сеферда Моздокдиз мукьва, душмандин бомбайрикай хкатай са клусуни зи эрчли клвачел хер авуна. Хъсан хъана хъи, кларабдихъ галукънач. И члавузни зун Магъачкъала шегьердиз, мад госпиталдиз аватна. хер фад сагъ хъхъана. Зун мад фронтдиз рахкьурна.

Исятда Белоруссиядин фронтда ава, Мукъвара, Аллагъдин куьмекдалди, душман михъиз кукларна, чун гъалиб жеда. Закай фикир мийир. Аллагъдин патай фан, цин къисмет аматга, зун хуькведа, чун чаз ахквада. Аллагъди зун хуьквер кван куьн хуьрай. Аллагъ квез куьмек хъуй. Гъелелиг.

Куь хва Мевлид.  
*Май 1943-йис”.*

*Цуд лагъай кьил*

## **КЪАРА ХАБАР**

Мевлидан эхиримжи сефер хтай чарчелай кьулухъ гзаф варцар алатна, мад адакай са чар, я са хабар амуькнач.

1943 лагъай йисан 21 лагъай октябрдиз военкоматдай Мевлидан диде-бубадиз “Мевлид са хабарни амачиз квахъна” лагъана кхьенвай хабардин чар хтана. Ихътин чулав хабар гъа сятда вири хуьруьз чклана. И хабардин ванцел вири хуьр, клвал ахмиш хъана и клвализ. И клвале къуни-къуншини, хуьр-клвални акахъна, са еке йикъ-шуван хъана.

Эсли вич-вичелай фена, папарин юкьвал ярх хъана. Ам



гъилерал алаз са шумуд папа маса кІвализ хутахна, къаткурна. Са шумуд дишегъли адан язухар чІугваз патав ацукъна. Са шумуд декъикъадлай уях хъхъай Эслидиз патав гвай папар сабурар гуз, рикІ-дуркІун гуз хъана.

Хуъре Мевлидан дидедин, бубадин патав татай са итимни, я са пабни амачир. Вирибуру лугъузвайди гъа са гаф тир. Вири алахънавай Мевлидан бубадиз, дидедиз сабур гуз. Абуру лугъузвай: вилиз такур кардихъ, гафунихъ агъана, куъне икъван куъ рикІериз азият гумир. Аллагъ чІехи я, регъим пара. Аллагъдикай умуд хукудун дуъз туш.

Дуъз лугъузва лагъана, патав ацукънавай хуъруънви Исмихан лугъудай са касди ихтилатиз эгечІна: “Лап сенфиз зи кІвале Муграгъай (хуъруън тІвар я) атанвай са мугъман авай. Мугъман лагъайла, зи кІеви дуст итим я вични са яшар хъанвай итим я, гъар сивел атай гаф рахадай кас туш, вичиз чидай, вич чидай, инсанрин арада гъаф гъурмет авай, гафунал къимет алай кас я. ГъикІ ятІани за мугъмандиз чи хуъруъз ихътин са къара хабар хтайдакай ихтилат авурла, ам хуърена. Ихътин чІуру хабардин ван хъайила, зи мугъман хуърена акурла, заз пис хъана, зун са жуър хъайиди акурла, ада лагъана: заз чида на вуч фикирнатІа, на фикирна хъи, къара хабардин ван хъайила итим хуъредани? ДекІени и чарчин къара хабар таб хъана, куънни вири хуъредайвал жен.

Гила дуст за ваз чи хуъруъз хтай гъа ихътин са чарчикай ихтилатин: Им лап зун жув шагъид я, — лугъуз тестикъариз ихтилатна: “Чи хуъруънви, гъадан тІварни, гъихътин дуъшуъш ятІа килиг, Мевлид тир. Жаван гада ваъ, жаван къве гъвечІи аялни авай итим тир. Йикъарикай са йикъуз и Мевлид фронтдай, яни совсем инвалид хъиз, са гъиле костил аваз, са кІвачив къецІивал ийиз хуъкведа райондиз. И райондин меркездай Муграгъиз 7—8 км рехъ ава. Мевлида фикирна, зун хуъруъз хъяфейтІани, гъикІ хъайитІани са йикъуз военкоматдиз зун хтанвайдакай хабар гуз, учетда

акъвазиз атана кІандачни, зун гъазур инал хтанвайдалди фена учетда акъвазна, ахпа хъифидаман, кар сад хуьй, лагъана, гъа Мевлид военкоматдиз фена.

Вири военкоматда кІвалахзавайбур, фронтдай хтанвай, костил гвай солдат акурла къвез са-сада хваш-беш авурдалай къулухъ, вичи гъа военкоматда кІвалахзавай Мевлидан хуьруьнви Зилфикъар, гъиле са чарни аваз Мевлидан патав атана.

Зилфикъара лагъана: “Вун вуч хъсан вахтунда хтана, хъсан хъана и чар хуьруьз, куь кІвализ хъифин тавунамаз вун хтана. Ма и чар, халкъариз хуьруьнар патал къалура, им “Вун са хабарни амачиз квахъна” лагъай хабардин чар я. Текени вири хуьквезвай ихътин хабардин чарар, вун хтайвал, вири хуьквез, тапаррин чарар хъанайтІа, лагъана Зилфикъара.

Эгер и чар валай вилик агакънайтІа, куь къвалив, ана жедайди са еке шел-гъвал тир. Вуч хъсан хъана и хабар тапарринди хъана”, — лагъана чар Мевлидав вахгана.

Гила дуст лагъана, зи мугъман Абдурагъмана: зун гзаф умудлу я, куь Мевлидан хабардин чарни, чи хуьруьнви Мевлидан хабардин чар хъиз тапарринди хъунал. Бубайриз мисал ава: “Пис хабар са сеферда вилиз акунлай, виш сеферда ван хъун хъсан я”.

Гъуьрметлу хуьруьнви Гъесен, ихътин хабар эвела хъаначиртІа лап хъсан тир. Ахпани, умуд Аллагъдин тІвар я. Аллагъдикай умуд хукудунни дуьз туш. Аллагъди куь рикІериз сабур гуй.

Гъикъван лагъайтІани дерт, дерт тир. Мевлидан хизан гъа и йикъалай ясда гъатна. Эслиди гъа и йикъалай чІулав пекер алукІна. Гъа икІ яс чІугваз дявени куьтягъ хъана, мад са шумуд варзни алатна. Тек-тек армиядай хуьквезвайбурни кими тушир.

Амма Мевлид амач лагъай хабардин чар хтайдалай къулухъ Мевлид хуькведи лугъуз гуьзлемишдай, адан диде-

бубадин, Эслидин умударни квахънавай.

## *Цусад лагъай къл*

### **МУШТУЛУХ**

Амма бубайрин, “Пис хабар са сеферда вилиз акунлай, виш сеферда ван хьунни хъсан я”, — лугъудай мисал и сефердани гъакълу хъана.

Мевлидан диде-бубади, адан рикI алай свас Эслиди кьве йисуз чIугур яс, хажалатдин эхир квелди куьтягъ хъайитIа хъсан я? Гьелбетда, шадвилин хабардалди, муштулухралди.

Са югъ я, нисин нагъардин бере. Са куьнкайни хабар авачиз ацукънавай Мевлидан хизан. Эсли, хизандин вилик суфра эклъана, хизанриз чай, фу вилик гъидай къайгъуйрик квай. Сад лагъана гаграм-гугрум, тапрап-тупрупдин са шумуд кIвачерин ванар, садни кIвалин къав къачудай хътин кIвиз гъарайзавай, муштулух! муштулух! муштулух! — лугъудай ванар къевезва. Мевлидан бубади: вач Эсли, чан руш, вуч гъарай-эвер ятIа килиг акван, лагъайла, Эсли къецел экъечIна. ЭкъечIун галаз адаз атайди анжах, муштулух! муштулух! лугъузвай ванар тир. Муштулухар гуз кIанзавай са шумуд жаван, вирдалай вилик гъаятдиз гъахъзавай. Ибрун къулухъ галаз, паб руш, итим гада акахъай са десте жамаат гъаятдин къапудихъ къевезва, килигайтIа и жамаатдин, къуни-къуншийрин, ван хъайикъван хуьруьн ярар дустарин арада аваз, хур, кьве падни орденрив, медалрив ацIанвай, военный офицердин форма алай, Мевлид хуьквезва. Эсли вич-вичив гумачир тегъерда, Мевлидан вилик ваъ, кIвализ зверна, са гъвачIи рушан тегъерда, гъарайна буба! диде! къецел экъечI! Мевлидаз тамаш! — лагъана. Ахпа ам вич муькуь кIвализ фена, тядиз чIулав пекер хутIунна. Мевлидаз вич чIулав парталар алаз такун патал. Ахпа Эсли вични чIехибурун гуьгъуьнал алаз Мевлидан вилик экъечIна. Лезгийрин къанунда (адетра) дишегълиди вичин итимдихъ галаз, маса халкъ алай чкадал, гарданар къун,

теменар гун, кутуг тавур кІвалахар тирвили, Эслиди вичин рикІ алай адахлу яргъалай къаршуламишзавай.

Мевлида сифтени-сифте дидедин ахпа бубадин гарданар къаз, абуруз теменар гана. Ахпа галай къван къуни-къуншиярни, ярар дустарни, са гзафбур Мевлидахъ галаз кІвализ гъахъна. Мегер, амач лагъана хабар хтай кас, сагъ-саламат хтана ахкун им са шумуд сефер артух шадвал тушни?! Эслидин шадвал и чІавуз Аллагъдиз чида, гъикъван ятІа. Адан кІвачерик, гъилерик и шадвилин гъерекат галай. Гила Эсли кІвализ атанвай къуни-къуншийриз, Мевлидан ярар, дустариз хуьрекдин, чайдин, фан къайгъудив эгечІна. Эвел къве верч къуна, абур тукІваз туна. КІвализ атанвай жемятди Мевлидахъ галаз гъал-агъвал, жузун-къачузун ийир къван, хуьрекарни гъазур хъана. Суфраяр экІяна, вилик фар, хуьрекар атана. Садбуру тІуьна, садбуру тІуьнач, чай хъвай-буру хъвана, салбуру хъванач. Са арадлай яваш-яваш вири къарагъиз хъифена, ахлахъна.

ЯтІани няналди, ван хъайи, хъайиди, сад къвез, сад хъифиз, и йикъуз Мевлидан кІвал секин хъанач.

Нянихъ вири алахъайдалай къулухъ бубади хабар къуна: “Я чан хва, вавай икъван варцар, йисар алатна, са чар къванни кхъиз жедачирни? Чун хажалат чІугвар къван сад хъана”.

А жаваб, буба, за ваз пака архайиндиз гуда, къе гежни я, башламишайтІа зи къилел атайкъван, пакагъалдини куьтягъ жедач. Къе мад заз куьн, квезни зун сагъ-саламат ахкунани, гила архайин къатхъана ял ягъа. Зунни рекъера инжиклу хъанва, багъишламиша, лагъана Мевлид ксуз хъифена.

Амма Эслиди Мевлид ксурзавачир. Ада Мевлидаз, вичикай къара хабардин чар хтайла, чпин кІвале хъайи еке йикъ-шувандикай ахпа чІугуркъван хажалатрикай, фикиррикай, вичи къве йисуз чІулав пекер алукина чІугур ясдикай, гъакІни дидеди, бубади чІугуркъван къам-хажалатдикай яргъалди суьгъбетар авуна. Ибур гъеч лагъана Эслиди:

— Аллагъдиз виш агъзур сефер шукур, вун чав сагъ-саламат вахгай. Им гъикъван кІвалах ятІа килиг, папари лагъайвал: “Аллагъдиз кІан хъайила, атІай гъални галкІун хъийида”. Вунни гъакІа тушни “Са хабарни амачиз квахъна”, лагъана чар хтай кас, къе сагъ-саламат хтана ах-кун.

Я Аллагъ ви регъимдиз къий!

Ахпа Мевлида башламишна ихтилат:

— Фронтда вичел Вердихан дуьшуьш хъайивал, ам аскеррихъ галаз вичин взводдиз атайвал, чеб гуьруьшмиш хъайивиликай, ада вичивай багъишламишун тІалабай формадикай, вичини адаз бахш авурдакай, ахпа вичи адаз авуркъван гъуьрметрикай, гзаф яргъал ихтилатар авуна.

Эслидин шадвал гъасятда дегиш хъана.

— Беса, беса! — лагъана Эслиди, — куьн итимар гъакІ я ман, вуна заз, вун хтуникай хъайи икъван чІехи шадвилик пашманвал кутуна хъи, я гирами.

— Мевлид къаминик акатна. Ина пашман жедай вуч кар, вуч себеб ава? Аксина шад хъана кІандай чкадал, на акІ вучиз лугъуда? Ваз ам еке шадвал тушни, ви душманди, вичи пух тІуьр чІал вичи хиве къун, зун тахсирлу я, багъишламиша лугъун?

— Дуьз лагъайтІа, заз а ви а кардикай пара хъел атанва.

— Ачухдиз лагъ кван, за квез хъел къведай хътин вуч кар авуна? Заз хабар авачир, за авур, квез хъел къведай кІвалах вуча?

— Вуна Вердиханакай, ам къаршуламиш авуникай авур ихтилатдиз яб гайидалай къулухъ, за фикирзава, валай адаз багъишламишиз гъикІ алакъна лугъуз.

— Вердихан зи гъилик вич-вичиз атана аватна. Чун гуьруьшмиш хъана. Ина хъел къведай вуч кІвалах ава?

— Ваз са кІвалахни. Бес ада заз авурди, зал вичин севрентапацар вегъейди, а суд-дуван, са кІвалахни туширни? Вуна абур вири рикІелай ракъурна, адаз абур вири гъикІ багъи-

шламишна? Адалайни гъейри, вуна ам, агъур хер хъйила-ни, кѹла къуна, а гуьллейрин кѹаникай, жуван чандизни къастна, къутармишна.

— Зи эвез, гъанал вун алайтѹа, на вучдай? — хъуьруьн галаз жузуна Мевлида.

— За ам жувани хъяна рекъин хъйидай.

— Тапарар я, Эсли, вун ахътин, тукъуьл, инсафсуз инсан туш. Ахътин чкадал, белки залайни вуна пара гуьрмет хъйидай. Ибур заз чида, ваз гъикѹ са дишегъли хъиз, ви тѹвар акѹ акъатун агъур хажалат я. Дуьз я, эгер адав а эвелан дамах, а гафар гумайтѹа, ам зани, яна ваъ, лап багъмишна рекъидай. гила ам гзаф ажуз, юхсул тир. Ажуждал гъил хкаждай итим, гъадалайни ажуз, алчах итим я.

А вахтунда акъван дамахар гвай кас, ви гъилик акатна, атана вичи-вичелай заз багъишламиша лугъун, им за пухъ тѹьна лагъай чѹал тушни?

Рекъин са сеферда, къена амач. Ихътин жаза вич рекъир къван гваз къекъведай жаза я.

Садни бубайрин мисал ава: “Писвиллиз-писвал нелай хъйитѹани алакъда, писвиллиз — хъсанвал тек-тек инсанри-лай алакъда”.

Гила, Эсли, за ваз бубайри ахъайдай мад са ихтилат ахъайин: “Са пийгъамбардиз пуд хва хъана. Са йикъуз чѹехи хицивай хабар къуна: Ваз са касди писвал авуртѹа, на адаз вуч хъйида?” лагъана (муькуь рухвайрикай чинеба). гадади: “За адаз гъакъван къвед писвал хъйида” — лагъана.

Ахпа юкъван гададвай, амайбурукай чинеба, са маса йикъуз хабар къуна: “Лагъ кван чан хва, са касди ваз писвал авуртѹа, на адаз вуч хъйида?”. “Зани адаз писвилай писвал хъйида” — жаваб гана гадади. Гъа икѹ са маса йикъуз, гъвечѹи гададвай хабар къуна пайгъамбарди: “Чан хва, ваз са касди писвал авуртѹа, на адаз вучда?” Гадади лагъана: “За адаз хъсанвал ийида”.

— Мад ада ваз писвал авуртѹа, на вуч ийида?

— За мад хъсанвал ийида.

— Мад писвал хъавуртІа?

— За мад хъсанвал ийида.

— Вучиз, дахъайтІа, вун адалай ажуз яни? Я тахъайтІа ваз адакай кичІе яни?

— Ваъ, я буба, лагъана гъвачІи гадади, — заз адакай я кичІани туш, я ажузни.

— Бес ада ваз писвал авурла, на хъсанвал вучиз ийида?

— Я буба, — лагъана гадади, — ада вичин пис хесетдилай гъил къачун тавурла, за зи хъсан хесетдилай вучиз гъил къачуда.

Гила, Эсли, ваз закай хъел атун ваъ, дуъз лагъайтІа, заз вуна вакай са тІимил хъел гъана. ЯтІани заз вун чида, вуна ваз “Вердихан за рекъидай” лагъай гаф, ам гъакІ зун ахтармишун патал лагъай гаф хъиз къабулзава за. Вун жув акъван туъкъуъл рикІ авай, инсафсуз кас туш. Заз чида, вуна лап залайни фад багъиш хъийидай, вун итим тиртІа. Дишегъли тирвиляй, намусдик хукІур кар багъишлемиш хъувун четин я. Гъавиляй за ваз на Вердиханаз багъишламиш тавун — бахшзава. На азни за Вердиханаз багъишламиш авун — бахш ая. Гила чун къилера, — къил хъанани? — лагъана Мевлида Эслидин гарданар къуна. Ахпа и къве гирамибур чеб-чпиз ширин-ширин суъгъбетрив эгечІна.

И йифиз вири хизанар, шад рикІерив рагъат ксана. Пакад йикъузни мугъманар — Мевлидаз хваш-беш ийиз къведай-бур гзаф хъана.

Пакад йикъан нянихъ, Мевлида ихтилат анжах башламишна, бубадин суалдиз, чарар вучиз кхъеначтІа, жаваб гуз кІанзавай, гъа и арада, чан хва, — лагъана бубади, чаз вакай ихътин са хабарни хтанай, чун шехъир къван сад хъана, ма килиг, им гъикІ лагъай чІал я?”. “Мевлид са хабарни амачиз квахъна” лагъай хабардин чар вугана. Чар кІелна, Мевлид хъуърена.

— Чан буба, гила ябце, за чарар вучиз кхъеначтІа, ва ин



хабардин чарни гыхътинди ятIа за квез хъйи-хъйивал ахъайин.

Эвелни-эвел, за квез са маракълу дуьшуьшдикай ихтилат ийин.

Фронтда зал чи Вердихан гьикI дуьшуьш хъанатIа.

— И чи хуьруьнви Вердихан?! Ам дустагълай хтайди туш эхир!

— Гъа гъан чи хуьруьнви Вердихан.

— Ам аниз гьикI акъатна?! Алапатдиз тамаш! Дуьшуьшдиз тамаш! — лугъуз буба мягтел хъана.

1943 лагъай йис я. Апрельдин сифте кылер. Са йикъуз зи взвод тамамар хъувун патал, взводдиз алаве цийи солдатар атана. И чIавуз зун Белорусиядин фронтда командир взвод тир. Гъа и цийи солдатрик Вердиханни ква къван. Зи акъулдизни къведач хъи, дустагъда авай Вердихан гъинай, фронт гъинай? Заз Вердихан чирни хъхъанач. Бирданни солдатрикай сад хкатна, зи патав атана. Салам командир, лагъана. Ахпа лезги чIалалди: “Ваз зун чир хъхъаначни? хуьруьнви, лагъанатIани, заз чир хъанач. Дуьз лагъайтIа, адал чир жедай гъал алачир, а Вердиханан са пайни амачир, гзаф агатнавай. Вичи зун Вердихан тушни, лагъайла, ахпа за адан гъил къуна. Вичи вигъена гарданар къуна. Багъи-шламиша, Мевлид, зун эвел ви чина, ахпани вири чи хуьруьн чина уьзуюкъара я”, — лагъана. Пара минетзава, рикIел хкимир.

Ахпа за адавай гъал-агъвал, гьикI хъанатIа, армиядиз гьикI хъана атанатIа, дустагъда гьикI хъанатIа — вири жузун-къачузун авурдалай къулухъ, заз чир хъана хъи, Вердихана дустагъдай вичи арза гана, тIалабна фронтдиз ракъурун (а чIавуз дустагъдай ракъурзавайбур анжах сад-лагъана вилик жергедиз ракъурзавайди тир) гъавилий ам фронтдин вилик квай жергейриз ракъурнавайди. Заз Вердихана авур и векIегъвал бегелмиш хъана.

Ахпа за Вердиханаз лагъана: “Килиг, а виликан хъйи

крар гафар вири рикѠелай алуд, за абур вири квез бахшзава. Ина зун командир, вун солдат я лагъана, са кѠусни чин къамир, герек хъайила, вуч куъмек кѠан хъайитѠани, атана патав заз лагъ, ина чун къведни стхаяр я”.

Гъа йикъалай башламишна за Вердиханаз гъамиша алакьдай куъмек ийиз хъана, тѠуьн-хъуникайни дарвал ганач. Амма йикъарикай са йикъуз, душманди, са чѠехи къуватрив авур гъужумдин аксина тухвай дяведа, чи взвод душмандиз гуьлле гуз-гуз къулух физвай. Са арада Вердиханал агъур хер хъана. За ам кѠула къуна, а цѠаярин юкъвай, са гуж-баладив ахкъудна, медчастунив ахгакъарнай. Анайни ам далу патаз — госпиталдиз рахкурун меслят тир. Адалай къулухъ мад заз ам ахкунач.

Цавай самолетри хар хъиз къурзавай бомбайрикай, чилайни сан гъисаб авачир къван танкарай къвезавай цѠаяриз, жаваб гудай къуват авачирвиляй, чаз амай чара анжах къулухъ катун тир. Жезамайкъван сада-сад квадар тавуна, вири взвод санал, душман ягъиз-ягъиз, амма душман вич акван тийиз, цавайни чилай, яргъай къвезавайкъван бомбайрин гъилияй чун чаз, сад-садаз ахквадай имкан амачир. Са гафуналди чун ажалдин хура авай. Гъа икѠ чи взводни чкѠана, къейиди къена, амайбур гъарма санихъ катна.

Захъ тек са солдат галамай. Чун къведни са рук галай патохъ гагъатна. Йифиз са къалин валарин арада йифна. И йифди, югъди душмандин танкар, къушунар чалай вилик алатиз, чи патохъ физвай. Чаз чун душманрин далу пата амукъбай чѠал чир хъайила, чъуьнуьх жез-жез, йикъуз йифиз катна. Эхир са йикъуз, чун са кул-кусрай фидайла, къве яракълу итимди къуна, рукавай тѠуз чпин командирдин патав хутахайдалай къулухъ, заз чир хъана ибур партизанар тирди. Чав гена чи документар гумай, ятѠани са гзаф суалжавабдилай къулухъ, зун вуж ятѠа чир хъана, зал ихтибар авурдалай къулухъ, зун чпин дестедиз къабулна. Захъ галай

солдатни къабулна, чав яракъарни вугана.

Гъа икI зун 1943 лагъай йисан 12 лагъай сентябрдиз, Ленинграддин областда дяве тухузвай Синелникован партизанрин бригаддик акатна, 7 вацра душмандин далу пата дявээр тухвана. Гъа и бригадада разведчикрин батальондин командир яз, зи батальондин партизанри 1943 лагъай йисан сентябрь—ноябрдин варцара душмандин са шумуд гарнизон кукIварна. Красный Стругдинни Новоселодин арада авай ракъун рекъин муьгъни кукIварна, вишералди пленда гъатнавай чи солдатар ва душмандин гъилик акатай чкадин халкъар азад авуна.

1943 лагъай йисан эхирар тир. Душманди элкъуърна къунавай Ленинград азад авун патал чIехи гъазурвилер аквазвай. И чIавуз душмандин чан алай къуватрин къадардикай, техникадин къадаррикай ва абурун чпи чеб хуьзвай сенгеррикай дуьз хабарар чирхъун чарасуз тир. Ихътин хабарар къачун патал гъавурдик квай “мез” (яни дири кас-плен) герек тир. И карни зал, за регъбервалзавай партизанрин дестедал тапшурмишна.

И кар къиле тухун патал, чи дестеди мукъув гвай райондин къуд пад ахтармишна, чирайдалай къулухъ Псков-Луга шоссе рекъе авай муькъверикай са муькъвел, чуьнуьх хъана, душмандин рехъ атIана, гуьзлемишиз акъвазна. Муькъуьк мина кутуна. Атана душмандин танк фидайла, мина партламиш хъана, танк падна. Танкунай экъечIай са майор есир къуна, Ленинграддиз, штабдиз рахкъурна.

Ихътин дявээр душмандин далу пата за, зи командадик квай зи батальонди гзаф сеферра къиле тухвана. Душмандин гзаф чан алай къуватар ва техника тергна. Зун ва зи батальон, иллаки душмандин 58 лагъай дивизия дарбадагъ авунин карда пара тафаватлу хъана чаз чIехи къимет гана. Гзафбур орденар гун патал къалурна.

1944 лагъай йисан мартдин вацра чи партизанрин бригада Красная Армиядин частарик ахкахъайдалай къулухъ, зун

артиллериядин батареядин командир хяна, Прибалтикадин фронтдин кышунрик кваз Латвия азад авун патал тухвай дявейра, захъ мад чЕхи агалкыунар хяна.

Вири чЕхи Ватандин дявейра за гьикІ иштирак авунатІа, за кьалурай алакьунриз килигна, Ватанди заз Красное знамядин, ватандин дяведин 1 лагъай ва 2 лагъай дережадин орденар, ва са шумуд медалар гана.

Гила, буба, куьн за гьикІ хяна, ва вучиз чарар кхьена-чтІа, гьавурда акьуна жеди. ГьикІ хяна, квез зун “хабарсуз квахьна” лагъай чарни хтанатІа, гьамни чир хяна. Ахьтин чарар гзафбуруз хутун мумкин я.

Ихьтин крарин виридан тахсир кар дяве я.

— Чан хва, а ваз чидай Вердиханни, Къуламни фронтда кьена лагъай хабарар хтана, Абакаракай са хабарни авач, гьа дустагъдиз фейидалай кьулухъ. Тек са Селим костилар гваз хтанва.

Инсан дуьньядиз атана рекьир кван, низ чида, кьилел гьихьтин йикъар, йифер, дуьшуьшар кьведагІа.

Аллагъдиз шукур, зун квез, куьн заз ажгуна.

*Цикъвед лагъай кьил*

## **ХАЙИ ХУЬРЕ**

Армиядай хтай пакагъан йикъалай Мевлидаз мад вичин кІвал ахквадай гьал тунач, гьар йикъуз сада, мукьва-кьилийри, ярар дустари, гагъ сада, гагъ сада теклифиз са шумуд югъ мугъманвилера хяна.

Мевлид армиядай хуьруьз хтай вахт гад тир, 1947-йисан июлдин варз. Хуьре гад кІватІ хъавунин кІвалах ргазвай. Хуьруьн жамаат, гьар экуьнахъ кІвалахдал фидайлани хуькведайла, гьинихъ килигайтІани цеквер хьиз аквадай. Иллаки экуьнахъ кІвалахдал фидай вахтунда садбурун кьуь-нерал дергесар, садбурув кьуьквер, садбурув цуьруьгъуьлар,

садбурун гъилера мукалар аваз, тяди кваз, гъвачи, чехи, паб, итим, кIапIал-кIапIал чуьлдиз физвай мензера акурла, на лугъуди: “Ибур дяведиз физвайбур яни, я дахъайтIа, тарашдай шеъ-меъ авани?” И гъерекатар акурла, Мевлидан рикIай ихътин са хиялни фена: “Зун дяведай хтана, дяведиз ахватна хьи”- лугъудай.

— Я стха, им вуч гъерекат я халкъдик квайди? — лагъана хабар къурла са итимдивай.

— Ваз чидачни, я кас, им гад я, бубайри лагъайвал: “Гатун са йикъа са йис тяминарда”. Им акI лагъай чIал я хьи, гатун са йикъуз кIватIай магъсул, са йисуз бес жеда. Бубайриз мад ихътин са мисални ава: “Гад гату кIватIа”. Яни, гатун магъсул вири гатуз кIватIна кIанда. Ядай векъер, гуьдай гвенар ярггал вегъез жедай крар туш. Куьз лагъайтIа, далуси зул я, къаяр, марфар я. Атана сивихъ агъакънавай магъсул пуч тахъанамаз кIватIун лазим я.

— Гъахъ гаф я, на дуьз лугъузва, баркалла чи жемьтдиз! — лугъун вич-вичелай къвезва.

— Чи чкаяр, дагълух чкаяр я, — ихтилат давам хъавуна а касди, — чинра я комбайнияр, я векъ ядай машинар ишлемиш жез мумкин туш. Чна чи гад, вири гъилеривди кIватIна кIанзава. ГъакI хъайила тяди къачун герек я.

Ихътин, гатун кIвалахар ргазвай вахтунда хуьруьз хтай, Мевлид, са тIимил йикъар хуьруьхъ, кIвалихъ галаз таниш хъхъайдалай къулухъ, хуьруьн жамаат квел машгъул ятIа, гъавурда акъурдалай къулухъ, адаз я колхоздин председателди, я бригадирди кIвалахдин паталай лугъун герек хъанач. Ам вич бригадирдин патав фена, вичи лагъана: “Заз чида, куьне зун мугъман я лугъуз, зи хатур хуьзва, амма заз аквазва, къе гад я, бубайри лагъайвал: “Гатун йикъа, йис таъминарда”. ГъакI тирвиляй завай кIвалахзавай халкъдиз килигиз акъвазиз жедач, куьне лагъ, гьи кардиз зи куьмек герек ятIа”. ИкI лагъана пакад йикъуз, экуьнахъ фад, ракъинин нурари къакъан дагъдин кукIвариз къизилдин зар чIугунвай хьи, Мевлид, къуна дергес къуьнел, виридалай

фад, вичин солдатдин маршунив камар вегъез, сивик хъвер кваз, хуъруън куъчедай виниз, хуъруън кылихъ экъечІна. Анал, ядай векъиз физ къвезвай юлдашар гуъзлемишиз акъвазна. Са арадлай, са-сад къвез кІватІ хъана, вири рекъе гъатна, векъиз фена.

Векъиз агакъун галаз, гъилера авай фу-яд авай чантаяр туна чилал, эвел са къве гадади, дергесриз са кылавар гана башламишна элкъвез-элкъвез яна векъ, са рат къван чка гъазурна, чпив гвай шеъ-шуъ тун патал, чпиз ацукъдай чка гъазурна.

Ахпа вирида санал, гъарда вичин дергесар гатаз башламишна, са ван гъатна хъи, еке тиянар гатазвай хъиз, вири сува ван туна. Ахпа дергесар пайгардик кутуна, вирида чпин дергесар хуъцуъ авуна. Юлдашрикай сада: “Гъан, гадаяр, башламиша”, — лагъана, вич кІвенкІве фена. Ахпа сад садан гуъгъуънал алаз маргъуна гъатна векъ язавай са цІувад-цІуругуд итимрин жерге, лап, цавай физвай дурнай-рин луъж хъиз аквадай.

Бирдан Жабира хъуърез-хъуърез гъарайна: “Агъмед! ката! лейтенант къвезва! Адан дергес ви дабанра акъун тавунамаз къекъечІ виликай!” — лагъана.

Хуъруън жигъилар вири Мевлидав, армиядай хтайдалай къулухъ, лейтенант лугъуз рахадай. Вучиз лагъайтІа, а вах-тара хуъре адалай вилик, ахътин тІвар алаз хтай са касни авайди тушир. Мевлида лагъайтІа, вичи кІеви ван алачиз, дамах гвачиз, гъар вич агакъдайла вилик квай гададиз: “Вун экъечІ маргъунай, залай гуъгъуъниз ша” лугъудай. Гъа икІ ам са шумудалай вилик акъатдай.

Са югъ-къве югъ икІ алатна. АкуртІа, чпивай Мевлидан кІвенкІве гъатна маргъв тухуз жедач, абуру Мевлидаз лугъудай: “Лейтенант, чи маргъухъан вун я, вун кІвенкІве гъата, чавай, аквазваки, вавди гуъжет жезвач”. Адалай къулухъ векъер яна куътягъ жер къван Мевлид вирдалай кІвенкІве хъана. Мевлидан векъ ягъунин бажарагъдин ван гъа сятда

вири хуьруьз чкІана. Адалай вири вичин юлдашар, бригадир, правлуниени гзаф рази тир. Мевлида векъ чудгъандайла кІванатІар, марквар ийизни куьмекарна. Гъел кугІунна, гъалерал никІерай гвенвай куьулуьн чуьлерни хкиз гзаф куьмекар авуна. Гатун кІвалахар саки агатнавай.

Августдин варз тир. Мевлидан къара хабар хтайдалай къулухъ, ам хутуник умудни акъван амачиртІани, Селминаза, гъикъван элчияр атанатІани “Стха тахтанамаз заз мехъер лазим туш”, — лугъуз, гаф атІайкъванбурук гила, Мевлид хтайдалай къулухъ, гъерекат акатнавай. Селминазаз кІаниди вуж ятІани чин тийиз гзафбур адавай разивал къачун патал къевез, хъифизвай. Селминазал вил алай гадаяр хуьре гзаф авай. Куьз лагъайтІа, ам гзаф гуьрчег сир-сифет авай, шумал къелемдин буй авай, вири шартІарив дуьз, зар алай къурмаж хътин, гъар са бажарагъ авай руш тир.

Гъар атайдаз, малум кар я, Селминаза мад разивилин гаф гузвачир. Ада рикІай вичин вил алай, муаллим Гуьлбаладин элчи атун гуьзлемишзавай. Гуьлбаладиз буба амачир. Са дидени са гъвачІи вах тир, авайбур.

Са жуьмя югъ я, рагъ акІиз мукъва, Селминаз целай ацІай квар куьъневаз хуьквезвай, акуртІа, рекъел Гуьлбаладин диде, Шагъни хала акъвазнава. Адав агакъир къван, Аллагъдиз хъсан чида, Селминазан рикІай гъихътин хиялар фенатІа? Селминаза агакъун галаз:

— Салам, Шагъни хала, хийир хъуй, вун и рекъел акъвазнава хъи, гъинихъ физвайди я?

— Валлагъ, чан халадин, гъа ви рехъ хуьзвайди я. Заз вун лап герек тир.

— Хийир хабар, закай вучзавай, завай вуч куьмек кІанзава?

— Куьмек ваъ, халадин, заз куь кІвализ къевез кІанзава.

— Я, хала, кІвалин рак гъамиша ахъа тушни, шай ман, мус кІандатІани. КІвализ къведайдаз за къвемир лугъудач къван.

— АкІ ваъ, чан халадин, заз зи гададин патахъай къвез кІанзава, ваз Гуьлбала чида хьи, ада заз ви разивилин гаф чирна, на разивал гайитІа, элчивилиз фин меслятнава.

Им Селминазаз рагъ акІизвай вахт тиртІани, цІийиз рагъ екъечІзавай хъиз хъана. Адан чин лап ракъинин нур аватай хъиз хъана, пелек, сифетдик, хуш акатна.

И кар ада вичи мусанлай гуьзлемишзавайди тир. Амма руша гъасятда жаваб авайвал гудач эхир. Ада рушариз кутугайвал са тІимил наз-куз тагана жеч хьи мад.

— Я хала, за вуч лугъуда къван? А жавабар дидедиз, бубадиз чидайбур я.

Завай абурун гафунал гаф таз жедач хьи.

— Ам дуьз жаваб хъанач, халадин. Диде-бубадини вавай хабар къадайди я, ви разивал авачиз, абруни са жавабни гудайди туш. Гила, чан халадин, эгер ви разивал авачтІа, и чи гафар зини ви арада амукърай.

— Я, хала, са зун рази хъунал алач хьи, кар. Ви гадани рази хъана кІандачни?

— Гада рази туширтІа, зун ви патав къведачир хьи.

— За ваз вуч лугъун, за ваз кІвализ къвемир лугъузвач, гъикІ хъайитІани диде-бубадин разивални хъун лазим я.

— АкІ ятІа, зун пакамаз къведа, чан руш, куьн кІвале жедайвал хъуй. Вуна дидедизни зун къведайдакай хабар гайитІа пис туш.

Пакамахъ, Шагъни хала, са тІимил къенфет-печенини къачуна, Селминазан диде-бубадин кІвализ фена. Селминаза Шагъни хала къвезава лагъана хабар гайила, Гуьлпери фад кІецел екъечІна, ам къаршуламишна. Вичихъ галаз кІвализ гъана. КІвале рушан буба Гъесенни ацукънавай. Шагъниди: “Къез салам малейкум, Гъесен стха”, — лагъана салам гана. Ахпа ам, Гуьлпери адаз ацукъна лагъана къалурай чкадал ацукъна. Хваш-бешдилай къулухъ, адет тирвал вилик чай, фу атана. Пъуна хъвайидалай къулухъ Шагъни халади вуч, вичин гада Гуьлбала патал Селминазаз элчивилиз атанвайди



я лагъана. И арада Мевлидни хтана, ихтилатдал ахватна. Мевлида, — “Куьн акъваза, за и сятда вахавай хабар къада, эгер адаз Гуьлбала чидатла, вичин разивал аватла, ахпа чаз рахаз регъят я”, — лагъана, фена. Са арадлай хтана: “Я буба, куьн рази ятла, руша куь гафунал гаф тадайти туш. Гаф куьд я”, — лугъузва.

Ам, чан хва, рази я лагъай чIал я. АкI ятIа, зун рази я.

— На вуч лугъуда, я хва?

— Заз Гуьлбала, хъсан итим яз чида, акъуллу гада, гъурмет авай муаллим я.

— Гуьлпериди мад куьн рази ятIа, зунни рази я лагъана.

— Гила ихтияр куьд я, мус лишанар кутада, мус мехъер ийидатIа.

— Куьн пара сагърай, куь кIвализ, я Аллагъ, гъамиша хийирдин хабарар, хийирдин кIвач атурай, — лагъана Шагъни хъифена.

Са тIимил вахт алатна, Селминазан лишандин, ахпани элдин адет тирвал Гуьлбаладини Селминазан чIехи мехъер хъана, и къве жаван чпин уьмуьрдин чIехи мураддив агакъна. Чна абуруз гъурметлу, муьгъуьббетлу, чIехи хизан хъун, уьмуьр бахтлуди хъун тIалабин.

*Ципуд лагъай къил*

## **РИКИ АЛАЙ КИВАЛАХ**

Мевлидан кIвале Селминазан мехъер хъана, са тIимил вахтни алатнач, Мевлидаз райондин къенепатан крарин отделдин начальникди райондиз, вичин патав эвер гана.

Эвел, Мевлидан рикIай милициядиз эвернава лагъайла, квен паталай, вучиз? лугъудай фикирарни фена. Им 1947 лагъай йисан сентябрь тир.

Эвер гайи йикъуз Мевлид, милициядин начальникдин патав фена. Рак гатана, кабинетдиз гъахъна, салам гана.

Начальникди, адаз ацукъ лагъана чка къалурайдалай къулухъ, Мевлид ацукъна.

— Ваз вучиз эвернатІа чидани? Вун рази ятІа, за ваз вун чи отделдиз кІвалахал атун теклифзава. Заз ван хъайивал, ваз армиядин офицердин звани ава. Лейтенант яни?

— Зун старший лейтенант я.

— Мад хъсан. Заз вун сифте участковыйдин кІвалахдал эцигиз кІанзава. КІандатІа, гъа куь дередин хуьрерин участковый хъухъ. КІвални жуван кІвал, хизанни алай чкадлай агъурун герек туш. КІандатІа райондиз ша, ина участковый кІвалаха. КІвални за тешкилда.

— Валлагъ, начальник, дуьз лагъайтІа, на теклифзавай кІвалах лап зи ивидик галай, лап зи рикІ алай кІвалах я. Им акІ лагъай гаф туш, заз участковый жез кІанзава. Зи гзаф кІани кар ам я хъи, кІвалин къене, хуьруьн къене, халкъдин, жемьтдин арада, юлдашрин арада гъич хатурар амукъдай са къал-къулни тежен. Чехи бубайрин эл-адетрин къанунриз амал авун заз кІани кар я. Са гафуналди, кІандатІа халкъдин чпин адетрин къанунар, яни намусдин къанунар, кІандатІа гъукуматдин къанунар чІурдайбур хъуй, заз ахътин инсанар гзаф дакІан я. Гила куьне теклифзавай кІвалахни, гъа къанунар вирида къайдада хуьн патал гуьзчивал авун я. Зун а кардал рази я.

— АкІ ятІа, кхьихъ арза, и кадрийрин учетдин чарни ацІура. За къенин йикъалай ваз приказ гуда. Вун гъа куь хуьруьн дередин участковый я. Са гзаф, участковыйдин ве-зифайрикай, алай вахтунда ийидай кІвалахрикай малуматарни гана. Ахпа са гъвачІи чарни кхъена, ма и чар вугана, старшинадвай формани къачу.

Мевлид райондиз фена хуьквер къван Эслидин рикІ къене амачир. Яраб вучиз эверайди ятІа, лугъуз. Буба-дидедини рикІик гъалаба квай. Амма эгътият ийидай хътин са кІвалахни авачир. Югъ, Мевлид хуькведалди гъа икІ акъатна. Садни акуна хъи Мевлид хтана. Адал армиядин

старший лейтенантдин формадин эвезда, милициядин старший лейтенантдин форма алай. Пагъ, им вуч хабар я, хийир хъуй, лугъуз, буба са патай, диде са пата акъвазна Мевлидаз кІанай кукІваз килигиз авай. Эслиди атана, я диде вуч хъсан къазва и форма, лугъуз, шадвал къалурзавай.

— Гила зун участковый я и чи дереда авай хуърерин. Начальникди и кІвалах гун патал эверайди тир къван. Зун рази хъана. Чан буба, мад кІвализ хтана, вал меслят авунач лугъуз хъел къемир. Са кІвалах гъикІ хъайитІани авуна кІандачирни?

— Я чан хва, лап хъсан кар хъана. Амма инсанар инжиклу тавуна, ширин мецив ая, ийидай кІвалах, жамаат хурмир.

— Архайин хъухъ, буба. За садни закай инжиклу ийидач. Са карни ава хъи, хуъруьн къене къанунсуз крар авун завай къабулиз жедач. Ахътинбурни къуй чеб-чпикай инжиклу хъуй. Къанун вирдаз чида. Чиз-чиз къанунсуз крар ийидай-бурукай, вазни, вири хуъруьзни хъел къведа. Мад вуч лугъун, кІвалах жамаатни гъукуматни рази жедайвал авун лазим я.

Пакамаз, Мевлид участковый хъанавай хабар вири хуъруьз чкІана. Гзафбур адан патав, кабинетдиз физ адаз цІийи кІвалах мубарак ийиз хъана. Са гзаф мукъва-къилияр, яшлу итимар кІвализ къвез кІвалах мубарак ийидайбурни авай.

Амма Мевлида вичиз къуллугъ мубарак авурбуруз са-садаз, гъавурдик кутаз, абрувай вичин тІалабун вуч ятІа лугъуз икІ тІалабиз хъана: “Эвела куьн заз мубаракиз атай-бур, татайбурни вири сагърай. Квез виридаз, за лугъун тавуртІани, зи къуллугъ, зи кар, пеше вуч ятІа чида. Мадни за тикрарзава, зун тахъуй, масад хъайитІани, гъадан кІвалахни, хуъруьн жамаатдин, куь сацитвал хуьн я. Гъукуматди чун хътин къуллугъчияр пул гуз хуьзва ки, куь секинвал, куь ислягъвал, куь саламатвал, са бязи чІуру хасиятрин инсанрикай чна куьн хуьн патал. Чи халкъ-жамаатни къуьл цанавай

ник хъыз я. Къуьлуьн къацарин арада эчелар жедайвал, жамаатдин арайрани гъа эчелар хътин, я вичиз вичикай хийир авачир, я квализ, хуьруьз хийир авачир, гъа эчелар хъыз кланай акъудна хкадарун лазим ярамазар кими туш. Гила аквазва хъи зун куь халкъдин къулуьгъдал алай кас я. Гъавилляй за квевай ийизвай тлалабун ам я хъи, куьне зазни куьмек авун. Куь куьмек вуч я? лагъайтла, квез акур, ван хъайи, чтуру квалалахар авурбур вахтунда къалурун, лазим хъайитла, ахътинбур кичле тахъана чинал акъвазна арадай акъудун.

Мевлида участковый яз са йис къван хъана. Адан участкада гъич са гъвачли чтуру карни авурди хъанач. Мевлидаз са йисалай капитанвилини тлар ва къенепатан крарин министерстводин грамотани гана. Мевлидаз вичи квалалахзавай участкадин жемятдин арада гзаф чехи гъуьрмет хъана. Мевлидан участокда къанун чтурай хътин са карни тахъунин себеб, эвел адан халкъдихъ галаз рахаз чидай ширин мез, ахпани ада жемятдин арада тухвай къван къанунрин гъавурдик кутадай квалалахар хъана. Жемятдин са собраниени хъанач хъи ам экъечина рахун тавур. Ам лап гъаки 3—4 кас алай чкайрални, кимерални хъсан пис краркай, хъсан пис хасетракай рахадай.

*Цукъуд лагъай къил*

## **МЕВЛИД-СИЛИСЧИ**

1948 лагъай йисан ноябрдин варз я. Са йикъуз Мевлидаз начальникди райотделдиз эверна, лагъана:

— Мевлид, къве йисан милицайрин следователар гъазурдай высший милицайрин школа ава, ваз физ кландатла, шачна вун ракъурин.

— Лап хушуналди, зун гъазур я, - лагъана Мевлида.

Анжах, гъикъван хъайитлани, диде-бубадал са меслят тавуна жедачман, начальник.

— ЯтIа хьифена меслята кIвале, гьикъван лагъайтIани кIвалин, хизандин меслят герек я, на дуьз лугъузва. КIвале разивал гана, финиф меслят акуртIа заз пака телефондай хабар це. За вун къведалди документар гъазурин.

— Мус физвайди я?

— Къведай ислендиз рекъе гъатна кIанда. На жуван пад къил авуна шай. Чнани ваз герек документар гъазурда. Гила хъвач. Ислендиз инал гъазур хъухъ.

— Лап хъсан, лагъана Мевлид экъечIна хьифида.

Хуьруьз хтана, кIвале бубадал, хизанрал вуч силисчийрин къве йисан школадиз ракъуриз кIанзава лагъана хабар гайила, бубади санхъай, дидеди санхъай гъарайна: я чан хва, вун са шумуд йисалай хтана чаз акурди вири са йис къван я, мадни къве йисуз хьифизвани. Вакай бегъем чи вил атIанач хьи. КIелайла вуч пеше я жедайди?

— Силисчи жеда ман. Тахсиркара диндирмишда, дуьз-батIулвал арадал гъида. Хъсан кIвалах я. Куьне фикирмир. Заз куьне ихтияр гун кIанзава.

— Я хва, лагъана бубади, вун а кардин чалайни хъсан гъавурдик ква. Вач ман, ваз хъсан рехъ хъуй! Мус физвайди я?

— Къведай ислендин йикъуз рекъе гъатна кIанда. Куь разивал аватIа, за пака начальникдиз телефондай зун рази я лагъана хабар гана кIанда хьи, абуру зун инай райондиз фидалди абру, заз документар гъазурдайвал.

— Алад, чан хва, ваз хъсан рехъ хъуй.

Мевлид и кардал гзаф шад тир. Къведай ислендин йикъуз экуьнахъ вахтунда хтана милициядин отделда гъазур хъана. Начальникди вичин кабинетдиз эверна, вири документар, вуч лазим ятIа вугана. “Алад къегъалди хъиз кIелна, хъсан юрист хъана хъша” — лагъана Мевлид гъил къуна, сагърай саламат хъуй лагъана абур чара хъана. Мевлид шегъердиз рекъе гъатна.

Шегъердив агакъай пакад юкъуз, Мевлид гъа школадиз

фена вичив гвай направлениени галаз документар вири вугана. Ам школадиз курсант хъиз къабулна, адаз ксузкъарагъдай чкани къалурна.

Тарсар башламиш хъана. Мевлида тарсар пара гъевесдив кѐлиз башламишна. Са къве гъефтени алат тавунамаз ам муаллимриз хъсан кѐлдай курсант хъиз таниш хъана. Гъар гъи юкъуз тарс хабар къуртани, ада муьгъкем жавабар гуз хъана, са варз къван алатна, ам группада виридалай чирвилерал вилик акъатна. Сад лагъай семестрдин эхирда адаз, вири тарсарай вадар хъана. Физический тренировкайрани ам векѐгъ хъана.

Гъа икѐа Мевлида 1950 лагъай йисан декабрдиз лап хъсан къиметрив школа куьтягъна, тарифдин диплом къачуна. Дипломда Мевлидаз милициядин силисчивилин пешекар тѐвар гана.

Мевлид Милициядин системдиз силисчиар (следователар) гъазурдай вини дережадин школа куьтягъна райондиз хуьквезва. Райондив агакъиз мукъва жердавай, адан рикѐик квай шадвилин къалабалух, чинлай чир жезвай. Адан мус акакърай лугъуз квай тяди анвили тир хъи, вич а школадиз ракъурай начальникдин патав, школа отлично акъалтѐарнавай, хабар гуз кѐанзавай, садни тафаватлу диплом къалуриз кѐанзавай, вичин узуьагъвал къалуриз кѐанзавай тяди тир. Гъавиляй, райондин меркездив агакъна, автобусдай эвичѐун галаз, дуьз милициядин отделдиз, дуьз начальникдин патав кабинетдиз фена. Рак ахъаюн галаз ада, офицерди офицердиз салам гудай къайдада, салам юлдаш подполковник лагъана, салам гана. Начальникди къарагъна адан гъил къуна, хваш-беш авурдалай къулухъ, ацукъа лагъана чка къалурна. Мевлид ацукъайдалай къулухъ, начальникди:

— Гъан, Мевлид, ахъая кван гъикѐ фена, гъикѐ хтана, школада гъикѐ хъана гъикѐ кѐелна, гъикѐ куьтягъна? Школади ваз са затѐ, чирвал ганани? Вун жув гъа школада гайи чирвилерлай рази хъанани? Са къиликай вири суьгъбета

кван.

— Валлагъ, начальник, зун, эвелей, зун гъаниз ракъурай валай пара рази я, ваз чухсагъул. Ахпани школадилай, тарсарилай. Гъана гъа тарсар гайи муаллимризни чухсагъул. Хъсан савадлу, хъсан тарсар гуз алакьдай муаллимар тир. Гила зи алакьунриз, за а школада вуч авунатІа, жува тамаша, — лагъана диплом начальникдив вугана.

АкуртІа, вири тарсарай вадар я къиметар, дипломни яру диплом.

— Аферин, баркалла! — лагъана начальник мад къарагъна Мевлидан гъил къуна, адаз диплом ва цІийи следователь лагъай тІвар мубарак авуна. Гележегда вахъ ви кардални агалкъунар хъун зи мурад я лагъана. Ахпа начальникди Мевлидаз:

— Гила ваз кІвализ хъфена ял ягъун патал шумуд югъ бес я?

— Ам ви меслят я, юлдаш начальник, на гъикІ меслят къалурайтІани зун рази я.

— АкІ ятІа, са цІуд югъ, заз чидай гъал, ваз беса. ЦІуд йикъалай хтана отделда следовательвал къабулна кІвалаха. ГъикІ я? цІуд югъ тІимил яни?

— Зун рази, чухсагъул. ЦІуд югъ за къарай къадатІани чидач, юлдаш начальник.

— ЯтІа, ахлад, кІвал хизан я, гъа лагъайвал са цІуд йикъалай хъша за гуъзлемишда.

— Гъелелиг сагърай, начальник, лагъана гъил хъяна, Мевлид идарадай экъечІна.

Мевлид хуъруъз кІвализ хтана.

Школа куътягъдалди къве йис уьмуърдикайни фена. Гъа и вахтунда Мевлидан юлдаш Эслидикай диде хъана. Абуруз кІел хътин са гадани хъана. Аялдал Тарлан лагъана тІвар эцигнавай.

Школа тарифдин дипломдив (яру дипломдив) куътягъна уъзуагъ яз хтай Мевлидаз авай шадвал, вичиз хъанавай

гъвачи гада-аял акурла кьве къат артух хъанай. Тарлан лацу хат хътин, тIарпIуц аял тир. Мевлид са къадар вахт, аял туп хъиз цавуз вегъиз, къан хъийиз къугъваз хъана, хизанрив гъич хваш-беш ийидай имканни вугузвачир. Ахпа аялдив тухдалди къугъвайдалай къулухъ, хизанри, вирида хваш-беш авурдалай къулухъ вири ацукъна. Мевлида бубадиз, дидедиз, вич гъикI фена, гъикI хтанатIа суьгъбет авуна. Эхтилатрин эхирда ада вич гила силисчи я лагъана, бубадиз чирна.

1951 лагъай йисан 15 лагъай январдиз Мевлида силисчивал къабулна.

Силисчидин вилик, вични милициядин, гзаф жуьреба-жуьр куьлуй-ири хулиганвилерин, куьлуй шей-шуьй чъунуьхай угъривилерин гъакI лап агъур угъривилер авунвайбурун итим ягъанвайбурун, чIехи растратаяр авунвайбурун яни вичел ихтибар авунвай гъукуматдин, вири халкъдин пай галай мал, шеъ хусуси нефсиниз харжна тIуьнавайбурун (анжах политический тахсирвал тушир) крариз килигдай гзаф шикаятар къведа.

*Цувад лагъай кьил*

## **КIВАЛ АТIАНА**

Са йикъуз начальникди Мевлидаз эверна, лагъана: “Ма и арза, им а фулан хуьрей атанвай арза я. Ана, арза кхъенвай касдин КIвал атIанва, яни адан КIвализ пенжердай гъахъна хейлин шейер чъунуьхна тухвана. Гила вун алад гъа хуьруьз, килига гъикI хъанвай кар ятIа, эвел хуьруьн советдихъ галаз суьгъбета, ахпа я вич галаз, я са депутатни къачуна гъадисе хъайи КIвализ фена, шикаятчидивайни хабарар яхъ, вуч хабар къун лазим ятIа залайни ваз хъсан чида. Са гафуналди, угъри вуж ятIа чизавачтIа, ам якъурдай серенжемар агу.

Гъа йикъуз Мевлид фида, арза атанвай хуьруьз. Эвел



хуьруьн советдин идарадиз фена, советдин председатель Мегьдид галаз рахада, вич квен паталай атанватIа хабар гуда, ахпа адавай хабар кьада. И гьадиседкай ваз хабар яни? Хасметан кIвализ гьинай, гьикI гьахьнаватIа тамашнани? Угъри вуж ятIа чизвани?

Мегьдиди силисчидин суалриз жавабар гана. Зун фена, акуна. Угъри кьвед лагъай мертебадин, кIвализ пенжердай, гьахьнава. Пенжерадин хилер гьеч са шуьшени хун тавуна лом кьтин затIунив гуж гана, шпингалетар алудна гьахьнава. Я стха, чна ин ихтилатар инал ийидалди, чкадал фена ваз жуваз акун хъсан я.

ГьакI я, гьар-гьал фена кIанда, лагъана Мевлид кьарагъна, ваз вахт аватIа, вунни атун, чарасуз герек я. Ша фин.

Силисчи, сельсоветни галаз Сулейманов Хасметан кIвализ фида. Эвел Хасметагъ гьаятдал эверна. Ви кIвализ гьинай гьахьнатIа, кьалура лагъана, Хасмета кIвалин далупатахъ тухвана, кьвед лагъай мертебадин пенжера кьалурна. Мевлудьда тахминан рикIай чилелай пенжерадин кьакьвал гьисабна. ГьакI чилелай акьах жедай чка туш.

Ахпа ам Хасметан кIвализ акьахьна, пенжерадиз кьенепатай тамашна. Чьунуьхай пулни кьизилар шифонердин са хиле, бегьледин кIаник галайди тир кьван. Силисчи и шифонердиз килигдайла, садни адаз шифонердин кьвалал чилел са еб галай куьлег акуна. Мевлида куьлег кьахчуна, кIвалин сагъиб Магьидиз кьалурна, жузуна:

— Им куь ракларрин куьлег яни?

— Ваъ, чаз ахьтин куьлегдив ахъайдай тIапIарар авайди туш.

— АкI ятIа и куьлег инай затIар чьунуьхайдавай аватнавайди я жеди. Чьунуьхай кьизилар кутун патал, жибиндай яйлух акьудайла, яйлухдихъ галаз аватай хьтинди я. Им лап хъсан субут жедай затI я.

Куьлег и кIвалаяй жагъайди, гьакьикъат тирди тестикъар

авун патал шагьидрин къуларни чӀугуна акт кхьена. Адалай къулухъ протокол кхъиз башламишна.

КӀвал атӀана, кӀвалаяй шейэр квахъай Сулейманов Хасметан тӀвар, дидедиз хъайи йис кхъейдалай къулухъ, вири кӀвалаяй тухвай, квахъай затӀарин тӀварарни ахъена. Ахпа Хасметавай хабар къуна:

— Им мус хъайи кар я?

— Февралдин цӀуругудаз, йифиз чун вири ксанвайла.

— Ваз угъри вуж ятӀа чидани?

— Вилиз такур, за гьим я лугъун? Чидач. Жаваб гана ада.

— Гъич ви зенд физвай хътинбурни авачни?

— Валлагъ, начальник, четин я, вилиз такурдаз угъри лугъун.

— РикӀел хкваш, куь пул, къизилдин затӀар алай чка низ чир хъун, низ акун мумкин я?

— Заз мукъва мехъерар ийиз кӀанзавай чӀал, гъа и къуншийриз вирдаз чизвай къван, садни и мукъвара зун жуван багъдин, салан мейвеяр гваз шегъердиз фена, алверна хтай чӀални гъа и къуни-къуншийриз чида. Адалай гъейри за са пуд чӀуран жунгани и хуьре тукӀуна, як гайи пулни са агъзур манат вири цӀуд агъзур кӀватӀнавай, вири фена. Це лугъуз кӀанзавай сусваз къачунвай подаркайрин къизилар: япуганар, къизилдин къве тупӀал, сят, хурун цеп вири къизиларни тухвана. Гъабурни жуван мукъва къилийриз, садни къуншийриз чир хъун мумкин я. Иллаки дишегълияр, къвезвайди я, куьне гъихътин япуганар къачуна, мад вуч къачуна, тамашин кван, лугъуз, жув дугъри яз хъайила вири дугъри хъизни жеда, бес гъабриз къалуриз акъудайла гъинлай къачунатӀани, гъинал тан хъийизватӀани аквадачни? Эгер ахътиндан фикирни чӀуруди ятӀа, ада агъзур багънадив чирда.

— Вавай пул я бурж кӀан хъайиди, я пул хирде ая лугъуз атайбур аватӀа рикӀал хкваш.

— За ваз вуж лугъун, хирде ийиз лагъайла зи рикӀел хта-

на и чи кьуншидал Мара лугьудай са жаван дишегьли алайди я. Ам вични тИмил алвердик галайди я, шегьердай гьыз бязи затIар и хуьре маса гудай, гьам ара-бир пул хирде ая лугьуз кьведа, мад масад атанатIа чидач. Марадиз итим амайди туш, я аяларни авайди туш.

Гья и арада бирдан хуьруьн советдин председатель Мегьдиди:

— И мукьвара кьазаматдай хтанвай гада Мана, гьадан стха тушни?

— Я, лагьана Хамета.

И суал жавабрилай кьулухь, протоколни кхьена куьтягьайдалай кьулухь Мевлид эвичIна, гьаятдиз. КIвалин далу патахь хьифена, мад угьрияр гьахьай пенжердиз тамашна. ГьикI акьахнатIа лугьуз фикириз акьвазна. Бирдан адан фикирдиз гулар атана. Агьуз, пенжердин кIаник патаз, хьсандиз, дикьетдив килигайла, гуларин кьве кек илис хьайи гелер акуна. Мевлида а гелерин арада авай мензил алцумна. Гуларин кикерин гелерин яцIувални гья кикер феи гелер алцумна чирна.

“Кье вахт амач, — лагьана, — Мевлида, — зун пака хуькведа, куьн кIвале хьухь, Хамет. Вунни, Мегьди, пака патахь фимир, заз герек жеда”, — лагьана. Мевлид садавайни силис тавуна хьфена. Я гьикI лагьана эверда, гьакI са делил, субутни авачиз?

Пакагьан йикьуз Мевлид хтана, советдин председатель Мегьдини галаз, шейэр квахьай Хасметан кIвализ фена.

Гила лагьана силисчиди Мегьдидиз: “Чаз вунни галаз са шумуд кIвалин гьаятриз килигдай кIвалах ава. Ша, фин. Башламишин эвел лап патав гвай кьуншийрилай”. Са-са гьаятдиз физ, чпиз акур, кIвалериз акьахдай ваь, кьаварал акьахдай, тарариз акьахун патал ишлемишдай хьтин гуларин кьве кьилерин гьаркьувилер алцумна. Пуд-кьуд гулар алцумайдалай кьулухь, гьич саданни фикир тефидай, кьуни-кьуншийрин арада акьуллу дишегьли яз гьисабзавай Хандан

лугъудай, кьве рушни галаз яшамиш жезвай, вич яхцӀурни цӀуд къван яшара авай папан гуарар, силисчидив гвай, шейэр чьунуьхдайла акьахнавай гуарарин гелерин уьлчмеяр хьана.

Ахпа следовательди Ханданаз: “Яхъ и гуарарни чахъ галаз шай”, лагъана, шейэр квахъай кӀвалин, шейэр чьунуьхдайла акьахай пенжердин кӀаник гъана. Следовательди Ханданаз килиг и гелериз, ибур, и кӀвализ акьахдайла, эцигнавай гуарарин гелер я. Гила килига, лагъана вичи къачуна Ханданан гуарар а гелерал эцигайла, дуьм-дуьз хьана. Акунани ваз и гуарар кутуна, и кӀвализ, акьахна, инай бязи загӀар чьунуьхнава.

— Вавай и гуарар тӀалабна тухвай маса кас авани и йикъара?

— Са-къве югъ идалай вилик, атӀа къунши Сереса, тухвайди тир.

— Мус хканай?

— Накъ.

— Гъа инал, эвер гана, Серес гъана. Сересавай хабар къуна.

— И къунши Ханданавай и гуарар кӀан хьана, на мус тухванай?

— За? За адавай вучиз тухурай, заз жуваз гуарар авачни?

Заз жуваз адалайни хъсан гуарар ава. Куьне завай вучиз хабар къазвайди я?

— И Хандана, гуарар вичивай ваз кӀан хьана, на тухвана, накъ хкайди я, лугъузва.

Серес элкъвена Ханданахъ:

— Я руш, я вах, за вавай гуарар мус тухвайди я, я за вучиз ви гуарар тухуда, заз аваз-аваз?

— Ханданан чӀалар галкӀана. Зи рикӀел аламачман, гьим тиртӀа гуарар тухвайди. Заз вун хьиз хьанай.

Силисчиди Ханданавай мад жузуна:

— Куь гъаятда кицӀ авани?

— Ава.

— Йифиз варар агалзавани?

— Ава.

— Йифиз вири ксайдалай кьулухъ ви гьаятдиз атана, ма-садавай гулар тухуз жедни?

— Ваъ.

Ахпа силисчиди вири шагьидарни галаз Ханданан гулар, Хасметан квализ угъри гьахъай пенжердин клане авай гуларин гелерал дуьм-дуьз хъайвивилин, квализ гьа и гуларай акьахайдиди субут тирди тастикъзавай акт кхъена. Актунал вири шагьидри кьулар члугуна.

— Мегъди, ша гила чун и гуларин сагъиб Ханданан квализ фин. Чаз а угъри гьахъай квалаяй жагъай куьлегдив ахъайиз жедай ракларар, дапларар аватла ахтармишин. Эгер и куьлег гьаданди ятла, и квализ атайди гьам тирдаз мад шак авач.

Силисчи шагьидарни галаз Ханданан квализ фена. Адан пуд квалин ракларарни айвандик акъатнавай, Куьлегдив са-са квал ахъайиз тамашна. Са квалин рикинин тлаплар а куьлегдив регъятдиз ахъайиз, агализ хъана.

Хандан и куьлег вид яни? Хъсандиз килиг кван, — лагъана силисчиди адаз Хасметан квалаяй жагъай куьлег кьалурна.

— Чидач. Зи ачар вав гьинай жеда кван?

— Ятла гьваш инал жуван ачар кьалура!

Ханданаз силисчидив гвай ачар вичинди тир члал, гьич дахъайтла, ракларин тлаплар ахъаюн анихъ амуькрай, ачардихъ галай, вичи кутур епинлайни чир хъаначирни? Гьелбетда гьасятда. Амма ада, гзаф кьекъведай кьасарна, эхир хтана жигъизвач лагъана.

— Им ви ачар я, Хандан, туширтла, ви ракларин тлаплар ахъайиз жедачир хьи? Ваз ви куьлег, гьич тахъайтла, галай епинлайни чир хъаначни? Чир ваз пара хъсан хъанава. Айиб авач ам на жува хиве кьурла хьуй.

Куьлег Ханданан квалин ракларин тлаплардинди хьунухъ субут хъайила, силисчиди кьвед, пуд шагьидни галаз, Хас-

метан кІваляй жагъай ачардив, Ханданан кІвалин ракларин тІапІар регъятдиз ахъайиз хъана лагъай акт кхъена, шагьидрини акт гъакъикъат тирди чипи къулар чІугунивди тастикъарна. Ахпа силисчиди Ханданан кІвалин, жагъай ачардив ахъайиз хъайи тІапІарар, Хандана дегишар тавун патал, адал пломб эцигна, закай ихтияр жедалди тІапІаррик хуькуьрмир лагъана тапшурмишна.

Гъа и чкадилаи силисчи, хуьруьн советдин председатель Мегъди, шейэр квахъай Хасмет ва адан паб Магъи, Хандан — вири санал хуьруьн советдин идарадиз хъфена.

Гила куьн вири, — лагъана силисчиди, — са тІимил вах-тунда къежел экъечІ. Магъи, вун акъваза.

— Магъи, куьнни Ханданан арада вуч мидявал, гъихътин садакай садаз хъел авай кІвалахар ава?

— Заз чиз са мидявални авач. Анжах, за гила са фикирзава; Хандананни зи арада са мус ятІани, чи гададиз адан руш къачу-къачуда, арадал гъич мехъер мус алакъдатІани чин тийиз, гъакІ ихтилатар хъайид тир. А чи ихтилатрикай я зи гададиз, я зи итимдиз къени са хабарни авайди туш. Я зи рикІелни аламайди туш. Гила адаз хъел аватІа, анжах вичин руш це лагъанач лугъуз аватІа, ава жеди. ТахъайтІа, са мидявални авайди туш.

— Вун экъечІа, Хандан атурай, — лагъана силисчиди.

— Хандан, чун, я вунни аялар туш. Вуна лугъузва, ви гу-рар садавайни тухуз хъун мумкин туш. Вични йифиз, кицІ авай гъаятдай. Ви гулар, вун а кІвализ акъахна лагъай шагьид я. Куьз лагъайтІа, а чкадал аламукъай гелер ви гура-ринбур я, ваз акуна хьи? Ахпани ви чина акъваззавай къвед лагъай шагьид, вавай аватна а кІвале амукъай ви кІвалин ачар я.

Хасметан кІвализ фена, анай пулни къизилар тухвайди вун я. За вун угъри яз гъисабзавач, я вун хътин и яшара ди-шегълидиз ухшарни туш. Вуна авунвай и кар, им сад лагъай сефер я. Вични адан шейэра темягъ аваз ваъ, я вун гишин

яз, чарадан шейэр чьуньхна девлетлу жеда лагъай мекъ-седдивни ваь, вуна адан шейэр са гьихьтин ятлани, абурукай авай хьилияй авур кар я.

За вун гьич угьри хьтин, луматI инсандиз ухшар гьызвач. Эгер ваз ви хатур аватIа, эгер ваз и яшда са шумуд йисуз дустагъда ацукьиз кландачтIа, жуван абур хуьз кландатIа, зи гафуниз килиг, за ваз лап рикливай жуван вахаз, лап дидедиз хьиз лугьузва, а тухвай шейэр гахце. Эгер за ваз хатурна, куьмекна кландатIа, за лагъайвал ая. Тахсир хиве кьурдаз чи кьанунрани кьезилвал ава. Эгер вуна гахгун тавуртIа, хиве кьун тавуртIа, ви кьилел гзаф четинвилер, ваз члехи азиятар аквада.

Ваз чир хьухь, чун хьтин кьуллугъчияр, милицяяр вири куь сагъвал, секинвал хуьн патал я. Квахъайбур лап ви шейэр тиртIани, чун жагъуруниз межбур я. Эгер а шейэр на чав гахгайтIа, за Хасметавайни вичин патай валай са шикаятни авач лагъай чар кьахчуна, гьадалди дело клевирда.

— Гила на вуч лугьузва, Хандан?

— За чьуньхай са затIни авач. Шехьиз-шехьиз жаваб гана.

— Хандан, за ваз вахни лагъанай, дидени, ваз а гафарин кьиметни чир хьанач. Ваз ви и яшда кьазаматда фидай уьмуьрдин, я ваз жуван чандин кьадирни авач. Мадни лугьузва, эгер шейэр вахгун тавуртIа, эвел чна ви кIвалер обыск ийида, — кIвалера кьекьведа. КIвалера кьекьведа лагъайла, ваз чир хьухь, са мес, са яргъан, са хьуьцуган амуькдач чукIур тавур, са гафунивди вири тIвек авайкьван чкаяр, кьаб-кьажах, гьуьр авай кьапар садни амачиз ичIириз тамашдайди я. Эгер чун ви кIвале экьвена, жагъайтIа, ахпа ваз амай са куьмекни амач. Лап заз ваз куьмек ийиз клан хьайитIани, хьижедач. Са шейни чаз жагъун тавуртIани, белки вуна абур кIвалера тунавач, масаниз акьуднава, вун гьа инлай дуьз райондиз хутахна дустагъда твада. Анлай кьулухь силисар, суалар гзаф жеда. Ахпа суд-

дуван. Низ чида, шумуд йис кар гудатIа?

Мадни фикира, заз ви яшдиз гъурметна ваз куьмекиз кIанзавайвили меслят кьалурзавайди я, шейэр вахгана, алуд жувалай.

Шехъзавай Ханданай чIал акъатнач.

Ахпа силисчиди телефондин трубка къачуна, райондин милициядин отделдин начальникдиз зенг авуна. Эвел ина шейэр квахъай кIвализ акъахай гурар, гелериз килигна якъунвайдакай хабар гайидалай кьулухъ, — начальник, — лагъана Мевлида: “Чав шейэр чъунуъхай кIвалин чилелай са ачарни якъуна. Ахтармишайла, ачар гъа угъридвай аватна, амукънавайди, вични гъа гурарин иеси Хандананди тирди субут хъана. Угъри гъам хъуниз са шакни авач.

Гила за вавай тIалабзава кье тядиз прокурордивай, адан кIвалера кьекъведай ва а дишегъли райондиз дустагъдиз гъун патал ихтиярдин чарни къачуна, гъа чарарни гваз кьве милиционер ракъурун. Заз гъам кIвалера кьекъуьн патал, гъамни и дишегъли дустагъдиз гъун патал куьмек герек я. За ина хуьруьн советдин идарада гуьзлемишзава”, — лагъана телефондин трубка туна.

“Квевай хъфейтIа жеда, — лагъана силисчиди, — вири ахлад, Хандан амукъда. Мегъди, вуна Ханданан кIвализ хабар це, гишин ятIа, недай затI гъурай”.

Са кьве сяткъван райондай кьведай итимар гуьзлемишиз хъана. Милиционерар кьве кас атана.

*Цуругуд лагъай кьыл*

## **КIВАЛЕРА КЪЕКЪУЬН**

Йикъан сятдин садан зур тир.

Ахпа Хандан вични галаз, Мегъдидлай гъейри мад са шагъидни галаз вири Ханданан кIвализ фена.

КIвалер обыск ийидайла, квахъай шейэрин иеси Магъини



тухванвай бирдан вичин шейэр акуртIа чир хъхъурай лагъана.

КIвалер кве мертебадинбур тир. Кылел шифер алай. Кве кIвални са кухня кылел, гъакъванди кIаник квай.

Обыск кылел кIвалерлай бишламишна. Са кIвал михыз ахтармишна, ахпа квед лагъай кIвал. Квед лагъай мертебадин вири тIвек авай къван чкайра экъвена, шак алай са затI жагъанач. Ахпа кIаник галай кIвалера къекъвез башламишна. КIаник квай са кIвал пол авачиз, гъакI чил асунна, гъиле тIупIа авачир хътин шеъ-шуъ таз ишлемишзавай. И кIвале ящикра картуфар, келемар, чичIекар, гъур, верчерин тварар ва маса затIар авай. Инани са къадар чкайра къекъвейдалай къулухъ, картуфар авай ящикар са сад ичIирайла, лап куьлуъ картуфар авай ящикдай, картуфрихъ галаз са куьгъне гуьлуьтни аватна. Гуьлуьтдин къене са вуч ятIани, са затI ава. TIвал ганавай гуьлуьт ахъайла, анай са вуч ятIани квай са гъвачIи яйлухдин багълама акъатна, ахъайна, акуртIа, гъа чуьнуьхнавай къизилар, яни тIупIалар, япуганар, къизилдин цеп, вири саламат гъа ина ава. Садни ишигъ куькIуьрна цуриз тамашиз фена. Малариз векъ кутадай тIунан са кыле, малари тIуьн тавуна виликай кумукъай хътин са къадар векъин къалар кIватIнава. А къалар инихъ-анихъ авуна чукIурайла, кIаник са куьгъне шешел квай. Шешелдин къене са вуч ятIа ава, акъудна килигайтIа, са чIехи яйлухдин багълама я. Къецел акъудна, ахъайна, килигайла, Магъидай гъарай акъатна: “Вув!.. Я гуж хъайи паб, ибур ви гъиле гъинай гъатна? Зун гъикъван дугъри, ахмакъ паб ятIа килиг, кIвалаяй акъван пул, къизилар тухвай чIал чир жен, мад вуч тухванатIа килиг тийин! Ибур вири за свас патал къачунвай затIар я хъи. Гъана цурин япа гъикI чуьнуьхнаватIа килиг! Я аламат! И яшда, авай папарин арада, ихътин папарни жеда къван?! Ибрукай за гъич хабарни къунач хъи?”

Гила милиционер-гадаяр къавал, шиферрин кIаник акъ-

ахна. Гъина гъана вил экъурна. Бирдан садаз къава са тӀвек аквада. Им кӀанук цӀай кайила, гум акъатун патал тунавай гурмагъ тир. Гъил туна и гурмагъдиз килигай са милиционерди, са яцӀу, яргъи колбаса хътинди акъудна. Вич лугъумир пуларив ацӀурнавай папарин яргъи гуьлуьт я. И гуьлуьт акурла вири хъурена, амма Ханданан, хъуруьн ваъ, шехъунни галаз къурана. Ам семе хъайид хъиз, лал къена, са гафни рахаз техжез, садан чинизни къил хкажна килиг тежез амазамай.

Гъурметлу кӀелзавайбур, куьне лугъун мумкин я: “Пагъ, ам гъакъван кими паб яни – чуьнуьхай шейэр вичин кӀвале таз? Адавай масанихъ акъудиз жедачирни?”

Ваъ. Акъудиз хъун мумкин туш. Вучиз лагъайтӀа, фикир це, къан хъи, куь кӀвализ са гъапа авай къизилар, я а пул гъана, на лугъудачни, ибур тадай чка ви кӀвале авачни?

Иниз вучиз гъизвайди я? Ада мад ваз ибур за чуьнуьхайбур я лугъуч хъи. Лап вунани лугъун мумкин я, ибур я са никай ятӀани, кӀвале авай хизанрикай чуьнуьхзавайди я, чуьнуьхнавайбур я. Гъавиляй Ханданавай масаниз акъудиз хъанач.

Ханданан кӀваляй жагъун хъавур, багъламадик квай пекер, къизилдин затӀар, пулни вири алай чкадал гъисабайдалай къулухъ силисчиди а шейэрин акт кхъена, вири шагъидрин къулар чӀугурдалай къулухъ, гъа шейэрни гваз, Ханданни галаз райондиз хъфена.

*Щерид лагъай къил*

## **СУД ХЪАНА**

Са къуд-вад йикъалай суд жеда. Судди Ханданан яшлу-вилиз килигна, им суддик акаатай сад лагъай сефер тирди фикирда къуна, шартӀунив къве йис кар гана.

Гъурметлу кӀелзавайбур, куьне лугъумир хъи Ханданаз я

Тимил кар гана, я пара гана. Заз чидай гьал и уьзуюььаравал  
жедалди, адаз лап кьенайтІа хьсан тир.

Силисчи Мевлида, ихьтин са шумуд кІвалах ачухарна,  
тахсиркрариз законрин гьакІни халкьдин адетрин тарсар га-  
на.





Къвед лагъай пай

**АЗГЪУНВИЛИН  
ПЕХЪИВАЛ**



## **РУШ КВАХЪНА**

Йикъарикай са йикъуз, кар авачиз къарай къан тийидай Мевлида, вичин идарада авай шкафра, вич силисчи жедалди лап фад авай делойриз (крариз) са-садаз килигиз, кѳелиз гъилелай авурла, адаз институтда кѳелзавай са руш, гелни галачиз квахъна, жагъуриз тахъана кѳевир хъавунавай дело акуна.

Чан алай, еке са инсан гъикѳ квахъдай затѳ я? Якъин хъи гъиниз фенватѳани, эгер чан аламайтѳа, ада вичикай са хабар гудай.

Гъар-гъал руш къенватѳани, чан аламайтѳани жагъурун лазим я. Бубайри лагъайвал: “Экъвей кѳваче цаз экѳида”, “Инсан суракъиз-суракъиз Къбедал фида”. “Зунни, — лагъана Мевлида, — суракъиз-суракъиз, хабар къаз-къаз а рушан гуьгъуьниз фида. Аллагъдин куьмекдалди за ам, я дириз, я ам къенаватѳа, мейит ва ам къейиди жагъурда”.

Кѳевир хъавунвай делода къалурнавайвал, а руш институтдин къвед лагъай курсунин сад лагъай семестрдин зачетар, экзаменарни гайидалай къулухъ хуьруьз хъифейди, я хуьруьз хтанач, каникуларни куьтягъ, хъана, я элкъвена институтдиз хтанач. Диде-бубайри институтдизни фена рушай хабар къуна, гъа институтда кѳвалахзавай вичин стхадивайни хабар къуна. Санайни са хабарни жагъанач. И кардин патахъай райондин милициядин отделдиз рушан бубадин патай атай аризедиз килигна, а чѳавуз къарагъарай делони гел жагъун тавуна кѳевирнавай.

И кар, тахминан, Мевлид жедалди са йисалайни вилик, къанни вад лагъай январдиз агъзурни кѳуьдвишни яхцѳурни цѳуд лагъай йисуз хъайи кар тир.

## **РУШАН СУРАКЪДА**

Мевлида и делодиз цГийи къилелай тамашун патал, вичин райондин милициядин начальникдивай, прокурордивай вичиз ихтияр гун тЛалабна. Ихтияр къачурдалай къулухъ, силисчи Мевлида фикирна: руш квадарунин, я чуънуьхна, я къена, тахсиркар вуж ятЛа чирун патал, эвел руш вич жагъурна кЛанда, я дири, я къенавайди.

Ихътин фикирдалди ада вири районрин милициядин от-деленийриз чарар ракъурна. Чарче къена: “Чи райондин фулан хуъряй шегъердиз фена институтда кЛелзавай са руш агъзурни кЛуъдвишни яхцурни цГуд лагъай йисан январдилай къулухъ квахънава. Куъ районда гъа йисуз, я адалай къулухъ, къенин йикъалди жагъай, вуж ятЛани чир тахъай дишегълидин мейит хъанатЛа, чаз са хабар гун тЛалабзава”.

Чарар чукЛурайдалай са варзни алатнач шегъердиз мукъва са райондай жаваб атана: “Чи райондин сергъятда авай, шегъердай райондиз хуъкведай машиндин рекъивай са километр къван яргъа рукан къене кучукай са рушан мейит гъа кучукай йикъуз, чаз, а чкадин мукъув гвай хуъре яшамиш жезвай Суърен лугъудай са касди хабар гана. Им гъа йисан январдин къанни вад тир. Гъа йикъуз чи райондин милициядин начальник вич, къвед-пуд милиционерни галаз гъа чкадал фена. Кучукнавай чка эгъуьнна, хукудайла, акуна хьи жаван руш я, са документ затЛ гумачир. Руш, къил къуъруь агъур шейинив ягъуникди къенавай. Чна ам, адет тирвал, фулан сурара кчук хъавуна. Чаз и вуна хъиз чар кхъейдини хъанач. Я чнани са райондизни кхъеначир. Рушан сагъибри хабар къади лагъана. Дуъз лагъайтЛа им чи тахсирни я. Ина чна а рушан бязи пекерни хуъзва, мицитдин шикиларни. Эгер ахътин квахъай рушан сагъибар аватЛа, квевай гъабурни галаз атайтЛа жада”.

*Пуд лагъай кыл*

## **РУШ ЖАГЪАНА**

Мевлида чар хтай йикъуз Гуълнарадин буба авай хуъруън Советдиз зенг авуна, телефондай а хуъруън советдин председатель Мержанахъ галаз рахана, гъавурда туна. Муслимаз хабар це, пака тядиз иниз атурай а фулан райондиз фин патал, са гъадан руш хьитиндан суракъ ава лагъ.

Муслим пакамахъ фад вичин паб Селмини галаз райондиз атана акъатнавай. Мевлидак тГимил тяди квачир. Мевлид идарадиз атун галаз, гъаятдал Муслимни Селми акуна. Силисчиди абур вичин кабинетдиз тухвана, ацукъарайдалай кьулухъ, абуруз теселли гуз башламишна. Квез рушакай еке къам ава заз чида. Куъне лугъузва хьи, рекъин акъван дерт туш, рекъин тийидай са касни авайди туш. Фад геж, эхир рекъидалайди я, амма мейитни тахкун мусибат я.

ГъаКІ я валлагъ, чан начальник. Гъич тахъайтІа, кый чка, кучукнавай чка ахкунайтІа, чи дердинин са пай къезил жедай.

Гила за куън фулан райондиз тухуда, ана милицияда са рушан пекерни, адан шикиларни ава, са рука кучукнавай чкадлай яхкъур. Чун фида, куъне тамаша, белки Гуълнара ятІа квез ам чир жеда. Диде къвазар тежез шегъзава. Дерт хъайила къведай шелдиз акъваза лугъуз жедан мегер!

Гъа инлай Мевлида вичин папкани къачуна, вири санлай автовокзалдал фида. Автобусда акъахна фидай рекъе дидебубадинни рикІяй хъайид хъана, чи руш хъанайтІа, лугъузвай жеде. Мевлидазни вич ам жагъуриз алахънавай руш хъанайтІа, кІанзавай.

Мевлид хабар атай райондиз агакъун галаз, милициядин отделдиз фена, чеб атанвайбур вужар ятІа, ва вуч метлеб аваз атанвайбур ятІа чирайдалай кьулухъ, а райондин милициядин силисчиди акъудна са къенавай рушан шикилар



къалурайла, дидедай вай! вай!.. зи баладиз гуж хъана! Я бала кьей кас! ви гъил и жаван, дуьньядал рикI алай баладал гьикI фена?! Я мусибат хъай кас, на зи баладиз мусибат авуна хьи! ва икI мад ихътин дердинин гафар лугъуз-лугъуз шехъзавай. Рушан бубадизни гъа сятда чпин Гульнар тирди чир хъана.

Силисчиди Мевлидаз, шикилар къалурайдалай къулухъ, сейфдай акъудна са къизилдин тIупIал вугана. И тупIал, гъа рушан сур эгъуьнна, ам хкуддай чIавуз, накъвар инихъ-анихъ чукIурайла, гъа накъваркай жагъайди я. Аквадай гъал, им итимрин тупIал я. Вични тIвар алай. Килиг, и гъарфар, тIвар, фамилия, бубадин тIварар къалурзавайбур я. Инал кхъенва МСС. Чна къатIизвайвал и тупIал гъа сар эгъуьнай итимдинди я, вичизни, а чIавуз вичин рикIик квай къалабулухдин гъилияй хабар тахъана, вичин тупIухъай хкатна аватай. Ма и тупIални, белки тахсир субут авун патал герек жеда. Имни и тупIал гъа сур ачухдайла жагъайвилин гъакъиндай, гъа чкадал кхъей протокол, лагъана Мевлидав вахгана.

Ахпа гъана адан бязи парталарни къалурайла, диде вич-вичелай фена, ярх хъана. Муслимани Мевлида ам идарада авай дивандал яргъи авуна. Сада тядиз, докторриз эвер гана. Докторри чпивай жедай вири куьмекар авурдалай къулухъ, дишегъли вич-вичел хтанатIани гзаф зайиф тир.

*Къуд лагъай къил*

## **СУРУН КЪИЛИХЪ**

Ахпа Мевлида хабарар къуна:

— И руш сифте гъинал кучукнавай?

— Ам рекъивай са километр къван яргъа, фулан хуьруьз мукъва са руква кучукнавай, пара дерин тушир.

— Квез ни хабар гана?

— За лагъанай хъи, а фулан хуъруьнви Махмудов Суьрена хабар ганай.

— Амай гафар заз адавай вичивай хабар къаз кІанзава. Жечни а хуъруьз са зенг авуна, Суьреназ иниз эвер гайитІа?

— И сятда, абурун хуъруьз йикъа са шумуд рейс автобус физвайди я. Силисчиди гъа хуъруьз зенг авуна, телефондай советдиз рахана, лагъана, Махмудов Суьрен тядиз райондин милициядин отелдиз ракъура, чарасуз я.

Ахпа Мевлида, а райондин силисчидивай тІалабна, жечни Суьрен къведалди а рушан сур эвел хъйи чкани, гила кучукай чка къалурайтІа.

И сятда, а силисчи къачал экъечІна, са машин кІвачинарна, хтана, ша фин лагъана Мевлидаз. Рушан диде, бубани галаз — вири акъахна машинда, эвел дуьз а рука кучукай чкадал фида, ахпа гуьгъуьнлай кучукнавай сур къалурда. Сурун къилик квай къванцел са тІвар затІни алачир. Мевлида гъакІ са ручкадив сурун къванцел Мустафаева Гуьльнара Муслиман руш хуъруьн тІвар, къена 25 январдиз лагъай гафар кхъена.

Дидеди, силисчиди шикилар къалурайла авур шелар са затІни хъанач, сур акурла авурди маса гъарай, йикъ-шуван хъана. Дидеди сурун накъвар гъапа къаз, рикел таз къахчуз, гъа накъвариз темен гуз, масанлай мад къачуз гъа гьерекатар тикрариз, вилай авахъзавай накъвари чиле тІвекзавай. Дидедиз и арада гъа сурун накъвар саки вичин руш хъиз тир. Къаз къужахда виниз жез. Баладиз гуж авурдаз, акъван къаргъишар ийиз хъана. Ахпа Селмидин шелар дердинин магънийриз элкъвена; душмандиз манийрив къаргъишариз башламишна:

Я сад Аллагъ, ихътин дуван  
Гъим я къилел гъайид рушан?  
Куьз яна на жегъил — жаван?  
Чулахъ хъуй ви гъа гъил жуван!

Я хва кьей кас, тушиз душман  
Ви гьил рушал гьикI атана?  
Ша гила лагъ, нел гьин гиман?  
На вучиз чи рикI атIана?

Зи баладиз къаст авурдаз,  
Я Ребби, на ая къисас.  
Агакьай хва кьий гуж хьуй ваз,  
Мейит фирай гьидалди свас.

Аллагъди ваз жаза атIуй  
Вун гьакI са тенг нефес хьана,  
Вал лап чIехи къаза атуй,  
Ви гьан беден мерез хьана!

Суралай къахрагъна вири хуькведа а райондин милициядин отделдиз. АкуртIа иниз а хуьрей эвер гайи Махмудов Суьрен атанва.

*Вад лагъай кыл*

## **СИЛИСАР, ШАГЪИДАР**

Мевлида, эвел Суьренан тIвар, фамилия, бубад тIвар, яш, адрес кхьейдалай къулухъ, хабар къаз башламишна:

— Суьрен, ваз а сур гьикI хьана акунай?

— Заз а сур ваъ, лап ам эгъуьндайла акуна. Зун зи маларихъ къекъевез рукваз фенвай. Садни акуна хьи, са касди, чил эгъуьнзава. Вагъ! лагъана за и руква, адаз чиликай вуч хукудиз кIанзаватIа? Яргъай, жув акван тийирвал, адаз дикъетлудаказ тамашиз акъвазна. Садни акуна, патав гвай машиндай ялиз-ялиз акъудна са дишегъли. Заз ам дишегъли тир чIал, алай парталрилай чир хьана. АкуртIа, дишегъли вичин кIвачерив ваъ, галчуз-галчуз гъана, а эгъуьнай фуруз

вегъена. Садни винел накъвар хъивена, клевирна. Зи рикелел, адан сифетни алама. Ам яхцур-яхцурни вад яшара авай хътин урта буйдин итим тир. Кылел къалин чларар, асклан пел, цвелер япарин агъа кланив къван тун тавуна тунавай, къалин куъруь спелар, элкъвей чин, зи рикелелай гъич алатдач. Гъатта ада сур эгъуьнай лапаткадин тумни къацу ранг алай куъруь тум тир, гъамни рекелел алама.

— Машин гъи рангунинди тир?

— Машиндин ранг, аквад гъаларай лацуди тир, тимил чкаяр аквазвай, вучиз лагъайтла, машин клацу рангунин брезентдив клевнавай. Якъин ки, рекъяй фидайбурун вил акъун тавун патал.

— Парталар гъикл алуклнавай?

— Чулав куъруь хрумдин (хамарин) пальто, чулав костюмар алай.

— Вун ам акурла, адан патав вучиз феначир?

— Инсан къена чуьнуьхзавай инсандиз вич акуна клан женни, ада зунни рекъидайман. Гъавилай заз кичле хъана.

— Гила ам, жагъурайла, са къуд-вад касдихъ галаз жергеда акъвазарайтла, абурун юкъвай ваз ам чир хъижедни?

— Гъелбетда. Анжах чан начальник ам заз душман тахъуй. Куьне зи чинал са маска акъалжа, зун адаз чир тахъуй. За ам квез къалурда.

— Хъсан, — лагъана Мевлида, гила и протоколдал клелна, къул чугуг, — лагъана протокол вугана. Протоколдал къул чугурдалай къулухъ, Суьреназ лагъана; вавай хъифейтла жада, герек хъайила чна чи райондиз эверда. Суьрен хъфена.

Ахпа Мевлид а райондин милициядин силисчидиз сагърай лагъана гъилер хъяна эхкъечна.

Мевлид, вичихъ галаз атай Муьслумни, Селми галаз, чпин райондиз хтана. Гила руш гъакъикъат жагъана. Ахпа Мевлид Гуьльнаради клелай институт авай шегъердиз фена. Ина ам дуьз институтдин къецепатан чларар чирдай факульт-

тетдиз фена, заведующийдивай хабар кьуна:

— Куь институтда Мустафаева Гуьльнара Муслиман руша кIелнани?

— Ам шазанлай инихъ институтда амайди туш хьи.

— Ам шаз гьи курсуна, гьи группада авай?

Документриз килигайдалай кьулухъ;

— Ам шаз кьуд лагъай группада кьвед лагъай курсуна.

— Адахъ галаз шаз кIелай юлдашар цIи гьи группада ава?

— ЦIини кьуд лагъай группа я, пуд лагъай курс.

Квевай Мустафаева Гуьльнара хъсан чидай адан подругаяр вужар тиртIа кьвед-пуд руш, мумкин ятIа, инал гъун тIалабзава. Кафедрадин заведующий вич фена, кьве рушни галаз хтана. Мевлида рушарвай хабар кьуна:

— Квез Гуьльнара гьикI чида?

— Лап хъсан, ам чахъ галаз дуст руш тир.

— Адан хасетар умуми гьихътинбур тир?

— Пара гуьзел, гуьрметлу, сакит, тербиялу инсан тир.

— Квевай заз Гуьльнара жагъурун патал куьмек гуз жедани?

Сада хкатна, ам жагъурун патал за лап чанни гуда.

— Лап зани, лагъана муькуь руша. ДекIени жигъин.

Куь тIварар фамилияр лагъ.

Сада лагъана Халилова Динара, муькуьда Гамидова Гуьльмира.

— Динара, ваз Гуьльнара лап эхиримжи сефер мус акунай?

— Ада са экзаменни вахтундилаь вилик вахгана, зи рикIел кье хъиз алама, сад лагъай семестрдин эхир тир, ала-тай йисан, яни 1950 лагъай йисан къанни вад лагъай январ тир. Ада чаз вич хуьруьз имидин машинда аваз хьифизвайди я лагъана теменарни гана, хьифиз гъазур хъанвай хьи, Гуьльнарадин имидин машин чи вилик атана акъвазна.

Сефи муаллимди, вич эвичіни тавуна, машиндай Гуьль-  
нарадиз лагъана:

— Гъан, вун гъазур яни?

— Зун лап и сятда куь кІвализ хуьквезвайди тир. Зун  
гъазур.

— ЯтІа, ша ацукъ, — лагъана, — муаллимди.

Гуьльнара чаз акваз-акваз чи вилик, имидин машинда  
ацукъна хъифейди тир.

— Куь виликай хъфидайла, гъакІни эхиримжи йикъара  
Гуьльнарадин кеф гъал гъикІ тир, шадвал квайни, пашман  
авайни?

— Ажеб хабар къуна куьне. Гуьльнарадиз хъайи шадви-  
лин къадар авачир. Адак акъван тяди галай хъи, кІвализ  
хъфена вичин диде-бубадиз мус муштулух гун лугъуз. Вич-  
ни гъихътин муштулух! Гуьльнарадиз лоторейный билетдай  
“Волга” машин акъатнавай.

— Квез гъикІ чир хъана, машин акъатай чІал, вичи ла-  
гъанайни?

— Эхъ. Бес дустар хъайила, акъван шад хабар сада садаз  
гудачни?!

Адалайни гъейри, — лагъана Динаради, зани Гуьльнара-  
ди къведани санал къве билет къачурди тир, пулни за гана.  
Са билет за гъадаз гана, садни заз хъана. Ингъе зи билет ла-  
гъана, вичин билет къалурна. Килиг и билетдин нумрадиз,  
Гуьльнарадиз “Волга” акъатай билетдин нумраярни, ибур  
вири дуьм-дуьз я, анжах эхиримжи цифра зи билетдин ирид,  
аданди ругуд тир. Адаз машин акъатна.

Силисчиди эвел Динарадин лоторейдин билетдин ну-  
мраяр, ахпа ада лагъайвал Гуьльнарадин “Волга” машин  
акъатнавай лоторейдин билетдин нумраяр кхъена.

— Ими вуж ятІа квез чидани?

— Эхъ, и чи институтда тарс гузавай Мустафаев Сефи  
муаллим я ман.

Гъа икІа авайвал кхъенвай суалрин ва жавабрин прото-

колдал рушарив —Халилова Динарадив ва Гьамидова Гуьльмирадив кьуларни чIугваз туна.

Гила куьн сагърай рушар, куьне заз, куь дуст жагъурун патал хъсан хабарар, куьмек гана. Чаз герек хъайила, эвер гайила атун чарасуз я. Квевай хъифейтIа жеда.

Ахпа силисчиди, Мустафаев Сефи Селимовичаз эвер гана, адавай хабарар кьаз башламишна. Эвел фамилия, тIвар, бубад тIвар, хайи йис кIвалин адрес кхъейдалай кьулухъ:

— Алимвилин дережа вуч я?

— Чалан илимрин кандидат.

— Ваз, шаз январдиз куь институтдай квахъай Мустафаева Гуьльнара таниш руш яни?

— Гьелбетда, ам зи стхадин руш я.

— Куьн, шаз хъуьтIуьн каникулриз хуьруьз хъфенайни? рикIел хукваш.

— Хъфенай.

— Гьи число тир?

— Югъ дуьм-дуьз рикIел аламач, январдин эхирар тир.

— Гуьльнарани вахъ галаз, ви машинда аваз хтанайни хуьруьз?

— Ваъ.

— Бес гьамни каникулриз хуьруьз хъфидай чIал чидачирни?

— Чидай.

Ам студент руш я, буба хуьре яшамиш жезвай. Артух рекъериз харждай кьуват авачир. Ви патай са куьмек тирман ви машинда аваз хутахнайтIа. Вун жувни гьабрин кIвализ хъфиз-хъфиз.

— Бес куь арада гьич са меслят хъаначни санал хъфидай.

— Гьелбетда. За лагъайди тир. Зун фулан йикъуз хуьруьз хъфизва, вунни хъша чинал, санал хъфин.

— Бес гьикI хъана ам туна хъфена?

— За лагъай йикъуз ам хтана акъатнач. Белки автобусра аваз хъфена жеде, —лагъана фикирна за.

— Ваз эхиримжи вахтара Гуьльнарадин кеф гьал гьик акунай, са шадвал, я пашманвал галайни?

— Имтигьанар гайи, садни кIвализ хьфизвай шадвал авай.

— Вун ими я, бес ваз, вичиз лоторейдин билетдай “Волга” машин акъатна лагъана хабар ганачирни?

— Заз ахьтин са ихтилатни авунач, я ванни хъанач. Акъван еке шадвал хъайила заз лугьудачирни?

Гила, Сефи муаллим, и чи суал жавабрин протоколдал эвел кIелна ахпа са кьул чIугуг, — лагъана силисчиди.

Сефиди протокол кIелна, кьул чIугуна, вахгана. Вавай хьфейгIа жада, — лагъана Мевлида.

Мевлид шегьердай райондиз хтана. Са йикъуз ам Гуьльнарадин буба Муслим яшамиш жезвай хуьруьз фена. Хуьр са гуьнедал алай хуьр я. Яргъалай тамашайдаз а хуьр акI аквада хьи, гзаф мертебайрин са кIвал хьиз. Куьз лагъайгIа, кьве мертебадин са кIвалер куьтягь хъайила, муькуь мертебадин балхун, кIаник квайдан къавухъ галаз сад я. Гъа икI хуьруьн кIвалер вири сад-садан кьилел ала. Куьчяр дардар, илан кьекъвей гелер хьиз аквадай.

Мевлид, хуьруьн советдин председатель Мержанни галаз Муслиман кIвализ фена. Муслимавай хабар кьуна.

— Муслим халу, шаз хьуьтIуьз куь стха Сефи, куь кIвализ хтанайни?

— Хтанай.

— Бес вуна адавай Гуьльнара вучиз галаз хтанач? лагъана хабар кьуначирни?

— Эхъ. Бес хабар кьачни? Ими кьван итим жен, руш вич хуьквез-хуьквез туна хуькведан. Вични вичин хусуси машин буш.

— Ваз гьикI жаваб гана?

— За хьшай, зунни хьфизва лагъайди тир, хтана акъатнач чинал. Заз автобуса аваз хьфей хьиз хъана, лагъана.

— Муслим халу, ваз Гуьльнарадин лоторейдин билетдай



“Волга” машин акъатайдакай хабар авайни?

— Ваъ, я хва, машин гъихътинди я, са хабарни.

Инал суал жавабдин протоколни кхъена, Муслимав къул чӀугваз туна. Мевлид хъфена.

Райондиз хтайдалай къулухъ Мевлида башламишна, Гульнарардиз “Волга” машин акъатай лоторейный билетдин нумраяр кхъена ракъурна са къил Москвадиз. А нумрадин лоторейдин билетдай “Волга” машин ни къахчунатӀа жаваб тӀалабда.

Са вахтарлай анай жаваб хуькведа: а нумрадин лоторейдин билетдай “Волга” машин Бакудай тир, фулан адресда яшамиш жезвай Сардаров Сардара къахчуна лагъана.

Ахпа силисчи Бакудиз фена дуьз Сардаран адресдиз. Адан кӀвале ацукъна, Сардаравай хабар къада:

— На “Волга” машин гъинай гъикӀ къахчуна?

— Заз лоторейный билетдай акъатна, Месквадай къахчуна.

— Лоторейный билет гъинай, нивай къачуна?

— Лотореяр низ хъайитӀани гузвачни къван?

— Вуна дуьз яб це. На “Волга” къахчур лоторейдин билетдин иеси, институтдин къвед лагъай курсуна кӀелай, гила гелни галачиз квахънавай Мустафаева Гульнара Муслиман руш я. Ингъе а нумраярни, ибур, къве дуст руша къахчур билетрин нумраяр я, къведни са-садан гуьгъуьнал алай. Анжах эхиримжи цифраяр садан уьруьд я, садан ругуд. Килиг и эхиримжи номер ругуд тирдай вуна “Волга” къахчунва.

Вуна къахчур чӀал чна са къил Москвадай чирна.

— Гила, эгер вуна ам масадавай маса къачунвачтӀа, субут я хьи, билетдин иеси вуна къена, билет къахчуна. На машин къахчур билетдай “Волга” акъатай чӀал гъа сагъиб рушаз вичизни чизвайди тир, гъадан дуст са шумуд рушаризни.

Вуна а билет нивай къачунатӀа, лагъ. Вуна ам гъавая къачунач хьи. Ина инсандиз къаст авур кӀвалах ава. На нивай къачунатӀа лугъун тавуртӀа, за мад лугъузва, адан иеси

къейиди вун жеда.

— За садавайни къачунач. Заз жуван билетдай акъатнавайди я.

— АкI ятIа, вун пашман хъайила хъуй, лагъана силисчи и шегъердин талукъ тир райондин прокурордин патав фена. Кардин гъакъикъат тир-тирвал ачухна, ихтилат авурдадай къулухъ, прокурорди санкция гана, къве милиционерни ракъана, Сардар дустагъ авуна.

АкуртIа, месэла гъвачIид туш.

Ахпа Сардара вичи лагъана:

— Валлагъ, биллагъ, прокурор за маса къачурди я.

— Им и силисчидиз лагъанайтIа, жедачирни?

Вун инизни къведачир.

— Нивай къачуна?

— Мустафаев Сефи муаллимдивай, атIа къеце патан уълквейрин чIаларин институтда кIвалахзавай.

АкI ятIа, жуван гIилералди кхьихъ: за “Волга” машин акъатай лоторейдин билет Мустафаев Сефидвай икъван къиметдай къачуна лагъана, къулни чIугу.

Сардаров Сардара, вич яшамиш жезвай, вичин кIвалин адресни кхъейдалай къулухъ, вичи “Волга” машин акъатай билет, къеце патан чIаларин институтда кIвалахзавай муаллим Мустафаев Сефидивай “Волгадин” къимет цIувад агъзур тир чIавуз, къад агъзур манатдихъ къачуна лагъана, кхъей обьяснение къулни чIугуна силисчидив вахгана. Вавай хъфейтIа жеда лагъана, ихтияр гайидалай къулухъ, Сардар хъфена.

Шегъердай хтай пакагъан югъ я, Мевлид, вичивай ихътин ачухариз тахъана. кIевир хъавур дело ачухариз хъана лугъуз, кефи куьк, уьзуьагъдаказ, рак яна, начальникдин кабинетдиз фена.

— Салам алейкум, юлдаш начальник.

— Алейкум салам. Эвел ваз хвашгелди лагъана гIил къуна. Ацукъа кван. Ихтилата, гьикI фена, гьикI хтана?

— Валлагъ, начальник, лугъуз тежеркъван, нетижалу фин

хъана. А рушан, шикилар, бязи парталарни якбуна, райотделениеда хуъзвай. Гъа чун къекъвезвай, гел галачиз квахай руш эвел чинеба кучукай сур алай чка, ахпа, гъа райондин милиция отделди кчук хъавунвай сур-вири акуна. Дидени буба къведни захъ галаз тухванвай. Рушан шикил, мейитдин шикил ятлани, гъа сятда чир хъана.

Руш рекъинин себеб, вич, адаз “Волга” машин акъатнавай лоторейный билет хъана. Гъа билет хъана рушан ажал.

Руш къейиди вуж я лугъуд на? Мустафаев Сефи, гъа рушан хайи ими. Вучни илимрин кандидат, институтда тарсар гузвай, вичиз хусуси машинни аваз-аваз, гъа лотореяда темягна стхадин руш къена, гъа гъан йикъуз хуъруъз, гъа рушан бубадин — вичин стхадин квализни хъфиз алакхай “итим” я. Бубайри гъавилай, ихътин алчах алимар акурла лагъаначни бес: “Алим хъунухъ асант я, итим хъунухъ четин”. Я хва къейдан нефс, вуна лап алимарни акъулдивай ийида хьи! Нефс вуна лап хва стхани къахлурдач хьи. Вун гъа виридан душман я хьи. Руш гъа имидин машинда акъахдайла рекъе кутур шагъидар: къве рушни ава, руш рука кучукдайла, вичин вилералди акур, гъа райондин милициядиз гъа къуз хабар гайи шагъидни, лоторейный билет Сефидвай маса къачуна, Москвадай “Волга” къахчуна хкай итимни акуна диндирмишайла, гъадани вичи Мустафаев Сефи муаллимдивай маса къачурди тестикъарзава. Са гафуналди тамам зенд гъадал къвезва.

За вучиз икъван яргъал суйгъбетзава? ма и дело, вуна жува килигайтла лап хъсан я, галай-галайвал вири гъана къалурнава.

Начальникди, эвелни-эвел силис къачунвай, шагъидрин жавабар авай протоколар келна, вичиз акурдалай къулухъ, квалачел къарагъна мад сефер Мевлидан гъил къуна, аферин, хва я вун, хва, лугъуз къуьнел гъил эяна.

— Гила ви фикир вуча? хабар къуна начальникди.

— Заз вавай кланзавай са куьмек, гъам тлалабун ава,

начальник, лагъана ихтилат давамна Мевлида, вуна фена прокурордивай, кІандатІа зунни къвен, тІалаба и дело кьиле къван за тухудай ихтияр къачу. Заз чида инсан къенавай хьтин агъур крариз прокурордин следовательди тамашун лазим я. Амма прокурордивай за тухун патал ихтияр гайитІани жеда. Адавай ихтияр къачун заз вавай кІанзава. Ви гаф ада чІурич. Ваз аквазва хьи и дело кІевирнавай дело тир. Зи зегъметни гзаф я. Гъавиляй заз кар эхирдал къван кьилизни акъудиз кІанзава.

— Ам завай. Ша вунни и делони яхъ. Къуй вичини кІелрай. Ахпа за адаз кар гьинал, квел къвазнаватІа лагъана тІалабда, и дело кьиле къван тухун патал ваз ихтияр гурай.

Гъа инлай начальникди трубка къачуна прокурордиз зенг авуна, рахана:

— Салам, юлдаш прокурор, заз ви патав къвез кІанзава, вун идарада аватІа, авачтІа лагъана, хабар къазвайди тир. Ваз чагалаз суьгъбетдай вахт аватІа?

— Эхъ, буюр, шай, жаваб гана телефондай.

Мевлидни начальник прокурордин патав фена. Начальникди Мевлида тухванвай делодикай галай-галайвал ихтилат авурдалай къулухъ, килиг юлдаш прокурор, има зурба кІвалах хъанва, вични им чавай ачухариз тахъана кІевирнавай дело тир, дуъз са йисалайни вилик. Баракалла Мевлидаз, вичин хушуналди башламишна вирини ачухарнава. Гила вавай тІалабзава и дело ахирдал къван тухун патал Мевлидаз ихтияр гун.

— Вуч жеда къван, мадни хъсан. Буьркьюьдаз кІандайди экуь вил тушни? Чазни кІанзавайди анжах тахсир карар жагъурна абур чпин жазадив агакъарун, зиян чІугур ксарив чпиз хъайи зиян ахагъарун я. Къуй и вичи башламишай дело вичи тухурай лагъана. Ахпа ихтияр гайивилин гъакъиндай герек тир документни вугана.

## **ТАХСИРКАРНИ ШАГЪИДАР ЧИН-ЧИНАЛ**

Гъиле кьур дело кьилиз акъудун патал, прокурорди ихтияр гайидалай къулухъ, Мевлид цийи ашкъидивди кардив эгечІна. Мад гузьлемиш хъийидай кІвалах амач, лагъана фикирна Мевлида. Ахпа ада Гульнарна къена лагъана, шак физавай кас, — шегъердин чара уьлквейрин чІалар чирдай институтда кІвалахзавай, Мустафаев Сефи Селимович кодексдин (законрин кІватІалдин), талукъ тир статьядиз асас яз къуна гъун патал протокол кхъена начальникдив вугана. Садни тІалабна, силисчиди, гъа институтда пуд лагъай курсунин къуд лагъай группада кІелзавай рушар — Халилова Динарани Гамидова Гульмира шагъидар хъиз гъун патал повесткаяр вугана, милицияр ракъурун.

Мадни лагъана Мевлида начальникдиз, Бакудиз фулан адрусда, яшамиш жезвай, Гульнарадин лоторейдин билетдай “Волга” машин къахчунавай, Сардаров Сардарни, гъа иашинни гваз гъун патал уголовный розыскдай кве къуллугъчи ракъурун лазим я.

Мад са асас шагъид ама.

Сур эгъуьндайла акур шагъид Махмудов Суьрен, фулан хуьруьнви ракъурун патал гъа райондин милиция идарадинни телефонограмма ракъурун чарасуз я, лагъана Мевлида.

Начальникди гъа йикъуз, уголовный розыскдай кве къуллугъ чи документар гъазурна, шегъердиз, Мустафаев Сефи Селимович къуна галаз хтун патал ракъурна. Кве милицияни, гъа институтда пуд лагъай курсунин къуд лагъай группада кІелзавай рушар — Халилова Динарани Гамидова Гульмира шагъидар хъиз гъун патал повесткаяр вугана ракъурна.

Кве къуллугъчини уголовный розыскдай Бакудиз, Сардаров Сардар вичин “Волга” машинни гваз, гъун патал адан

адресни вугана ракъурна. Ахпа начальникди, Махмудов Суьрен яшамиш жезвай хуьр авай райондин милициядин идарадиз телефонограмма ракъурна пакамаз Махмудов Суьрен чи райондин милициядин отделдиз ракъура лагъана.

Пакагъан йикъуз, вирдалай вилик, Мустафаев Сефи, къуна хкиз фейи, уголовный розыскдин къве работник, Сефидин машиндаваз, вични галаз хтана.

Сефи шаклу кас хъиз дустагъ авуна.

Гъа йикъан нянихъ шагъид рушар гъиз фейи милициярни гъа рушарни галаз хтана. Рушариз и йифиз амукъдай чкаяр къалурна динжарна. Пакамахъ сят кӀуьдаз милициядин идарадиз атун тапшурмишна.

Пакамахъ сят кӀуьдаз рушар идарадиз атайдалай къулухъ Мустафаев Сефини гъана. Чин-чинал акъвазарна, Сефидивай хабар къуна:

— Ваз и рушар танишбур яни?

— Акур хъиз я, амма за абуруз тарс гуз таниш туш.

Бирдан акъваз тахъана Гульмиради лагъана:

— ГъикӀ, я муаллим, бес шаз, Гульнарани чахъ галаз са группада авайла, къвед лагъай курсуна вуна чаз, тарс гайид вуч тир? РикӀалай алатнани?

— За гзаф группайра тарс гузва. Вири рикӀел аламукъзавач ман.

— Сефи, муаллим, шаз январдиз вун хуьруьз хъфенайни?

— Хъфенай.

— Гульнара ви машинда аваз, вахъ галаз хъфенайни хуьруьз?

— Ваъ. Захъ галаз хтай са касни авач.

— Вув! я муаллим!

Динарадвай акъваз тахъана лагъана:

Чун къведни, зунни и Гульмирани, Гульнарани чи патав гваз, вун машинда аваз атана, машиндай эвичӀни тавуна, на Гульнарадиз вун гъазур яни, лагъана, ада: “Я, зун лап куь кӀвализ хуьквезвайди тир”, — лагъайла, вуна: “ЯтӀа, ша

акъах лагъана, чи виликай ви машинда ацукъна хъфейди вуч тир?!”

— Ам анихъ хъфейдалай къулухъ, эхвичІна, чидач вуч ятІани рикІалай алатна, зун пакамахъ хуькведа лагъана хъфейди тир.

— Эгер ам эхвичІнайта, чи патав хуькведай, вични на лугъузва ада пакамахъ хуькведа лагъана. Эгер ам а йикъуз хъфеначирта, амукънайта, йифизни хуькведачирни, чун са кІвале авайбур я.

— Мад заз чидач ам гъина амукънатта.

— Динара, квез мад и муаллимдин машинда акъахайдалай къулухъ, Гуьльнара ахкунани?

— Адалай къулухъ мад чаз ам къени ахкунач.

— Сефи, муаллим, Гуьльнара и рушарни алай чкадал, гъабрузни акваз-акваз ви машинда акъахун дуьз яни?

— Я. Ахпа са тІимил анихъ фейила эхвичІнай ман.

— Ваз Гуьльнарадиз лоторейный билетдай “Волга” машин акъатай чІал, вун хуьруьз хъфидалди чир хъанайни?

— Ваь, заз са хабарни авач.

Гъа и суал-жавабдин протоколрал къулар чІугваз туна, Динарани Гуьльмира рахкурна. Анжах куьн суд жедайла, суддал хтана кІанда, гила хъфейта жеда лагъайла, рушар хъфена шегъердиз.

Сефи муаллимдивни къул чІугваз туна, ам душтагъдиз хутахна.

Пака, нисинихъ хъиз Сардаров Сардарни гваз хтана. Эвел Сардар гъана кабинетдиз, ахпа Сефи гъваш, — лагъана милиционер ракурна. Са арадлай Сефи муаллим гъана. Кабинетдиз гъахайла Сардар акун галаз, Сефидин чинин ранг дегиш хъана, мейит хъиз хъана.

— Сефи, муаллим, ваз и кас таниш, акур кас яни?

— Заз ам гила тахъана акур кас туш.

— Дуьз рикІел хукваш, куьне къведани са гъихътин ятІани сада-садаз са шеъ гайи къачур алвер авур чка авани?

Дуъз рикӀел хукваш.

— За адаз я гайи, я къачур са затӀни авайди туш.

— Сардар, ваз и Сефи таниш кас яни?

— Лап пара хъсан. Ада маса гьукуматрин чӀаларин институтда кӀвалахзавай чӀални заз чида. Адалайни гъейри зини-адан арада дуъз къад агъзур манатдин алвер ава.

— ГьикӀ къад агъзур манатдин, вуч алвер?

— За адаз са “Волга” машин акъатнавай лоторейный билетдихъ гьукуматдин къимет “Волгадин” цӀувад агъзур тир чӀавуз, къад агъзур манат пул гайд я.

— Сефи, муаллим, и касдиз лоторейный билет вуна ганани?

— Заз лоторейдикай хабарни авач.

— Сардаравай акъвазиз хъанач.

— Яда, я хва къей кас, вун са чӀехи итим я. Рахадайла са кӀус хъайитӀани фагъумна, фикирна рахух. Им вад манатдин суьгъбет туш. Къад агъзур еке пул я. А къад агъзур гайитӀа, за вун хътин кве итим ягъаз тада. На вуч фикирна хиве къаз кӀанзавач. Вуна эвел инсан къена, адан билет къахчурди тӀимил хъана, зи пулни нез кӀанзавани. Ваз кӀан хъунив яни, вав нез тач эхир. Зун тахъуй, гьим хъайитӀани, къад агъзур, нез тадай пул туш. Вуна лагъайтӀа хьи, нагъакъ къачуна. Ам заз вуна чуьнуьхай билет тир чӀал чидайтӀа къачудайни? Заз вун институтра тарсар гузвай муаллим я, алим я, лагъайла, вун итимни хъиз хъанай. Вич лугъумир бубайри дуъз лугъузва къван: “Алим хъун асант я, итим хъун четин”.

— Сефи, муаллим, Гульнарадиз “Волга” машин акъатай билет накъ инал ваз акур Динаради адаз бахшай билет тир. Динарани Гульнара вахар хъиз дустар тир, абуру санал къве билет къачурла, къведан нумраярни са-садан гуьгъуьнал алай, Гульнарадин билетдин ахиримжи цифра ругуд, Динарадиз хъайи билетдин эхиримжи цифра уьруьд хъана. Пулни Динаради гана къачурбур тир. А чӀавуз рушариз вуч чидай, гьи билетдиз “Волга” акъатдатӀа. Бахта-бахт



лагъана гъардаз са билет хъана. Гила вуна лагъ Гуьльнара гъинай Сардар гъинай. Гуьльнарадин билет Сардараз гъикI гъатрай. Я тахъайтIа, Сардара икъван инсанрикай институтдин муаллим, вавай къачурди я вучиз лугъурай? Адаз билет гайиди вун я.

Гуьльнара вахъ галаз, хъфинни субут я, вуна фулан хуьруьз мукъва, рекъивай са километр яргъаз рукваз машин гъална, ана чил эгъуьндайлани, машиндай акъудна, къенавай Гуьльнара, галчуз, галчуз тухвана гъа фуруз вигъена, накъвар хъвидайлани акур итим — шагъид ава. Гила вуна хиве къун тавуникай ваз амай са файдани амач. Пакагъалди мад фикира. Силисчиди милиционердиз эверна и Сефи хутах дустагъдиз лагъана.

Ахпа силисчиди Сардарав вичин гъилив, билет гъикI, нивай, мус къачунатIа обьяснение кхъиз туна, къулни чIугурдалай къулухъ, вавай хъфейтIа жеда, амма суддиз вун атун чарасуз я. Гъа суддал ви билет къачур пулдин месэладизни килигда. Машин къенин къалай вид туш, машиндин сагъиб къенавай руш Гуьльнара я. Сардар хъифида вичин шегъердиз.

Гъа и йикъан нянихъ, са аскIан буйдин къери, буьруьнж спелар галай, къанни цIувад-яхцIур яшара авай хътин итим — Махмудов Суьрен атана.

Пака экуьнахъ сятдин цIудриз хъиз Мевлида, тапшурмишна милицайриз, и гъаятрилай са къуд-вад Сефидин яшара авай хътин итимар гъиз туна, ибур вири санал, Сефини гъиз туна гъа итимрихъ галаз са жергеда са кIвале акъвазарайдалай къулухъ Суьрен тухвана, адавай хабар къуна.

— Ибрук галани ваз акур кас?

Суьрена идаз-адаз тамашна гъасятда:

— Им гъа заз акур кас я, лагъана, гъа вичи эвелдай лагъай лишанрин дакIур сифетдин, цIвелер япарин агъа къилив къван яргъиз тунавай, къалин куьруь спелар, аскIан пел авай Сефи Мустафаев къалурна.

Ахпа муькуь итимриз квевай хъфейтIа жеда, лагъана. Абур рахкурайдалай къулухъ, силисчиди Сефидиз вичин кабинетдиз эвер гана адавай мад хабарар къуна:

— Сефи, гила на вуч лугъузва? Вуна руш къена, ам квадратун патал кучукун, адан лоторейдин билет, къачуна маса гун, хиве къазвани?

— Заз са куьнкайни хабар туш.

— Динарадини, Гульмиради, гъам къеи йикъуз, чебни алаз ви машинда акъахна хъифейди субутзава, Сардаров Сардара лоторейдин билет чин-чинал вавай къачурди, сур эгъуьндамаз, вуна машиндай къенавай руш акъудна, галчуриз-галчуриз тухурла, гъа вуна эгъуьнай фуруз вигъирла, вуна накъвар хъивена кIевир хъийирла, ви вири гьерекатар вилералди акур Суьрена, ругуд итимдин арадай вун чир хъхъана къалурайди, тахсир кар вун тирди тастикъарун патал бес тушни. Мад гъа суруз ви тIвар, фамилия, бубад тIвар алай са шейни аватна. Вуч ятIа, ви гъа йикъалай къулухъ амачирди, квахъайди рикIал хукваш. Ам ваз хъсан чида.

— Лагъ акван ам вуч ятIа?

— Зи квахъай са затIни авач.

Ахпа Мевлида акъудна, къизилдин тупIал къалурна. ТупIал акурла Сефи, бирдан хъуткъун хъана, къил хура гъатна.

— Килиг инал пуд гъарфни кхъенва “МСС” ибур вири ви фамилиядинни, тIварцIинни, бубад тIварцIин къиле авай гъарфар я. И тупIал гъа вуна кучукай рушагалаз, кучук хъанвай. А руш на кучукай сурукай хкуддайла, накъваркай хка-тайди я.

— Ви тупIал яни?

— Заз ахътин тупIал авайди туш.

— На вун тахсирлу тирди хиве къазвани?

— За хиве къадай затIни авач.

— Сефи, муаллим, са кIус хъайтIан, жува жувал къимет тур, жуван алимвилиз, алимвилин тIварцIиз гъуьрмета, дуьз

рахух. Ви тахсирлувал субутзавай делилар ачух, ашкарабур я. На хиве кьун тавункай, ваз амай са куьмекни амач. Гьич тахьайтга жуван тахсир хиве кьунни итимвилакай я. Мадни фикира. И тупални вид тирди, гьамни чна субутда.

И тухвай суал жавабдин протоколни кхьена. Сефидив кьул чгугваз турдалай кьулухь, милиционердиз эверна им хутах лагьана.

*Ирид лагьай кьил*

## **ПАБНИ ШАГЬИД ХЬАНА**

Пакамахь, Мевлид начальникдивай ихтияр кьачуна, шегьердиз, Сефидин адресдиз, дуьз квализ фида. Рак са цгуд-цкикьвед яшда авай хьтин руша ахьайна, диде квалев авани, лагьана хабар кьурла, руша дидедиз, диде, я диде! са халуди ваз эверзава. Садни тядиз са кьанни цгуд яшара авай хьтин, я гзаф куьк тушир я яхун, михьби лацу якларин, тимил яргьи сифетдин, кьилел хинада туна яру хьанвай хьтин кьалин чларар алай дишегьли, хура хуруганни аваз атана, квез вуж герек я, я стха? — лагьана хабар кьуна.

Силисчиди адаз, заз квевай хабар кьадай са гаф ава:

— Квализ атайтга жедачни?

— Ша, буюр, вучиз жедач кьван?

Эвел Мевлид столдихь ацукьна. Заз ихьтин са шей жагьанва, лагьана вичив гвай кьизилдин тупал кьалурна.

— Квез ихьтин тупал аватга квалера?

Сефидин папа кьачуна, диггетдив кьуд патаз килигна.

— Вув! Им зи итимдин тупал я хьи. Вични адан твар янавай тупал я. Килиг и гьарфариз, лагьана Мевлидаз адал кхьенвай пуд гьарф “МСС” кьалурна, лагьана. Ибур М-Мустафаев, С-Сефи, муькуь С-ни Селимович лагьай чал я. Ам са йис кьван я квахьна.

И тупал за зи итимдиз, адан яхцур йис тамам хьайи

йикъуз багъишайди я, са вад-ругуд йис инлай вилик.

— Ви тупІал тирди чидай шагъид авани? На ам гъи заргар устІардив ийиз тунатІа рикІал аламани?

— Гьелбетда, ада кІвалахзавай чка и мукъвал ала, ша кІандатІа, вунни, жува жузуз адавай?

Мевлид и дишегълидихъ галаз, устІардин патав фида.

— УстІар и тупІал на расай, ви гъилинди яни? хъсандиз килиг.

— Эхъ, им заз и дишегълиди — Марала заказ гана авурди я. Адал фамилиядин, тІварцІин, бубад тІварарин кылин гъарфарни хъун лазим я. Килиг акван, гъа гъарфар алатІа, ам и Марала заказ гайи, гъадан тупІал я.

Ахпа Мевлида вич фулан райондин силисичи тирди лагъайдалай къулухъ Маралав тупІал вичи вичин итимдин тІварарин гъарфарни кхъиз туна, итимдин яхцІур йис хъайила багъиш авурдакай, вични вад-ругуд йис идалай вилик. Ам итимдивай квахъна са йисалайни пара я, лагъана галай-галайвал вичив обьяснение кхъиз туна, къулни чІугваз туна къачуна.

Заргар устІардивайни, вичи тастикъар авурвал кхъена обьяснение къачуна къулни чІугваз туна.

Марала лагъана: бес тупІал вахгузвайди тушни?

— Адан тарих квез са тІимил вахтундилай чир жеда.

ТупІал гьелелиг шагъид я. Ам гъихътин шагъид ятІа куьн суддал атайла, вири чир жеда, лагъана Мевлид хъифида.

Мевлид шегъердай хтай, пакагъан йикъуз, Сефи вичин кабинетдиз гъиз туна. Адаз ацукъдай чка къалурна, ам ацукъайдалай къулухъ, силисчиди адаз мад и туупІал къалурна, хабар къада:

— Сефи, на жува-жуваз фикирнани и зун авачир пудкъуд йикъуз? На вун тахсирлу тирди хиве къазвани?

— За авур тахсир кар авач.

— И тупІал вид тушни?

— Ваъ. Заз ахътин тупІал хъайид туш.

Ахпа адаз силисчиди, вичин папа ганавай обьяснение, садни гьа тупал расай заргар устлардин обьясненияр клелна.

— Гила на вуч лугьуда?

— Зи тупал пуд-кьуд йис я квахьна.

Са гафуналди ваз хиве кьаз кланзавач. Айиб авач. Суддал хиве кьад вуна. Ахпа милиционердив Сефи хутахиз туна.

Вири тухвай силисрилай, шагьидарни вири чин-чинал гьайидалай кьулухъ, Мустафаев Сефи Селиман гада, кьанундин талукъ статьядиз асас, тахсир кар тирвилай прокурордивай тлалабна, ам душтагьда тун патал санкция гун.

*Муъжувд лагьай кьил*

## **ТАХСИРКАР ДУСТАГЪНА**

Прокурорди Мустафаев Сефи Селиман гада душтагьда тун патал санкция гайидалай кьулухъ, силисчиди Сефидиз лагьана, гила ваз адвокат кьун чарасуз я, мукьва-кьилийриз лагъ, ваз адвокат кьурай, тахьайтла чна гьикл хьайитлани ваз адвокат кьадайти я.

Ахпа Мустафаев Сефи следствойрин изолятордиз ракъана.

Прокурорди, Мустафаев Сефи Селиман гада тахсиркар хьиз душтагьда тун патал санкция гана, ам следствойрин изолятордиз ракъурай гьа пакагьан йикьуз куьмек патал кьве юлдашни галаз, шегьердиз, Сефидин клвализ фена, квале авай кьван вири шейэр кхьена. Адалай гьейри сберкассайра авай пуларни кхьена, ана авай счетрални арест эцигна. Милициядиз вич сифте кьведайла акьахна атай адан машинни конфисковатна, гьамни клвалин затларихъ галаз списокда кхьена.

Ихьтин, фадлай ачухариз тахьана клевир хьавунвай, ачухарун гзаф четин тир, уголовный кар, бажарагьлу силисчи

Мевлида, чѐхи устaдвилелди, кѝилин акѝулдив, вичин пешедин хѝсан гѝавурда авай пешекарвилелди, арадал хкана, а кар ашкарадиз акѝудна, квахънавай руш жугѝур хѝавуна, ам яна кѝейи тахсир кар жугѝур хѝавуна, адан чинал субутар, делилар, ва абур чидай, акур жанлу шагъидар вири якѝурна, винидихъ кѝалурнавайвал вири диндирмишайдалай кѝулухъ, жанлу шагъидарни чин-чинал гѝайидалай кѝулухъ, тахсиркардиз кѝвезавай уголовный тахсиркарвилерин статьярни кѝалурна кар суддив вугана.

*Кѝуѝд лагъай кѝил*

## **СУД КѝВЕЗВА**

Дело суддиз фейидалай кѝулухъ са кѝадар йикѝар алатнавай хѝи, садни са йикѝуз, 1951 лагъай йисан, сентябрьдин варз тир, цѝикѝвед лагъай число, суд жедай югъ, кѝейи рушан диде-бубадиз, вири шагъидриз суддиз эвер гана гѝанавай. Йикѝан сятдин цѝудаз, вири эвер гайибур, ва яб акализ атанвайбур, гѝелбетда тахсиркардин мукѝва-кѝилияр, гѝакѝ икѝван чѝавал, са йисалайни пара, гелни галачиз квахъай рушан, мукѝва кѝилияр, гѝакѝ гзаф ван хѝайи кѝван жамаат атана зал ацѝанвай. Гзафбур кѝвачин кѝилел акѝвазнавай, Садбур залда чка авачиз, ракѝарра акѝвазнавай, генани пенжеррихъай яб гудайбурни гзаф тир.

Вири сятриз тамашиз, сада вад минут ама цѝуд жез лугѝуз, Судяяр атана, суд ьашламиш жеркѝван эх тежез гуѝзлемишзавай. Куѝз лагъайтѝа, им инсан квахъна, са йисалай яхѝунавай гѝадиседин суд тир.

Бирдан суд кѝвезва, лагъана хабар гайила, залда ацукѝнавайбур вири кѝвачел кѝарагъна. Суд ва адан векилар атана. Судяди ацукѝдай ихтияр гана, вири ацукѝна.

Судяди секретардиз гаф гана. Секретарди малумат гана: тахсирлуди, кѝейи рушан иесияр, эвер ганавай шагъидар

вири атанва, — лагъана.

Ахпа судяди шагьидрин тIварар са-сад къаз, вужар атанватIа вужар атанвачтIа, тайин авурдалай къулухъ, шагьидар залдай къецел акъудна. Шагьидар: Халилова Динара, Гамидова Гульмира, Сардаров Сардар ва Махмудов Суьрен, вири атанвай. Тахсиркардин паб Мустафаева Марални атанвай.

Судяди тахсиркар тахсирламишнавай прокуратурадин эхиримжи къарар кIелна, ва ада къалурнавай статьядин гъавурдик кутурдалай къулухъ, тахсирлу Сефидивай хабар къуна:

— На вун тахсирлу яз гьисабзавани?

— Зун тахсирлу туш.

— Ина къалурнавайвал, вун январдин къанни вадаз хуьруьз хьифенайни?

— Хьифенай.

— Мутафаева Гульнара ваз чидай кас яни?

— Ам зи стхадин руш я.

— Вун хуьруьз хьифидайла, ам ви машинда авайни?

— Сифте ам, адан дуст рушарни алай чкадлай акъахнай, са тIимил анихъ фейидалай къулухъ, са вуч ятIани, зи рикIелай алатна, лагъана эхвичIна, зун пака хуькведа, лагъана, ахпа заз чидач.

— Ваз Гульнарадин лоторейдай “Волга” машин акъа-тайдакай хабар авайни?

— Ваъ, заз са хабарни авачир.

Судяди вичин къвалав ацукънавай, халкъдин векилрихъ элкъвена, квез низ суалар ава, тахсир кардиз гудай, лагъана.

Са векилди заз ава. Зун и тахсиркардин делодихъ галаз, дикъкъетлудаказ кIелна, таниш я. Шагьидри ганавай, шагьидвилин къалурнарни кIелнава. Лоторейдин билет вуна маса гайи, вавай ам къачур касни ви чин-чинал дири шагьид ава, вуна сур эгъуьндайлани, вуна машиндай къенавай дигъегъли, галчIуриз-галчIуриз гъа вуна эгъуьнай фуруз

гъйдайлани, гъам гъаниз вигъена накъвар хъвидайлани, вун и кар авуна хъифидалди ваз тамашиз акъвазай касни атана ви чин чинал, вун я лагъана къалурнатлани, на хиве къазвач. Ибур вири гъич, яб гузавай жамаатар, килог и къизилдин туплалдиз, има Аллагъди а язух руш гъакI, гел галачиз квахъ тавун патал, и агъзун нефс авай касдин туплухъай, вичизни хабар авачиз, гъелбетда, галатна, гъа вичин стхадин руш кучукай гъа суруз аватай туплал я хъи, вични и касдин тIвар авай. Туплални адаз адан, яхцIур йис тамам хъайи йикъуз, адан марал хътин юлдашди, тIварни Марал, багъишай. Марал ина ацукънава жед. Кучукайди вун тахъайла, сура ви туплал вучиз жед?

— И туплал вид яни?

— Заз вуч чида, туплал белки зид я. Квез масанай гъатна, гила гъа сурагъ жагъайди я лугъузва жал.

— Ингъе, а туплал са йис идалай вилик, къенавай руш тIварни чин тийиз, на рука кучукай чкадлай са шумуд итимди хукуд хъийидайла жагъайвилин гъакъиндай кхъенвай протокол. Эгер икъван гагъда и туплал вид тир чIал чидайтIа, эверна вав вахгудачирни, я дахъайтIа, гъа чIавуз, ви туплалдин сура вуч авайди я лугъудачирни. дахъайтIа, къизилдин туплал “Волга” машиндин гъахъ яз, къена кучукавай стхадин рушаз ядигар тирни вун хътин “имидин” патай?

— Тахсирлу Сефидай ван акъатнач.

Ахпа судьяди са-са шагъиддиз эверна. Эвел шагъид Халилова Динарадиз эверна.

— Динара, Гульнарарикай ваз вуч чида?

— Гульнарани зун институтда са группада, общежитиядани са кIвале гзаф ширин дустар хъиз ваъ, къве вах хъиз яшамиш хъайид я. Шелив ацана, гуъжна гафар акъатиз лагъана ада. Гъакъван хъсан инсан тир.

— Ваз ам ахиримжи сефер мус ахкунай?

— ХъуьтIуьн каникулрилай вилик, зи рикIел гъа югъ



алама, къанни вад лагъай январ тир, захъ муькуь юлдаш Гуьлбмирани галай, чна Гуьльнара рекъе кутазвай. Ам хуьруьз хъфизвайди тир. Ада хуьруьз хъифин патал са экзаменни вахтундилай вилик вахгана хвешила хъфизвайди тир. Ахпа чна сада-садаз гарданар къуна, теменар гана, Гуьльнара вичин имидин машиндаваз хъифин патал, имидин кІвализ физ гъазур моментда, адан ими Сефи муаллим машинни гваз чунни гъанал аламаз, вич атана акъатна. Машиндайни ивичІ тавуна, Гуьльнарадвай хабар къуна.

— Гъан, вун гъазур яни?

— Зун лап куь кІвализ къвезвайди тир. Зун гъазур.

ЯтІа ша, акъах лагъайла, Гуьльнарани, чаз акваз-акваз, акъахна, хъифейди я.

Адалай къулухъ мад ахкунач.

— На лугъузвай хвешила, вуч хвешивал тир?

— Адаз пара чІехи хвешивал авай. Адаз лоторейдин билетдай “Волга” машин акъатнавай. Гъа шадвили хабар, муштулух гун патал вичин диде-бубадиз фад хъифиз кІанзавай.

— “Волга” машин акъатай чІал квез гъикІ чир хъана?

— Вичи лагъана ман. Чун акъван ширин вахар хъиз хъайила чакай чуьнуьхдани? Адалайни гъейри а билет адаз гайидини зун тир.

— Вуна билет мус гайиди тир?

— Чун къведни санал шегъердиз экъечІнавай югъ тир. Са чкадал лоторейдин билетар маса гузвай. Зани къве билет къачуна, пулни за гана. Къве билетдин нумраярни дуьм-дуьз сад тир, анжах ахиримжи цифра, зи билетдинди уьруьд, Гуьльнарадиз гайи билетдин нумра ругуд тир. Чна гъардаз са билет хъайила, лугъунни авунай; бахта-бахт. Гуьльнарадин бахтунай “Волга” машин акъатна. Амма адаз “Волга” машин бахт хъанач, ажал хъана. А машин акъатначиртІа, ам къени амукъдай. И гафар шехъиз-шехъиз лагъана, ахпа вични шехъна.

Гамидова Гульмира атурай, лагъана судьяди.

Гульмира атана, адални Динарадал хъыз чӀулав пекер алай.

— Гульмира, ваз гульнара ахиримжи сефер мус акунай.

— Ахиримжи зазни Динарадиз ам къанни вад лагъай январдиз ахкуна. Ам хуьруьз хъифизвайди тир, чна рекъе кута-звай. Ахпа Сефи муаллим, адан ими, машинда аваз чи патав атана, Гульнарани ахкъадарна чи виликай хъфидайла, адалай къулухъ ахкунач. Шагиддиз гудай суал авай кас авани? хабар къуна векилривай. Суал гудайди хъанач. Куьн ахлад, лагъана Гульмирадиз.

Шагид Сардаров Сардар атурай, лагъана судьяди.

Къакъан буйдин, зурба беден авай, тӀимил чӀулав якӀарин, гъяркъуь чӀехи сифет, чӀулав винелди звар гий спелар алай итим Сардаров Сардар атана.

Судьяди хабар къуна:

— Фамилия?

— Сардаров.

— ТӀвар?

— Сардар.

— Яш?

— ЯхцӀурни къуд йис.

— Ваз Сефи таниш, акур кас яни?

— Лап хъсан.

— Куьн гъикӀ, мус таниш хъана?

— Ада флан универмагдин вилик, вичин виликай, инихъ физвайдазни, анихъ физвайдаз ван къведайвал: “Лоторейный билет, “Волга”, лоторейный билет, “Волга”, лугъуз тикрариз, инихъ анихъ къекъезвай. Зунни акъвазна, адавай вуч гаф ятӀа гъакъикъат чирун патал, жузуна:

— Вуч билет, вуч “Волга”?

— “Волга” машин акъатнавай лоторейный билет. Маса гузва, кӀандатӀа, къачу.

— куьн я къимет?

— Яхцѳурни цѳуд агъзурдай.

— Я кас, Волгадин кѳимет, гѳукуматдин цѳувад агъзур, ваз яхцѳурни цѳуд агъзур? пара багъа я.

— Ваз куън кѳанзава, жуван кѳимет лагъ.

— Завай цѳувад агъзурдалай артух гуз жедач.

— Яда, вун кѳачузвай кас ятѳа, са вад агъзурни тур винел.

— Хъсан, лагъана за, чун рази хъана.

— Дуъз лагъ, бес вуна машин кѳачун тавуна, вучиз билет маса гузвайди я?

— Заз машин “Жигули” ава ман. Гъакѳ тирвиляй.

Акѳ ятѳа, я вун чинал ша билетни гваз, тираж авай газетни, я зун пул гваз кѳведа. Сефи муаллим вич чинал атунал рази хъанач. Заз вичин кѳвализ шай лагъана. Зун адан кѳвализ фена вичин юлдашни алай чкадал пул гъисабна гана, билет за кѳачуна. дуъз лагъайтѳа билет тираждиз килигна дуъз акъатнавай чѳал чир хъайидалай кѳулухъ. Икѳван яргъи ихтилвт, гѳуърметлу халкъдин суд, за квез авунин сеbeb, заз Сефи гъикѳ таниш хъанатѳа куъ суалдиз жаваб яз авурди я.

— Куъне савда авурди гъи варз тир?

— Тахминан, мартдин цѳуд-цѳувад лагъай йикъар тир.

— Вуна, а билет адаз гъинай атайди ятѳа, чуънуъхайди яни тушни чир тахъанамаз акѳван пул на гъикѳ лагъана гана?

— Валлагъ, суд куън сагърай, за ам институтда тарс гузвай муаллим, алим я лагъайла инанмиш хъана. Алимрик ихтин “итимар” жед лагъана ни фикирдай. Вични, агъакънавай, дуъньядал рикѳ алай жаван, гатфариз цѳийи ахъайй цуък хътин, вичиз ими лугъузвай инсан, вични хайи стхадин руш къена, адавай лоторейдин билет кѳачудай къван кѳвалах, карнин фикирдиз кѳведа. Гъа ихътин алимар акуна лагъайди тир къван чи ата-бубайри: “Алим хъунухъ асант я, итим хъунухъ четин” Аллагъди а бубайриз женнет гуй. Гилани, силис кѳачудайла, заз чин-чинал за ваз билет гайд туш лугъузва. Яраб и итимдиз вичин кѳвале, вичин паб аял алай чкадал гъисабай зи пул акур, а вичин хизанрикай

хъайтІани регъуѣдач жал. За адаз акъван пул, зун муаллим-ни тушиз-тушиз, а тІварцІиз гъурметна, инанмиш хъана гана, амма ада авунвай кардалди вири муаллимарни, али-марни шийидал авудна.

Заз гила са суал Сефидиз вичиз гуз кІанзава, жаваб гун тавуртІани къуй адан къене гум хъайтІани гъатрай. Суал ихътинди я:

Стха къван шей, я тахъайтІа а жаван руш са “Волгадик-ни” галачирни?

Бязи имийри, стхадин руш гъуьлуьз фидайла “Волга” машинар чпи бахшзавайди я хъи. Мад за вуч лугъун. Гъур-метлу суд, за квевай пара тІалабзава зи пул а касдивай къах-чун, “Волга” машиндин иеси къе зазни чир хъана, зун туш, а алчахди къий цуьк хътин рушанди я, ам завай куьне къахчун тавуртІани, билетдай “Волга” машин акъатна, лагъана шад хъана, машин вилиз такур гъа баладив, гъадан бубадив за вахгуда.

Вавай хъифейтІа жада.

Эвера шагъид Махмудов Суьреназ.

Къачикай са аскІан буйдин, къери буьруьнждин спелар галай къанни цІувад — яхцІур яшара авай хътин итим атана.

— Куь фамилия? хабар къуна судьяди.

— Махмудов.

— ТІвар?

— Суьрен.

— Бубад тІвар?

— Келби.

— Яш?

— ЯхцІурни са йис жезва.

— Ваз и кас таниш яни? Тахсиркар Сефи къалурна судъ-яди.

— Заз ам яргъалай таниш я.

— Ам гъикІ лагъай чІал я, яргъалай?

— Гъурметлу судьяр, заз ам им пуд лагъай сефер я гъа

икI яргъалай аквазвайди. Сад лагъай сеферда, чи хуьруьн патав гвай рукваз зун, зи маларихъ къекъвез фейила заз ам яргъай акуна. Ада гьалтна чил худ эгъуьнзавай. Зун са тIимил фикирди тухвана, за лагъана и касди и чиликай вуч хкудзаватIа, лугъуз. Адан патав са жигули машинни гвай. А чкани рекъивай са километр къван яргъа тир. Ахпа за зун такун патал са кул-кусрин арада ацукъна, килигиз акъвазна. Чил эгъуьнзавай лопаткани, къацу рангунин, куьруь тум галай лопатка тир. Эгъуьнай чкадин деринвал вич эвичIайла, вичин метерлай са тIимил къван дерин тир. Ахпа и касди фена, машиндай ялиз-ялиз са дишегъли акъудиз акуна. Дуьз лагъайтIа сифте, гъич зи акъулдиз атанач хьи ам чан алачирди хьунухъ. Ахпа килигайтIа, галчуриз-галчуриз гъана вичи эгъуьнай фуруз вигъена. И чIавуз заз зун ақуникай лапни кичIе хъана. Ихътин итимди, вич акур шагъид тахьун патал вуч хъайитIани авун мумкин я лагъай фикирни авуна. Завай къарагъна хъфизни жезвач, акваз кичIела. Ахпа и касди винел накъварни хъивена, тамам кIивирайдалай къулухъ, вичин машиндин патав хъфена, винел вигъенвай къацу брезент ахлудна, багажникда хутурдалай къулухъ ахкъахна, худ гана хъфена. За фикирна я марф авач, я кудаь рагъ, брезент вучиз вигъенвайди хъуй? Заз чиз агъадай рехъди физвайбуруз лацу машин тақурай лагъана вегъенвайди тир къван. Заз и кас акуна тядиз хъфенайтIа чир тахъунни мумкин тир. Ида фур эгъуьна куьтягъдалди, къейиди ялиз-ялиз гъана, фуруз вигъена, накъварни хъивена бастурмиш хъийидалди заз адан шикалар хъсандиз акуна, гъавилай ам зи рикIелай фенач. Къвед лагъай сефер, силисчиди зун и куь райондиз гъана, са 6—7 кас и Сефидин яшара авайбур са жергеда акъвазарна, абурукай заз а рука акур кас гъим ятIа къалура лагъайла, гъанал акуна. Пуд лагъай сефердани инал аквазва.

Мад шагъиддиз гудай суалар низ ава.

Судьядин патав гвай векилрикай сада, мад вуч суал гуда къван касди суалар таганамаз вири суалриз жавабар гана

ман.

Ахпа Сефидин паб Маралаз эверна.

Жамаатдин юкьвай, хъсан гуъркемар авай, лацу якIарин, ачух ацIай варз хътин сифет алай, марал хътин дишегъли Марал атана.

— Ваз ви итимдиз лоторейдай “Волга” машин акъатай-дакай а вахтунда хабар авайни?

— Авай.

— Билет гъинай атайди тир лагъана хабар къуначирни?

— За хабар къуна вучда къван. Билетар виридав гвачни. Ада заз, заз билетдай “Волга” акъатна лагъанай. Чазни хвешши хъана, чун шад хъана.

— Билет маса гайидакай ваз хабар хъаначирни?

— Хъанай. Бес акъван пул зунни алай чкадал гъисаб-начирни.

Инал заз, а билет къачур касди авур ихтилатар ван хъайила, зун зи итимдал мягтал хъанава. ГъикI яни, вирдаз таб авуна-авуна, жуван хизандизни гъикI табдай затI я. Лап чазни табрай, а таб авур касдин вичи авур чIуру кар, вичин рикIе авачни. Ахътинди вич вичикай гъиниз катда?

— И тупIал ваз таниш яни?

— Гъелбетда, а тупIал, за жува итимдиз, адан яхцIур йис тамам хъайила бахшайди я. Вични фулан устIардив виликумаз заказ гана тукIуъриз туна.

И тупIал, гъа куъ руш, куъ руш лагъайла, ви къелиддин, хинен руш, куъ руш, хъиз я ман, рукав кучукай чкадлай, милицайриз хабар хъайила вуж ятIа, чирун патал хукуддайла, гъаниз хъивенвай накъварикай хкатна жагъайди я. Ингъе имни пуд-къуд касди къулар чIугуна кхъенвай протокол.

— Гила на лагъ, и тупIал а суруз гъинай аватна?

— А суал, а тупIал тупIук галай, а итимдивай хабар яхъ.

Судьяди, тахсиркар Сефи, къарагъ, лагъана ам къарагъарна.

— Вири шагъидри, вал субутзава, руш вагализ хъфейди,

лоторейдин билет вуна маса гана, пулни ви кІвале гысабна къачурди, сур эгъуьндайла ва руш ана кучукдайла вун вилералди акурди, ви тІвар алай тупІални гъа сурун накъваркай жагъайди вири субутар я.

Гида, на гыкІ лугъузва, хиве къазвани ви тахсир?

— Билет, ам зи билет тир за маса гайиди?

— АкІ хъайила, бес вуна эвелдай Сардар заз акур касни туш, за гайи са билетни авайди туш, вучиз лагъанай?

— Сефидай са жавабни акъатнач.

— Вуна билет куьн маса ганай?

— Къад агъзурдай.

Тахсир кардивай хабар къаз кІанзавай, адаз суалар гуз кІандайбур авани. Ван акъатнач.

Залдай са дишегъли къарагъна, зун рушан диде я, лагъана. Заз са къве гаф лугъудай ихтияр кІанзава, гъуьрметлу суддивай, лагъана. Судьяди буюр рахух, лагъана ихтияр гайила, а дишегъли шехъир къван гъал кумачир, зурзун квай кІвачерив, са къуьн са маса руша къуна залдин вилик экъечІна.

Эвел руш къейи Сефидихъ элкъвена, я Аллагъди незир къахчур кас, вун Гульнарардин ими тир хъи, ви гъил адал гыкІ атана, вун гъакъван гишин тирни, са машиндиз килигна, жуван баладиз каст ийидан? Стхадин бала вуж я? жуван бала хъиз тушни? Эй, жамаат, за са йисалай яхкъур балад сур къуна, душман ими тир чІал, жуван стха тир чІал чин тийиз лагъай дердер кvezни ахъайиз кІанзава, яб це, и вичин баладиз вич душман хъайи Сефидизни ван хъуй зи рикІай гыхътин чІалар, чІалар туш гумар акъатнайтІа, лагъана пІузарар зурзаз-зурзаз, шелив ацанавай дидеди башламишна:

Я сад Аллагъ ихътин дуван,

Гъим я къилел гъайид рушан?

Куьз яна на жегъил жаван?

Чулахъ хъуй ви гъа гъил жуван!

Я хва кьуй кас тушиз душман,  
Ви гьил рушал гьикI атана?  
Ша гила лагъ нел гьин гиман?  
На вучиз чи рикI атIана?

Зи баладиз къаст авурдаз,  
Я Ребби, на ая къисас!  
Агъакъай хва кьий гуж хьуй ваз!  
Мейит фирай гьидалди свас!

Аллагъди ваз жаза атIуй,  
Вун гьакI са тенг, нефес хьана!  
Вал лап чIехи къаза атуй,  
Ви ширин чан мерез хьана!

Зи баладиз “Волга” акъатна  
Лугъудай хьи им ви бахт я.  
Низ чидай ам имид яна  
Гульнара рекьидай вахт я.

Вучдай чна, я сад Аллагъ,  
Балад юкъ хай машиндикай?  
Нефс азгъунри авур темягъ  
Азраил хьай гишиндакай?

Вич ишлемиш тежер гьиле  
Вучда эллер гичиндикай?  
Вучда мехъер хьана кIвале  
Душман жедай вичиндакай?

Я сад Аллагъ, куьз гана нефс  
Сад-садаз душман ийидай?  
Са кардални къвемир гьевес  
Эхир жув пашман ийидай?



И зи дердерик кваз акъатнавай, хва кый лагъай гаф, Ал-лагъди яргъазрай, им за и Сефидин гададиз лагъайди туш, ам заз руш къейиди и чи Сефи тир чІал, нин акъулдиз къведай, лагъана дишегъли хъфена вичин чкадал.

Рушан дидеди, куз-куз вичин дердинин манияр кІелдайла, залдин са пай шехъзавай. Садбуру нянет хъуй ваз, садбуру, амай чІавуз алим я лугъуда, садбуру са масад хъиз туш, стхадин рушал гъил фидан, садбуру ам квехъ гишин тир, кІаник машинни кваз кваз, са машиндиз темягъна стхадин руш рекъидани, садбуру гуълле гун лазим я, лугъудай жуърба-жуъре сесерив зал ацІанвай.

Вири шагъидар, тахсир кар вични диндирмишайдалай къулухъ рахун патал гаф райондин прокурор Алиев Октаяз гана.

Прокурор Октаяз лагъана: “Гъуърметлу судья ва суддин векилар, за гъам силисчи хъана, гъам прокурор яз кІвалахиз къанни ругуд йисалай виниз я, гъеле зал ихътин, гъич акъулдизни текъведай, икъван алчах гъерекатдин дело дуъшуъш хъайид туш.

Фикир це, муаллим, вич акъулрин кІватІ лагъай чІал я. Къе инал жамаатдин вилик, адалайни гъейри вичин уьмуърдин юлдашдин вилик, адалайни гъейри вичин аялрин вилик, гъикІ акъвазда, я абрин чиниз гъикІ килиг хъийида. Адан вичин аялрин имидин руш тушни къейиди, гъа вичин аялрин вах тушни къейиди. Икъван чІехи тербиясуз кар ийидай муаллимди — тербиячиди масадаз вуч тербия гуда. За суддивай тІалабзава адан муаллим лагъай тІвар къахчун, а тІвар адаз лайих туш.

Садни куъне фикир це алимдин къил авай касди, са машиндиз килигна стхадин руш рекъидан. Гила Сефидиз вичиз лагъайтІа, чна ваз са миллион манат пул гуда, на ви са гъил атІайтІа, ада вичин гъил атІудни? Заз чида ада вичин са тІубни атІудач. Бес жигъилжаван институтда кІелзавай, гележегдин уьмуърдин мурадар чанда авай, а Гуълнарадин

са гъил ваъ, чан хукудна. Алимдин къил авай итимди ийидай кар яни? Инал куъ вилик ацукънавай Сефидин къил, нейинки алимдин къил я, а къил, амач лугъудай ахмакъ къил я. И къил авай касди алимвилин дережа, вични и къе вичин стхадин руш къейи жуъредин чѳуру амалралди, я пулунихъ масадав кхъиз тур диссертациядив къачунвайди я, я гъа тѳвар са гъикѳ ятѳани туькѳурнавайди я. Тахъайтѳа ихътин ахмакъ къиликай алим жедан? Гъурметлу суддивай, тѳалабзава, Сефидин алимвилин тѳварни къахчун.

Сефи хътинбур, къацан никѳера жедай эчѳел хъчар хътин затѳар я, инсанрин арада гъахъна, жамаатдиз машатзавай. Ихътин инсанар вирдан куъмекдалди герек, гъа эчѳелар хъиз кѳаняй акъудиз хкадарин.

Гъурметлу халкъдин суд, вири жанлу шагъидрини чпин рахунра гъакѳни, якъунвай затѳари-тупѳалдини лоторейный билетди. Руш Сефиди къейиди ва алаве вичин дидебубадикайни ам уьмуьрлух чъунуьхиз алахъна, са руква чилик кутурди фикирда къуна, къейиди вични, стхадин руш хъуниз килигна Мустафаев Сефи Селимовичаз чи къанунрин талукъ тир статьядиз килигна гуьлелмишдай къарар къабулун, тѳалабзава.

Ахпа гаф къачуна векил Мамедов рахана.

Гъурметлу судья ва суддин векилар!

За векилвал ийизвай и гъадиседин тахсиркар Мустафаев Сефиди авур кар, вичин стхадин руш къван мукъва инсандиз къаст авун, вучни и яшара авай, муаллим, алим касди, вич вичин акъулдив гваз, са лоторейдиз темягъна, авун гъич инанмиш жедай кар туш. Заз чиз, а арада а касдин акъулдилай нефс гужлу хъана. Гъелбетда зи и гафар за тереф хуъзвай касдиз акси акъатзаватѳани, вири яб гузвай жамаатдизни ван хъун патал лугъузвайди я. Нефсини бал (вирт) ваъ, бала гъида.

Гъурметлу судья ва суддин векилар, инал чна яб гайи къван вири шагъидрин ва а сурун накъваркай хкатна жагъай

адан тIупIалди, сур эгъуьндайла, кьейи руш кучукдайлани вичин вилералди акур жанлу жагъиддини, за тереф хуьзвай Мустафаев Сефи дугъриданни тахсиркар хуьн субутзава. Заз абуруз кьарши. Сефи тахсиркар туш лугъудай са делилни жигъизмач.

За гила суддивай ийизвай тIалабун анжах сад я. Мустафаев Сефидин вичин уьмуьрда им сад лагъай сефер яз авунвай, чIехи, тахсирлу кар хьуниз килигна, вични вири кIелдай йисарилай башламишна, адан ахлакьдикай инжиклу хъайи, адакай авур са шикаятни тахьуниз килигна (за ада кIелдай школайризни фена хабарар къуна), кIвалахзавай коллективдини адаз ганавай характеристикада кхьенвайвал, ада цIуд йисалай, виниз я институтда кIвалахиз, икъван гагъда, адаз институтдин администрациядин патай са гъвачIи я насигъат, я туьгъмет тахъайди фикирда къуна, вични са къуд аялдин буба хьуниз килигна мумкин къадар жаза кьезиларун. За ийизвай тIалабун гъа им я.

Ахпа судди тахсиркардиз эхиримжи гаф гана.

За вуч лугъун. Зун акъван дережада тахсирлу я хьи, хиве къаз тежер кван. Гуьрметлу судья ва суддин векилар, за икъван чIавалдини зи тахсир хиве къун тавун гъавилай тир. Вучиз лагъайтIа къил виниз тежез, халкъдиз вичин сифет къалур техжезавай Сефиди, вичин гаф давамарна; завай кьейиди жуван стхадин руш тир, масад тиртIа, хиве къанни регъят тир. Гила за жува-жувавайни хабар къазва: бес вучиз вуна и кар авуна? Стхадин руш къван, жуван бала къван касдал ви гъил гьикI фена? Суалрикай хийир амач. Гуьльнарадал фидай гъил, адал фир къван ханайтIа хъсан тир. Зи стхад суса лагъайвал, зани тикрарзава:

“Куьз яна за жигъил жаван?”

Чулах хъуй зи гъа гъил жуван”

Гуьрметлу зи ван къвезавайбур, а чIавуз темягъди зи акьул къакъудна, заз, за ийизвай нагъакъан кардиз фагъам, фикир хугудай имкан къахлурнач, я тахъайтIа, я зун машин-

дихъ гишин тушир, я са маса дарвал авачир, за гила къатІизва, Аллагъди Гуьльнаради лоторейдай акъудай “Волга” ам са Гуьльнарадин ваъ, зи ажални тирди.

Идалай къулухъ заз яшамиш хъухъун герек амач. Им зи, гъа куьне лагъайвал, ахиримжи гаф жедайвал, заз зун рекъ-идай жаза гун тІалабзава.

Сефидин и рахунрин ван хъайила, адан мукъва-къилияр, гзафбур шехъзавай, са гзаф инсанриз, икъван гагъда Сефидикай, лап чпин балаяр къейи къван ажугъ, хъел квайбурукай, гила са кІус адахъ язух чІугвазвайбурни авай. Залда ацукънавай инсанрикай, са гзафбуру къве гъил цавуз хкажиз, Аллагъдиз, минетзавай: “Я, Аллагъ, вуна чавай пис ниятар, пис хиялар, пис фикирар яргъаз ая. Чи рикІера са пис фикирни твамир! Чавай гъар са хата-бала вуна яргъаз ая, я Аллагъ!”, — лугъузвай.

Тахсиркардин ахиримжи гафуниз яб гайидалай къулухъ суд къарар акъудун патал, вичин векиларни галаз меслят ийиз фена.

Суддиз яб гуз атанвай халкъари, яраб судди гъихътин къарар акъудатІа лугъуз, сабур тежез, чпи гуьзлемишзавай вахт гзаф хъиз акваз, мукъвал-мукъвал сятриз тамашиз, мус хуькведатІа, лугъуз гуьзлемишзавай. Са пара вахт гъа икІ вилив хуьз алатна. Бирдан рак ахъайна, суд хуьквезва лагъана хабар гана, гуьгъуьналлаз суд хтана. Залда авай къван жамаат вири кІвачел къарагъна. Гъа икІа жамаат кІвачел акъвазнавай гъалда судъяди къарар кІелиз башламишна.

*Цуд лагъай къил*

## **КЪАРАР**

Тахсиркар Мустафаев Сефи Селиман гададиз “Волга” машин акъатнавай лоторейный билетдиз темягъна, инсандин чандиз къастна ам рекъиниз килигна, къейиди вичин стхадин руш хъуниз килигна къейи мийитни чъунуьхуниз

килигна уголовный тахсиркарвилерин законрин кIватIалдай талукъ тир статьяйриз асас цIувад йис азадвиликай магърум авун, ва вични агъур къайдадин дустагъда хуьн. Идалай гъейри, Мустафаев Сефидин, вичиз талукъ кIвалин эмлак дулк ийин. Дулк авуна арадал атай пулдикай, эвел кьейи рушан диде-бубадин рикIиз фейи ва физамай азабрис килигна, къад агъзур манат абурув вахгун.

Гульнарадин лоторейный билетдай, Сардаров Сардара къахчур машин, адавай къахчуна, Гульнарадин диде-бубадив вахгун.

Сардаров Сардара лоторейдин билет къачудайла билетдихъ Мустафаев Сефидиз гайи пул къад агъзур манат, Сардарав вахгун.

Сардаров Сардар, силис тухудайла тапарар авуна, абуруз билет вичинди я лугъуз, ам вичинди туширди субут авун патал алаве кIвалахар, алаве къекъуьнар арадиз гъайивилияй ам пуд агъзур манат жериме авун къарардиз къачуна.

Суд хъана куьтягъ хъайи са шумуд йикъалай, Мустафаев Сефидиз талукъ, кIваликай адаз къвезвай, пай-затIар долк. ийидай йикъуз, гъа долк ийизвай адан кIвал авай шегъердиз, Сефиди яна кьейи рушан буба Муслимни, диде Селмини фена. Абру, чпин руш кьейивилияй рикIериз фейи ва физмай азиятриз килигна суддин къарардалди чпив Сефидин поюнникай вахгана кIанзавай къад агъзур манатдин шей, эвелни эвел, гъадаз акъатай са кIвал ва гъа пулунихъ вуч шейэр къвезаватIа, силисчидиз минетна, абур, а кIвале амай адан хизанриз бахшна. А пул чипив агакъна лагъана, лазим документрал къул чIугуна.

Бала къван затI, кьейи душман ятIани, мадни стха я, кIвале амайбур стхадин балаяр я, са тахсирни квачир, лагъана, ивидивай эхиз тахъана абру чпин намуслувал къалурна.

*Цусад лагъай кыл*

## **УНИВЕРСИТЕТДА**

И кар ачухарайдалай кьулухъ следователь Мевлидан гьурмет са районда ваь республикадани хкаж хъана.

Гила райондин кьенепатан крарин отделдин начальникди Мевлидаз майорвилин тIвар гун патал, адаз са гзаф, чIехи тарифар авуна, ам гыхьтин бажарагълу, вичин кардин устад силисчи ятIа, ада гыхьтин четин делояр ачухарнатIа, вири ачухдаказ кьалурна кхьенавай са яргъи характеристикани акална, Кьенепатан Крарин министерстводиз чар кхьена ракъурна.

Чар ракъурайдалай кьулухъ са тIимил вахт алатна, февральдиз агъзурни кIуьдвигишни яхIурни цIукьуд лагъай йи-сан Мевлидаз майор тIвар гайивилин эмир хтана.

Гила Мевлида, вичин чирвилер мадни пара авун патал университетда кIелун къаст авуна. Ам гъа и йисуз универ-ситетдин заочный юридический факультетдиз гъахъна. И университетда, вичин группада Мевлид виридалайни ба-жарагълу, гъам вахт-вахтунда контрольный кIвалахар тама-мардай, гъамни зачетар, экзаменар хъсан чирвилерив вахгу-звай студент хъиз виридаз чир хъана. Инани Мевлида вичин тIвар гъам камаллу, гъам ахлакълу инсан хъиз вине туна. Гъа икIа вахтарни къвез фена Мевлида университетни хъсан чирвилер къачуна куьтягъна.

*Цикъвед лагъай кыл*

## **САГЪРАЙ ЛУГЪУЗ АТУН**

Муслимазни Селмидиз чпин Гульнара жугъун хъавур-далай кьулухъ, ам кьенаваз жагъанатIани, чан аламай руш жугъун хъавуркъван абрун рикIериз регъят хъанавай. Заз, Селми, — лагъана Муслима, — а следователь Мевлид хва

къван кІан я. Чун гъихътинбур ятІа килиг, гъич тахъайтІа са йикъуз, а касдин кІвализ фена, адаз рикІивай са сагърай къванни лугъуз хъанвач.

— Ша чун пакамахъ фин, дуъз адан кІвализ, ам районда яшамиш жезва. Вични и йикъара университет куътягъна шегъердай хтанва. На вуч лугъуда?

— Ша фин. Анжах чун вуч гваз фин? ИчІи гъилив, гъич тефей кІвализ физ жеч хъи мад.

— ИчІи гъилив вучиз? Чахъ хъсан гъайванарни ава. Зи пландик са гъайван тухун ква, хъанайтІа гъер хъсан тир, за хуъре суракъда, белки хпехъ дегишардай кас хъайитІа дегишна, тахъайтІа, са чІуру хеб тухудаман. Вунани аялриз гъардаз са костюмар къачу. Гада аялар я. Садан къве йис, садан ругуд-уъруъд йис я жед.

— Я итим, гъайван гъикІ тухудай затІ я? Адан тІвар ришвет хъайитІа вучда? А гададиз чІал къведачни? Валлагъ заз кичІедаман.

— А гаф лугъудайла, фикирдачни, за квен паталай ришвет гурай? Зи милициядив агатнавай са кІвалах авач хъи.

— Инсанрин сивер къаз жедай туш, я итим.

— АкІ ятІа чна икІ ийида, гъайван кІвализ тухудач, ам кІваливай лап са яргъа тада. Эвел за фена вичивай хабар къада, эгер ам кІвализ гъунал рази тахъайтІа, за лугъуда хъи, зун лап куъ начальникдин къвалавни фида, гъайван за ваз жуван хициз хъиз гъанвайди я лугъуда. Ваз игътият аватІа, кІандатІа гъа начальникдиз жува лагъ, лугъуда.

Ахпа ада вичи вуч лагъайтІа гъакІ ийида. ИкІ лагъана Муслимни Селми са гъайванни гваз райондиз фена. Гъа чипи лагъайвал, гъайван шегъердин са къерехда Селмидив туна Муслим фена Мевлидан кІвализ, рак яна. Мевлид екъечІна.

— Агъа, вун яни, Муслим халу, ша, кІвализ ша, буюр! Лагъана. ХутІур кІвачелай!

— Ваъ, чан хва, кІвачерилай и сятда хутундач, захъ Сел-

мини гала, ам атІанал за гъайвандин къвалав акъвазарнава. Чавай сад лагъана, вакай ихтияр авачиз гъиз хъанач. Бирдан са акур-хъайда ришвет я лугъуз кичІе я чаз. Гъайван за ваз жуван хициз хъиз гъанвайди я. Ваз игътият аватІа, начальникдизни лагъ.

— Акъваз, лагъана Мевлида, фена телефон къуна зенг авуна.

— Салам, начальник! Ина ихътин са гъариба месэла хъанана. Ви рикІал аламани и мукъвара фадлай квахъна, мейит жагъай са рушан суд хъанай гъа?

— Бес гъикІа, ам рикІелай фидай къван кар яни? Вични и мукъвара хъайи. Мад вуч хъана жал?

— Авач, хийир я. Начальник, иниз гъа рушан бубани диде атанана, заз гъа чпин руш жагъур хъувуна лугъуз сагърай лугъун патал.

— Ам вуч машат авай кар я къван, лугъурай, мад хъсан, ам гъа чи виридан кардиз сагърай лугъун тушни? ДекІени чалай вири жамаат гъакІ, чаз сагърай лугъудайвал рази ийиз алакъин.

— Начальник, ина маса меслят ава. А касдиз са гъайван гъиз кІанзава, за са къадар игътиятзава, сивел пад алачибуруз адакай са гаф хъана, ришвет къачунай лугъункай.

— А касдин чи идарадив агатнавай са кІвалах авач хъи. Ада ваз вичин а къейи руш жугъур хъавунай, вичин патай са сагърай лугъун я. АкІ хъайитІа чун халкъдикай совсем чара хъана кІандаки. Бес чаз я чи кІвализ къведай, я чун фидай са чкани хъана кІандачман? А кас вич вичин пабни галаз ви кІвализ ваз сагърай лугъун патал къвезва. А касдиз ваз итимвилив сагърай лугъуз кІанзава. Са игътиятни ийидай кІвалах туш. КІвализ къвезвай мугъмандиз къвемир лугъун дуъз туш. Къабула жуван мугъманар. Абур ахътин мугъманар туш. А касдин кІвализ лап чун вири фин нубат авай. Са арадлай на ихтияр гайитІа, лап зунни къведа.

— Буюр, чан начальник, ам вуч гаф я, ихтияр гайитІа,



шай!

Трубка эхцигайдалай кьулухъ, Мевлид Муслимахъ элкъвена, мад ихътин дунья я ман, инсанар ихтибарсуз я. За ваз са меслят гун, вун инжиклу жемир, гъайван вуна гъанава, зегъмет къачуна, амма ам за гъиниз ийин? Акъваза, зунни вахъ галаз къведа, за са милиционер гададизни эверда. Адаз за лугъуда хьи, за вавай маса къачурди я. Зани гъада, гъайван зи дачадиз тухвана, ахпа хуъкведа. Чун анихъ фин галаз куън кІвализ вач. Зунни геж тавуна хуъкведа. ИкІ меслятна Мевлидни Муслим, Муслиман паб Селми гъайванни гваз акъвазнавай чкадал фида. Фидай рекъелай са милиционер гадани жагъурна вичихъ галаз тухуда. Мевлида милиционердиз, и гъайван за маса къачунвайди я, им дачадиз хутахиз куъмекна кІанда. Мевлидни милиционер гъайван гваз вичин дачадиз фена. Муслимни Селми дуъз Мевлидан кІвализ фена.

КІвализ агакъайла, рак яда. Рак Эслиди ахъайна.

— Мугъманар тадачни, лагъана Муслима.

— Буюр, шай, мугъман тан тийидай кІвал жедани? Вучиз тадач? Мугъман кІвалин абур я, шай, лагъана Эслиди.

КІвализ гъахъайдалай кьулухъ, Эслиди мугъманриз ацукъдай чкаяр къалурна, буюр, ацукъа, лагъана теклифна. Ахпа абуруз хвашкалди затІ авурдалай кьулухъ, хабар къада Эслиди.

— Бес заз куън чидач эхир, багъишламиша, куън гъинай я? вужар я, квез вуж герек ятІа? са танишвал гайитІа жечни?

— Чун, чан руш, а флан хуърйя я. И ви юлдаш Мевлидаз чун лап пара хъсан таниш я. Мевлид чаз Аллагъди цаварлай ракъайди хъиз, гъа Реббиди вичи гайи хва я. Гила, чан руш, Мевлид гъинай гъикІ атана чав якъунатІа, за ваз куъръуьдаказ ихтилат ийин:

— Чи, институтдин къвед лагъай курсуна кІелзавай руш, къведлагъй курсунин са паюнлай квахъна. Гъикъван и чи райондин милицияр къекъвенатІани жагъуриз хъанач. И кар

Мевлид силисчи жеркъван гьадалайни са йис вилик хъайи кар тир. И Мевлид атайдалай къулухъ гьич чазни хабар авачиз, ада чи а квахъай руш яхкъурна, чи руш чав вахгана. Руш кучукай сурни, адан шикиларни вири чаз къахлурна. Гьатта ам къейидини жагъурна. Гила чи рикI са къадар секин я. Мевлида, чан, руш, чав са чи руш Гуьльнара вахганач, чаз вич хътин са хвани гана.

— А кардикай заз кIвале гзаф ихтилатар ван хъана, амма гъа рушан иесияр — диде буба и куьн тир чIал чидачир. Гила рушаз и дуьньядал алай вичин имиди регъимнач, адаз а дуьньяда Аллагъди вичи регъимрай, адаз Аллагъди регъиметрай, мад вучда. И сятда Мевлидни хуьквен мумкин я. за квез са чаяр хъайитIани гьин, лагъана Эсли къарагъна кухнядиз фена. Эсли гъиле чай цанавай истиканар гваз хуьквезвай, гъа и арада Мевлидни хтана. Мевлида мугъманриз хвашбе ш авурдалай къулухъ, хабарар къуна:

— Гъан, гьикI я куьн, кефер гьалар, хъсан яни?

— Аллагъдиз шукур, къени къе пис туш. Валлагъ, чан хва, Мевлид, чаз багъишламиша, чна къе къведа, пака къведа лугъуз, има вад йисалайни алатна, вуна чав чи руш вахкана, къейид ятIани, ам чаз вуна лап дири руш вахкай къван я. Гила чаз, яраб гьикI хъанатIа? лугъудай фикир амач, гьикI хъанатIа чир хъана, гила а яраб? — лугъудай къам алатна. Чна, вуна чав чи са руш вахкайдай къазвач, вуна чаз, вун хътин са хвани гайидай къазва. Вун Аллагъди хуьй! А чи Гуьльнарадиз дагай уьмуьрарни Аллагъди ваз хугуй. Чун ваз лап рикIивай сагърай лугъун патал атанвайбур я. Чна гъамиша вакай хабарар къазвайди я. Гилани вуна университет куьтягъай хабарни чир хъайла, чун ваз гъа дипломни мубаракиз атайди я. А гъайванни ви диплом чуьхуьн патал гъанвайди я. Ам жуван ярар дуьстар галаз вучдатIа ваз хъсан чиде. Амма чун гзаф геж атун хъана, ваз сагърай лугъуз фад атана кIандайди тир, чаз и кар багъишламиша.

— Вуна куьгъне ихтилатар рикIал гъайивилай, са гафни

хабар къан. Вуна а Волга машиндиз вучна? Ам квез ишлемишдай кас авани кІвале?

— Я чан хва, ам машин тирни? аялдиз адакай азраил хъайи. Ам гъаятдал гъар акурла душман рикІел къвез, ам гъаятдал таз жедайни мегер, са фидай къиметдай маса гана, гъа пуларни гъа рушан сурал харжна. Сурун къилик къван кутуна, ракъун чеперар ва маса харжар, гъаниз герек.

Амма, чан хва Мевлид, эсил гъисабайтІа, а машин Гуль-нарадинди туширни? Машиндин иеси ам къена, а машин пара яни, дахъайтІа, машиндин иеси. Гила а машин а машиндилай акъван къиметлу затІ адан къенавай иеси жагъур хъувур касдиз къвезавайди тир. Чи кІвале гъа меслятни авай, чавай жуърэтна ваз теклифиз хъанач. Къвед лагъайдини гъадакай вазни са машат жез кичІевиляй. Кар хъана ала-тайдалай къулухъ ийизавай и зи ихтилат хъитиндаз, лугъунрин къене, “каци тум галтадай хътин кар я” лугъуда. ЯтІани завай зи рикІевайди лугъун тавуна акъвазиз жедач ман.

И арада, милициядин начальникни атана. Мугъманарни, Мевлидни кІвачел къарагъна, адаз ацукъун патал чка къалурна. Начальникди, вич ацукъиз-ацукъиз, куьнни ацукъа, лагъана. Мугъманарни ацукъайдалай къулухъ, начальникди мугъманриз хвашкалди лагъайдалай къулухъ:

— Заз куьн вужар ятІа, Мевлида телефондай танишарна. Заз, квез хъайи хажалатдикай, гъа дело башламишай йикъалай хабар я. Аллагъди куь къейидаз регъметрай, амай-бур сагърай, куь баш сагърай.

— Пара сагърай куьн, начальник. Валлагъ и куьн хъаначиртІа, и милиция система (къайда) авачиртІа, дуьнья ким-киме жедай хъи, касиб-кусубдин вай гъал тир. Куьн хъаначиртІа, и Мевлид хъаначиртІа, зи бала ни жагъурдайди тир. Валлагъ начальник, зун квез лап рикІивай сагърай лугъуз атанвайди я. И Мевлидан зегъмет лапни пара хъана. Гъадаз къуват гайи, куьмек гайи куь зегъметарни пара я. Анжах зун са къадар геж атана. Куьне заз багъишламиша,

къе-пака лугъуз амукъна.

— Гила лагъ куь гьалар, дуланажагъ гьикI я?

— Пис туш, Аллагъдиз шукур.

И ихтилатар ийиз-ийиз чаяр хъвана куьтягнавай хьи, садни Эслиди хуьрекрин къаб тIур гъана, ахпа жуьрба-жуьр хуьрекар, къафунарни гъана. И чIавуз Селми къарагъна Эсли авай кIвализ фена, ам и итимар алай чкадал, иллаки начальник алаз са къадар чIугварвална къарагъна. А кIвале хуьрек нез башламиш тавунамаз, Селмиди вичи и кIвализ гъай паяр акъудиз столдал эцигдайбур: шакаладдин къватияр ва маса затIар столдал эцигна, аялриз гъайи костюмарни акъудна, ахпа сумка анихътарна, ибурни къахчу лагъана.

Я хала, лагъана Эслиди, ибурун вуч тяди я, сара фу хуьрек неъ, къайи жезва. Ахпа башламишна хуьрекар тIуьна, чаярни хъвайидалай къулухъ Эслиди фена муькуь кIвалаяй, итимрин вилик квай къаб-къажох къахчурдалай къулухъ, Муслимни Селми, кIвалин сагъибривай ихтияр къачуна, сагърай-саламатрай, лагъана эхъечIна хъфена.

Са тIимил вахтунлай Мевлид заочно кIелиз аспирантурадиз гъахъна. Аспирантура заочно кIелун иллаки силисчидиз акъванни регъят тушир. Вучиз лагъайтIа, силисчидиз буш вахт жагъурун гзаф четин тир. Гъар йикъуз гъар гьихътин хъайитIани са кIвалах кими жедач.

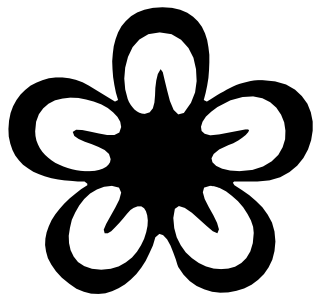






Пуд лагъай пай

# КЪИСАС





*Сад лагъай кыл*

## ГУЪЛСУНА

Гуълсуна аял чІавуз са акъван як-чан алай аял тушир. Сару чІарарин, яхун руш тир. Амма гзаф дирибаш аял тир. Школада тарсарайни отличница тир. Гуълсунадин шикил отличникрин доскадлай садрани кими жедачир. Лап гъа сад лагъай классда кІелзавай вахтундилай адан шикил гъа доскадал хъурезва. Исятда ам ирид лагъай классда ава. Гуълсунадин, тарсарлай гъейри къуьлер авунални пара рикІ алай. Ада школада къуьлер чирдай кружокдани иштиракзавай. Гуълсунади школада гзаф концертра иштирак ийидай. Ам галаз гъазурай школадин аялрин концертар къвед-пудра телевизордайни къалурнай. Гуълсуна къуьлиз экъечІна гъилер хкажайла, на лугъуди им лув ахъайна цавай физвай лацу лиф я, кІвачерин къекъуьнар акурла на лугъуди им къвед я, къветрин ериш я.

Физкультурадин тарсарайни, вири жуьредин гъерекатрай ам сад лагъайди тир. Са йикъуз, физкультурадин тарс тир, муаллимди аялрив гъуьжетра пудкъад метр мензилдиз эвериз тазвай, акван ни шумуд секунда звердатІа лугъуз, вичи сятдиз килигзавай.

Нубат Гуълсунадал атана. Вирдаз чидай хъи ада гъикІ хъайитІани вирдалай фад звердай чІал.

Команда гана: сад, къвед, пуд! Гуълсуна къуш хъиз къудганна цувад-къад метр кван фин галаз, кІвач аладна (кІвач акъатна), кІегъебдай, ярх хъана. АкуртІа къарагъзавач. Вирдалай вилик муаллимди зверна, къуна къарагъарна. КилигайтІа, кІвач кутаз жезвач. Руш вичин юлдашрив туна. Муаллимди тядиз фена учительскидай скорый помошдиз зенг авуна. Скорый атана Гуълсуна акъадарна, муаллимни гъадахъ галаз акъахна больницадиз фена. Хирургди тядиз тамашна, кІвач лазим къайдадиз хкана,

гипсина кутуна. Са кьуд-вад юкьуз кьекъемир, сакит хуьх лагъана рахкурна.

Гуьлсунади юкьван школа хъсан кьиметрив акьалтIарна. Институтдизни фена амма бахтини гъанач. Экзаменар вири ганатIани бал агъакънач лугъуз къабул хъанач.

Гила Гуьлсуна, а аял вахтара хъиз зайиф, яхун руш туш. Ам жигъил яшариз кьвердавай, хъсан якIуз чIарчIиз атана, гуьзел гуьрчег шикилрин руш хъанава. Гуьрчегвал анихъ акъвазрай, ша куьн рушан кIвалахриз, адан бажарагъдиз килиг. Чуьлдин кIвалахрал фейила чуьлда, кIвализ хтайла кIвале. Са гирен акъваздач, гагъ булахдилай яд гваз хуьквез аквада, гагъ лек-пек чуьхуьз, гагъ мал-къарадиз килигиз, гагъ кIвал-югъ михъиз, акъваздай вахт аквач. Гуьлсунадикай ихтилат кватайла, вирида лугъудай: “Руш туш, гъар са тике са кьизил я”.

*Къвед лагъай кьил*

## **ЛИШАН КУТУНА**

Гила рушан элчийри гъил къачузвач. Паша бубадин кIвализ садбур къвез садбур хъифизва. Диде-бубади атайбуруз:

— Руш гъеле аял я, вахт туш, лугъуз жаваб атIузвайтIани

Илчийри:

— Чна гуьзлемишда, чIехи жеркъван. Чна са лишан тупIал кутан, къуй жамаатдиз чир хуй, лишанлу тир чIал, лугъуз гъил къачузвачир.

Агъзурни кIуьд вишни яхцIурни цIикъвед лагъай йис я, августдин варз, эхирни, дидедин имидин гададин гада Шайдадин лишандин тупIал кутуна. ТупIалдихъ галаз са хейлин, са чемодан ацIай пек-партал, гъакIни са чемодан ширинлухарни гъанай.

Амма Гуьлсунадин тупIухъ Шайдадин лишандин тупIал

галаз, вири са йискъванни хъанач. Алукубай йисан гатфарин сифте кылера, ада а тупІал вичин тупІухъбай хукудна, икъван гагда гъилни кягъ тавур, лишандиз гъайи пекерин вилел туна.

И кар акурла дидедик акатна хъел, жузуна:

— На вучиз хкудзава, я руш, вун дели хъанвани? ТупІал тур тупІук!

Руша кыл агъузна:

— Экуьнлай няналди гъилер кІвалахдик ква, кичІе я, бирдан чарадан шеъ квахъиз.

“Чарадан” лагъай гафун ван хъайила, дидедин рангар атІана:

— Гуьлсуна, беса, чун беябур мийир! Ам лишандин тупІал я. Къерехдай акурбуру чаз вуч лугъуй?

Руша дидедиз хъилелди жаваб гана:

— Лишан кутадайла завай хабар къунайни? Зун адаз гъикІ хъайитІани фидайди туш. Им сад лагъай сефер тир, дидедиз икІ хъилелди жаваб гайиди.

Диде рушан гафарал мягътел хъана, вичик лап шел акатнавай дидеди:

— Я, Аллагъ, и рушаз вуч хъанава? Я чан бала, акъулдиз къуллугъа, чун халкъдин тегънедик кутамир. Чаз жамаатдин арадиз эхкъечІдай чин тур.

Ихътин ихтилатар, ихтилатар яз амукъна. Гуьлсунадиз вичиз кІаниди авай. Ам и хуьре завмаг Надир тир. Надир Гуьлсунадилай пуд-къуд йис чІехи тир. Ам хъсан буй-бухах авай, чІулав чІарчІин, къумрал сифетдин, кутугай гада тир. Ван хъайивал, Надиран вилни тек са гуьлсунадал ала. “Гъам хъайитІа жеда, тахъайтІа, зун ерли эвленмиш жедач”, — лугъузва къван ада.

Гила, Гуьлсунани Надир чинеба-буьркъвеба, далдайрик, мичІи чкайра гуьруьшмиш жезава лугъудай ванар, сесерни гзаф къвезавай. Ихътин ванар галукъайла, Гуьлсунадин гъвачІи стха Агъмедавай сакІани эхиз тежез, гъар Гуьлсуна

геж хъайила, ам бубадин са куьгъне хенжелни къачуна, садазни хабар авачиз, чинеба вахахъ къекъвез фидай. Ада вичин рикІяй: “бирдан халкъари лугъузвай гафар дуьз хъана, заз абур, вичин вахни Надир, санал алаз акуртІа, за а къабандин хцин руфуниз сухда” лугъузвай.

Гъар сефер абур жугъуриз тежез, кІвализ хтайла Гуьлсуна хтана кІвале аваз акурла, Агъмеда:

— Вун кІвалахдилай мус хтанвайди я, вун икъван чІавалди гына авайди я?

Ваха, хъуьрез-хъуьрез:

— Пейкер халадин кІвале. Адан кІвал-югъ михъиз, чухъуз куьмек гуз фенвай.

Са маса сеферда хабар къурла:

— Чи къапудин вилик рушарихъ галаз гафариз амай.

— Килиг жува-жув дуьз твах. Руш я вун, вахтунда хтана кІвале ацукъ.

— Сагърай зи стха, вахан гъейрат хуьзвай!

Агъмедаз къеняй гыкъван хъел авайтІани, вахан ширин мез акурла, са къадар сакит жедай.

Ахпа са къадар вахт хъана, вахакай ийизвай рахунрихъ гафарихъ инанмиш тежез. Вахакай рахадайбурузни жавабар хугуз хъана.

— Квез ван хъанан, Агъмедан вах гъар йифиз...

— Къелетда лугъудайбуру, зи вах ахътин руш туш!

— АкІ тахъайла, бес тупІал вучиз галуднава?

— Аватна квахъиз кичІела, гъилер гъамиша кІвалахик ква.

Бязи вахтара ихътин рахунар дяве тахъана, тІиш-пІуз видал тахъанамаз куьтягъ жедачир.

Гуьлсунадин, Надирахъ галаз авай гьерекатрикай, абрин алакъайрикай, лишанлу Шайдадизни абурун хизанризни хабар авачиз тушир. Шайдади вичин дидедиз, Мегъридиз, са шумудра лугъунни авуна:

— Диде, а рушакай вири масакІа рахазва, заз мад адакай

жедай юлдаш герек туш. Вахтунда а чи лишанар элкъуэра. Фена лап къе къахчу. Вичиз кІанидиз фирай.

— Я бала, белки авай гафар туш. Килигин, са кІус сабура. Халкъ гьикІ хъайитІани рахадаиди я. Къежей мецер я.

Са патахъай Шайдадин стха Уружа:

— Валлагъ, заз куэне ихтияр гайитІа, за а кафирдин хва, кафир, къе яна рекьида.

— Ви рикІел вуч хъайитІани къведа, лагъана Шайдади.

Са мурдардиз килигна жув къацІурдани. А рушан аявал рушан иесийри авурай. Гъеле чун адан иесияр туш. А руш чІуру рекъера хъунал, чал айиб къведач. Къуй чпин сагъибри сагъибвал авурай.

Ахпа дидедихъ элкъвена мад Шайдади:

— Диде, вуна за лагъайвал ая, чи лишанар къахчу. Зи тІвар а рушалай алуд, лишанлу я лагъай. Гъикъван фад хъайитІа, гъакъван хъсан я.

— Лишан къахчун регъят я, я хва, лишан кутун четин.

Тяди къачумир, са фагъум ийин, килигин сара.

*Пуд лагъай къил*

## **НАДИР ЯНА**

Са югъ я, нянин калер ацадай бере. Кевсера гъаятда кал ацазвай. Агъмедаз кІанзава дидедиз куэмекиз. Кал ацана куэтягъайдалай къулухъ, диде хъфин, ахпа вичи дана калик акадарин, са арадлай къахчуна дана кутІан хъийин. Кал ацана куэтягъна, дана калик акадарнавай хьи, садни кІвалин къулукай шаррахъ! — на са тфенгдин сес акъатна.

Кевсеран рикІик гъалаба акатна:

— Я бала, им вуч тфенг тир и чІавуз?

— За фена килигда. Агъмедаз зверна физ кІанзавай.

Дидеди адан вилик атана:

— Гъиниз фида? Акъваза, герек туш. Вуч ятІани хийир-

дин кар туш.

Вич, лугъумир, Надирни Гуьлсуна, багъдин са пипле, члехи хьархьун таран клане, санал акур сада, тядиз, Гуьлсунадин члехи стха Сефераз хабар гуда. Гуьурчяй хуьквезвай Сефер, кьуьне тфенг, садни ихьтин хабар. Видал звал акьалтнавай Сефер фена, гьа таран клануз тгимил яргъалай килигайтга, гьа хабар гайивал вичин вахни Надир.

Ажугъди, хьиле, намусди Сеферан рикел са затни тунач. Ада лишан кьуна Надир яна. Гуьлсунади вич анихь кьадарна чьунуьх хьана.

Я Сеферан, я Надиран, бахтунай хьиз, гуьлле Надиран рекьидай чкадихь галуькнач. Ам клвачин яцу яклай фена.

Надир, галчур жез, галчур жез, рекьел акьатна. И члавуз яд гьиз, цел физавай халудин рушаз акуна, килигайтга ви акьваззавач, фад-фад клвач дасмалдив кутунна. Ахпа вич са кьуьнуьк экечлна, клвализ кьван хутахна.

Сефер, чина авай ранг атлана, тес пача яз, клвале гьакл кьекьвезва, гьиклда? вучда? течиз, кьил-кьилив гвачиз.

Дидеди санлай, бубади санлай:

— Гьикл хьана, я хва, вуч хьана? Рахух кван, икл вучиз ава?

— Лагь ман квез. А аллагъди ягъайдаз са дуьз тербия гучни?

Ахъайна гьакл иеси авачир кач хьиз, гагь и валара гагь а валара сиягь хьанва. Чал куьчедиз, инсанрин арадиз эхкьечлдай чин тунвач. За а кицлин хва кицл яна. Надир лугъудай кицлин хва.

И арада Агьмед, хенжелни кьачуна, тадиз-тадиз эвичлна, Гуьлсунадихь кьекьвез фида. Кьекьведа багъда ина, ана, аквада са шьумегь куларин кьулухь ацукьнава зурсаз-зурсаз, шухъзава.

— Вун инал вучиз ала?

— Ам яна-а! Яна-а! Шехьиз шехьиз.

— Вуж яна? Ни яна? Дуьз жаваб це кван.

— Гьам яна. Гила чеб динж хьуй. Мурадлив агакьна.

— Гьам вуж я? Ни яна? Ачух рахух кван.

— Надир яна. Сефера яна. Ыгьы-ыгьы-ыгьы ийиз шегь-зава.

— Гьина яна? Вучиз яна?

— Хьархьун тарак. Суьгьбетзавайла.

Агьмед гила гьавурда акьуна.

— Халкьди лугьзвай гафар гьакьикьат я ман? Вун адахь галаз гуьруьшмиш жезвай ман? Гьа вилай гьар нянихь квахьзавай кьван?

— Дуьз я, гуьруьшмиш жезавай.

— вуна чун алдатмишна ман?!

Агьмеда шуртна гапур акьудна, хкажна цавуз:

— Рекьидан гила, кукIвардани?!

— Рекьикь, гурбанд хьуй ваз, кукIвара. Зи чан хукуда и азабрикай. Кьенлай кьулухь заз яшамиш жез кIанзамач.

Агьмедан чIарар цаз-цаз хьана, кьулу-кьулук хьана, гапур кьакина хутуна. Элкъвена кIвализ хуьквезвай. Агьмед акурла, дидеди теспача хьана хабар кьуна:

— Я гада вун гьинава?! Акунани ваз, а бахтсуз? кьенани? амани?

— КIвалин и патахь гала. Вич-вичив гвачир саягда жаваб гана.

— Я, Аллагь, заз са ажал це.Зун элдин арада биябур хьанахь! лугьуз-лугьуз, кьил, мет гатаз-гатаз диде Гуьлсунадин патав фена, са кьве лапIашдивни ягьайдалай кьулухь, гьил кьуна ялиз-ялиз кIвализ хкана. Краватдал ярхарна кьаткурна, винел яргьан хьивена. Са шумуд югь фуни нен тийиз, гьа яргьандик кваз амукьна.

Паша бубадвайни са шумуд югь хьана, вич халкьдиз кьалуриз тежез. Маларни, нехир кIватI жедай майдандал тухвана нехирдик акадариз тежез, гьакI кьапудай ахкьудиз чеб чпин ихтиярда ахьайиз хьана.

Дидедвайни целни физ тежез, гьа вилик кьуз гьайи ятар

мадара ийиз ишлемиш хыйиз хъана.

Ина хъайиди са рушан дерт туш ахир. Адан квилел пакагъан юкъуз атана Сеферни дустагъдиз тухвана. “Я бахтсуз хъай бала, — лагъана яргъандик квай рушахъ элкъвена, — гила ви рикI чкадал ацукънани? Ваз килигна къвe жаванни къаткана. Сад дустагъда, сад больницада. Бубайри лагъайвал: “Тум къацIай данади нахир къацIурда” дуъз я. И са вуна чун вири: мукъва-къилиярни галаз къацIурна хьи. Ваз нянет хъуй.

Югъ няни жезвай, нехирар хуъквез мукъва, багъдин чепердилай Кевсер хала! Кевсер хала! лугъуз эвердай ванцел къачал экъечIай Кевсераз чепердал цIуд-цIикъвед яшара авай хътин къвe гада аял акуна.

А гадайри:

— Кевсер хала. Мегъри ненеди куь кIвализ гъайи затIар авай чемоданар гахце лугъузва. Кевсер гъа сятда чемоданар лагъайла, лишандин затIар авай чемоданар тирди гъавурда акъуна.

— И сятда, чан балаяр, акъваза, хкида.

Тядиз чемоданар хутахна вахгана:

— Ма и куьлегарни, квадармир! лагъана вахгана.

Силисчиди, Сефера Надир ягъай са тIимил вахтунлай, вири иштиракчияр: тахсир кар, зиян къачурди вири и гъадиседин шагъидарни диндирмишайдалай къулухъ, тахсиркардиз авунавай тахсирдиз килигна, уголовный кодексдин талукъ статьяни къалурна, дело суддиз ракъана. Надиран кIвач сагъ хъайидалай къулухъ, са къвед-пуд гъафтедлай суд хъана. Суддал Надира гъикъван лагъанатIани, Сефера зун ягъада лагъана ягъайди туш, гъакI хатадай акъатна акъурди я, артух куьмек хъанач. Сефераз къвe йис дустагъда ацукъардай кар гана.



*Къуд лагъай къыл*

## **ЭЛЯЧІНА ФЕНА**

Гуьлсунадихъ галаз кІвалин къене садан патайни са хъуьтуьл рахун, ширин диндирмишун амачир. КІвал абрин рагъ алай йикъузни серин тир. Серин тир дидедин, бубадин гъаларни. Сад лагъайди, руша халкъдин чина уьзуькъара авурвиляй, мукуь патахъай, чпин чІехи хва къазаматда авайвиляй. ГъвечІи стха Агъмед лагъайтІа са йисалайни пара я, Гуьлсунадив рахан тийиз.

Гуьлмсунадиз лагъайтІа, и кІвал лап сур хъиз хъанвай. Хайи дидедиз, хайи бубадиз ам душман хъиз акурла, стха са гафни рахун тахурла, Гуьлсунади вуч хъувурай. Эхирни, вичи- вичиз пара хиялар фикирар авурдалай къулухъ, са йикъуз Надирахъ галаз, вич кІвале яшамиш жезвай гъалдикай ихтилат суьгъбет авурла, Надира лагъана, ваз кІандатІа, ша лап пакамахъ за вун чи кІвализ гъин, халкъди лугъудайди лугъурай, жуваз герек вуч аватІа, жуван чарасуз затІарни къачуна ша. Пака нисинлай за вун флан чкадал гуьзлемишда. За къе чи кІвалени ви гъалдикай чи дидебубадизни ихтилатда. Къуй абурузни пака вун къевезвай чІал чир хъуй. Халкъди гваз гагъатна лугъурай. рахадайти гъикІ кІандатІани рахурай.

Пакамахъ, меслят хъайивал, Гуьлсуна Надирахъ галаз элячІна фена. Гуьлсунадиз мад вичин бубадин серин кІвал аквазмач.

И гъадиседлай къулухъ къвед-пуд варз къван алатна, Надиран бубадин патай Гуьлсунадин буба Пашадин патав элчияр, минетчияр сад къвез сад хъфиз, баришугъ хъун тІалабиз хъана. Пашади зи аслан хътин хва душтагъда аваз, за квехъ галаз мехъерин меслятар ийидани? А ихтилатар Сефер хтайдалай къулухъ ийидабур я, лугъуз атай меслятчияр рекъе хугаз хъанай.

## **МЕХЪЕРАР**

Сефераз дустагъ атлай кьве йис тамам хъана. Ам дустагъдай ахъайна хтана. Хтун галаз Сефера кІвалин гьаларикай Надиракай хабарар къуна. Чир хъана хъи Гуьлсуна Надира тухванвайди, садни баришугъ хъун патал шумудни са сеферда итимар гьалдариз минет дад авурди. Ахпа бубади лагъана:

— Чан хва, вун дустагъда аваз, вал меслят тавунамаз завай гаф гуз хъанач. Гила ихтияр вид я. Ваз гьикІ меслят аквадатІа гьакІ чунни рази я.

— Я буба, ада Гуьлсуна къахчуначиртІа, ам чакай зарафат авур гьисаб тир. А кар баришугъ жедай кар тушир. Зун ада руш тухунал адалай пара рази я.

Сефера дидедин мезни акуна, Надиран терефрихъ галаз баришугъ хъун патал, адан фикирни чирнавай. Дидени Сефераз гьикІ меслят ятІа, гьамни гьакІ рази тир.

Сефер дустагъдай хтунин шадвилай бубади тукІуна гьайванар са чІехи межлис къурмишна. И межлисдиз, Сефераз хваш-беш авун патал, шай лугъун, эверун герек тушир. Вирри мукьва-къилияр, къуни-къуншияр, къавум-къардашар садни кими тушиз атанвай. Къе и кІвал мехъер авай, мехъер кІвалелайни гурлу тир, межлисни гьакъван гур.

Межлис худ са арада Сеферан патав кьве итим атана лагъана:

— Чун Надира кьилди ви патав ракъурнавайди я. Вавай ихтияр кІанзава. Вуна ихтияр гайитІа, адаз вичин диде, бубани галаз куь кІвализ кьвез кІанзава. Чаз чидай гьал, гила куьн гьикІ хъанатІани хъана къавум-къардаш я. Бубайри лагъайвал: “Жида чувалда туна лугъуз, чуьнуьх жедач”.

Сефер, чнани ваз меслят къалурзава, ихтияр це.

Сефера Надира ракъурай итимриз:

— Я стхяр, им ульуьм-дирим (къена фидай) дуьнья я. Садазни пака вичин кьилел вуч къведатIа чидач. Я гьалатI квачир инсанарни бажагьат ава. Я гьалатIарни, за гьалатI ийида лагьана ийизвайди туш, ам чир тахьана, гьа кар эвел хьсан акуна жезвайди я. ГьалатIрин эхир кьил пашман хьухьун я, Надираз лагь: “Вичиз шумуд кас кIандатIани галаз атурай. Ачух къапу я, лугьузва лагь. А хьайи крар алу-драй рикIелай”.

Атанвай итимри:

— Валлагь вун пара рикI михьи, чIехи рикI авай кас я. Вун пара сагьрай, вун мерд итим я. Чна и сятда хабар агакь-арда, лагьана, хьфена.

Ахпа Сефера вичин бубадиз, дидедизни хабар гана:

— И сятда Надир, адан буба ва маса мукьва-кьилияр къвервал я. Зи патав Надира къве итим ракъурнавай, чпиз чи кIвализ къведай ихтияр гун патал. За ихтияр гана, мад къе баришугь хьун патал лап хьсан вахт я. Куьнени абур хьсан къаршиламиша, хуш сифетдив. И дуьнья садазни амукъдай дуьнья туш.

Са арадлай межлисдиз Надир, адан буба, мад къвед-пуд итимни адахь галаз атана. Надира Сефер къужахламишна хваш-беш авурдалай къулухь, муькуь галай итимрини хваш-калдияр авуна. Сефера Надир, адахь галаз атай итимарни галаз кIвализ акьудна, лазим тирвал къаршиламишна. Надиран бубади, Надира Сеферан буба Пашадиз, диде Кевсераз гуьзайдунар лагьайдалай къулухь мугьманар ацукьарна.

Суфрадихь тIуьнар хьунар авуна куьтягьайдалай къулухь Сеферан диде-бубаяр, Надиран диде-бубайрихь галаз, хьайи крар къве патани са-садаз багьишламиш хьавуна, къавум-къардашар хьиз шаддаказ къахрагьна хьфена.

Межлис геждалди амукъна. Ам геж-геж чкIана, вири хьфена. Гьа и йикъалай башламишна Надиран Гуьлсунадин гьакIни абрин диде бубадин шадвилини къадар авачир. Гьа

баришугъ хъайи пакад йикъалай башламишна, абур чпин гададин чІехи мехъеррин къайгъуйрик хъана. Мехъер авун патал тадаракар вири гъазурвилер акурдалай къулухъ, Надиран бубани диде Гуълсунадин бубадин кІвализ абрувай мехъерар авун патал ихтияр къачуз фена. Садни мехъерар ийидай югъни тастикъарна.

Атана къавумар меслят хъана рази хъайи мехъеррин югъ агакъна. Надиран кІвале чІехи мехъер башламишна. Иниз, адет тирвал вири мукъва-къили кІватІ хъана. Мехъерал машгъур музыкантарни гъана. Пуд юкъуз далдам зуърнедин, кларнетдинни чІагъандин хуърелай ван алатна, еке демер хъана. КІани къван тІуън хъун, гъар са шей буллух. Жамаатдинни хъсан иштиракна, хъсан гур мехъер, гурлу демер хъана. Ара-ара халкъди ашукъдин ширин ванцелди лугъузвай халкъдин гуъзел манийрикай, адан чуънгуърдин ширин авазрикайни лезет къачузвай.

Вири, мехъерин мугъманар, мехъерик атай къван жамаат, мехъерин сагъибрилай пара рази яз, абуруз мехъер рикІивай мубарак ийиз-ийиз ахлахъна хъфена. Мехъерар авуниз сеbeb хъайи къве жаван чпин уъмуърдин мураддив агакъна. Чнани абуруз и югъ мубарак ийин.

*Ругуд лагъай къил*

## **НАДИР КЪЕНА**

Амма Надиранни Гуълсунадин и шад уъмуър гъайиф хьи, яргъалди хъанач. Ам вири са варзни зур къван анжах хъана. Вич, лугъумир, адан гуъгъуъна, гъа Гуълсуна сифте гваз гагъатай йикъалай къекъвезвай сад аваз хъана. Гъар къуз адан гуъгъуъна, чинеба са вичиз серфелу вахт жагъуриз къекъвезвай касди Надир, йифиз са гъинай ятІани, са компаниядай хуъквезвайла, Надир чпин варарив агакъиз, агакъ тийиз атана адан вилик акъвазна:

— Надир, ахшам хийир, хийир хъуй гъинай хуьквезва? лугъуз и гафар ийиз-ийиз вич Надирав лап агатна.

Надира анжах:

— Агъбат... амай гафар Надиран туьтуьна амаз.

Рахай касди Надиран руфуниз са чӀехи, кухнядин чукӀул сухна. Гъа сятда тӀар хъай чкадал фейи Надиран гъиле, са къил руфуна авай чукӀулдин тум гъатна. ЧукӀул сухайдаз Надира вич къазавайди хъиз хъана, вич къуна акъвазарункай кичӀе хъана, чукӀулни туна катна.

КӀвале авай хизанар Надирал вил алаз, гила хуьквед, ахпа хуьквед лугъуз гуьзлемишиз ацукънавай. КилигайтӀа гзаф геж хъана, сятдин цӀусадарни хъанава хтана акъатнач.

Бубадвай къарай къаз тахъана, гъилин фанарни къачуна, Надир гъинихъ акъатнатӀа яраб лагъана, ам хабар къаз экъечӀна кӀвалай фида. Варариз мукъва жердавай са цӀурдай хътин ван къведа. Къапу ахъайна, инихъ-анихъ ишигъ яна, килигайтӀа Надир, агаж хъана, ярх хъанва. Эвел бубадин хиялдай, пиян хъана ярх хъанавай хъиз хъана. Гъалтна хкажиз кӀан хъайила, руфунал алай пекер видай хъанава. Ахпа руфуниз сухнавай чукӀулни акурла буба вич вичивай квахъна, кимид хъиз хъана, са шумуд минутдилаь вич-вичел хтайла, кӀевиз гъарайна, кӀвале авай хизанар гъана. Надир авай гъал акур дидедай акъатай цӀвагъарин, гъарайрин, йикъ-шувандин ван хъайи къуншиярни алтугна. Садбуру фена Гуьлсунадин бубайризни хабар гана. Иниз Паша бубани, Сеферни, Агъмедни атана. КӀватӀ хъайи итимри игътиятлу-даказ хкажна Надир са руханал туна, яваш-яваш кӀвализ хутахна, месер чилел вигъена, гъа месерал къаткурна. Надир рахазмачир, са нефес тир амайди.

Хуьре авай доктор-фельдшерни гъана. Ада чӀукӀул игътиятдив агъадай къуна акъудна, ви акъвазардай дарманар авуна хер кутӀунна. И чукӀулдин тумуник (гъиле къадай чкадик) садани галуькармир, адалай экспертизади тупӀарин лишанар къачудайди я, лагъана хъфена. Ван хъайи къван,

атана акуркъванбур мягтел хъана. Им вуч кар я? им гьикI жедай кар я? Им вуж хъуй, итимдиз ихътин къаст авурди? Эхир ида са душманчивални авур кас авайди туш? Вири мягтел хъана, лугъуд гаф амачиз, кис хъана амазмай. А патан кIвале авайди къиямет тир. Итимрилай зурзунар алахъдай, шелар, шелрик галай дертли гафар тир. Йифен сятдин къведаз мукъва Надиран нефес куътягъ хъана.

Пакамахъ, югъ ачух жердавай хуъруьн жамаат, паб, итим сел хъиз ахмиш хъана и кIвализ. Папар йикъ-шуван ийиз кIвалера, итимар дуъа гуз гъаятда. Вирида райондай милициядай итимар атун гуъзлемишзавай. Милицияди тамаш та-вунмаз, ихтияр таганамаз кучукдай ихтиярни авач эхир.

Ингъе са машин итимар: милициядин начальникни, прокурорни чпин силисчяр, милиционерарни галаз атана. Абурухъ юридический доктор-экспертни галай. Абуру эвел къенвайдан шикилар гъа авайвал ивидай къацIанвай пекерни алаз яна. Ахпа пекер хтIуниз туна хирез килигна, хер алай чкадин шикиларни яна.

Ахпа буба галаз, гъа Надир ягъай чкадал фена. Гила, лагъана гъа шикилар ядай аппарат гвай касди, ваз ам инал гьикI акунайтIа гъа кI гъа чкадал жув акъваза. Буба Надир вичиз акур чкадал, гъа акурвал, руфун къве гъиливни къуна, агуж хъана ярх хъана. Шикилар язавайда гъа саягъда шикилни акъудна. Ахпа гъа Надир ягъай чIукIулни, мугъаятда-каз са пекиник кутуна, къахчуна. Прокурорди, начальникди къейиди кучукдай ихтияр гана. Чун са пуд-къуд йикъалай ахпа хуъкведа лагъана хъфена.

Мийит къачудалди, яни сурариз тухудалди, и гъаятар, куъчяр къунши хуърерай атай къван инсанрив, машинрив ацIанвай. Гъеле къвезамайбур, хуърер мад амай. Мийит тухун сятдин пудаз меслят тир. АкуртIа жамаат гъа къвезава. Мийит тухудай вахт са сят геждал хъивена. Сятдин къудаз тухудайвал хъана. Инсан ава атанвай къван, я Аллагъ, цавай марф къвайтIа са стIал чилел аватдайвал туш. Атана сят

къуд хъана, мийит къачуна, тухвана, вири жамаатни гуьгъуьна аваз фена, кучукна.

Суралай хтай къван жамаат къаятдиз кIватI хъхъана мад дуаяр хъавуна, сагъибриз баш сагълугъвал гуз, машин-машин ахлахъна хъфена. Мукъва-къилияр, къуни-къуншияр гъеле вири аламай. Лап мичIи хъайила, вири ахлахъна хъфена. Анжах Гуьлсунадин буба Пашани. Сефер, мад къуд-вад кас Къазидиз теселлу хъун патал, адас сабур гун патал Къазидихъ галаз кIвализ экъечIна.

Вирида пIуз-пIуза акIана, гъа са фикир тир ийизвайди:

— Ни яна? Вучиз яна? Себеб вуч хуй?

Гъеч хиял, фикир фидай хътин са касни авач эхир. Им вуч агъвалат я, зи гадад кылел атайди? Цавай атана акъуна-ни, чилай экъечнани? Я, Аллагъ, ваз аян я хьи! На къахчу зи баладин къисас! лугъуз Къази буба шегъиз гъиле яйлух къуна, вилин накъвар михъиз ацукънавай.

*Ирид лагъай кыл*

## **ЧУКIУЛ СУХАЙДИ ЖАГЪУРДАЙ ГЕЛЕ**

Са пуд йикъалай и хуьруьз, Надир яна кьейи гъадиседин уголовный дело къарагъарун патал, прокурордин силисчи Самедов атана. Самедов атун галаз хуьруьн советдиз фена, хуьруьн советдин председатель Османов Османахъ галаз, Къазидин кIвализ фена. Къази халуди, атай мугъмандиз хвашгелди лагъайдалай къулухъ, абруз ацукъдай чкаяр къалурна. Мугъманар ацукъна. Гаф силисчи Самедова башламишна, вуч силисчи тирди, ва вич Надиран гъадисе ахтармишун паталай атанвайди я, лагъана. Гила гъа барадай заз, Къази халу, вавай са бязи суалриз жавабар кIанзава:

— Квехъ галаз инлай вилик, са мус ятIани, са гъихътин ятIани къалмакъал хъайибур, са мидявал авай кас авани? И хуьре авачтIа, къунши хуьрериз фикир це.

— Гъеч, чан хва, я захъ галаз, я лап зи ата-бубайрилай инихъ чахъ галаз са жуьрединни мидявилер авай, чакай, я чи ажугъ, хъел квай са касни авайди туш.

— Куьне гъикI фикирзава? Вучиз, куьн паталай яна?

— Чидач, чан хва. Гъич са шеъни акьулдиз къвезвач.

Силисчиди диде Бегъеравайни гъа ихътин суалар хабар къурдалай къулухъ:

— Белки вахъгалаз дяве хъайи, хъел авай кас аватIа?

— Ваъ, я хва, садахъ галазни зун дяве жедайди туш.

Куь сусваз эвера кван, гъадавайни са хабар къан.

Гуьлсуна атана.

— Вакай хъел авай вун дакIан кас аватIа, ви таяр-туьшеркай?

— Заз чиз садни авач. Анжах зун эвел, зи дидедин имидин гададин лишанлу тир. Адаз мад хъел авани авачни чидач. Дуьз лагъайтIа абуру зи диде-бубайрихъ галаз са хъел, са мидявални тухузвач. Чебни гъа гъамиша хъиз гъуьрметлу я.

— Белки валай гъейри Надир кIан хъайи маса руш авайтIа, рушарикай?

— Заз ван хъайи садни авач.

Силисчиди и суал жавабрин протокол кхъена, суалриз жавабар гайибурув къуларни чIугваз туна. Силисчи инай хуьруьн советдин председатель Османни галаз хуьруьн советдин идарадиз хъфена.

Гила Самедова, Османовавай къилди са кабинет, садни вичиз герек итимриз эвер гун патал са касни тIалабна. Советди адаз вичин кабинетни гана, вичин буйругъчи Себрини. Себридиз тапшурмишна вуна къе и силисчидиз куьмека, эвера лагъай итимриз эвера лагъана.

Силисчиди Себридив эверна кIани итимрин тIварар авай са чар вугана. И чарче авай итимриз эвера лагъана. Чарче Шайдадин адан стха Уружан, Пашадин, садни Пашадин гада Сеферан тIварар авай.



Эвер гайи итимар вири атана, коридорда акъвазнавай. Силис чиди эверна Пашадиз, ацукъарна.

— Паша халу, Надираз къаст авур кас вуж ятІа, гъич ви зенд физавай хътин кас авани?

— Ваъ, чан хва, за ваз вуж лугъун. Чахъ са ахътин душманчивал авай са касни авайди туш.

— А касдиз вучиз ихътин къаст авун мумкин я? Ви акъулдиз вуч фикир къвезава?

— Я хва, за ваз вуч лугъун? Я адан пулдиз темягъна авунвай кар туш, я затІариз темягънавай кар туш. Им анжах хъилен, ажугъдин винел хъанавай кар я, аквадай гъаларай.

— Адакай хъел низ хъун мумкин я?

— Аллагъдиз хъсан чида. Заз вуч чир хъуй. Заз са ван хъанач хъи, Надир а флан гадад галаз къе къалар, дявеяр хъана лагъай. Чаз чиз ам завмаг яз вири жемятдихъ галаз хъсан рекъе фейид я.

Вун, зегъмет хъайитІани, са герен а коридорда акъваза, Сефер атурай.

— Сефер, лагъана, силисчиди, ваз Надиракай хъел атана, вуна ам са сеферда туъфенгдайни янай. Вунни дустагъда ацукъна къве йис жазани чІугуна. Бес гила вучиз яна?

— Вуч? Гила заз ам ягъайди чир хъанайтІа, за са гъам вич ваъ, за адан куък хукуддай. Начальник, вуна завай акІ са субутни авачир суал гъикІ хабар къуна. Бес гила вучиз яна? За ам ядайтІа, эвел жуван хайи вах гана ахпа ядайни? Зун адахъ галаз баришугъни жедачир, я вахни гудачир. Зун хтайдалай къулухъ чун баришугъ хъхъайди я. Баришугъни ада а зи вах вичи къахчурвиляй я. Эгер ада вичи халкъдин арада тІвар беябур авурдалай къулухъ къахчуначиртІа, за ам мадни хъияна рекъидай. Гила ам къена, Аллагъди рагъмет гуй, зи вах бахтсуз хъана. За адаз вучиз каст авурай.

— Сефер, багъишламиша, за а суал акван вуна вуч лугъудатІа, лагъана гийиди тир. Гила вуна лагъ ваз чиз и къаст ни авун мумкин я, ви гиман нел физва?

— За и суалдин жавабни ваз лагъанай хьи, эгер ам заз чир хъанайтІа, Надиран кысас за адалай и куьн къведалди къахчудай. Валлагъ, начальник, за нел гуман гын и хуьре я чун дакІандай, я чаз дакІан са касни авач. Гъавиляй чунни пагъ атІани, хиялариз амазама.

Сефер, вуна са гъвачІи гуьзлемиша, Шайда атурай.

Шайдадин тІвар, фамилия, бубад тІвар, яш кхъейдалай къулухъ силисчиди хабар къуна:

— Шайда, Надираз феи рушак эвел ви лишан кутун-вайди тирни?

— Эхъ, тир.

— Бес гыкІ хъана, ам адаз фена?

— Я начальник, а суал гъа рушавай хабар къунайтІа, ада хъсан жаваб гудай. Рушаз гъам кІан хъаначиртІа фидачир хьи.

— Бес ви лишан галай руш, вавай къакъудайдакай ваз кІусни тІар хъаначни?

— А рушаз ам кІан хъаначиртІа, ам садавайни къакъудиз жедачир. Эгер зун кІанзавайтІа, адаз ам кІанни жедачир. Заз чир хъана хьи руш адахъ галаз къекъвезва, им лагъай чІал я хьи, адаз ам кІанзава. Зун шад хъана, заз вахтунда зун кІан тийизвайди чир хъана лугъуз. Лап ам за гъанай, жув дакІандайда хъ галаз уьмуьр гыхьтинди жед. Гъавиляй зи сада хъ галазни са зеррени я хъел, ажугъ авач. Лап гъа рушакайни заз хъел авач, вучиз лагъайтІа, гъар инсандиз вичин рикІ ава, вичин гуьгуьл ава. РикІиз мад эмир гуз жедани?

Гила зун гъа регъметлу Надиракайни кІусни инжиклу туш. Вучиз лагъайтІа, месела, ваз кІанзава са хъсан шеъ, заз ихтияр авачни, зазни кІанда лугъудай? Зини Надиран кІвалахни гъахьтинди я. Заз кІан хъана Гуьлсуна, лишанни кутуна. Надиран лагъана, зазни ам кІанзава. Ахпа гаф Гуьлсунадинди я, адаз чакай гым кІан хъайитІа гъадаз фида. ГъакІ тушни, начальник?

Вун экъечІ, а Уруж атурай. Вун яргъаз хъфимир са герен

акъваза коридорда.

Уруж атана. Уружан тIвар, фамилия, бубадин тIвар, яш кхъейдалай къулухъ, силисчиди хабар къуна:

— Надираз феи руш, куь стхадин лишанлу тирни?

— Тир.

— Ваз, а куь стхадин лишанлу рушакай, я ам тухвай гадаккай садакайни хъел атаначирни?

— Хъел? Гьикъван мегер. Заз чIехибуру ихтияр ганач. Заз ам лап яна рекъиз кIанзавай, а гада, регъметлу Надир. Дугъриданни зун батIул тир. Чехи стхади лагъанай хьи, вун дарихмиш жемир. Им хъсан руш ахтармишун хъана. Эгер адаз зун кIанзавайтIа, ам Надирахъ галаз къекъведачир хьи. Гила вирдаз чир хъана хьи, рушаз зун кIанзавач. Зун кIан тийидайди, заз кIан жедан? Гила заз, эвел Надиракай атай хъел са затIни туш, гила заз ам ягъай алчакдикай авай хъилен патав. Валлагъ, начальник, пара хиялар, фикирар ийизва, Надир вучиз яна? квен паталай? Гьич садни жигъизвач хьи са зенд, гуман фидай.

— Дуьз лугъузва, Уруж. Ахътин алчак чна вирибурун куьмекдалди якъурун лазим я. Мадни яб хабардик галаз хъухъ!

Вуна гила а коридорда авайбуруз эвера. Вири атана. Самедова абуруз протокол кIелна, вирдав къуларни чIугваз туна.

Надиран руфунай акъудай чукIулдин тумунилай экспертди къахчур тупIарин гелерихъ галаз гекъигун патал, Паша бубадин, Сеферан, Шайдадин, Уружан тупIарин гелерни са айру чарчел къачуна. Эвер гана диндирмишайбур рахкурна.

Гила силисчиди Османаз лагъана, Къазидиз эвер гуз итим ракъура, магазиндин куьлегарни гваз атурай.

Къази халу атана. Инлай силисчи Самедов, хуьруьн советдин председатель мад са итим (шагъидвиле), Къази халуни галаз магазиндал фена. Рак ахъайна тамашна, къуд патаз фагъумна.

— Къерехдин итимри гъил ягъай, хътин са лишанни авачир. Шкафдиз тамашайла, са шкафдин дахилдай 730 м. пулни акъатна. И пулни виридан вилик гъисабна. Къази халудив вахгана. Мад ина авай са гзаф чарар документарни вири квалитиз твах, са саламат чкадал тур лагъана вахгана. Ибур магазин ревизия хъвуна масадав вахгудай члавуз, герек хъана, вавай тлалабайтла, гъа вахтунда ревизия ийидвайбуруз къалура. Ахпа акур гъалдикай протокол кхъена, шагидрив къулар члугваз туна. Магазиндиз пломб яна, ачар силисчиди къахчуна, хъфена.

Силисчиди хтана райондиз, вичи диндирмишай итимрин тупарлай къачур гелер, итим ягъай чукулдилай къачур гелерив эксперта гекъигиз турла садни а гелерив дуыз атанач.

Са вахтарилай мад силисчи гъа хуьруыз фида. Сифте гада къенавай буба Къазидин квалитиз фена мад хабар къада:

— Къази халу, гъич са куь гуман феи кас-мас авачни?

— Ваь я хва. Чун пара фикиррик кува. Вуж хъуй чи гада ягъайди? Вучиз янатла? лугъуз чун гъа фикирар ийир къван фуни рикелай алатнава.

Ахпа хтана хуьруьн советда ацукъна, хуьруьн советдин председател Османавай хабар къуна:

— Юлдаш Османов, им ви хуьр, ви жамаат я. И гъадисани и куь хуьре хъанавайди я. Ваз чидай гъал, ви гуман физавай хътин садни авачни? Зун хъфена са гъафтедлай гзаф я. Бес вуна гъич са фикирни гузавачни и гъадиседиз, итим къван инсан къенава. Ам ягъайди вуж хъуй лагъана са фикирни авуначни? Лагъ кван ви гиман физавайбур вужар ятла, са къвед-пудаз эвер гун.

— Заз гъакъикъи чиз лугъузвайди туш, белки жигъилар я са мус ятлани арайра са гъихътин ятлани рахунар хъана икъван гагъда рикле хвена, гила къисас хъавунатла, лагъана са къуд жигъил итимрин тварар лагъана.

Силисчиди гъа тварар кхъена, Себридив вугана и итимриз эвера, лагъана ракъурна. Эверай гадаяр са-сад ата-

на. Силисчиди абуруз вирибуруз гъа са жуьредин суалар гана:

— Куьнни Надиран алакъяар гьикI тир? Куьн гьич садрани инлай виликни, са гьихьтин ятIани къайи рахунар, гафариз феи гъалар хъанайни? ва икI мад.

Абру гъа са жуьредин жавабар тир гузавайди:

— Чи алакъяар лап хъсан дуствилинбур тир. Чун чаз лап гьурметлу тир. Садрани чи арайра къайвилер, я къайи рахунар хъайд туш.

Ахпа Самедова абрун тупIарин лишанар са чарчел къачуна, чеб рахкур хъавуна. Райондиз хтана Самедова и итимрин тупIарин гелерни чукIулдилаь къачур гелерив экспертизадив гекъигиз тада. Гелер а гелерихъ галаз къадайбур туш.

Гъа икI са вацралайни пара хъана, гьич са рехъни жагъур тежез, гьакI хиялар, фикирар ийиз. Эхирни Самедов прокурордин патав фена, адаз къейиди ни къенатIа жагъурдай гьич са рехъни жигъин тийизвайдакай, гьич са липир, гел якъан тийизвайдакай малуматвал гана.

*Муьжуйд лагъай кьил*

## **ИТИМ КЪЕЙИДИ ЖИГЪИЗВАЧ**

Прокурор Октая силисчи Самедоваз яб гайидалай къулухъ:

— Ваз куьмек патал милициядин силисчи Мевлидаз лагъана, гъамни ваз куьмек гайитIа гьикI жед?

— Валлагъ, Октай муаллим, лугъудатIа лагъ, амма гьич са рехъни авач хьи, итим къейиди жагъуриз жедай.

— Гъар-гъал жагъурун лазим я.

— ЯтIа, меслят вид я. Ваз хъсан чида.

Пакагъан йикъуз прокурорди, райондин милициядин начальникдиз зенг авуна, телефондай рахана:

— Куь силисчи Мевлидан гъиле и сятда вуч кар ава?

— Хийир хъуй, юлдаш прокурор, Мевлид герек яни?

— Чи КІвалахда, хийирдин КІвалах жедни? И мукъвара атІа хуьре чукІулдив яна завмаг кьейи гьадисе вуч тир, гьадан тахсиркар жагъурун патал, гьамни, чи силисчидиз куьмек гун патал герек тир. Гъиле тади КІвалах авачтІа, вавай ам чи серенжемдиз ракъурун тІалабзавай.

— Хъсан. За и сятда эверна, вичивай хабар кьада, ам квел машгъул ятІа, тяди кар авачтІа, ам куь патав кьведа. Мад лугъур талгъур.

— Сагъвал.

— Сагъул. Трубкаяр туна.

Милициядин начальникди Мевлидаз вичин кабинетдиз эверна. Рак ахъайна, салам юлдаш начальник! лагъана, адан столдин вилик атана.

Начальникди ацукъа лагъана стул кьалурна. Мевлид ацукъна. Ахпа начальникди хабар кьуна:

— ГьикІ я КІвалахар?

— КІвалахар я ман, начальник. Гагъ йиф-югъ галтуг-гагъат, гагъ са бабат сакит жеда. КІвалах гзаф, иллаки са гьадисе хъайила жеда.

— И сятда ви гъиле тяди са КІвалах авачтІа, прокурордиз ви куьмек кІанзава.

— Вуч куьмек? Гъихътин, квез куьмек кІанзаватІа, квез лагъаначни?

— Лагъана. И мукъвара атІа хуьре чукІулдив яна итим, завмаг кьейди жагъурун патал вун чпин силисчидиз куьмек гун патал кІанзавай.

— На вуч лугъузва, начальник? Вуна гьикІ меслят кьалурзава?

— КІвалах авачтІа, фена алакьдай куьмек гана, ахътин чІехи тахсиркар жагъурун лазим я.

— Заз ви гафунал гаф тадай ихтияр авач. Амма за ваз инал аламаз лугъун, кьведавай са дело тухуз жедайди туш.

Папариз са мисал ава: “Къве папа хъура чрай фу, куда”. Гъа кІвалахдай вахтундани за сад лагъайтІа, ада масад лугъуз жеда. Эгер квез кар арадиз акъатна кІанзаватІа, дело сада тухурай. За прокурордизни икІ лугъудайди я. Им за карди-кай къил къакъудун патал лугъузвай хъиз къатІимир. Заз гъа кар хъсан хъун, кардихъ нетижа хъун патал лугъузвайди я. И гафар за ваз инал лугъунин себеб, ан зинни прокурордин рахунар къун тавуртІа, вуна заз куъмек авун патал я. Зи гаф ихътинди я, къилди заз твах лагъайтІа, за инкар ийидач. Санал тухуник зун квач.

— Лап хъсан. Вуна кІвалах отказзавачки. Вун вач, гъанал вичигалаз меслята. Ахпа куън туькІуьн тавуртІа, зун рахада.

Мевлид прокурордин кабинетдин рак яна, къенез гъахъна.

— Салам алейкум, юлдаш прокурор.

— Алейкум салам. Ша, ацукъа лагъана стул къалурна.

Мевлид ацукъайдалай къулухъ, прокурорди: “За квез эвер гунин себеб, — лагъана прокурорди, — ваз хабар тахъана жеч, атІа хъуре чукІулдив яна къейи завмагдин гъакъиндай, ам къейиди жагъурун чарасуз я. И чи силисчи Самедов са варз я, и кардин гуьгъуьна аваз, амма са шеъ арадал къевзвач. Заз вуна адаз куъмек гун кІанзава. На вуч лугъуда?”

— Валлагъ, Октай муаллим, за ваз отказдач. Амма за ихътин агъур кІвалах, масад галаз тухун хиве къадач. Вучиз лагъайтІа, къве юлдаш хъайила за сад, ада масад — ада сад, за масад лугъуз кар арадиз къведач. Эгер куь силисчиди тухузватІа, тухурай. Ада тухузвачтІа за тухуда, за отказзавач.

— Адавай са варз я, тахсиркар, итим ягъайди жагъурун патал гъалават хъана, арадиз акъатай са затІни авач. Гъавилляй, ви куъмек герек тир.

— Тахсиркар жугъун патал, адан гел, лепир жугъурин патал, гъар итимди вичин акъулдив, вичин фагъумдиз, вичин къатІунрив къекъведайди я. Эгер ада, лагъайтІа заз, ша

чун и рехъди фин, эгер фидай рехъ адаз чидатІа, закай вучда? Я заз рехъ чизватІа, адакай вучда? Гъавиляй за лугъузва, Октай муаллим, дело я гъада тухурай, я за тухун.

— АкІ хъайила вун гъелелиг хъвач, чна са меслятда, ахпа лазим хъайитІа мад эверда. Мевлид, гъелелиг сагърай, лагъана эхкъечІна хъфена.

Прокурорди вичин силисчи Самедоваз эверна кабинет-диз:

— Гъиле къунвай кардин эхир гъикІ жедатІа, мад чалишмиш хъхъайтІа, тахсиркар жугъуриз хъун мумкин яни? Ваз жуваз гъикІ аквазва? лагъана хабар къуна.

— Валлагъ, Октай муаллим, вацралай пара я зун гелкъвез, лап ксай чкадални, вил ахвариз фидалди, за гъа кардиз фикир гузва, гзаф юкІвар-чипІер язава, гъич са галкІидай чка якъазвач. Гзаф хабарарни къуна, къейидан мукъва-къилийривайни, гъич са чпин зенд физавай касни авач. Авайди анжах чкІулдал алай, анализ авурла экспертизадиз жагъай тупІарин лишанар я. Ша гила на шумудан тупІарин лишанар къачуда? Зун мадни къекъвейтІани, а кар къилиз акъудиз хъуник умуд квач.

*КІуьд лагъай къил*

## **ГЪАТНА ХИВЕ МЕВЛИДАН**

Са йикъуз сятдин цІудар жезвай, милициядин начальник Уъденован телефонди зыр...р...р...на зенг авуна. Начальникди трубка къачурла:

— Юлдаш Уъденов, вун яни?

— Эхъ. Рахазвайди вуж я?

— Зун я, прокурор, я. Мевлид идарада аватІа?

— Ава. Герек яни?

— Ваз вахт аватІа, заз вунни атанайтІа кІанзавай, Мевлидни галаз. Са чІехи меслят ава.



- Мус атун лазим я?
- Жедатла лап и сятда.
- Хъсан, гуъзлемиша.

Прокурордин рак гатана, кIвенкIве Уъзденов, гуъгъуьна Мевлид кабинетдиз гъахъна:

- Салам алейкум, сабагъ хийир! — лагъана къведани.
- Алейкум салам, абатхийир. Ацукъа, — лагъана чкаяр къалурна.

Начальникни Мевлид ацукъна. Прокурорди башламишна:

— Квез эвер гунин себеб а фулан хуьре яна къейи завмагдин делодин патахъай я. Чун пара кIеве ава, тахсиркар жагъурдай са мумкинвални жигъизвач. Я итим къван къейиди, туна женни жазасуз? Заз кIанзава, куьнени фагъум фикирна, чаз са меслят къалурун. ЧIехибуру лагъайвал: “Са къил хъсан я, къвед мадни хъсан”.

— Юлдаш Алиев, — лагъана милициядин начальник Уъзденова, — заз, а дело Мевлидав вугайтIа, адавай са къил акъудиз жедайхъиз я. Ахпа вич Мевлидахъ элкъвена:

— На вуч лугъуда, Мевлид?

— За вуч лугъуда къван, куьне тапшурмишай кIвалах къилиз акъудуниз чун межбур я, зун мумкин къадар чалишмиш жеда, амма и кар пара чъьнуьх хъанвай, са субутни авачир, четин кIвалах я. Гъикъван четин ятIани, итим къейиди, жазасуз, гъакI аздаказ къекъвез тунни дуъз туш. Зун жувалай алакъдай къван чалишмиш жеда.

— Прокурор Октая, столдин дехилдай акъудна, завмаг Надир къейи кардин документар авай папка Мевлидав вугана. Садни дело Мевлида тухун патал ихтияр ганвайвилини эмирни вугана, ахпа:

— Ма Мевлид, вахъ агалкъунар хъун гуъзлемишзава. Чи куьмек герек хъайитIа, чун гъамиша гъазур я.

Гъа икIа ихътин агъур кIвалах Мевлидан хиве гъатна.

Агъзурни кIуьд вишни яхцIурни цIувад лагъай йис я,

майдин варз. Ара-ара къати жезвай гару, гъятрай, багъларай, алатай йисуз авахъай, рагъул хъанвай пешер, зварар гуз, цавуз акъудиз, рекъериз хкадарзавай. Гар гъятра авай чинаррихъ галукъайла, абур инихъ-анихъ юзуриз, сефил, пашман сесер акъудзавай.

Мевлид балхунда стулдал ацукъна, са къуьнт кешевендал туна, куьчедиз килигиз хиялри тухванвай. Адан хиялар, фикирар вири къунши хуьре магазиндин заведиш Надир, руфуниз чуклул сухна къейи кардин винел алай.

И гъадисе гзаф четин гъадисе тир. Сад лагъайди, тахсиркар жагъурун патал субут жедай са делилни аквазачир. Къвед лагъайди, и итим рекъинин себеб малум тушир. Анжах са лишан авай, гъа итим ягъай чуклулни ава гъа чуклулдин тумунал аламай тупларин лишанарни. А лишанар експертизади дуьздал акъуднавай. Гила шартI, а лишанар нин тупларинбур ятIа, гъа тупларин иеси жагъурун я.

Гъа балхунда ацукънавай, ял ядай вахтундани, Мевлид гъакI аквазнавачир, ацукъай чкадални итим къейиди гъикI жагъурдатIа лугъуз, гъа рекъерихъ къекъезвай.

Мевлида вичин риклай икI къатIизва: “Надир ягъайди, вуж ятIани, дишегъли я. Итим тиртIа, ада чуклул тадачир. Садни, — лугъузва Мевлида, — а итим ягъайдан тупларин лишанар чав гва ахир, им лагъай чIал я хьи, туплар адан чи гъиле ава. ШартI а туплар нинбур ятIа, абурун иеси жагъурун я. Эхир заз мад кIвалах кими жеч. “Ни хъайитIани гъа ялдай яц кутIанда”, — лагъайвал, прокурорди чпин кIвалахни зал вигъена. Ша гила итим яна чуьнуьх хъанавай кас жагъура ман, гъикI жагъурдатIа, гъихътин лепиррай, гелерай фида, авачир, гъихътин жигъиррай, уламрай фида вун, а тахсиркардин вилик акъатун патал? Амма гъикъван четин хъайитIани тахсиркар жугъурун чарасуз я.

Гила фикирна кIанда: Завмаг вучиз, куьн паталай яна? Адакай низ гъихътин къерез авай? Эвел суалрин жавабар жагъуриз чалишмиш хъана кIанда. Адакай ник ажугъ, хъел

галагIа чир хъайитIа, ахпа ам жагъурун регъят я.

Завмаг Надир къейи кардин дело вичел тапшурмишай пакагъан йикъуз силисчи Мевлид гъа хуъруъз фена. Хуъруън советдин председатель Османавай, хуъре авай къван хизанар-кIвалер кхъенвай ктабар къачуна. Са-са хизан кхъенвай чар ахъайиз, къанни цIувадалай яхцIурни къведал къван, и арада авай йисара дидедиз хъайи рушарин виридан список къаз кхъиз хъана. И списокар кхъиз-кхъиз, сифте кхъейбурукай са вад рушаз эвериз туна. Эверай рушар къвер къван вичи списокар кхъин давамарна.

Атай рушарвай гъа са суал тир хабар къазвайди.

— Ваз Надира Гуьлсуна гъидалди (къачудалди), Надир кIан хъайи, адахъ галаз къекъвей руш авайтIа, ам вуж тиртIа чидани?

Вири рушари гъа са жуьредин жавабар тир гузавайди.

— Заз Надир кIан хъайи, я адахъ галаз къекъвей са рушни чидач.

Силисчи вири рушарив, гъардав вичин жаваб къилди чарчел вичин гъилив кхъиз таз, къахчурдалай къулухъ сасадан тупIар чернилдай къацIуриз, къилди михъи чарарал таз вугуз лишанар акъатай чарар къахчуна.

Хуъряй хтай гъар пакамаз, а хуъряй хкай тупIарин лишанар эксперттив, итим ягъай чукIулдилай къачур лишанрив гекъигиз таз хъана.

Гъа икIа къвед-пуд гъафте къван хъана силисчи, югъ арадай вегъез, а хуъруъз физ, гъар фейила къуд, вад рушаз эвергуз, хабар къаз, гайи жавабар чпин гъилерив кхъиз таз, тупIарин лишанарни къачуз, райондиз хуъквез, мад эксперттив тамациз таз. Гъич са лишанарни, чукIулдал алай лишанрив къвезвачир.

Са йикъуз гъа гъадисе хъайи хуъруъз фейила, Мевлид, хуъруън советдин председатель Османовни галаз, Надиран буба Къазидин кIвализ фена.

— Къази халу, рагъметлу Надираз гъихътин документар,

чарар-цларар, вуч аватлани инал гъваш кван, заз килигиз кланзава. Къзиди вуч чарар, документар аватла, вири гъана вугана.

Силисчиди са-са чарчиз, кьилди-кьилди, дикъетдив тамашайла, адан магазиндин накладнояр ва маса документар авай папкада, винел са адресни алачир са конверт авай. Конверт ахъа тир. Къене са чар авай.

Чарче кхъенвай: “Бес гьикI хъана заз авур къван гафар. Бес вуна заз: “Дуъньяд винел валай гъейри заз клани са затлани авач, вун зи чан, вун зи рикI”, — лугъудай хьи? Ви итимвал гъа инал къван яни? За вал акъван ихтибар авуна хьи, теменар гун анихъ амукърай, амай крар ваз хъсан чида, бахш жедайбур яни тушни? Вуна мехъер авурдалай къулухъ, заз чара амукънач, за зи бедендик акаатай вини зи аялни са азабрик тергиз туна. Айиб авач. Бубайри лагъайвал: “Къаз югъ къведа, квасадиз чуру”. На гуъзлемиша!”

Силисчиди и чар вичив туна. Чар и документрин арадай жагъайвилин гъакъиндай актни кхъена, шагъидрив къулар чIугваз туна. Амай документар Къазидив вахгана. И чарар, документар са саламат чкадал тур лагъана.

Надир ягъайдакай, Мевлида авур фикир: “Надир ягъайди, гъинавачтлани, дишегъли я, итим тиртла, ада чуклул руфуна туна катдачир” — лагъай, Надиран документрикай жагъай чарчи мадни тестикъарзавай.

Къазидин кIвализ фидайла, Османова вичин буйругъчи Себридиз тапшурмишной: “Жамаатдиз хабар це, къе сятдин къведаз вири хуъруън клубдиз собраниедиз атурай. Прокурордин силисчи атанва лагъ”.

Къазидин кIваляй хтайдалай къулухъ, жамаат кIватI жедалди мад пуд-къуд рушаз советдин идарадиз эверна, абуровай гъа са суал хабар къуна.

— Квез Надира Гуълсуна гъидалди, адахъ галаз къекъвей ам клан хъайи рушаркай гъим чида?

Рушари гайи жавабар вири сад хътинбур тир.

— Заз Надир кІан хъайи, адахъ галаз къекъвей руш авайни, авачирни чидач.

Рушари гайи жавабар, чпин гъилерив кхъиз туна къахчурдалай къулухъ, силисчиди абурун тупІарин лишанарни адет тирвал къачуна.

Сятдин къвед жез мукъва, силисчи Мевлид, хуъруън советдин председатель Османов клубдиз фена. Жамаат кІватІ хъана, клуб михъиз аІанвай. Абуруз маракълу тир, чпин хуъре итим яна къена, амма ам ягъайди гъа и хуъре аваз-аваз жугъун тавун. Гъавиляй, прокурордин силисчи, атанва, собраниедал ам рахадайвал я лагъайла, жамаат сад кими тушиз собраниедиз атанвай.

Мевлид хуъруън советдин председатель Османовахъ галаз жамаатдин вилик квай столдихъ ацукъна. Вири сакит яз, вуч лугъудатІа лугъуз акъвазнавай.

Хуъруън советдин председатель Османов къарагъна, собрание ачухна, гаф силисчидиз гана. Мевлид къарагъна, жамаатдихъ элкъвена:

— Гъуърметлу жамаат, за квез, за ийидай гафарилай, зи рахунрилай эвел, квез вири хуъруъз, хуъруън жамаатдиз, ихътин жаван итим къенавайвиляй, рикІин къеняй дерин гъам чІугунивди, башсагъдлугъвал гузава.

Къе куън инал кІватІ авунин себебни, гъа регъметлу Надиран, сурун хатурдай, садни а жавандин чандиз къаст авурдакай вири хуъруъз виридаз квез авай хъел я. Гилад заз куън кар авай гъалдихъ галаз танишариз кІанзава. Инал куън кІватІ авунин себебни гъам я. Надир яна къейи кухнадин чукІул, руфуна туна катнавайдаз чизвач хьи, а чукІулдин тумунал вичин тупІарин гелер алай чІал. А гелер чи експертри якъурна, шикилар чІугунва. Им лагъай чІал я хьи, адан тупІар чав гва. Куън са кІусни ягъалмиш жемир, фад геж а тупІар нинбур ятІа, ам вични жагъурда. Итим ягъайди фад жагъурун патал, авуртІа, куъ куъмекни пара герек я. Куънни са тІимил хъайитІани яб хабардик галаз хъухъ. Гъар са

шубгъелу ван, шубгъелу кас, шубгъелу (шаклу) кардикай чаз хабар гун тІалабзава.

Садни заз лугъуз кІанзава, кьейи кас са тахсирни квачиз кьейиди туш. Са тахсирни квачир касдиз, гьакІ акъвазай чкадал рекьин анихъ акъвазрай, са пис гафни лугъуз жедач. Инал чи мурад, Надир ни яна кьенатІа, ам жагъурна, гьамни рехкьин туш. Чаз кІанзавайди, гьам кьейида вучиз кьенатІа чирун я. Белки Надира, вич кьейидаз, рекьинлайни кІеви жаза ганава. Гъавилай лап ам ягъайди чьунуьх хьунлай, ата-на вич хушуналди милициядиз, вичи лагъайтІа, вичиз хъсан я. За и гаф, Надир кьейида вичи ам зун я лугъурай лагъайла, заз рагъат хьун патал туш. Заз Надирни гьам, кьейидини сад я. Заз, квезни, гьа Надир кьейидал алай, Надира авур херни гьихътинди ятІа чир хьун лазим я. Гьелбетда гьадан язухни я. За инал тахсир квачиз са касни садани рекьидай туш лагъай гафарикай, Надиран бубади, адан мукъвабуру, заз багъишламишрай, амма Надир тахсирлу тирди, адан вичин кьейивили субутзава. Амма ам рекьидай кьван тахсирлу тирни, тІимил тирни, ам кьейидавай хабар кьурла чир жеда.

Са тІимил Надиран тахсир вуч тиртІа, Надиран докумен-трикай жагъай липир кьалурзавай чарче кьалурнава. Силсчиди а чар собраниедал кІелна. Чар кхьенвайди руш я. Амма гьим ятІа тІвар кхьенвач. Чар кІелайдалай кьулухъ, жамаатдик кьлабалух акатна, вири мягътел хъана амай.

Аквазвани жамаат, тахсир квачиз садни рекьидач лагъай зи гафар и чарчи тастикъарзава. И чарче кхьенвайвал, маса-дан руш алдатмишна, адан намусдик кяна, ам беябур авун-ватІа, я гьа руш хьиз куь руш, я вах са масада беябур авуртІа, куьне вучда? лагъайтІа, ни хъайитІани инал кІватІ хъанавай итимри, лап папарини за ам рекьида, — лугъуда.

Мад са гаф за тикрар хьийизва, а Надир ягъайдаз гьикъ-ван фад вичи атана, за ягъайди я, вични икІ хъайивилай ла-гъайтІа, гьакъван вичиз жаза кьезил жеда, я гьич жаза гудач.

Гьикъван чун кьекъведа, гьикъван инсанриз эвер гуз ха-

барар къада, гъа и зегъметар, къвез хъфинар лап за эвер гайила атунин хъфинин зегъметарни, куъне гъисаба къазвач, гъабурни зегъметар я. И чи зегъметар гъикъван яргъалди, гъикъван пара хъайитІа, абур вири, а чун вич жагъурун патал къекъвезвай касдин винел хуьквезвайди я.

А итим ягъай касди лагъайтІа хъи, зун гагъатда. Хуьрйяй, кІваляй, мукъва къилийривай хъана, катун ам мад гъа къанунди гудай жазадилайти пис тушни. Зи гафарин ван къвез хъана. Гила за жамаатди гъихътин куьмек гудатІа гуьзлемишда. Жуван тІвар алачиз чар кхъейтІани, телефондай жув ятІа лугъун тавуна, хабар гайитІани жеда. За къвек еке умуд кутазва. Куь куьмекни гуьзлемишда — лагъана ацукъна.

Османа собрани куьтягъ хъайидакай хабар гана. Жамаат кІана, хъифена.

Силисчи райондиз хъифена. Сифте эксперттри тупІарин лишанар ахтармишайдалай къулухъ, ахпа хабар къур къван рушарин хатІарни, Надиран кІваляй, документрикай жагъай конвертда авай чар кхъенвай хатІарив гекъигна. Садни ухшарди хъанач. ХатІариз эксперттри килигна куьтягъбир къван са пуд югъ алатна.

Гъа и арада милициядиз, винел вичин адрес, я тІвар алачир са чар атана. Чарче кхъенва: “Куьн гъикъван къекъведа? А Надирахъ галаз къекъвей руш, Халидова Гуьлзар Эвлена руш я. Куьне гъадавай хабар яхъ!”

И чар кхъенвай хатІар гъасятда, Надиран документрин арадай якъур конвертда авай чар кхъенвай хатІарив эксперттри гекъигаила, акуна хъи хатІар дуьм-дуьз гъа чар кхъенвайдан хатІар я. Гила и чар кхъейди вуж ятІа, вич жагъурна кІанда. Бес Гуьлзаран тІвар вучиз къалурнава?

Пакамахъ Мевлид са экспертни галаз гъа хуьруьз фена. Эвел, Эвлена руш Гуьлзараз хуьруьн советдин идарадиз эверна. Хабар къуна:

— Гуьлзар, чуьнуьх тавуна лагъ! И мукъвара яна къейи,

куь завмаг Надирахъ галаз куь гъихътин араяр, танишвилер авай?

— Надирахъ галаз зи вуч ара, вуч алакъя жеда къван?

КІвале авай чІехибуру са шеъ къачуз ракъурайла фенатІа, магазиндиз фена, а затІ къачуна хтана. ТахъайтІа зи адахъ галаз са рахун затІни хъайиди туш.

— И куь хуьре, ви таяр-туьшеркай, вакай хъел авай, вун дакІанзавай вахъгалаз рахан тийизвай, хъел руш авани?

— Зун такІан вучиз жеда? Зун лап аял вахтунлай, юлдашрихъ галаз лап гъуьрметлу хъайид я. Мектебдани заз гзаф дуст рушар хъайид я. Лап исятдани захъ галаз вири хъсан я.

— Хъсан фикира. Вири патар рикІел гъваш! Хъсан вил вегъ, вири рушар рикІел гъваш! Са гзаф хиялар авурдалай къулухъ Гуьлзара:

— Валлагъ начальник, на дуьз лугъузва. Дуьз лагъайтІа, заз и гаф лугъуз са тІимил регъуь тир. Гъавиляй завай ваз лугъуз хъаначир. Захъ галаз хъел са руш ава. Чи хуьруьн агъа мегъледа авай Эшрефан руш Хейренса. Адазни за авур са писвал авайди туш, анжах адан стхадин элчияр атайла, за разивал ганач, лишанар кутаз тунач. Гъа вичин стха кІан хъанач лугъуз мад зав рахазмач. ТахъайтІа захъ галаз хъел са рушни авач.

Гуьлзараз гайи суалрин ва ада гайи жавабрин протоколдал Гуьлзарав къул чІугъаз туна. Гуьлзар хъфена.

Инлай Мевлид экспертни галаз, Надиран документрин арадай якъур чарни, милициядиз атай, тІвар алачир чарарни гъаз хуьруьн мектебдиз фена. Мектебдин директордиз чеб вужар ятІа, ва вуч мекъседдив атанвайбур ятІа танишвал гайидалай къулухъ, тІалабна 1949/50 лагъай кІелунрин йисалай, 1954/55 лагъай кІелнарин йисал къведалди, арада авай кІелнарин йисарни галаз, вири кІуьд, цІуд лагъай класрин аялрин кхьинрин тетрадар вугун. Къилди са кабинетда ацукъна са са класдин аялрин тетрадра авай хатІар, чпив



гвай чарар кхьенвай хатІарихъ галаз экспертди дикъетлуда-каз тамашайла 52/53 лагъай йисуз цІуд лагъай классда кІелай, вич 1932 лагъай йисуз дидедиз хъайи, 1950 лагъай йисуз мектеб акъалтІарнавай Эфендиева Хейренса Эшрефан рушан хатІарни, гъа Надираз кхьенвай чарче авай хатІар, садни милициядиз атай чарче авай хатІар дуъм-дуъз ухшар хъана.

Силисчиди Эфендиева Хейренсадин гъа тетрадни, мектебдин директордиз лагъана, къачуна, хуъруън советдин идарадиз хтана.

Гила Мевлида иниз, Эфендиев Эшрефан руш Хейренса-диз эвер гуз туна. Са арадлай Хейренса атана. Хейренсадин къаш-къамат акурла дугъриданни итим гъейран жада. Ди-шегълидин гуъзелвилиз лайих гъар са шартІарив тукІвей, лацу якІарин, элкъвей, за варз хътин лайгъайтІа, куъне рагъ хътин лугъуниз ухшар, ачух сифетдин, къалин чІулав чІара-рив пелен юкъвалай къве патахъ акъуднавай къечІем, яргъи, къалин къве киф, къелечІ косинкадикай хкатна аквазвай. Ихътин гуъзел-гуърчег рушалай итим къван инсан яна рекъ-из алакьда лагъана гъич инанмиш хъун мумкин тушир. Ам-ма за адаз гъа кар патал хабар къаз эвер ганвайди тир. За си-лисдин протокол кхъин патал рушавай хабар къуна:

— Ви фамилия, тІвар, бубадин тІвар гъикІ я?

— Эфендиева Хейренса Эшрефан руш я.

— И мукъва къейи Надирахъ галаз, куъ ихтилатар, алакъаяр хъайид яни? Я хъсан я пис?

И суал гун галаз, Надиран тІвар къун галаз, Хейренсадин сифетда авай нур туъхвена, адан чин рагъ къакъатна мичІи, чІулав циф атай югъ хъиз дегиш хъана, а эвелан гуъзел си-фет тамам дегиш хъана. И чІавуз зи рикІел гуъурметлу Аб-дурагъман муаллимди лагъай гафар хтана. Дугъриданни гъада лагъайвал: “Инсанар лап гъихътин сифетдинбур хъайитІани, хуъуредайла хъсан аквада”. Хъиле, ажугъди ин-сандадин гуъзелвални къакъудда къван!

— Чарадан гадайрихъ галаз рушарин вуч алакъя жеда?

Ахпа силисчиди Хейренсадин туплар чернилдай къацгурна са михъи чарчел адан тупларин лишанар къачуна. Хейренса хъфена. Инлай силисчи Мевлид, вичихъ галаз атай экспертни галаз райондиз хъифида.

Пака идарадиз фейивалди, накъ а хуъруън мектебдай къачур тетрадилаи, чарар кхъейди вуж ятIа чир хъайидалай къулухъ, Хейренсадин тупларин гелер, Надир ягъай чукIулдилаи къачур гелерихъ галаз дуъз ятIа яраб лугъуз, чир хъун патал тяди галаи Мевлид, тадиз експертдиз эвер гана, вичи гваз хтай Хейренсадин тупларин лишанар алай чар вугана. Са къвед-пуд сятдилаи хъиз экспертди Хейренсадин чарчел тур тупларин гелерни, чукIулдилаи къачур гелер гекъигна чIугур шикилар хкана Мевлидав вахгана. Экспертди гелер дуъм-дуъз гъа са жуъредин гъа са тупларинбур я лагъана тастикъарна.

Мевлидан вич вичелай, вичелай ихътин четин кар ачухар хъайидалай разивилин къадар авачир. Адак гила вичи уъзуъагъдаказ вичин начальникдиз, прокурордиз, вичин тухвай кардин нетижадкай малумат гун патал тяди галаи. Сифте Мевлид вичин начальникдин кабинетдиз фена, уъзуъагъвилин шадвал кваз, итим къейиди жагъурай рекъерикай галаи-галайвал суъгъбетна. “Гила, — лагъана Мевлида, —прокурордин патав фена кIанда, ада вуч лугъудатIа? Заз чидай гьал, руш санкция гана, къуна, дустагъда тун лазим я. Ахпа къвезавай статья къалурна дело суддив вугун я амай кIвалах”.

Начальник Уъзденев, Мевлидалайни гзаф шад хъана, лап и кар вичи къилиз акъудай къван. Мевлидаз хейлин аферинар, баракаллаяр лагъайдалай къулухъ, акъваза зунни къведа вахъ галаз прокурордин къвалав. Вичи фад телефондин трубка къачуна, прокурордиз зенг авуна.

— Юлдаш Алиев, вун яни? За вун идарада аватIа лугъуз, чирун патал зенг авурди тир.

— Хийир хъуй?

— Хийир лагъайла, гъихьтин хийир! Чаз ви патав муштулух гваз къвез кІанзава. Зазни Мевлидаз.

— Ша, буюр. За гуъзлемишзава.

Милициядин начальник Уъзденовни, силисчи Мевлид фида прокурордин патав. Мевлида галай-галайвал вири ихтилатар авуна. Мевлида вич дело тухуз а хуъруъз тefенамаз, вичиз Надир ягъайди дишегъли тирди, чукІул а къейидан руфуна тунавайвиляй чир хъайиди, ам итим тиртІа чукІул тадаиди тушир лагъайла, Мевлидан и кьатІунал, адан фагъумдал прокурор лап мягътел хъана. Прокурордиз акуна хъи, тупІарин гелерни гъа рушанбур я, чарар кхъенвай хатІарни, мектебда вичи кІелдайла вичин тетрадда авай хатІарни гъаданбур я. Им гъазур субут жедай лишанар я.

*Щуд лагъай кьил*

## **ИТЕМ КЪЕЙДИ ЖАГЪАНА**

Анжах, юлдаш Алиев, лагъана Мевлида, руш, а къейида алдатмишна, гъатта адан бедендик аялни кутуна. Аял, лагъана Мевлида, масад къачуна мехъерни авурдалай къулухъ, фагъир руша вуч авурай, ахпа тергна. Дугъриданда ихьтин кІвалах, Аллагъди яргъазрай, я зи вахаз, я рушаз ахьтин кар къуртІа, лап ам зани ягъадай. Заз чиз куънни гъакІ я. За жамаатдин собрание авуна, гъанални лагъана хъи, са тахсирни квачирди садани рекъидач, гъелбетда а къейи касди, вич къейидаз ахьтин са кар авунва хъи, рекъинлайна четин. А фагъир руш гила гъиниз фирай? Дустагъдиз гъайила, садни суд хъайила, икъван гагъда халкъдикай чуънуъхзавай дерт вичин рикІе хуъзвай, гила вири халкъдиз, хуъруъз, кІвализ ашкара жеда. Гъелбетда им пара чІехи дерт я. Заз чидай гъал, эвел гъа Надира и руш къейи гъисаб я, ахпа руша гъам. Мадни са кар ава, Надир и са сефер къена, руш лагъайтІа,

кьейидалайни бетер мад рекьиркьван, вичин намусдин азаб-дин кІаник, намусдин зулум чІугваз жеда. Заз инсанрин язух кьведа. Садни гьахъ дувандал зи рикІ пара ала. Куьне лагьайтІа хьи, бес руш кьадачни? Лап чарасуз кьун лазим я. Вучиз лагьайтІа, ам куьн тавурла суд жедач. Суд, заз чир гьал, а рушаз са йис, я цІуд йис кар гун патал туш. А суд кьенвайдан судни хьун лазим я. Белки а кьенавайди вич рекьинлай, а вич ягьайдаз ганавай жаза чІехиди я? Гьа икІ тирвиляй, Октай муаллим, чун и юридический кьанунар гвайбур, пара зурба адалатлубур хьун лазим я. Зи фикир и рушан паталай ихътинди я. За винидихъ са гаф лагьанач, рикІелай алатна, а кьейи Надира и рушан аялни кьенва ахир! Гьа аял и руша терг авунин себейни гьам тушни? Завди хьайитІа, за а рушаз Надира ганавайкьван руьгьдин зиянар чи кьанунди гайидай гьисабна, Надир кьиникьин тахсиркар Надир гьисабна, эвел Аллагь рикІел гьана, ахпани им гележег халкьдиз тарс хьуй лагьана, руш азаддай. Куьне гьикІ лугьудатІа, кьез хьсан чида. Са гафни ама. Куьне лагьайтІа хьи, а руш азадна хуьруьз рахкьурайтІа, ам а кьейидан сагьибри яна рехкьида, аксина, абур итимар, инсанар ятІа абруз а рушалайни чпин кьейиди такІан жеда.

Прокурорди Мевлидаз итим ягьайди ашкардиз акьудна, ам жагьурунай чух сагьул, баракалла лагьана, вичин разивал кьалурна. Ахпа лагьана чна гьар-гьал суд жедалди руш гьана, мад силисар тухвана кІанда. Белки ваз ада анал лугьун тавур гафар дустагьдиз гьайидалай кьулухъ ачухдиз лугьуда. Анал ада вич тахсиркар тир чІал, чаз чин тийизвай хьиз хьана, гьакІ вичелай регьят алуддай жавабар я гайиди. Гила адаз Надираз вичи кхьей чар чав гвайди, милициядиз ракьай чарни, гьа чар са хатІар тирди субутзавай вичин школадин тетрадни акурла, чукІулдал аламай тупІарин гелерни, гила чарчел кьачур гелерни экспертди сад хьтинбур тирди тастикьарнавай чІал чир хьайила, ада масакІа жавабар гуда, я лап авайвал, хьайи-хьайивал хиве кьада.

Вунани дело лазим тирвал гъазурна суддив гице.

Суддин къарардин паталай, ви гафар за тастикъарзава, ятлани чи кодексдин статьяйризни фагъумна, судьяни акуна, са меслят ийида. Лап дуъз лагъайтла, гъа на лагъайвал, тахсиркар, вич рекъинин, гъа къенавай Надир вич я. За судъядизни лугъуда, рушаз дустагъ ийидай къарар къабул тавун патал гъакI юлдашвилелди тIалабда.

*Цусад лагъай къил*

## ХЕЙРЕНСА ДУСТАГЪДА ТУНА

Пакамахъ прокурорди Эфендиева Хейренса Эшрефан руш къуна дустагъдиз гъун патал санкция гана, къве милиционер ракъурна. Нисинлай къулухъ Хейренса галаз хтана. Хтун галаз ам силисчи Мевлида вичин кабинетдиз гъана, ацукъарна лагъана:

— Хейренса, вуна чакай са кIусни чIуру фикирар мийир. Заз чида, вал и сятда пара азаб ала. Ви рикI пара дарда ава. Заз чида бубайриз са мисал ава: “Квахъайди ахмакъ, жагъайди акъуллу гъисабда” лугъудай. Садни ава халкъди лугъуда: “Ярх хъайидал хъуьреда”. Гила вунни сифтедай ягъалмиш хъана. Вак квай тахсир анжах гъам я. А муькуь, итим чукIул сухна рекъин, ви тахсир туш. Ам гъа къейидан тахсир я.

— За къейи кас авайди туш. Ни лугъуда?

— Вак тяди акатмир. АкI хъайила за эвел вун кардин гъавурдик кутан. Мевлида акъудна, Хейренсадиз, вичи Надираз кхъей чар кIелна, ахпа хатIарни вибур я, килиг им вуна, вад йис идалай вилик школада кIелдайла кхъенвай ви тетрадь яни? Килиг, лагъана тетрадь вичив вугана. Имни вуна милициядиз ракъай чар, чун алдатмишарун патал. Килиг хатIариз, вири ви хатIар я. Экспертдини тастикъарнава. Садни вуна пара пис кар авуна, са тахсирни квачир рушал буьгътан хана. И буьгътан хун вуна Надир рекъинлайни пис

кар я. Вучиз лагъайтІа, Надир къена, ваз гъада рекъинлайни чІехи писвал авурвили. Бес, са тахсирни квачир, хабарни авачир руш, чна дустагъда туна кар ганайтІа, ваз ви гъийретди, ви вижданди азият гудачирни? Ибур гъич. Ингъе експертизади, чукІулдин тумунал аламукъай тупІарин гелер къачур, имни вилик къуз за ви тупІарилай къачур гелер, гекъигайла експертди акъудай шикилар. Чаз вуна за ягъайди я, я туш лугъун герек амач. Вуна ягъай чІал, ваз акуна хъи, субут я.

Гила за ваз са меслят къалурун, килиг им зини ви арада амукърай, суд хъайила, суддални лагъ, вири хъйи хъайивал. Лагъ хъи зун туш гъуърметлу судьяяр, куън я. Эгер куъ, я рушариз, я вахариз са Надир хътинда заз хъиз авуртІа, куъне вучда? Заз жаваб кІанзавач, амма куъне рикІай гъихътин жаваб гузватІа, зани гъа кар я авурди. Ам гъа са сефер къена. Зун гила уъмуърлух, уъмуър къейи кас я. Заз амайди за жамаатдин арада зи чкІай намусдин, дуъз техжезамай уъмуърдин азабар чІугун я. Гъа Надир сеbeb яз за, зи рикІин къвалав хуъзавай балани тергна. Вучиз бес инсанрихъ гъахъ авач. Вучиз зун хъиз тапаррив алдатмишда. Язух тушни. Дуъз я, зун адан гафарихъ ягъана, алдатмиш хъана. Куънени лугъун мумкин я, вун вичиз алдатмиш хъана? Бес, инсан инсандихъ инанмиш тахъун лазим яни? Гила, гъуърметлу судьяяр, куъне лагъ, алдатмиш хъайиди тахсирлу яни, тапарарна масад алдатмишайди? Алдатмишун, алдатмишун ава. И зун хъиз дишегъли вични руш алдатмишун рекъинлайни кІеви жаза я. Гъуърметлу судьяяр, за хиве къазва, Надир за къена, амма ам къена лагъана зи рикІиз, заз ада зун къейикъвандан са пайни регъят хъанвач. За къейидини, куъне лугъузва, итим къена, за къейиди, итим туш, зун къейиди я. Гила куън акъуллу, камалу бубаярни я стхяарни. Зун гъикІ хъайитІани къейибурукай я. Куънени рехкъикъ. Мад за вуч лугъун.

Хейренса, за ви паталай гъа ихътин гафар прокурордизни

авунва. Лап вун дустагда тун тавун патал за лагъана адаз, чи милициядин начальникни алай чкадал, кьейиди са тахсирни квачиз садани рекьидайди туш, гьелбетда, са затӀуна-ни темягъ тавуна кьенаватӀа кьейиди вич тахсирлу я. Надир, кьейида, адав гвай пулда темягна кьенавач хьи. Якъин я хьи, ам вичи авур писвиляй къисас я къахчур. Прокурордини, чна судьядигалаз меслятда лагъана.

— Гила вуна лагъ, вуна Надир квен паталай кьена?

— Хейренсади шехъиз-шехъиз: вуна винидихъ заз лагъай гафар, гъа вав гвай, за Надираз кхъей чарчай къачунвайбур я. Валлагъ, силисчи, дуьм-дуьз гъа на лагъайвал я. Заз зи дерт, закай авур зарафат тадай, къахчудай чка амачир, чи кӀвале авай лап хайи дидедизни, за ам вучиз кьенатӀа, я ам кьейиди зун тир чӀал и сятдани садазни чизвач. Са вуна зун жагъурна.

— АкӀ ятӀа за протоколда гъа икӀа кхъидани?

— Кхъихъман. Гила заз вуч куьмек аматӀа, гъа квекай ама.

Мевлида протокол кхъена, Хейренсадив кӀелиз туна, къул чӀугваз турдалай къулухъ. Хейренсадиз лагъана:

— Гила вуна ви мукъвабуруз лагъ, ваз векил къурай. Векил къун чарасуз я. Куьне къун тавуртӀа, къанун я, чна гъикӀ хъайитӀани къадайди я.

— Залай векил вун я, чан начальник. Вуна вуж къадатӀани яхъ. Амай гафарни, зи бубадиз эверна, гъадахъ галаз вуна авун за вавай пара Ӏалабзава. Зун ви чинани пара узьуькъара я. Зун адан чӀалахъ хъана, алдатмиш хъунал. Мад за вучин? Аллагъди зал гъа икӀ туьшарна.

— Мад хъайиди хъана. Суд жедалди вун ина амукъна кӀанда, давам ая. И сятда чаз вун ахъайдай ихтияр авач, суд жедалди, фикир мийир. Зун жезамайкъван ваз куьмекиз алахъда.

Ахпа милициядиз эверна, Хейренса твах, адаз амукъдай чка къалура лагъана. Хейренса тухвана дустагъ авуна. Ахпа

силисчиди тахсиркардиз, авунвай тахсирдиз килигна, уголовный кодексада къалурнавай статьяйрай, талукъ статьяни къалурна дело суддиз ракъана.

*Цикъвед лагъай къил*

## **СУД КЪВЕЗВА**

Дело суддив вугайдалай къулухъ са къуд-вад югъни алатнач, са йикъуз, июлдин цѳудаз, агъзурни кѳудвишни яхцѳурни цѳувад лагъай йисан, суд жедай йикъуз, къейи Надиран мукъва-къилийриз, ам ягъай Хенренсадин мукъва къилийриз эвер гана, атанавай.

И суд, са руша итим яна лагъайла, халкъдиз им гъакІ алат кар тирвиляй, гзаф жамаат, гъакІ яб гудайбурни кІватІ хъана, гъаятарни кваз ацІанвай. Суд сятдин цѳудаз башламиш хъун лазим я. Судьяяр къведалди залда къейи Надиран мукъвабур, гъакІни ам ягъай руш Хейренсадин мукъвабур, эвелдай фена залда ацукънавай. Залда ацукъдай чкаяр амачиз, ракІарра гъакІ кІвачин къилерални акъвазнавайбур гзаф авай. Жамаатдивай суд мус къведатІа, лугъуз эхиз тежез гуъзлемишзавай. Вирида сятериз килигиз, сада цѳуд жез вад минут ама, сада пуд минут лугъуз, чпин рикІерик квай къалабулукъ къалурзавай. Куъз лагъайтІа, руша итим яна, къена, лагъай гъадисе гъеле-меле жедай, ван хъайи кар тушир. Гзафбур гъа руш, итим ягъай, вич акваз кІанзавайбур авай.

Бирдан, суд къвезава, лагъана хабар гана. Залда ацукънавайбур вири кІвачел къарагъна. Судья ва адан векилар атана. Судьяди ацукъдай ихтияр гана. Вири ацукъна. И чІавуз тахсиркар рушни тахсиркарриз талукъ чкадал, чинин са пад фитедив кІевна, къил кудна ацукънавай.

Судьяди секретардиз гаф гана. Секретарди малумат гана: тахсирлуди, къейи итимдин иесияр, эвер гайибур вири атанва лагъана. И суддиз шагъидар авач. Шагъидар вилиз аква-



звай, якъунвай затГар я.

Ахпа судьяди тахсиркар тахсирламишнавай прокурордин эхиримжи къарар кІелна ва ада къалурнавай статьядин гъавурдик кутурдалай къулухъ, тахсирлу Хейренсадивай хабар къуна:

— На вун тахсирлу яз гьисабзавани?

— за гьихътин тахсир хиве къуна кІанзава?

— ГьикІ, яни, Надир ягъайди вун тушни?

— Суд куьн сагърай. И кІватІ хъанвай къван жамаатдизни акІ жезва хьи, Надир за ягъай хьиз. Квез залайни хъсан чида, са тахсирни квачирди, садани ягъан тийидай чІал. Надир ягъайди ам вич я.

— ГьикІ, яни вич я? Ам ягъай чукІул къур тупІарин гелерни, Надираз кхъей чарчел алай хатІарни вибур тирди экспертри субутнава.

— Дуъз я, чукІулни зид я, чукІул къур гьилерни зибура я, чукІул сухайдини зун я, чар кхъейдини зун. Амма зав вичиз чукІул сухиз турди гъам вич я. Куьне завай лап сифте хабар къунай: “На ви тахсир хиве къазвани?” — лагъана. За квез жаваб гун. За хиве къазвай зи тахсир, ам я хьи, зун ада авур къван тапаррин чІалахъ хъана. Гъа чІалахъ хъана, зун алдатмиш хъун зи тахсир я. Инсан инсандин чІалахъ жедачни?

Гила, гьурметлу судья ва векилар, куьне лагъ, тапарариз масад алдатмишун тахсир яни? жув дуъзени яз тапаррин чІалахъ хъун? Мад тапарар ийизвай садани лугъудани квез, вичи тапарар ийидайла, за ийизвай гафар тапарар я? А тапарар ийизвайда, масад алдатмишзавайда, агъзур жуьредин къинер-агътерни ийизвайди я. Я ваз ам рахазвай гафар тапарар тир чІал чир хъайитІа, адан чІалахъни садни жедач хьи.

На ви тахсир хиве къазвани? — лугъудай суал, са масадан шеъ чъунухъайдаз, сад къена адан шейэр тухвайдаз ва маса гъахътин тахсир крариз гудай суал я.

Инал ийизвайди зини Надиран суд я. Гила чакай тахсир-

лу сад малум я. Тахсирлуди къенавайди тирди субут я. Вучиз лагъайтIа, тахсирлу туширтIа рекъидачир хьи. Вирдаз малум кар я тахсир квачирдаз, гъакI тапана акъвазай чкадал, са рикI тIардай са гафни садани лугъудач.

Гила, суд куьн сагърай, куьне завай, вун тахсирлу яни? — лагъана ваъ, на ам вучиз яна? адан тахсир вуч тир? — лагъана хабар яхъ.

Гъурметлу суд ва суддин векилар, гъурметлу яб гузавай жамаат, хъсандиз фикир це:

За Надир са сеферда къена. Эвел Надира зун, за нефес къачузамайкъван вири уьмуърда къена. Надира зи намусни къена. Надира зи вижданни къена. Надира зи абурни къена. Надира зи мукъва-къилийрин, ярар дустарин, жамаатдин чиниз эхкъечIдай чинни къена. Ада зи уьмуърни къена. Куьне лугъун мумкин я, гъар-гъал вун ама эхир. Гила амай зун, эвелан зун туш хьи. Эвел зун руш тир, халкъдин чина уьзуь агъ. Надир вичин авур къван абурсузвилерни гваз фена, архайин я. Адаз гила садакайни я регъуьзвач, я намус. Зун ахпа, винидихъ лагъайвал, уьмуърлух уьзуькъара авуна. За мад гила квекай вуч чуьнуьхин, папари лагъайвал: “Йикъе гъахъмир, гъахъайла къве кифни атIана экъечI”. Гила ихътин майдандал аватна хьи, заз мад гафар чуьнуьх хъийидай кар амач.

Гъурметлу Къази буба. Бегъер хала, квез чир хъайитIа, заз Надир кIан хъайила, гъелбетда куьнни кIан хъанай. За квез садаз буба, садаз диде лугъун зи мурад тир. Мурадар зи вири чанда амукъна. Гила за квез чир хъун патал, куь гададин тахсирар ачух лугъун:

Нидир зи душман тушир рекъиз. За къейиди зун кIан хъайи заз кIан хъайи дуст я, за къейиди. Вучиз?

Надира заз, куьне багъишламиша, кIани къван чан-рикI, гзаф къинер-агътер, валай гъейри заз кIани садни авайди туш, вун зи рикI я, вун зи чан я, гъа ихътин маса гафар лугъуз шумудни са сеферда гъа икI жез йикъар варцар алат-

на. Эхир, лагъана за, инсан тушни, кІанзава жед адаз, лагъана, зун ахмакъ, чІалахъ хъана, зазни гъам кІан хъана.

Атана зи бедендик аялни акатайдалай къулухъ вич масадахъ галаз къекъвез хъана, зун инанмиш тежез хъана. Са сеферда, ам и рушан стхади туьфенгдивни яна, вич больницайра хъана. Ам ягъай фагъир, къвазай чкадал беладик кутуна, къве йис дустагъ чІугуна. Зун алдатмиш авур хъиз гъамни алдатмишна, халкъдиз тІвар акъудна. Ахпа ам гъакІ гваз фейидлай къулухъни, жеч икъван кІвалах, бес заз ада вуч жаваб гуда лугъуз, зун гъакІ муьгътел хъана амукъна.

Садни акуна хъи, цІийи къилелай мехъер хъувуна гъа руш къачуна. Ахпа за фикирна: бес за заз вуч хъийин? Заз амукъай чара адалай къисас къахчун хъана. ТахъайтІа жуваз кІаниди, ни яна рекъида къван.

Гила гъуьрметлу судьяр, ва вири жамаат квез виридаз рушарни ава, вахарни. Зун Надира вичин тапаррив алдатмишна, заз авур хътин муьсуьбат, Аллагъди яргъазрай, куь рушаз я вахаз авуртІа, гъа Надир хътин сада, куьне вуч ийидай? Лап гъа Надиран буба, Къази халуди вичи вуч ийидайтІа? За Надир душман яз ваъ, пара-пара кІанивилай ягъайди я. Хатурни хатур авайдакай амукъда.

Къе инал зи тахсир,зун тапаррин чІалахъ хъана, алдатмиш хъун я, за хиве къазва. Надиран тахсирар:

сад лагъайди, ада зун алдатмишна;

къвед лагъайди, ада зи намус къена;

пуд лагъайди, ада халкъдин чиниз экъечІдай зи чин къена;

къуд лагъайди, зи бедендик аял кутуна, зи уьмуьр къена;

вад лагъайди, зун гъа жуван рикІин къилив битмиш жезвай, дуьньядин мурад, бала тенг авуниз мажбурна;

ругуд лагъай тахсирни гъа вич рекъиз тун я.

Мад захъ маса жавабар амач.

Судья вичин къвалав ацукънавай, халкъдин векилрихъ элкъвена, квез низ суалар ава, тахсир кардиз гудай, лагъана,

хабар къуна.

Са векилди заз са суал гуз кІанзава:

— Хейренса, Надир ягъун тавуна, вуна гъам суддиз гайнайтІа, жедачирни?

— А вахтунда зун, акъван жув-жував гумачир, ийиртийир хъанвай, зи дерт къати тир.

Бирденни залдай са яшлу итим къарагъна, зун къейи гададин буба я, тІалабзава заз са гаф лугъудай ихтияр гун.

Судьяди ихтияр гайила, Къазиди лагъана:

— Гъурметлу судья, суддин векилар, за квевай пара тІалабзава лап рикІин сидкъидай, и рушаз са жазани тагун. Вучиз лагъайтІа, а зи гадади, и рушан къилел гъайи къван крарин ван хъайила, а рушалайни пара, и залда авай жамаатдикай заз пара намус хъана. Ам лап зу руш тиртІа, зани а гада ягъадайди тир. Зи гадади вичи вич ягъанвайди я. Ам гъа ихътин кардиз килигна, гъеле ам гъакІ са гъвачІи кІвалах тир, и сятда зи кІвализ гъанвай сусан стхадини ягъайди тир. А чІавуз чи гададин бахтунай рекъид чкада акъунач. “Пехъи кицІин уьмуьр яхцІур югъ я”, — лагъайвал, пехъи хъаначиз кІандай. Чун инсанар акІ яхъи, къейиди сура твазтваз, чеб рекъин тийидай хъиз жеда.

Белки гъа зи къейи гада Надира, вичин вахаз, вичи и рушаз хъиз авуна акунайтІа, гъада вичини рекъидай. Бес вич рекъидайчІал вучиз чир хъанач. Гъа и кар чир тахъайвили ам къена.

ТІалабзава рушаз са жазани тагун.

Мад алаве суалар гуз кІандай садни авачир. Куьз лагъайтІа, гъадисе гъикІ хъана, квел куьтягъ хъанатІа малум тир.

Гила рахун патал гаф прокурор Алиев Октаяз гана.

Прокурор Октай Алиева лагъана: “Гъурметлу судья ва суддин векилар, гъурметлу жамаат, зун чи районда вирибуру гъукуматдин къанунар дуьз къиле тухун патал гуьзчи, гъа къанунрин къиле авай кас ятІани, чалай аслу тушир чи

къанунрилай аслу тушир, чи къанунрилайни хъсан къанунар ава вири халкъариз. Халкъдин къанунар, ата-бубайрилай инихъ авай халкъдин адетар я. А адетар, лап акьулла инсан-ривай къачунвай, жамаат чпин арада, чеб-чпиз гьикI дулалмиш хьун лазим ятIа къалурнавай къанунар я.

Намусдик хуькуьрун вири миллетрин адетрани кIеви къадагъа я, вични пара хъел къведай кар я, гъа и гъадиса хьиз ягъунал, рекьинал куьтягъ жедайди я. Амма чи къанунра садазни вичин къисас вичи къахчудай ихтияр авач. Ахътин вахтунда милициядиз хабар гун лазим я, я тахъайтIа суддиз.

Чуру крар, пис тахсирар, чIехи тахсирар, гъадисаяр гзаф жуьреба-жуьрединбур ава. Вирдалайни пис, чIуру, чIехи тахсир намусдик хуькуьрун я. Вични дишегълидин. Дишегълидин намусдик галукъай крарин пара чIехи пай къиникъралди нетижалу жезва.

Халкъдин арад ихътин са гафни ава: “Итимдиз, бубадиз экъуьгъайла хъел къведач, дидедиз экъуьгъайлани хъел къведач, папаз экъуьгъайла эх жедач”. Вах, руш хъайитIани гъакI я. Бес и чун рахазвай, и тахсиркар руша яна къейи Надир, идалай вилик, и сятда кIвале авай сусан стха Сеферани вахан паталай ягъайди туширни. А чIавуз рекьид чкадихъ галукънач.

Инал и чи вилик ацукънавай дишегъли бахтсуз хъанвай кас я. Адахъ итим авайтIа, Надир гъа итимди ягъадайди тир. КилигайтIа, Хейренсади, Надира вичиз гайикъван бедбахтвилерин къисас къахчудай са касни авач, я садазни лугъуз-ни тежедай дерт тирвиляй, къисас ада вичи къахчуна.

Халкъдиз ихътин са мисални ава: “Чулав сикI ракъара гъеле-меле гъатдач, гъатайла къве кIвачни санал гъатда”, — лугъудай. И регъметлу, къейидаз рагъмет гъун лазим я, Надиразни гъакI хъана. Надира и руш икI алдатмишна, гуьгъуьнлай Сеферан вахни чинеба-куьнжеба. Бес Надираз вичин таяри туьшери гьикI мехъерарзаватIа акуначни. Руш

кІанзава, рушавай гьадазни вун кІан ятІа хабар яхъ. Ахпа элдин адетар, кьанунар ава, вирда хьиз, вунани мехьер авунайтІа, кье инал и суд-дуван жедачир хьи.

Гьуьрметлу судья, суддин векилар, и вилик квай тахсиркар Эфендиева Хейренса Эшрефан руша авунвай ихьтин агьур, итим яна кьейи кьван чІуру тахсир багъишламиш тежедайди фикирда кьуна, муькуь патай Хейренсади, Надиран тахсир яз хсуси вичин чандиз, намусдиз, вичин амай вири уьмуьрлух кьачунвай моралдин азабар фикирда кьуна, чи уголовный кодексдин талукъ статьядиз уйгьун яз, тахсиркарди гьа кьейидаз бахш тежедай кьван вичин рикІиз тІарвал гайивилияй ягъайди фикирда кьуна, адан жаванвал, дишегъли хьун фикирда кьуна ругуд йис шартІунин кар гун тІалабзава.

Ахпа гаф кьачуна векил Байрамов рахана:

— Гьуьрметлу судья ва суддин векилар. За векилвал ийивзай и гьадиседин тахсиркар Эфендиева Хейренса, дериндай фикир гана, кардин ери-бине гьинай, гьикІ башламиш хьанатІа гекъигайла, асас тахсиркар гьа кьенавай Надир вич тирди, кье инал и суд-дуван кьурмиш хьунин, и рушавни вич рекъиз тунин, чІехи себебкар, гьа регьметлу вич тирди малум я.

Инал ашкара хьана хьи исятда вичин кІвале авай рушни гьа и Хейренса хьиз алдатмишзавай чкадал, стхади тфенгдайни ягъайди. Фикир гайила гьа рушни ада белки кьачуда-чир, эгер тфенгди халкьдиз, хуьруьз ванарначиртІа. Адалайни гьейри, гьар акьулла касди фикирда, са тахсирни квачиз садни садани ягъайди туш.

За лугьузвач хьи, за векилвалзавай рушак тахсир галач. Гала тахсир. Амма гададин гафарихъ чІалахъ хьайи тахсир. Гьа и тахсирни рушаринди тІимил тахсир туш. Руша вичивич, вичин намус хвена кІанда. И Хейренсадини, гьа Сеферан вахани, амай ван кьвезавай кьван рушарини фикир гурай хьи, Хейренсадиз итим ядай кьван хьел атайла, бес а

куь стхайрин бубайрин намусдик хкIазвачни. Бес гъавиляй тушни Сеферани тфенгдай ягъайди.

ИкI тирвиляй, куьне, рушари куь намус хвейитIа, диде-бубадин, стхайрин намусарни хуьзва лагъай чIал я.

За гъурметлу судьяйривай ийизвай тIалабун, и рушан вич бедбахт хъанавайди фикирда къуна, адан жаванвилиз, руш тирвилиз килигна мумкин дережада къезил жаза гун.

Ахпа судди тахсиркар Хейренсадиз эхиримжи гаф гана:

— Гъурметлу судья, гъурметлу суддин векилар, за квез пара минетзава, заз эгер дустагъда твадай кар гузватIа, заз дустагъ гумир, рекъидай жаза це, квез пара минетзава. Вучиз лагъайтIа, анагни гъинавай къван пузгъунрив ацIанвай чка я. Аниз финлай рекъин хъсан я. Заз мад маса тIалабун авач.

### *Ципуд лагъай къил*

## **СУДДИН КЪАРАР**

Судди вири лазим итимар диндирмишайдалай къулухъ, тахсиркардиз ахиримжи гафни гайидалай къулухъ, суд къарар акъудин патал, суддин векиларни галаз меслят ийиз фена.

Жамаатди, яраб судди гъихътин къарар къабулдатIа, лугъуз сабур къан тийиз, сятериз тамашиз, мус хуькведатIа, лугъуз гуьзлемишзавай. Са гзаф вахт гъа икI вилив хуьз алатна.

Бирдан рак ахъайна, суд хуьквезва, къарагъ кIвачел лагъана.

Вири кIвачел къарагъна. Суд хтана. Гъа икI, жамаат вири кIвачел акъвазнавай гьалда, судьяди къарар кIелиз башламишна:

— Тахсиркар Эфендиева Хейренса Эшрефан руш, гъа хуьруьнви Надир Къазидин гада, чIукIул сухна рекъинал

тахсирлу яз гьисабна, амма ада ам рекьинин себебар, вич тапаррив алцурна, вичин намусдик хуькуьрна, амай вири уьмуьрда халкьдин чиниз эхкьечI тижедайкьван маралдин азиятар гайвиляй, кьейиди тирди фикирда кьуна, вичин жаванвал, дишегьли хуьн фикирда кьуна уголовный тахсир-карвилерин законрин кIватIалдай талукь статьядиз асас яз вад йис шартIунин жаза гун кьарар кьабулна.

Суд куьтягь хьана. Суддин кьарардал, цвез хьиз чихкIизвай жамаат рази тирди абри ийизвай гафарлай чир жезвай. Лап акьулу кьарар я. Дуьз лагьайтIа, чIехи пай тахсирдин гьа кьейи гада я. Гьа кьейидан вичин вахаз, вичи и рушаз хьиз са масада авунайтIа, ада лап вичини ядачирни ва икI мад маса гафар рахаз-рахаз чкIана, гьарма санихь хьфена.

Хейренса вичин дидедини са шумуд маса рушарин юкьва аваз хьфена.

А судьядилай, ихьтин кьарар кьабулна лугьуз вири ван хьайикьван лезгиярни рази тир. Куьз лагьайтIаб нин руш ятIани лезги руш тушни. Лезги руш кьазаматда туна лагьайтIвар са лезгидизни кIанзавачир.

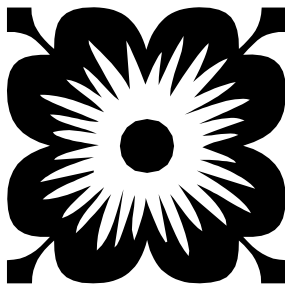






Къуд лагъай пай

# ДИССЕРТАЦИЯ



## АСПИРАНТУРАДА

Вахтар къвез алатна, садни университетдин юридический факультет куътягъай гуьгъуьнин йисуз, им агъзурни кӀуьдвишни яхцӀурни цӀемужуьд лагъай йис тир, Мевлид аспирантурадиз заочно кӀелиз гъахъна. Аспирантура кӀелдайла, гъар заочный сессиядин тапшуругъар, зачетар, экзаменар агалкъунралди вахгуз хъайила Мевлид ана са къадар машгъур хъана, преподавательриз, профессориз бажарагълувиликай гзаф хуш хъана.

Са сеферда, сессиядин вахтунда, Мевлида къвед лагъай курс акъалтӀарзавай сессия тир, са профессорди Мевлидаз вичин кабинетдиз эвер гана. Мевлид, рак яна, кабинетдиз гъахъун галаз, салам алейкум юлдаш профессор, лагъана. Профессорди адаз ацукъа лагъана вичин вилик галай стул къалурайла Мевлид ацукъна.

Профессорди башламишна:

— Мевлид, заз и къве йисан къене акуна, вахъ хъсан акъуллу кыл, кӀелдай бажарагъ, силисчивилин хъсан тежриба ава. Заз вуна аспирантура куътягъдалди, кандидатвилин диссертацияни кхъенайтӀа кӀанзавай. Ваз инал гъавилай эвер ганвайди я. Дуьз са йис вахт ама. Валай а кӀвалах алакьдайдал зун инанмиш тирвилай за лугъузвади я. За ваз темани гуда, литературани къалурда, вун рази хъайитӀа, ви защитадин регъберни зун жеда. На вуч лугъуда? Хиве къазвани?

— Гьелбетда, профессор, и кардал зун валай лап пара рази я. Диссертация хуьн тавурла, аспирантурада кӀелун квен паталай я? Гъихьтин тема гайитӀани зун рази я.

— “Яш тамам тушир аялрин ихтиярар хуьдай адалатлу суд, дуван” темадай кхьихь. Литературани пака, тарсарилай къулухъ гъа иниз, ша, за ваз лугъуда.

— Лап хъсан, зун гзаф рази я, сагърай, профессор, — лагъана Мевлид, шаддиз хъфена.

Пакамахъ, гъа лагъай вахтунда, профессордин кабинет-диз фена, вири вуч лазим ятІа, диссертация кхьин патал, вири литератураярни къахчуна. Мевлид шаддаказ экъечІна.

Гила Мевлид аспирантурадин къвед лагъай курсни куътягъна, диссертация кхьидай темани гайивилин шадвал галаз, райондиз хтана. Им агъзурни кІуьдвигъни пудкъад лагъай йис тир.

Райондиз хтай пакагъан йикъуз, кІвалахал феи Мевлидаз, идарадин ракІара амаз, сифте ам акур милиционеррилай башламишна вирибуру муштулухар гуз, садбуру гъил къаз, лап эрк галай дустари гарданар къаз, адаз подполковниквилин цІийи тІвар мубарак ийиз хъана.

Мевлид начальникдин къвалав фена, салам гун галаз, начальник студихъай къарагъна, Мевлид къужахламишна, адаз гайи цІийи тІвар мубаракна. Ахпа:

— Ацукъа, гъикІ фена, гъикІ хтанатІа, суьгъбета кван, — лагъана начальникди.

— И сефер, финиф лап нетижалуди хъана, начальник. Эвела къвед лагъай курс хъсан куътягъна. Им гъеч. Лап асас, зурба са кІвалах хъанва. Заз са профессорди кандидатвилин тІвар къачун патал кхьидай, диссертация хуьн патал тама гана, вични вич зи диссертациядин регъбер хуьн вичи хиве къуна.

Диссертациядин тема “Яш тамам тушир аялрин ихтиярар хуьдай адалатлу суд, дуван” я.

— Аферин, пара хъсан тема я. Вахъ агалкъунар хъуй!

— Пара сагърай, начальник.

## **ЦИЙИ ТІВАРНИ ЦИЙИ КЪУЛЛУГЪ**

— Амма, Мевлид, и шадвилерихъ, са пис шадвални гала.

— Ам гъикІ лагъай чІал я, я начальник, пис шадвал гъихътинди я. Шадвал мегер писди жедани?

— Ви рикІик жемир, пис шадвал лагъайла, садаз шадвал ятІа, садаз пашманвал галай хабар лагъай чІал я.

Гила за ваз лап са чІехи шадвилин муштулух гун. Вун чи Министерстводиз чІехи метлеб авай уголовный крарин старший силисчивилиз тастикъарнава, ма килиг, — лагъана Мевлидав цІийи кІвалахдал тайинарнавай приказ вугана. Начальникди вичи адан къве гъиливни гъил къуна, лап рикІивай адаз цІийи кІвалах мубарак авуна. И ваз хъанавай шадвал, лап рикІивай им зи шадвални я, амма за лугъузвай и шадвилин писвал, заз жезавай писвал я. Заз гъихътин писвал лагъайтІа, зи гъилияй вун хътин силисчи акъатзава. ЯтІани, Мевлид зун вад къат шад я, вун чІехи кІвалахдал хъунал. Чун гъи чІавуз кІеве гъатайтІани, тек вун сагъ хъуй, чаз ви куьмек жедайдак чи гзаф умуд ква. Гила гъавурда акъунани, пис шадвал гъихътинди ятІа? Шадвилер писбур жедайди руш. И ваз хъайи шадвал чи виридан шадвал я. Ваз мадни еке агалкъунар хъуй. Мевлид, вун чи гъилияй акъату-нин себеб, сад лагъайди зун жув хъана, за ваз са вижевай характеристикани кхъена, галкІурна ваз подполковник тІвар гун патал къалурай чарни акална ракъурайла, абру, акуна хъи вун гъихътин бажарагълу силисчи ятІа, ваз тІварни гана, вунни чпин кІвалахдал къахчуна.

— Начальник, куьн пара къадар сагърай. Зун валай гзаф рази я. Чун вахъгалаз кІвалахай къван вири йисарни, са жуьрединни наразивилер тахъана, гъуьрметлудаказ ду-ланмиш хъайд я. Къенлай къулухъни, чун гъим гъина хъайитІани, а гъуьрметар даима хуьн лазим я. Зун гъина

хъайитІани за куън рикІелай ракъурдайди туш. Белки зи фан-цин къисмет гъана ава жеди.

— Мевлид, вун цІийиз хтанвай мугъман я. Гила хъфена няналди жуван кІвале ял ягъа, амма санизни, яргъа патакъерехдиз фимир, къе сятдин вадаз вун, чІар кай хъиз (махарик квайвал) инал зи патав шай. Къе чна вири коллективди ваз ганвай цІийи тІвар, гъамни цІийи къуллугъ мубарак авун патал са шад межлис тешкилун меслятнава. Вун анал чарасуз я.

— Башуъсте, зун рази. Завай кІани дакІан?

— Ви сагъвал. Са затІни.

И юкъуз, нянин сятдин вадалай, райондин къенепатан крарин отделда са чІехи кабинетда, са гзаф столар къайдадив дуъзмишна са къадалай виниз инсанриз ацукъдай чкаярни тешкилна, виликамаз гъазурнавай.

Гъа лагъайвал сятдин вадалай башламишна, са-сад, къвед-къвед къвез, са цІуд-цІувад минутни хъанач зал инсанрив ацІана. Иниз атанвай мугъманар вири райондин чІехи къуллугъчияр тир, гъелбетда, прокурор Октайни, адан силисчи Самедовни авай. Милициядин отделдин къуллугъчияр лагъайтІа, садни кими тушир. Суфрайрал лагъайтІа, вуч лазим ятІа, вири алазвай; хъвадай затІар: коньяк, шампанское, эрекъар, ятар, жуърба-жуъре майваяр, жуърба-жуъре хуърекар. Са гафуналди, кими са затІни авачир.

Межлис милициядин начальник Уъзденова ачухна:

Юлдашар, инал къерехдай атанвай мугъманар алач, чун вири чи райондин ерлияр я. Къе чун инал кІватІ хъунухьин сеbeb чи гъуърметлу, чахъ галаз дуъз цІипуд йисуз кІвалахай, чи бажарагълу силисчи, эвелан майор, гилан подполковник, эвелан чи райондин силисчи, гилан, къене патан крарин Министерстводин чІехи метлеб авай крарин управлениедин, старший силисчи Мевлидаз и къве чІехи шадвал мубарак авун я. Гъавиляй за квез вилик квай бакалар хка-

жун, ва абур Мевлидаз вичин цїийи дережаяр мубарак аву-нин мекъседдай гъакїни, кьилди вичин сагълугъдай хъун теклифзава. Вирида мубаракрай лугъуз хъвана. Ахпа са гзаф вахт вилик квай хуьрекар нез алатна.

Къвед лагъай гаф, куьне ихтияр гайитїа, заз лугъуз кїанзава, лагъана, райисполкомдин председатель рахана:

Юлдашар, дугъриданни и къенин чи шад межлис, тек са Мевлидан шад межлис туш, ам сагърай и межлис тешкил авуниз себеб хъанавай, им чи тек са инал ацукънавай, и компаниядин иштиракчийрин ваъ, заз чир гъал чи райондин вири хуьрерин, вири жамаатдин пай галай, виридан шад межлис я. Бес гъа и Мевлид, чи Мевлид тушни, ам чи арада чїехи хъана и дережадив агакъначни, гъакї хъайила адак чи пайни ква. Текїени ам хътинбур чахъ мад гзаф жен! И румкаяр хъван чна, Мевлидахъ, гележегда мад чїехи агалкьунар хъунин, уьмуьр бахтлуди хъунин сагълугъдай. Вирида румкаяр хъвана, ахпа вилик квай затїар нез-нез суьгьбетар къалин хъана.

Лап ахирдай гаф Мевлида къачуна, лагъана: “Гъуьрметлу зи ярар-дустар, зи ерлияр, куьне зун патал чїугунвай и зегъметар, за жуван хиве куь патай тунвай чїехи буржар яз, яни и хатурар гъич зал чан аламаз къван рикїелай тефидайбур яз къабулзава. За зал чан аламаз къван, зи халкьдин, зи райондин и куьн хътин ярар-дустарин кьил агъуз тежедайвал кївалахда лагъана квез гаф гузава. За и сятда аспирантурадин къвед лагъай курс куьтягънава. За кандидатвилин дережа къачун патал, диссертациядални машгъл я. Гъуьрметлу ерлияр, ярар-дустар, гьелбетда са патахъай кївалах, са патай аспирантура кїелун, са патайни диссертация кхьин, са акъванни регъят туш. Ятїани заз гъа крар кьилиз акъуддай къаст ава. Вирина и крар ваз квен паталай герек я? — лагъана завай хабар яхъ. Заз кьилди къачуртїа, зи нефсиниз гъа и ийизвай кївалахни бес я. Амма зи мекъсед закай зи халкьдиз, чи райондин гележег несилдиз са куьмек гуз же-



дай дережадиз экъечІна гъа и мурад къилиз акъудун я. Лапни квез ачух лугъун хъайитІа, милиция системдай экъечІиркъван са алим дережа къачуна, университетдиз кІвалахал хъфин я. И кІвалах залай алакъайтІа, за чи райондин жигъилрив образования къачуз тадай, чІехи куьмек гуз хъуник зи умуд ква. Им зи асас мурад я. Гъар са кас, са жув патал ваъ, халкъ патал яшамиш хъун лазим я.

Са алимди са касдивай хабар къуна: “Вуна фу яшамиш хъун патал незвайди яни, тахъайтІа, вун тІуьн патал яшамиш жезвани?” Авам касдин къил акъатнач. Адаз и къве суални са гафар хъиз хъана. Ахпа алимди ам гъавурда туна. Эгер вуна незватІа, яшамиш хъун патал неъ. Яшамиш хъун патал незвай касди, вичелай халкъдиз са хийирлу кІвалах авун лазим я.

Эгер тІуьн патал яшамиш жезватІа, ам гъайван, мал лагъай чІал я. ТІуьн патал яшамиш жезвайбур малар я.

Гъа икІ тирвиляй захъ винидихъ лагъай жуван къастар ава.

Квез за мадни пара-пара сагърай лугъузва. Мевлид райдалай къулухъ, межлис гъеле давам жезамай.

Бирдан милициядин начальник къарагъна:

Юлдашар, чи межлис, гзаф шад межлис хъана, куьз лагъайтІа, им гзаф чІехи шадвал сеbeb хъайи межлис тир. Гила чна инал Мевлидаз гележегда чандин сагъвал, кІвалахда агалкъунар хъун, вич вичин ийизвай, халкъ патал хийирлу мурадлив агакъун тІалабунивди, куьне ихтияр гайитІа, межлис акъалтІайди малумариз кІанзава.

Жамаат вири санлай къарагъна, къве-къвед, пуд-пуд экъечІиз хъфена межлис ахлахъна.

Ихътин межлисар, гъелбетда, Мевлидан кІвале, вири мукъва-къилияр кІватІ жез ахлахъиз, са шумуд йикъаралди давам жез хъана. Гъикъван Мевлидан тІвар хкаж хъуникай, адан къуллугъ чІехи хъуникай шадвал авайтІани, амма дидиз, бубадиз чипивай яргъаз къакъатуникай, шегъердиз

финикай тИмил фикирни авачиз тушир.

Пакамахъ Мевлид милициядин начальник Уьзденован патав атана.

— Начальник, гила зун Министерстводиз мус фин лазим я?

— Ви приказда гьй югъ ава?

— Къад лагъай август кIуьд вишни пудкъад лагъай йис.

— Вун гъа йикъуз гъана, чкадал хъана кIанда ман. Къе августдин ругуд я. Вацран цIувадал къван гуьзлемиша. Жуван документар къайдада кутур. Чаз силисчи хъайитIа, гъадав вахгудайвал, тахъайтIа, за къабулда. Вун шегъердиз, са пуд-къуд югъ виликумаз вач, кIвалах башламиш ийиркъван, жуваз амукъдай, хизан тухудай кIвалин месэла гъялдайвал.

Атана вахтар агакъна. Документар Мевлида начальникдив вахгана.

*Пуд лагъай къыл*

## **МЕВЛИД ШЕГЪЕРДА**

КIвализ хтайдалай къулухъ, ада шегъердиз фин патал гъазурвилер акуна. Пакамахъ кIвалаяй экъечIдайла, эвел вичин цIусад йис хъанвай. Тарлантаз са темен гана, акъуллу итим хъухъ, дидед чIалаз килига, бадедиз, чIехи бубадиз гъуьрмета, абур жувакай инжиклу ийимир лагъана насигъатар гайидалай къулухъ, вичин рикI алай гъвачIи, ругуд йис хъанвай руш, Метанет хкажна, къужахда къуна, адаз теменар, чан рикI авурдалай къулухъ, бубадиз, дидедизни теменар гана, гъелелиг лагъана кIвалаяй экъечIна.

Автобусда аваз фидай рехъди, ада вичин цийи кIвалахдикай, цIийи коллективдикай, шегъерда кIвал, югъ гьикI жедатIа лугъуз фикирар ийиз хъана.

Шегъердиз агъакъай пакагъан йикъуз, Мевлид къенепа-

тан крарин министерстводиз фена. Ина ам эвел чҀехи мет-леб авай следствойрин управлениедин начальникдин патав фена. Салам алейкум, юлдаш начальник, лагъана салам гайдалай кьулухъ, вуч вуж ятҀа танишвал гунихъ галаз, вичиз ганавай приказ вугана. Начальникди Мевлидаз, гҀил кьуна хвашгелди авурдалай кьулухъ, хабарар кьуна: ваз ина амукьдай ери бине авани? Вахъ гьикъван, гьихьтин хизан ава?

Зи хизан чҀехи я, ирид кас я. Захъ кьуъзуъ бубани, кьуъзуъ диде ава, кьведни аялар: са гадани са руш, зунни юлдаш мад гьвачҀи стхани ава. Ибур аникъ акьвазрай, заз кҀвалахдай кьилди кабинет чарасуз я. Вучиз лагъайтҀа, зун пуд лагъай курсунин аспирант я, за заочно кҀелзава. Идалайни асасди, заз диссертация кхьин патал тема ганава. За жезамайкьван цҀи а диссертация кхьена куътягьун лазим я. Гила квез зун авай гьал таниш хьана хьи.

Гьа-ан! зун гила хьсандиз гьавурда гьатна, Мевлид, вун чаз гьакҀ са старший силисчи ваъ, алим жезавай кас я, атанвайди. Ви и кардиз чна вирибуру куъмек гун лазим я. Чавай ваз жедай куъмекни, ваз кҀвалахдай мумкинвал гун я. Эгер зи гуж акакъ тавуртҀа, за и месэла лап министрдин вилик эцигда. Ваз кҀвалер генишбур тешкилун патал зун гелкьведа. Кье, са йифиз, са таниш-билиш аватҀа гьана, тахьайтҀа са гостиницада хьайитҀани са гьал ая. Зун лап и сятдилаь ваз кҀвал жагьурун патал гелкьведа. Пака зи патав хьша, акван гьикҀ жедатҀа.

Куън пара сагърай начальник лагъана, гҀил кьуна сагърай лагъана Мевлид экъечҀна.

И йиф Мевлида, шегьерда яшамиш жезвай вичин имидин хцин кҀвале акьудна. Абурузни Мевлид атуникай гзаф шадвал хьана. Садни Мевлид шегьердиз кҀвалахал атанва лагъайла, мадни гзаф шад хьана. И йиф абрин сада-садан дуланажагърикай, кеф-гьалдикай хабарар кьаз акьатна. Пака, архайиндаказ кьарагъна, уькнен тҀуьн-хьун авурдалай

кьулухъ, Мевлида а хизанриз сагърай лагъана экъечІиз кІан-  
завай хьи, садлагъана имидин хици санлай, адан юлдашди  
санлай гъарайна: Сагърай вучиз лугъузвайди я? Вун атун  
къе авуна, вуч тядиз хьифизва? А хъфинар тур, вун и шегъ-  
ерда шумуд йикъуз амукъайтІани, санизни фидач, им чи  
кІвал хъиз ви кІвални тушни? Гъеле чавай бегъем ихтилатар  
хъанвач. Килиг, нянихъ чна вун гузлемеишзава. Хъсан, ла-  
гъана Мевлида, хъифин тахъайтІа, зун хуькведа, лагъана  
Мевлид фена.

Гила ам дуъз идарадиз, начальникдин патав атана, салам  
гайидалай кьулухъ, начальникди Мевлидаз гъил туькІурна,  
ацукъдай чка къалурна, ацукъун теклифна. Мевлид ацукъай-  
далай кьулухъ:

— Мевлид, за зенгер тавур, зун рахун тавур гъич са ида-  
рани, са касни амач, лап Министирдини са шумудаз зенг  
ийиз рахана кІвалин патахъай. Санайни гъелелиг кІвал ава,  
жеда лагъай жаваб якъунач. Ваз чида хьи, эцегна куьтягна-  
вай кІвалер гъасятда пайзавайди я, эцегзавайбурни гъеле  
чидач мус бегъем жедатІа. КІвалин месэла и сятда четин я.  
КІвал гъелелиг кирада къун лазим я. Жувани суракъа, юл-  
дашризни лагъ. Гъабурни са кирида амукъдай кІвалихъ  
гелкъуьрай.

— Сагърай, начальник, мад вучда, сад ава кІванивал,  
садни ава жеривал. Гелкъведаман, лагъана Мевлид  
экъечІна.

Гила Мевлид кІвал жагъидалди шегъерда амукъайвал  
хъана. Нянихъ ам гъа сенфиз мугъман хъайи имидин хицин  
кІвализ хъифена. Рак ахъайна, кІвализ фин галаз, салам га-  
на, за лагъанайни, шегъерда амукъайтІа зун хуькведа, табнач  
хьи мад. Ахпа ада, вичин папкадай акъудна, аялрив гъардав  
са чІехи шоколаддин плитка вугана.

Ихтилат имидин хва Гирамеддина башламишна.

— Валлагъ, стха, вун хтана вуч хъсан кар хъана! Чун акъ-  
ван шад хъана хьи, тахъайтІа, ина чаз я къведайди, я фи-

дайди авачиз гьакI авайди тир.

— Месэла ана авач, Грамеддин. Зи кIвалах са кардал кIеве ава.

— ГьикI кIеве, вучиз, квен патахъай? Лагъ акван! Чун инал алачни, вун кIеве гьатиз.

— Чи министерствода авайбур гзаф гелкъвена заз кIвал гун патал сакIани жагъанач. Гьелелиг кирида амукъдай са кIвал жагъурна кIанда. Четинди гьа и месэла я. КIвал жагъурна, хизанар хкана кIанда. Хизан галачиз четин жеда.

— ГьакI лагъ ман, зани лагъана, яраб вучиз кIеве аватIа? Эвел кIанзавайди сагъвал тушни? КIвал гелкъвейла жигъида. КIвал жигъидалди вун кIеве авач хьи, ибур кIвалер тушни? И са кIвал ваз, ваз бегелмиш кIвал жигъидалди. Бес стхаяр квен паталай я.

— Валлагъ, Гирамеддин, заз жезамайкъван са къве кIвалин айру секция (гьукуматдин кIвалер) хъанайтIа кIанзавай.

— Чун, зунни Мерямни, дуъз гелкъведа. Вуна ви юлдаш-ризни лагъ, суракърай. Жагъиди, я стха, фикирмир! Килиг! Са кIусни, чIугварвал мийир. КIвал жигъидалди им ви кIвал я.

— Куън пара сагърай.

*Къуд лагъай къил*

## **ХИЗАНАР ХКАНА**

Пуд-къуд югъ хъана, Мевлид киреда амукъун патал са кIвалихъ гелкъвез. Ахирни са йисан муддетда амукъун патал гьукуматди эцигна, ганавай кIвалерай къве утагъдин са кIвал жагъана. КIвал жагъай юкъуз, Мевлид министерстводин следствойрин управлениедиз фена. Управлениедин начальникдин кабинетдин рак яна, ахъайна, къенез гьахъун галаз салам гана, лагъана: “Юлдаш начальник заз са йисан муддетда амукъдай ихтияр авай, къве утагъдин са кIвал

жагъана. Гила аз, куьне ихтияр гайитла, са кьве йикъуз райондиз хъифена, хизанрал, чеб мус къведатла лагъана, са меслятна хуьквез кIанзава. Меслят акуртла, белки куьчни гваз хуьквен.

Мевлид, — лагъана начальникди, вун приказдиз кили-гайтла, вацран къадаз кIвалахал хъана кIанда. Къе шумуд я? Циругуд. Пака цIерид. Эгер вуна машин къуна куьч, хизанар гъиз хъайитла, за ваз кьве югъ артухни гуда. Куьч гъидайвал тахъайтла, хъифена вахтунда хъша.

Пакамахъ Мевлид хъифена райондиз.

Гъаятда, вичин таяр аялрихъ галаз къугъвазвай Тарланаз, буба акун галаз, Мевлидан вилик ваъ, тядиз зверна кIвализ, буба хтана! лагъай ван, вири куьчедиз чкIана. Гъа сятда элкъвена, звериз-звериз Мевлидан вилик атана, гуьгъуьнал алаз Метанетни, хъуьрез-хъуьрез атана. Мевлида абур къужахламишна. Тарланан кьилелай гъил-гап аладарна. Метанет хкажна къужахда къуна, гваз кIвализ хъифена. Чин гъил чуьхвена, рекъей хтай парталар хтунна кIвалин пекер алукIна, ацукъир къван, Эслиди вилик чай гъана.

Хваш-беш авурдалай къулухъ, Эслиди хабарар къуна.

— ГъикI фена, гъикI хтана, вун кIвалахдал фейиди туширни? Фад хтана хьи? хийир хуй.

— Хийир я, Эсли. Анжах кIвалин месэла четин я. И сятда гъукуматдивай чаз кIвал гуз жезвач.

— Бес на вуч ийида? Вун гъина амуькна, икъван йикъара?

— Ана зи имидин хва, Грамеддин ава, стха тир гъисаб я. Заз абри санизни фидай ихтияр ганач. Зун акурла акъван шад хъана хьи! Свас лагъайтла, гъакъван чин ачух, гуььрметиз алахъдай кас я. Лагъана хьи, килиг им чи кIвал хъиз ви кIвални я. Ваз кьилди кIвал жеркъван вун санизни фидач. Гила за кьве утагъдин са кIвал киреда къунва.

Пакамахъ Мевлид вичин хизанарни галаз хуьруьз бубадин дидедин патав хъифена. КIвале вичиз гъелелиг гъукуматдин кIвалер гуз тахъанвайвиликай, вичи кьве утагъдин

са кІвал киреда кьунвайдакай ихтилат авуна. Гила, буба, зун хизанар тухуз хтанвайди я лагъана, ада чІехибурал меслят авуна.

— ГьикІ авуртІа хъсан я, буба? Заз куьнни галаз вири хизан санал тухуз кІанзава. На гьикІ лугъуда?

— Чун, кьуьзуьбур, гьелелиг акъвазда чан хва. Вун свас, аялар галаз вач. Гьелелиг ваз авайди кьве кІвал я. Ваз гьукуматди кІвалер гайила, куь ери-бине динж хъайидалай кьулухъ ахпа килигда.

— АкІ хъайила, за райондиз тухванвай, кІвалин шейэр вуч аватІа миxьиз эцигна, аяларни галаз тухуда. Ахпа на лагъайвал килигда чун. И йиф хуьре амукъна.

Пакамахъ райондиз хтана. КІвалин шей-шуьй тухун патал са машин кьуна. Вири вичин авай-авачир машиндиз яна, хизанарни галаз Мевлид куьч хъана шегьердиз.

Шегьердиз хтун галаз, Мевлида Грамеддиназ хабар гана, вич куьч гваз хтанвайдакай ва тядиз шай лагъана. Грамеддин вичин юлдаш Майрамни галаз атана. Куьмекдив шей-шуьй кІвализ кьахчуна. Вири затІар чка-чкадал ерба-ер авуна, кІвал югъ кьайдадик кутурдалай кьулухъ, Эслидиз тапшурмишна: вуна тІуьн-хъун гъазура. Базардай герек вуч аватІа, пул вугана и Грамеддин ракъура, абур гъада гъурай. Зун хтанвайдакай са хабар гуз идарадиз фена хуькведа.

Мевлид дуьз управлениедин начальникдин патав фена, салам гана, вич хтайдакай хабар гана, лагъана:

— Начальник, гила ихтияр вид я, ваз мус меслят аквадатІа, гьикІ меслят аквадатІа зи цІийи кьуллугъ чуьхуьн, зун гъазур. Мадни низ теклифдатІа ваз чида, заз гьеле таниш туш.

— Гьелелиг тяди туш. Вучиз лагъайтІа, вуна лагъайвал, ваз садни таниш туш, я вунни садазни. Я таниш туширбурун арада ачух суьгьбетарни жез мумкин туш. Ви кьуллугъ, ваз чна гьукуматдин кІвалер гайила, гъа чІавуз вири санлай чуьхуьда. Гьелелиг вуна кІвалаха. Вавай хизанар хкиз

хъанани?

— Эхъ, хкана. Анжах бубани диде са стха хуьре ама. Гила зун архайин я. Пакагъанлай зун кІвалахал жеда, лагъана начальникдивай ихтияр къачуна, хъифена.

Къанни вад августдиз Мевлида кІвалах къабулна, адаз гила вичин кабинет, вичин стол хъана.

Йикъар къвез алатна, Мевлидаз гзаф таниш-билишар, яр-дусар хъана. Мевлидан кІвалахдилашни, адан кар алакь-унилай, управлениедин чІехибурни гзаф рази тир.

Мевлид киреда кІвал къуна секин хъанвагІани, управлениедин начальник архайин тушир. Ада гъар йикъуз вири умуд галай чкайриз, умуд галай идайрайриз зенгер ийиз, телефонрай рахаз, Мевлидаз са кІвал жагъурун патал хабарар къаз хъана. Гъа икІ вад-ругуд варз алатна. КІвал ава, жеда лагъана хиве къур кас хъанач.

Эхирни управлениедин начальник министрдин патав фе-на.

*Вад лагъай къил*

## **ЦИЙИ КІВАЛ**

— Юлдаш, Омар Алиевич, куьне приказ гана, чи управлениедиз гъанавай старший силисчи, подполковник Мевлид, аспирантурадин пуд лагъай курсунин заочник я, садни адав диссертациядин темани гва, адан хизанни ругуд касдикай ибарат я, вични кирада дарвилик яшамиш жезава. Им вад-ругуд варз я, ам гъа кирада аваз. Зун гзаф чалишмиш хъана, адаз са кІвал жагъурун патал, гъич хиве къур са касни хъанач. Гила за квевай пара тІалабзава, ихътин зегъ-меткеш къуллугъчидиз имкан хъун патал, адаз вичин илимдин кІвалахдал чалишмиш хъун патал, са гениш кІвал гун патал куьне куьмек авун.

Министр, гъа сятда, зенг авуна шегъердин исполкомдив



телефондай рахана.

Вичин са работникдиз тядили са кьуд утагъдин кІвал, гы районда аватІани туькІуьрун тІалабна, вични пакагъалди. За пакагъалди лагъайла, чир хьухъ хьи чаз чарасуз я.

Шегъердин исполкомдин председателъди:

— Башуьсте, за лап кье гына вуч аватІа, чирна квез хабар хугуда.

— Хабар дуьзгуьнди хьуй гъа, им чарасуз я. КІвал хъана лагъай хабар хьуй. А хабар вуна телефондай, асас метлеб авай крарин следствойрин управлениедин начальникдиз це. Адан телефон номер чидани? ЧидачтІа, кхьихъ! — лагъана номер кхьиз туна.

Сятдин кьуд тир (нянин), следствойрин управлениедин начальникдин вилик квай телефони зы...р...р...р-на зенг авуна. Начальникди трубка къачуна.

— Вун яни, начальник? Зун рахазвайди шегъердин исполкомдин председатель я. Куь министрди завай тІалабай кІвал, кьуд утагъдин гъазур я. А кІвал низ гузвайди ятІа, ордер, ни къачузвайди ятІа, куь патай, гъадаз гун патал са гъвачІи запискани вугана ракъура. Пакамахъ атана ордер, мад лазим вуч аватІа къачурай.

— ай куьн сагърай. Им вуч хъсан хабар гана куьне. Ам пакамахъ за гъа ви патав ракъуда. Амай крар ваз хъсан чида. Гъелелиг, сагърай. Трубка туна.

Мевлидаз кІвал жагъайвилин шад хабар гун патал управлениедин начальникдик тяди квай. Ам Мевлид мус къведатІа лугъуз ракларал вил алаз акъвазнавай. Садни рак яна, Мевлид атана.

— Салам алейкум, начальник, лагъана Мевлида гыл къуна.

— Алейкум салам, вун кье геж акъатна хьи? за инал вун вилив хуьзва.

— Валлагъ, начальник, фад атайла, за квек тяди кутазвай хьиз акъатда. Акл хъайила са тІимил зи патай чинин кІеви-

вал авун хъиз жеда.

— Акі авач, ина ваз муштулух ава, ваз къуд утагъдин кІвал жагъанва. Ма и чи, ваз кІвал гун патал тІалабнавай чарни, гваз дуъз шегъердин исполкомдин председателъдин къвалав, амай кІвалахар гъадаз чида вуч авун лазим ятІа. И сятда вач.

— Пара къадар сагърай начальник, зун фена, лагъана Мевлида, экъечІна, фена.

Мевлид шегъердин исполкомдин кабинетдин рак яна, къенез гъахъна, исполкомдин председателъдиз салам гана. Ахпа вичив гвай кагъаз вугана.

Председателъди чар кІелна, ахпа хабар къуна.

— КІвал къачузвайди вун яни?

— Эхъ лагъана, Мевлида.

Председателъди телефондин трубка къачуна, зенг авуна, вичин инсанриз кІвалер гудай отделдин чІехидаз эвер гана. А отделдин чІехиди атайла, председателъди адав Мевлида гъайи чарни вугана, лагъана, и чарни кутуна делодик и юлдашдивай гъихътин документар лазим ятІа къачуна, адав ачна вахъгалаз меслят хъайи къуд утагъдин ордер гице. Мевлид гъа касдихъ галаз гъа отделдиз фена, герек хъайи документар вугана ордерни, къачуна, ордер гайи отделдин чІехидазни сагърай лагъана, председателъдин патав хъифена, гъадазни сагърай лагъана экъечІна.

Шегъердин исполкомдай Мевлид дуъз министерстводин следствойрин управлениедиз хтана. Управлениедин начальникдин кабинетдин рак яна, ахъайна къенез гъахъун галаз мадни салам гана лагъана, юлдаш начальник, за ордер къачуна, куъ сагълугъдай, вун пара къван сагърай.

И йикъуз Мевлид кефи шад яз, кІвализ хтана. Эслидиз муштулух гайидалай къулухъ.

— Зун фена, лагъана Мевлида.

— Гъиниз, вуч тядиз?

— Грамеддиназ муштулух гуда, адаз вичизни пака иниз

шай лугъуда.

Чи куъч цїйи кївализ хутахиз куъмекрай. Икї лагъана ам кїваляй экъечїна. Дуъз, имидин хва Грамеддинан кївализ фена. Рак ахъайна кївализ фин галаз, салам гана. Папкадай акъудна аялрив гъардав са шоколатдин плиткани вугана.

Ихтилат давам хъавуна, лагъана: гила, стха, вавай заз мубарак авуртїа жада, ингъе заз кївалерни гана, лагъана кївалерин ордер къалурна. Гила зун халис шегъерэгъли я лагъайтїа жада.

Имидин хва Грамеддина, адан юлдашди гзаф шадвилив мубаракар авуна. Вуч хъсан кар хъана. Чун лап акъван шад хъана хъи, тахъайтїа, ина чаз я къведайди, я фидайди авачиз гъакї авайди тир. Валлагъ стха вун хтана чун лап пара шад хъана.

Гила Грамеддина вичин юлдашдиз тївар къуна, Мерям къе чи сувар югъ я. Инлай гъеч шад суварни авайди туш. Чи стхадиз кївалер ганава, къе кївалер чухъудай югъ я. Вуна килиг жуван холодильникдиз, мад вуч гъазурун лазим ятїа, ваз хъсан чида.

Мевлид, стха, кївале коньякни ава, эрекъни ава, шампански авач, на ихтияр гайитїа, зун и сятда фена гваз хуъкведа. Мевлида ихтияр ганач.

Ахпа абур чпин гъаларикай, кївалахрикай суъгъбетариз са гзаф вахт фена. Садни акуна хъи Мерям атана столдин винел алай затїматї къахчуна суфра экїяна, фена фар, хуърекар гъана. Инал дулмаяр, къавурмишнавай вечерен якїар, кїуъ помидорар, цїйи помидорар, афнийрин салатар, кїишниш, чичїекар, редискаяр мад алачир затїни авачир. Коньяк, эрекъ Грамеддина вичи гъана эцигна, румкаярни са тарелкада аваз. Са къадар фу затї тїуърдалай къулухъ, коньякдин бутылка ахъайна, румкайра цана.

Гила, стха, яхъ румка, ихтияр це са гаф лугъун за. Эвела вун хвашгалди, ахпани, ваз лап рикїин деринрай, ваз ганавай цїйи подполковник тївар мубарак хъуй, ахпани цїйи

кьуллугъ мубарак хьуй, гьабрихъ галаз санал ваз цийи кIвалер мубарак хьуй. Ахьтин йикъар хьурай хьи, а цийи кIвалера, ви балайрин мехъерар хъана, кье хьиз румкаяр кжаждай, мехъеррик кьул-макъамдай.

Сагърай, стха, подполковник,  
Вун атана хуб шад хъана!  
Ви кIвалахар мадни вилик  
Фирай са-сад абад хъана.

Фу-затI тIурдалай кьулухъ:

Гила, стха, лагъана Мевлида. Зун хьифида. Пакамахъ, гьазур ял ядай югъни я, куьнни куьмек гуз ша, чна зи кIвалин шейэр, цийи кIвалериз хутахна кIанда. Вун кьведалди за са машинни аквада. Мевлид хьифена.

Пакамахъ Мевлида машинни загъурна, са 4—5 касдиз вичин кIвалахзавай чкадай юлдашриз эверна. Грамеддинни атана, вирида куьмекдалди кIвалин шейэр авудиз машинда эцигна, цийи кIвалериз хутахна. Шейэр кIвалериз ахкъудна, чка-чкадал турдалай кьулухъ зегъмет чIугур гадайриз са стол ахъайна, гадайриз ацукъа лагъана теклифна. Гадайри чпин пекериз щетка ягъиз са къадар, миxъна чеб къайдадиз гъайидалай кьулухъ, чин гъил чуьхуьн хъавуна, ацукъна столрихъ.

Мевлида лагъана: “Валлагъ гадаяр, халис чуьхуьн цийи кIвал, гьа ихьтин кIвачин килел чуьхуьн я, лугъуз гадайрик эрк кутун патал зарафат саягъда рахана.

Эслини (кIвалин иеси) кIвалин шейэр гьинал тада, вучда лугъуз гьа къайгъуйрик кваз, чими хуьрекар гьазурдай имкан авачир.

Стодал колбасаяр, консервияр, ниси-чIем, чичIекар алай.

Мевлида, ахъайна бутулкаяр, румкаяр ацIурайдалай кьулухъ, грамеддин кIвачел къарагъна лагъана: яхъ гадаяр

румкаяр, и чуьхуьнар хьуй, Мевлида лагъайвал кІвачин кьилел, эсил чуьхуьнар Мевлид чаз буржлу яз амуькрай. И кІвале са кІвал чуьхуьнар ваь, кІвале гъамиша шадвилер, мехъерар, межлисар, чуьхуьдай крар пара хьунин сагълугъдай! лагъана вирида румкаяр хкажна.

Вири гадаяр фу-затІ тІуьрдалай кьулухъ ахлахъна хьифена.

Вичин кІвал-югъ, шеь-шуьь чка-чкадал дуьз хъана, рикІиз кІанивал къайдада гъатайдалай кьулухъ са йикъуз Мевлид дуьз управлениедин начальникдин патав фена, салам гана лагъана.

— Гила, начальник, ваз ихтияр ава, на лагъанайни зи цІйи кьуллугъни, кІвалер гайила, кІвалерни санал чуьхуьда. Гила кІвалерни хъана, куь сагълугъдай, зун гъазур куь кьуллугъда. Ваз мус меслят аквада, гьикІ меслят аквада, чна кІвалерни, кьуллугъни чуьхуьдай, лагъ заз, шумуд касдиз эвердатІани ваз хъсан чида.

— Гьелелиг тяди туш. И вацран дуллухар къачурдалай кьулухъ за ваз са югъ вилик кумаз хабар гуда.

*Ругуд лагъай кьил*

## **ЦІЙИ КІВАЛНИ КЪУЛЛУГЪ ЧУЪХУЪН**

Са йикъуз начальникди Мевлидаз эверна лагъана: “Пака выходной я, чун ваз мугъманвилиз къведай меслят хъанава. Буна, тахминан, са цІувад, къад касдин, тІуьн-хьунин гъазурвал ая. Садни, ма ин агъзур манат харжулух хьуй.

Регъувал тавуна къачу, хъайила гехце. Буна гьеле мажиб къачунвач. Мевлида пул къачун тийиз, начальникди межбурна къачуз туна.

Мевлид тядиз вичин имидин гада Гирамеддинан патав фена, гъамни адан свас Мейрамни галаз хтана, меслятна. ГьикІ вуч гъазурин, вуч къачун? Пака чаз са къад кас мугъ-

манар жервал я. Са бязи хуьрекар, салатар кье гъзурайтIа хьсан я. Зани Гирамеддина базардай вуч герек ятIа, лагь, къачудайвал.

Эслиди лагъана, тядиз якни келемар, къачуна хьша. Чна як рехъвена, келемар миxьна дулмаяр твадалди, квевай салатризни помидорар, афнияр, редискаяр кIишниш чIичек къахчуз жеда.

Мевлида лагъана, кIвале шишер ягъиз жедач, адан эвезда за са кьуд-вад жигерар са пуд килограмм чIулав лекъни гъида тавакаббар чурун патал. Столрал тадай жуьрба жуьр майварни къачуна кIанда. Са гафуналди и югъ Мевлидни Гирамеддин са къатда базардин рекье хьана. Базарлухар куьтягъ хъайидалай къулухъ итимри фена са цIуд коньяк, цIуд эрекъ, цIудни шомпанское гъайидалай къулухъ, мад хьифена шегъердиз са ящик минеральный ятарни хкана. Столичный салатар авун патал герек затIар Меряма вичин кIвалаяй гъанавай къван.

И йифиз итимри сада дулмадин як регъвена, сада амай якIар куьтквенна тикейр авуна. Папари дулмаяр кутуна, пичинал йиргаз турдалай къулухъ, кIишниш чичIек миxьна гъазурна. Дулма са тIимил юргурдалай къулухъ цIай ульухъарна.

Ахпа кье миресдин хизанрини ацукъна нянин фар тIуьна, ихтилат сугъбет авурдалай къулухъ абур ксана.

Пакамахъ вири къарагъна, гъазурдай хуьрекрин къайгъуйрик хьана. Са къажгъан дулма, са къажгъан соус хьтин якIун хуьрек гъазур йиргазава. Итимри ичалатар тикейр авуна, абрин арайриз чичIекарни куьткенна вегъена. Папари са къатда помидоррин, афнийрин салатар гъазурзава.

Мугъманар квер къван са чIехи кIвал столар, стулар эцигна са къанни вад касдиз чкаяр гъазурна. Столрин винел бязин къайи салатар, ятар, коньякдин, эрекьдин, шомпанскоедин бутылкаяр чка-чкайрал туна гъазурна. Са шумуд

чкадал ичер, уьзуьмар авай вазаярни эцигна, гьазурнавай.

Сятдин цїикьведаз мукьва мугьманар кьвед-кьвед, пуд-пуд кьвез и кІвал ацІана. Мугьманри кьведайла, садбуру са япониядин телевизор, садбуру ялиз-ялиз са диван, садбуру са ругуд ацукьдай стулар гъана. Ибур вири цїийи кІвализ коллективди санал къачуна гъанвай подаркаяр тир. Начальникди Мевлидаз эверна вичин патав лагъана, а за вав гайи пулни ваз чи патай подарка я. Бурж я лугьуз рикІик кьамир. Куьн вири пара сагърай. Атанвай мугьманар са пай ититар са пай абрин юлдашар тир.

Гила башламишна са кьиликай соус хуьрекар гъиз са-садан вилик туна, садбуру чка-чкадал фар тазва, ахпа чІехи кьапара аваз дулмаяр, дулмаяр акъудун патал буш тарелкаяр эцигна. Гила Гирамеддина жигеррин тава кабабриз тяди ийизва. Мугьманри са сивер фу нер кьван бугъ алахъиз тава кабабар атана, чка чкадал тарелкайриз пайиз эцигна.

Начальникди виридавай тІалабна, гъан кван гъарда жуван румкаяр ацІура, низ вуч кІандатІа, инал чи вахариз шомпанскийар цуз, кІандайда хъурай, межбур авач.

Вирида яхъ румкаяр! Куьне ихтияр гайитІа, заз чи виридан паталай са гаф лугьуз кІанзава. Мевлид чи цїийи кьул-лугъчи я, старший следователь я, Мевлид аспирантни я, куьтягъиз амайди са йис я, вични юридический илимрин кандидатвилин тема кхьинал машгъул я, гъавилай за и тост, адахъ вичин кІелнарин рекъай чІехи агалкьунар хъун кІанивилай, эвел гъарда, жув лугьудачни, лагъана зарафатдив ку-туна, гьелбетда эвел и чи управлениеда адахъ мадни хъсан натижаяр, кІвалахда агалкьунар хъун тІалабзава. Гъанихъ галаз сад Мевлидаз кье инал чна цїийи кІвал мубаракзавай хъиз, гъа икІа кІватІ хъана и кІвале адан аспирантурани куьтягъна, кандидат вилин тІварни чуьхуьз, мубаракиз ацукьдай межлис кьисмет хъунин сагълугъдай хъун теклифзава. Вирида мубаракиз, гъа сагълугъдай лугьуз хъвана.

Гъа икІа, яваш-яваш гъарда вичин акъулдивди хъваз-нез

ширин-ширин суьгьбетариз, гзаф акьуллу, шад, ширин межлис хьана.

Лап ахирдай, эвел са гаф Эслиди тIалабна, лагьана: Эвелдай завай квез лугьуз хьанач, заз вахт хьанач. За квез вирдаз хвашкалди лугьузва, ахпани, зегьмет къачуна чи тIварцел атай куьн вири сагьрай, куь тIварар, гьамиша вине хьуй. Куь кIвалерани гьамиша шадвилер, шад межлисар хьуй.

Валлагь им лап халис тост я. И Эсли вахан тостунин сагьлугьдай цуз гадаяр, са румкаяр хьун тавуна жедач.

Вирда ацIурна румкаяр гьа сагьлугьдай лугьуз хьун хьавуна.

Лап ахирдай Мевлида са гаф лугьун хьувуна. Зун Эслиди лагьай гафарихь галаз лап шарик я. Алаве зани квез хвашкалди лугьунихь галаз, зегьмет къачуна, куьн гьитин гьуьрметлу итимар, вахар иниз атун за, куьне чун екез агьмишайдай гьисаба къазва. Куьн вири пара къадар сагьрай.

Ахпа начальникди, гила гадаяр югьни мичIи жезва, къахрагьайтIа куьне вуч лугьузва. Вахт я, начальник, къарагьун лазим я. Ахпа начальникди эверна Мевлидазни, Эслидизни, хабар къуна. Гила куьне ихтияр гайитIа чаз къарагьиз кIанзава.

Ихтияр куьд я, чна вуч лугьуда, лагьана Мевлида.

Ахпа мугьманар, са-сад къарагьиз, эхкъечIиз хьифена.

*Ирид лагьай кьил*

## **ЭХИРИМЖИ СЕССИЯ**

Атана са йис алатна аспирантурадин сессия башламишдай вахт агьакьна. Мевлид аспирантура авай шегьердиз рекье гьатна. И сессияда адан шеле агьур я. Сад лагьайди аспирантура акьалтIарзавай эхиримжи курсунин экзаменар, ахпани дипломдин защита. Ибур генани асант я.



Четинди, къвед лагъайди я. “Яш тамам тушир аялрин ихтиярар хуьдай адалатлу суд, дуван” темадай кхъенвай диссертация хуьнуьх.

Вичи кхъенвай диссертациядин текст руководитель-профессор Камаловаз къалурна, адав кӀелиз тун патал. Мевлид са шумуд югъ виликумаз а шегъердиз фена. Мевлидан рикӀи йиргазавай хашилди хъиз ванарзавай. Адан рикӀин тахъ-тахъар къвалав гвай итимриз ван къведайвал тир. Яраб диссертациядиз Камалова гъикӀ къимет гудатӀа лугъуз.

Мевлид шегъердив агакъайла, сятдин садалай алатнавай. Ам дуьз аспирантурадиз фена, профессор Камалован кабинетдиз. Бахтунай хъиз профессор ацукънавай.

— Салам алейкум, юлдаш профессор лагъана, салам гайила.

— Алейкум салам, лагъана Камалова, очкияр алудна, агъ, ам вун яни Мевлид, лагъана гъил гана Мевлидаз, вун хвашкалди. Ажеб хъсан хъана, сессиядила са тӀимил фад атана. Гъан вавай диссертациядин темадиз са затӀ ийиз хъанани, на гъанвани?

— Ава, гъурметлу профессор, зун фад атунин мекъседни, вуна ам, защита жеркъван килигна, кӀелнайтӀа кӀанзавай. Вичи диссертациядин текст дипломатдай акъудиз-акъудиз, валлагъ профессор завай гзаф яргъиз кхъин хъанва, къве вишелей артух машинкадал кхъидай чарар ава. Акъудна профессордин столдал туна:

— Машаллагъ, хъсан зегъмет чӀугунва. Гила кхъин гзаф авунва, килигин акван метлебни гъакъван чӀехиди ятӀа. За къе нянихъ, кӀвализ тухвана, са кылелай диккъъетдив кӀелда, тукӀуьр хъийидай чкаяр аватӀа, за къейдер къачуда. Пака вун сятдин къведалай къулухъ зи патав шай, чна нетижадиз тамашин. Диссертация лагъайла, ам са шумуд алимдин вилик акъудзавай затӀ я. Герек ам къиметлу затӀ хъуй. Пака лагъай вахтунда хъша.

— Гьелелиг, профессор, лагъана Мевлид экъечІна.

Пакагъан югъ къведалди, ам сачина звадай калар хъиз, вичиз ацукъдай къарагъдай чка жигъин тийиз авай. Нянхъни фад ксана хъи, ахвариз хъайитІани фена, вахт хабарсуз акъатрай лугъуз. Амма рикІик кар квайдаз ахвар къведани? Пакаман югъ хъана, гила сят къвед мус хъуй, профессордиз бегелмиш жедатІа яраб вуч лугъудатІа? Авай фикир гъа сад тир. Зарафат туш, тамам са къалин ктаб къван кхъенвай зегъмет я.

Сятдин къвед тамам, Мевлид профессордин кабинетдин рақарихъ гала. Са сефер рақар гатана, ван акъатнач. Ахъайиз кІан хъана, килигайтІа, агалнава. Мад рикІиз тади фена, яраб профессор мус къведатІа, гуъзлемишиз акъвазна.

Садни коридордай къвезва. Хваши хъана Мевлидаз. Профессор Мевлидан патав агакъун галаз, къуънуъз капаш яна, аферин, баракалла лугъуз-лугъуз рақ ахъайна кабинетдиз гъахъна. Ацукъва қван:

— Ваз вуч аватІа чидан, Мевлид, заз кичІезва. Вуна заз квекай кичІезва? лагъана хабар къазвач хъи?

— Валлагъ, профессор, вуна ваз кичІезва лагъайла, заз лапни пара кичІе хъанва. Ваз кичІезва лагъайла, зун гъавурда акъуна ман, диссертация къабул тежедайди.

— Ваъ я гада, заз къабул тахъункай кичІезвач. Хъуърена, профессор. АкІ хъуърена хъи, чІагана фена. Ахпа лагъана, я хва, ви диссертация сад лагъана докторвилин диссертациядай физ кичІезва.

Пагъ хваши жедачни, Мевлидаз.

— Дугъриданни профессор ваз бегелмиш хъанани, тахъайтІа манасуз хъанва лугъуз закай зарафатзавани.

Ахпа профессорди лап рикІивай башламишна:

— Ваъ, Мевлид, ваз аферин. Диссертация дугъриданни гзаф чІехи метлеб квайди хъанава. Зав анай жагъай са чІуру чкани авач. Бязи чинра сад-зур предложенийра, сад-къве гаф кхъин хъавур чкаяр ава, абур жува кІел хъая. Ихътин

диссертациядал регъбер яз акъвазиз зазни регъят я. Вуна аспирантура акъалтIара. Гуьгъуьналлаз ви диссертациядиз килигун патал, алимрин совет эвер гун тешкилда. И диссертация са къвед-пуд йикъуз зав гумукърай, за ам сад-къве алимриз къалурда, абурни диссертация хуьдайла чаз куьмек жедайвал. Гила вун и кардикай архайин хъана, жуван экзаменриз гъазур хъухъ.

Мевлид шаддаказ, профессордин гъил къуна, сагърай лагъана экъечIна.

Атана экзаменрин вахт агакъна.

Мевлида вири экзаменар, къуд, вад къиметралди вахкана, аспирантура акъалтIарна.

*Муьжухъд лагъай къил*

## ДИССЕРТАЦИЯ ХУЪН

Гила гуьзлемишзава алимрин совет. Са къве югъ алатай-далай къулухъ, ам профессордин къвалав фена, вичи аспирантура акъалтIарайдакай лагъана. Ахпа хабар къуна:

— Гуььрметлу профессор, гила чи алимрин совет мус жедатIа заз гъикI чир хъуй?

Камалова вичин столдал алай, шуьшедин кIаник квай чарариз килигна, лагъана:

— Алимрин совет августдин къанни къудаз, сятдин къведаз башламишда. Вун вахтунда инал зи патав ша, чун санал фида. Ма гила и ви диссертацияни къахчу, амай къве йикъуз мадни кIела, советдал хъсан рахаз жедайвал.

Диссертацияни къахчуна, гьелелиг сагърай лагъана Мевлид экъечIна.

Атана, алимрин совет кIватI жедай югъ хъана. Мевлид сятдин цIикъведалай, профессор Камалован кабинетдин вилерик ква. Сятдин къведан зур тир Камалов атана. Мевлид акурла салам гана. Дарих жемир, на жув сакит твах. Вун

инал акъваза, за и гъиле авай чар-цIар туна хуькведа. Са вад, цIуд минут хъанач профессор хтана.

— Ша захъ галаз, лагъана Мевлидни галаз, алимрин совет кIватI жедай залдиз фена. Са арадлай са шумуд алим, профессор атана чпин лазим чкайрал ацукъна, са гзафбур залда ацукънавай.

Са алим къарагъна, алимрин советдиз атана кIани алимар, профессорар вири атанва, чна алимрин совет ачух хъун малумарзава. Алимрин советди килигзавай сад лагъай месэла, чи аспирантура кIелна, акъалтIарай Гьесенов Мевлидан “Яш тамам тушир аялрин ихтиярар хуьдай адатлатлу суд, дуван” темадай кхъенвай диссертациядиз яб гун, кьимет гун я. Диссертациядин регъбер чи профессор Камалов я. И малуматдилаь кьулухъ, а алим муькуь ацукънавай алимрихъ элкъвена, Гьесеноваз гаф гайитIа жедали, лагъана меслят авурла, ацукънавай алимри вирида, рахурай лагъана, разивал гана. Ахпа совет тухузвай алимди, Гьесенов, буюр, ша, жуван диссертация кIела лагъана трибуна къалурна.

Мевлид трибунадихъ экъечIна, вичин диссертацияни туна вилик, кIелиз башламиш тавунамаз элкъвена, алимрихъ, лагъана: “Зи диссертация кьве виш чарчелайни артух я, за квез галай-галайвал вири кIелдани, тахъайтIа лап асас чарар. Гзаф алимри лагъана вири кIелун лазим я.

Ахпа башламишна Мевлида, диссертация, кхъенвайвал кIелиз. Чарар гзаф кIелирдавай, акуна хьи алимар ара-ара чеб чпив са вучатIани лугъуз, масадаз ван текъведайвал рахазва. Тамам кьве сят къван хъана кIелиз, ара-ара асас маналу месэлайрал атайла вични метлебдин чарасузвилеркай тастикъариз рахан хьийиз. КIелна вири куьтягъ хъана.

Гила алимрин совет кьиле тухузвай алимди, вири ацукънавай алимривай хабар къуна:

— Низ суал гуз кIанзава?

Алимри гагъ сада, гагъ-сада, са вад, ругуд суал гана. Мевлида абрин суалриз жавабар гана. Мад суалар гудай кас

амачир. Мевлидаз ацукъдай ихтияр гана.

Бирдан са алим къарагъна, дуъз трибунадихъ атана.

— Юлдашар, ихътин диссертациядиз, хгудай суалар амайди яни. Зи девирда, заз акуркъван, за яб акалай къван диссертацийрик заз икъван гениш, икъван метлеблугу, нетижелу диссертация гъеч докторвилиз кхъейбурукни акурди туш. За теклифзава и диссертациядиз докторвилин дережа гун. Автордизни юридический илимрин докторвилин тІвар гун.

Мад са алим къарагъна, алай чкадлай: дугъриданни юлдашар, залай вилик рахай алимди лап дуъз фикир гана, вичин предложение лагъана, зунни виш процент гъа предложениедал рази я. Диссертациядиз докторвилин дережа гун лазим я.

Ахпа сесерал эцигайла, вирида сад хъиз сес гунивди, диссертация докторски гъисабна, автор Мевлидаз юридический илимрин доктор тІвар гана.

Вири алимри Мевлидаз и чІехи тІвар мубаракна, адаз илимрин рекъай мадни агалкъунар хъун, мадни и илим вилик кутунин винел кІвалахунин карда агалкъунар хъун чпин мурадар тирди лагъана.

Мевлидан диссертациядин регъбер хъайи профессор Камалова ам, гъа залдин къене къужахламишна, адаз и чІехи тІварни мубаракна.

Ахпа Мевлида вири алимриз пара къадар куън вири сагърай лагъана, ихтияр къачуна залдай экъечІиз кІанзавайла, алимрин совет тухузвай алимди акъваза юлдаш Гъесенов, пака сятдин цІудаз фулан кабинетдиз атана, удостоверение къачу. Гила вавай хъфейтІа жеда. Мадни куън вири пара сагърай лагъана экъечІна.

Мевлидан гуьгъуьна профессор Камаловни экъечІна. Мевлид, лагъана ада, шадвал хуъз тежез, мад къужахламишна, ваз баракалла, за лагъанайни, ви диссертация пара къуватлуди хъанава, акъван хъсан кар им хъана хъи, тежер

къван. Зун ви гуьгъуьна вучиз эъечІнатІа чидан, вун къе зи мугъман я, къе йифни зи кІвале амукъда, и ви шадвилик са тІимил къванни зи пайни галачни, и ви алим тІвар, вични доктор алим, къе за чуьхуьзва. АтайтІа, ана авай алимри-кайни сад-къведаз за теклифда, атун татун чпин ихтияр я.

Ма и зи адрес, санизни къе вун фидач, килиг за гуьзле-мишда, сятдин вадалай къулухъ куьчейра акъвазмир, ла-гъана вич элкъвена алимрин советдиз хъфена.

Мевлида нянихъ вич хъифизвай кІвализ тухун патал, гъардакай къвед къве кило уьзуьмар, ичер, апельсинар, са шоколадрин чІехи багъа коробка мад са вучар ятІа къачуна са чІехи сумка ацІурна. Вичин гъиле авай, дипломатдани къве коньяк, къве шомпанскини кутуна сятдин ругуд хъиз (нянин), Камалован кІвализ фена, зенг авурла, тядиз Кама-лов вич атана, рак ахъайна. Куьз лагъайтІа, адаз чизвай ви-чи эвер гайи итимар авай чІал. Мевлид къенез гъахъна. Са-лам гайидалай къулухъ, гъиле авай целофандин сумка са къерехдик туна. Сумка акун галаз профессорди, им вуч ха-бар я, ваз инай са шеъ жигъин тийиз кичІе ханани, икІ хъанач хъи, лугъуз Мевлидаз ахмурарни авуна.

Ибур кІвале ацукъна са чайр вилик тун галаз, мад раклари зенг авуна. Атана жед лагъана, Камалов тядиз раклар ахъай-из фена. АкуртІа, гъа эвер гайи къве алим. Акун галаз Кама-лова, гъа буюр-буюр, чна куьн атанач ки лугъуз фикирза-вайди тир. Ажеб хъсан вахтунда атана. Алимар кІвализ ата-на, Мевлида абрин гъилер къуна саламдиз саламдив жаваб хгана. А гъан! чна лугъузва эхир и Камалова чаз вуч кар аваз эвернаватІа. Вич лугъумир Гъесенован алим дережа къейд авун патал я къван. И атай алимарни ацукъайдалай къулухъ гъабрузни чайр гъана. И арада са алимди мад диссертация арадал вегъена, лагъана, диссертация пара лайихлу, гужлу, маналу, гъа доктор тІвар гуниз лайихлу диссертация тир, ваз а тІвар гъалал я. Чайр хъваз яргъал ихтилатар суьгъбе-тарни хъана.

Садни Камалован агъакънавай са жаван гадади, фу, каб-къажах гъиз са къиликай дуъзмишзава столдал. Эвел фу авай къаб, салатар авай тарелкаяр, кІишниш, чичІек авай тарелкаяр, гуъгуънал алаз хуърекар авай къапар гъана. Ах-па инал коньякар, шомпанскиярни, эрекьярни атана, абурухъ галаз румкаярни. Минеральный ятарни, жуърба-жуър майваярни алай.

Са къадар фу затІ тІуърдалай къулухъ, Камалова вичи мугъманрин румкайриз, низ вуч кІандатІа цана, яхъ, гуърметлу юлдашар, заз са гаф лугъуз кІанзава. Эвела квез зи кІвализ атунай хвашкалди, ахпани за квез теклиф авунин мекъсед, зи шадвилик куъ пайни акатун я. И чи цІийи алим Мевлида къачур чІехи тІварцІик са тІимил къван зи пайни ква, зун адан регъбер тир. Зун къе акъван шад я хъи, гъа тІвар заз жуваз гайи къван. И румкаяр чна хъван Мевлидан сагълугъдай, гъелбетда ада чунни рикІелай алуддач. Сагърай Мевлид, вахъ мад гзаф агалкъунар хъуй! Румкаяр хкажна, хъвана.

Инал гзаф ихтилатар, суъгъбетар хъана. Вирини юридический къанунрин. Са арада Мевлид рахана; и куън сагърай алимар, заз чи следствояр тухудайла, судьяйри судитдайлани, са тахсирни квачирбур кутуна, крарни гана дустагъриз ракъурзавай дуъшуъшар жезавайдакай лугъуз кІанзава. Гъадалай заз дакІан кар авач. Чна чи юридический илимни эвелни-эвел гъанихъ элкъуърун лазим я. Тахсир квачирди дустагъ тавун патал, сад лагъайди гъазурзавай гъа пешекарар чеб инсанар, инсандин къадир авайбур сечмишна гъахътинбурукай гъа юрист кадраяр гъазурун лазим я. Чи юридический факультетриз студентар къабулдайла, чна абрин тарихдай чирвилер, сочиненияр кхъиз туна, гъа чирвилериз килигна къабулзава. Заз чидай гъал сочинение хъсан кхъида лугъуз, хъсан прокурор, хъсан судья, хъсан силисчи жедайди туш.

Герек а юрист жез кІанзавайдан диде-буба квел машгъул

инсанар ятІа чирин. Гъатта а абитуриентдин диде-буба чпин къуншийрихъ галаз гьикІ рекъе физвайбур ятІа чирун лазим я. Са гафуналди гележегда юрист жедайди сочинениедиз килигна къабул тийин, адан итимвилиз килигна къачун. Чаз и сятда рус чІалал лугъузвай “блуститель порядка” гафунихъ халкъди гъа рус чІалан “блеститель порядка” лугъудай гафни ахкалдай къван дережада чпи-чеб къалурдай, гъакъван халкъдин арада чпиз, вири чи жергедиз гъурмет къазалмишдай кадрар хун зи лап чІехи мурад я. Лап милиционердилай башламишна генералрал къван, гъакІни вири юридический системрин кадрайрини чпин кардалди халкъдин гъурмет къазалмишайтІа чаз “блуститель” ваъ, “блеститель” лугъун мумкин я. Халкъ жувалай рази хунлай хъсан кар авач.

ТІуьнар хъунарни, ихтилатар суьгъбетарни яргъалди хъана. Ахпа мугъманар, Камаловавай ихтияр къачуна, къахрагъна хъифена. Мевлид гъа и кІвале амукъна.

Экуьнахъ къарагъна, са къезил тІуьн тІуьна, профессор Камаловни Мевлид аспирантурадиз фена. Мевлида юридический илимрин доктор тІвар ганавай документни къахчуна. Камалован патав хъифена адазни сагърай саламатрай лугъун хъавуна эхкъечІна.

*КІуьд лагъай къил*

## **МУШТУЛУХАР**

Гила Мевлид вич яшамиш жезвай шегъердиз хуьквез рекъе гъатна.

Адаз авай хвашивилин къадар авачир.

КІвалив мус агъакърай, вичин хизанриз мус муштулук гун лугъуз Мевлидан рикІик квай тяди, Аллагъдиз хъсан чида. Адаз вич авай поезд араба хъиз физвай хъиз жезвай. РикІай машинистдикайни хъел къвезва. Жедачни адавай са



кІус йигин гьалайтІа лугъуз.

Мевлида вич хуьквезвай рекъе, кылай кылиз ийизвай хиялар, вич вичин юлдаш Эслиди гьикІ кьаршуламишдатІа, адаз гьакъван хвеши жедатІа, шегьерда авай мирас Гирамединаз гьикІ шегьерда муштулух гудатІа, яраб министерствода вич гьикІ кьаршуламишдатІа лугъуз, рехъ мус куьтягъ хьана, вич вичин хизан, кІвалах авай шегьердив мус агакьрай лугъуз ийизвай фикирар гьабур тир.

Ахирни Мевлид хтана вичин шегьердиз. КІвалив агакьна.

Мевлида вичин кІвалин ракІарал алай зенг яна, кІвалаяй гадади.

— Вуж я? хабар кьурла.

— Зун я, буба, лагъай ван чир хьайила, Тарланай са гьарай акъатна хьи, буба, буба! лугъуз вири кІвалера ван кутуна. Гьасятда Эслини гьвачІи Метанетни коридордиз Мевлидан вилик акъатна. Мевлида эвел Тарланаз ахпа Эслидиз гарданар кьаз теменар гайидалай кьулухъ, кІвачелай хугІунна, гьвачІи Метанет хкажна кьужагда кьуна гваз кІвализ гьахьна. Рушни гваз дивандал ацукьна. Ахпа Эслидихъ элкьвена:

— Эсли, муштулух гайитІа вуч гуда? лагъана зарафатдив.

— ТекІени гудайбур, ван жедайбур муштулухар хьуй. За ваз вуч кІандатІани гуда.

— Аспирантура акьалтІарна. Им са муштулух, гьеле чІехи муштулух ама.

— Гьан кван, лагъ кван вуч муштулух ятІа, чи рикІ акьудмир, лагъ кван.

— Гьеле и гайи муштулухдай затІни, таганамаз зун авам ян, ваз чІехи муштулух гуз?

— Ваз вуч кІандатІа лагъ ман, за гун.

— Вавай са темен хьайитІани гуз жедачни?

— Ма, лагъана Эслиди вигьена Мевлидан гардан кьуна илисна са сив гана. Идан паталай, им эвелдай лагъ ман.

Гила лагъ кван чІехи муштулухдай вуч кІанзаватІа.

— Чехи муштулухдай гьелелиг са гъвачИ компание. Завай заз авай къван шадвилин шеле эхиз жезвач. Ам пайдай-бур пара инсанар хъана кІанда хьи ичІерин.

— Лагъ кван, ваз минет хъуй!

— Компани хиве къазвани? Мад зарафатдив.

— Яда, ваз кІаниди компания хъуй. Шумуд касдиз кІандатІани эвера, зун гъазур, лап къе.

— Зун алим хъанва. Чехи алим. За кхъей диссертация вуч тир? кандидат тІвар къачун патал? ам доктор тІвар гуниз лайих хъана. Заз илимрин доктор тІвар ганава.

— Мад Эслидивай шадвилай вич хуыз тахъана, вегьена Мевлидан гарданар къуна, адан чинин и патаз, а патаз са бул теменар гана. Ай ваз мубарак хъуй. Ай вун бахтлу хъуй! Ваз ви балайрикайни шадвилер акурай. Вач гила жуваз шумудаз кІандатІани эвера.

— За эвелни эвел, чи миресриз Гирамеддиназ эверда, ахпани чи управлениедин начальникдиз, телефондай рахана эвер гуда. Вуна са 4—5 мугъман фикирда къуна тІуьн-хъун гъазура.

И ихтилатрилай къулухъ Эслиди Мевлидаз чай фу гъана.

Фу, хуьрек тІуьрдалай къулухъ Мевлид, Гирамеддиназ, адан хизанриз эвериз фена. Гирамеддинан кІвалай, вичин управлениедин начальникдизни кІвализ зенг авуна, вич хтанвайдакай хабар гайидалай къулухъ “Ваз вахт аватІа, хизанарни галаз чи кІвализ атун теклифзава”.

Телефондай:

— Башуьсте, вун мус хтана? Мевлид, эркек хъиз хтанани? Эркек хъиз лагъайла, яни итим хъиз, яни къегъал хъиз хтанани? лугъуз кІанзава.

— А жавабар, атайла чир жеда. На вуч жаваб гузва? Къеззвани, за гуьзлемишдани?

— Гьелбетда, и сятда, зун юлдашни галаз къведа.

— Начальник, ваз эвер гуз кІани маса итимар аватІа, садкъвед мадни галаз атайтІани ихтияр ава.

— Ваъ, Мевлид, кѣ вун цїйиз рекъяй хтанвайди я, акъ-ван яргъал мярекаяр, кѣ герек туш. Зун атунин себѣни, заз вун хтай чІал чир хъайвиляй, пакагъалди вакай хабар къун тавуна акъвазиз жедач.

— Хъсан, за гуъзлемишзава.

Мевлид Гирамеддин, адан хизанар вири санал хтана. Гирамеддин, Мевлидаз доктор алим, ТІвар гана лагъай ван хъайила, хвашивиляй цаварив агъакънавай. Гирамеддина хабар къуна:

— Мевлид, ви начальникни къвервал я, ваз хъвадай вуч авачтІа, за фена гваз хуъквен.

— Авазва, фикирмир. Ава лагъайла са конъякни са шомпанскини ава. Гъар гъал са конъяк хъхъайтІа пис туш. Ма, пул акъудзавай Мевлида.

Гирамеддина.

— Зав гва, герек туш. Зун и сятда фена хуъкведа, лагъана фена.

Гирамеддин са акъван вахт хъанач. Конъякни гваз хтана. Ахпа кухнядиз фена, свас, лагъана Эслидиз, квез хуърекриз кими вуч авачтІа, лагъ, за фена базардай хкин. Кими затІ авач, куъне куъ суъгъбетар ая. Са арадлай управлениедин начальник юлдашни галаз атана.

— Квез салам алейкум, лагъана.

— Алейкум салам, жаваб гана Мевлида.

Начальник атана, гъил къуна хвашкалди лагъана, ацукъна дивандал. Ахпа хабарар къаз башламишна:

— Гъан, ахъая, гъикІ фена, гъикІ хтанатІа, на вуч авунатІа, ваз вуч авунатІа?

— Фин хтун пара-пара хъсан хъана.

— Аспирантура куътягънани?

— Куътягънани гаф ян? гъикІни бегем. За ваз гъихътин муштулух гайитІа хъсан я?

— Диссертация хвенани? Алимрин советди къабулнани? кандидат хъана лагъай муштулух. Гъелбетда ам вирдалайни

чҀехи кар я, г҃амни алимвилин тҀвар я.

— Анлай чҀехи тҀвар авачни, начальник?

— Ава, ам инлай к҃улухъ, ахпаг҃ан кар я ман.

— За ваз г҃ич садани, за жувани гуьзлемиш тавур, амач лугъудай са чҀехи муштулух гайитҀа, на вучдатҀа?

— На лагъ, фад, лагъ кван вуч аватҀа?

— Валлагъ, начальник, за кандидатвилин дережа к҃ачун патал кхъей диссертация кҀелайла, алимрин советда ацук҃навай алимар, кҀуф-кҀуфа тваз, чеб чпив рахадайбур гзаф авай. Вуч лугъумир, абру сада-садаз зи диссертациядин тарифарзавай кван. Заз ахпа к҃араг҃на, са алим рахайла, ада авур кван тарифар акурла, ахпа чир х҃ана. Рахай алимди лаг҃ана: “Им чи юридический илимдиз атанвай лап к҃иметлу чҀехи метлеб квай диссертация я. За алимрин советдин вилик и диссертациядиз докторский дережадин к҃имет гун теклифзава”.

Ахпа к҃араг҃на мад са алимди, мад са гзаф тарифар авурдалай к҃улухъ, вични эвел рахай алимди гайи теклифдал рази тирди лаг҃ана. Ахпа сесерал эцигайла вирида сад х҃из сес гана, зи диссертациядиз докторский к҃имет гана. Зазни илимрин доктор тҀвар гана, лаг҃ана вичиз гайи удо-стоверение к҃алурна. Начальникди к҃ачуна кҀелна. Ай Аферин! Ай машаллагъ! Идаз вуч гаф ава. Г҃а идаз лугъуз жеда геройвал. Г҃а им муштулух, я, вични г҃ихьтин. Ахпа г҃ил к҃уна ваз и чҀехи тҀвар мубарак, лап рикҀивай мубарак. Пара саг҃рай начальник, лаг҃ана Мевлида.

Ша, к҃арагъ столдихъ ацук҃ын, хуьрекарни г҃ана г҃азур тир. Са бязи затҀарни г҃изамай.

Вири ацук҃на столдихъ, шад г҃аларив гевесдив незх҃ваз башламишна. Са арада начальникди, румка к҃уна г҃иле, лаг҃ана: “Хкаж румкаяр, и румкаяр х҃ван чна ихьтин зурба дережадин тҀвар к҃ачур Мевлидан саг҃луг҃дай. К҃уй, адаз г҃амиша агалк҃унар, шадвилер х҃уй! Вирда г҃илевай румкаяр бушарна”.

Тѹъна, хъвана, са арадлай мугъманар къахрагъна, сагърай, саламатрай лагъана хъфена.

Пакамахъ Мевлид кІвалахдал фейила, сада-садаз тІуб тукІурѹуз яргъалай Мевлид къалурзавайбур кими тушир. Абру якъинки лугъузвай, кандидатский диссертация, докторскийдай къабулай кас гъам я. И кардин тІвар ван са къил министрдив агакъна. Министрди асас чІехи крариз тамашдай следствойрин управлениедин начальникдиз зенг авуна, телефондай, Мевлидни галаз вичин патав атун теклифна.

*Цѹуд лагъай къил*

## **МИНИСТЕРСТВОДА БАНКЕТ**

Начальник Мевлидни галаз Министрдин патав фейила, эвел Мевлидаз гъил къуна хвашкалди лагъана, ахпа аѹукъун теклифна. Гила лагъ кван Мевлид, заз ван хъайивал, вуна докторский дережа, тІвар къачун дуъз яни. ГъикІ, мус хъайи кар я, суъгъбета кван.

Мевлида, вич ахиримжи курсунин аспирант тирди, вичи диссертация кандидатский хуън патал “Яш тамам тушир аялрин ихтиярар хуъдай адалатлу суд, дуван” темадай кхъей диссертациядиз алимрин советди ам докторскийдиз лайихлу яз вирида сад хъиз сес гана разивилив къабулайвал лагъана. И кар за гъич гуъзлемишзавай кар тушир. Вири галай-галайвал ихтилат авурдалай къулухъ, яб гайи Министрди, Мевлидаз ваз и чІехи тІвар лап рикІивай мубаракзава. Ахпа, Мамедов, лагъана начальникдихъ элкъвена, им ихътин къуру мубаракриз ухшар кар туш, и чи Мевлидахъ хъанавай алакъун, има чи вири системдин къилин чІехивал я, и кар патал гъакІ банкет ваъ, кетІендаказ чІехи банкет ахъаюн лазим я. Трубка къачуна зенг авуна:

— Байрамов яни?

— Я, юлдаш министр.

— Чаз тядиз са члехи банкет ахъайиз кІанзава. И кар тешкилун вал тапшурмишзава. Пака ваъ, муькуь йикъуз гъар са затІ гъазур жен. Са виш итим фикирда къуна, абрин недайди, хъвадайди вири гъисаб къуна вуч лазим ятІа гъазура.

— Башуьсте, юлдаш, министр, лагъай ван хъана.

— Гила юлдаш, Мамедов, вун жув вач местком Байрамован къвалав. Адаз продуктар къачуз, хкиз куьмек авуна и кар куьне тешкила. Гила ахлад.

— Гьелелиг юлдаш министр, лагъана, Мамедовни Мевлидни эхкъечІна.

Ахпа министрди эверна секретардиз, лагъана:

— ИкІ кхъихъ: Обком партиядин секретардиз! Къене патан крарин министерствода, юридический илимрин доктор-вилини тІвар къачунвай чи старший следователь Гьесенов Мевлид къаршуламишун патал банкетдиз вад касдиз теклифзава.

Банкет башламишзава сят 5-даз августдин 29-даз.

*Къ. К. Министр.*

Гъа икІ, Верховный Советдиз, совнаркомдиз, Республикадин прокуратурадиз, Верхсуддиз, Министерство юстициядиз, газетдин редакциядизни ихътин теклифдин чарар кхъена, ракъура.

Лагъай йикъуз, лагъай вахтунда, банкет тухузвай зал акъван гуьзел туькІурнавай хъи, лап гьейран жедайвал. Столар лазим тегьерда, вири столрал цуьквер, къайи салатар жуьрба жуьр, гъар столдал бутылкаяр: коньяк, эрекъ, шомпански мад жуьрба жуьр ятарни тунавай. Анжах мугъманар гуьзлемишзавай.

Са вахтарлай, министр, адахъ галаз са муьжуьд цІуд кас къван итимар атана. Ахпа къуд-къуд, вад-вад къвез зал ацІана.

Садни бирдан къене патан крарин министрдин ван акъатна; вири адахъ элкъвена, вуч лугъудатла лугъуз яб гуз акъвазна.

— Юлдашар, — лагъана ада, — заз куъне межлис башламишдалди, куън и къенин банкет гъим себебдалди ятла, танишариз кланзава. Къе чна инал тешкилнавай и шад межлис, чи работник, асас члехи крар тухудай старший силисчи, и йикъара цлийиз юридический илимрин доктор, тIвар къачунвай Гьесенов Мевлидаз, — Мевлид къарагъ кIвачел, — а члехи тIвар мубарак авун патал я.

Юлдашар, шад кар мадни ам я хьи, кандидатвилин дережа къачун патал кхъенвай диссертация, акъван маналуди, метлеблуди хъана хьи, алимрин советди, гъич Мевлидазни гъикI жедатла течиз, вирида сад хъиз сес гуналди, а диссертация докторский дережадинди яз къабулна. Гьелбетда Мевлида къачунвай тIвар чи вири юридический системдин къилин члехивал я. За адаз и члехи алим тIвар мубаракзава куъ виридан разивални аваз. Вирида капар яна. Мевлида, къарагъна, къил агъузунивди, абруз сагърай лагъана.

И межлис, гзаф шад межлис хъана. Гостар, сагълугъар лагъайбурни гзаф хъана. Мефлис ахлахъна.

Икъван зурба банкетдилаь къулухъ, икъван зурба шад межлисидилаь къулухъ, икъван члехи шадвилелай къулухъ кIвализ хтай Мевлидаз, вичиз авай шадвал гъикъван ятла, а шадвал гъикI къалурдатла, тийижиз, ада гагъ гада Тарлан къаз, кIвалин юкъвал цавай са шумуцра элкъуъриз таз, гагъ гъвечли Метанет къаз цавуз вегъез хкъурдалай къулухъ, ахпа, гила ви нубат я Эсли лагъана, ам къужахламишна, адаз тавазивилер авуна.

— Эсли, — лагъана ада, Эслидихъ элкъвена. — Къе зи уьмуърдин лап пара шад югъ я.

— Ваз гъамиша шад йикъар хъуй. Ваз Аллагъди гъич пашман югъ къалур тавурай, — лагъана Эслиди.

Ахпа са истиканар чаярни хъун хъавурдалай къулухъ абур

вири ксана. Низ чида, и йифиз абуру гъикъван ширин  
ахварнатІа.



## *Цусад лагъай кыл*

### ТЕЛЕГРАММА

Амма пакагъан югъ тек са Сад Аллагъдиз чида.

Пакамахъ Мевлид сивел хъвер, кIвачерик звер кваз къарагъна чин гъил чуьхуьзвай, сад ракIарин зенгини зир...р...р-на. И ванцел, гъилел чин михьдай дасмални алаз, фена рак ахъайна. РакIарал почтальон алай. Ада, квез телеграмма ава лагъана, Мевлидав телеграмма вахгана.

Телеграмма гъиле аваз, кIел тавунамаз, “чаз телеграмма атанва”, — лагъана Эслидиз ванарна. “Вуч телеграмма?” — хабар къуна Эслиди. Телеграмма кIелай Мевлидай чIал акъатнач. Эсли фад-фад “вуч телеграмма я, на жаваб ганач хьи?” — лугъуз атана, Мевлидан гъиле авай телеграмма ви-чи къачуна кIелна. “Вув...в...в! — акъатна Эслидай. — Я къурбанд хъай Аллагъ! Икъван шадвилер гана, чак луварар кутуна, чун цавуз акъудна, гила вуна цавай гъана чилел гьалчна хьи? Вув...в, я Мевлид, им вуч хабар я чаз атайди? Чи икъван шадвилер, чи хъуьруьнар шелриз элкъуьрна хьи? Гъимни гъахъ ян, я къурбанд хъай Аллагъ”, — лагъана Мевлидан гарданар къуна, шехъна.

Чи буба, гъамиша сагълам итим, гъич садрани тIа хъун-кай шикаят тавур фагъир, гъикI хъана сад лагъана рикI акъвазна?

— Шехъмир Эсли, шехъна лугъуз дуьз хъижедай кар авач. Чун гъар-гъал къе хъфена ахгакъна кIанда, чун акакъир къван, заз чида, мейитни къахчудач, жамаатди гуьзлемишда.

За телеграммани гваз фена, начальникдивай ихтиярни къачуна, кафан, памбаг гваз хуькведа, вунани ви гъазурвилер ая, Аллагъдин гъиликай гъиниз фида? Уьмуьр я ман, Эсли. Гагъ рагъ, гагъ циф, гагъ йиф.

— Агъан мад са меслят ава. Аялар гваз хъфидани, тахъайтIа Гирамеддинан сусал тапшурмишдани?

— Ваъ, я Мевлид, аялар турла, абруз машат авун жеда. Абру чпин кІвалахрай. Чун гьикІ хьайитІани машиндаваз хьфизвачни, машинда гьакь тийидайвал туш хьи.

— ЯтІа, хьуй. Вун гьазур хьухь. Вуна тадиз Гирамеди-назни хабар це.

— Зун фена, — лагъана Мевлид экъечІна.

Эслиди тадиз Гирамеди-назни телефондай хабар гана. И ван хьайи Гирамеди-назни пагь атІана амукъна. И арадал Мерям кІвале авач. Аялривай хабар кьурла, патав гвай базар-диз фена, лагъана. Теспача хьана, Гирамеди-на Мераман гуьгьуьниз фида. КІвалин патав гвай базардай хуьквезвай Мерамаз Гирамеди-на квай гьерекаат акурла, гьасятда адан рикІиз са саягь хьана. Адан рикІик кьалабалух акатна. Им Гирамеди-на эриш туш, вуч хабар аватІани ава лугьуз Мерям фикиррик акатнавай. Мерям акурла, Гирамеди-на адак мадни тади кутуна. Фад хьшай, фад! Чун кье хуьруьз хьфе-на кІанзава. Тадиз хьша.

Мерям тадиз-тадиз хтана Гирамеди-на агакъна.

— ГьикІ хьана, вуч хьана, хийир-хабар?! На вуч лугьуз-ва? Ина хийирдин хабар авани?

— Чи ими. Гьесен ими сад лагъана регьметдиз фена. Телеграмма атанва. Мевлидни, чунни вири кье рекье гьатна кІанзава. Ди фад-фад гьазур хьухь, чун Мевлидрин кІвализ фена, гьанлай вири са машиндаваз хьфена кІанда.

— За фена исятда, я базардай, я аптекрай са кафанни памбаг кьачуна гьаниз хуькведа. Куьн аяларни галаз, рак мягькем агална, гьаниз — Мевлидрин кІвализ алад. Анжах тяди ая. Зун фена.

Гирамеди-на гурарай эвичІдайла, кІвачери са рамаг балкІанар физвай хьиз ван кутунвай.

Майрам аяларни галаз Эслидин кІвализ фида. Шехьиз-шехьиз Эслидин гардан кьуна, кьведни шехьда.

Гьа и арада Мевлид хуькведа.

— Акъваза, шелар мажалдик ая. Чаз исятда тади я. Та-

диз, регъметдиз фенвай бубадив ахгакъна кІанда. Халкъди чун гуъзлемишзавайди я, — лагъана вичи гъайи кафанни памбаг Эслидив вугана.

— Ма ибур кутур квек кутадатІа, — лагъана.

Ахпа Майрамахъ элкъвена.

— Я свас бес Гирамедин, адаз хабар авачни?

— Ам исятда хуъкведа. Ам кафанни памбаг къчуз фенва.

И гафарихъ галаз Гирамединни хтана. Мевлид акун галаз, Мевлидан гардан къуна шихъна.

— Мад хъайид хъанва. Машин гъаятдал акъвазнава. Куън гъазур ятІа, ша эвичІ, рекъе гъатна кІанда. Аялар ина нин патав тада къван, ибур гена гъа хуъре, мукъва-къилийрин патав хъсан я. Ша эвичІ.

Вири эвичІна. Гъаятдал са гъвечІи автобус Мевлиданни Гирамединан хизанар акъахиз алай. Са чІехи автобусни, Мевлидан управленидай къвезвай юлдашрив ацІанвай. Хизанар Гирамедидахъ галаз гъвечІи автобуста акъадарна. Вич ам, вичихъ галаз кІвалахзавай юлдашар авай машинда шофердин патав ацукъна, хуъруъз фидай рехъ къалурун патал.

Инлай вири акъахна рекъе гъатна. Мевлидахъ галаз кІвалахзавай юлдашарни алаамат хъанвай. Чипи-чипиз: сенфенан шадвилеризни килиг, къенин пашманвилезни! Жедайди хъана, гъич тахъайтІа, са гъафте, са варз къванни алатна кІандай ман. Аллагъдин дуванриз килиг! Шукур хъуй вичиз. Сада лагъана: гъич азарлуди тушир, элбе-эл къена. И автобуста авайди гъа ихътин садлагъана рикІ къвазна къейибуркай, авара хъана къейибурукай жуърба-жуъре ихтилар тир. Сада лагъана, заз чидай гъал икІ садлагъана, са тІал-квални такуна, садазни муъгътеж тахъана, садан гъилелни гъалт тавуна рекъин са патахъай хъсан касдин къисмет я, вични вичин кІвале.

Патав гвай сада хкатна лагъана: “Валлагъ на дуъз лугъузва, стха”.

— За квез са мусибатдин къиникъай ихтилатин: Им лап

хъайи кар я. Са дишегъли, вичин хайи гададини, вич рахканавай гъуьлуь, (гъуьл чараз яшамиш жезвайди тир), атана и папан кIвализ ам къена. Къена лагъайла рекъин аламат туш, аламат хци диде рекъин я. Имни аламат туш, аламат а диде къейивал я. А диде як кукIвардай хъиз тике-тике авуна, шешелда туна, гъадан гъаятда авай, чилиз эгъуьннавай регъятханадин патавай эгъуьнна, гъа мишукда аваз, гъана чилик кутуна. И дишегъли икI квахъна къвед, пуд варз, белки, мадни пара вахт хъана. Милицайривайни сакIани жагъур тежез хъана. Эхир са йикъуз, якъин хъи са ни ятIани, гъам кутадай чка эгъуьндайла акур са касди, гъикI ганатIани хабар гана. Бубайрин мисалда лагъайвал “Чилик япар гала”. Ам вахтунда акур касди, вичин кичIевиляй икъван гагъда хабар тагай, аквазвани адан инсанвилини къанажагъди ам мажбурна хъи, ада хабар гана.

Милицайри а инсандин якIар авай шишел, хкудна. Ам къейи вичин гадани, а гададин буба къуна, абурни чипин жазадив агакъарна. Амма гуьллемеишун ганач.

— Я стхаяр, бес и чи къанун дуьз яни, и жуьреда инсандин чандиз къаст ийизвайбуруз гуьллелемешун жаза тагайла, абруз шумуд кас къейитIани, чеб рехкъин тийидай чIал чир хъайила, мад квекай кичIе жеда къван. Садбур гъахъна чарадан кIвализ, хизан къена адан кIвал тарашзава. Ихътинбурузни гуьллелемишун чи гъукуматда амач. Им лагъай чIал я хъи, куьне рекъикъ, чна куьн рекъидач. Заз чидай гъал, инсан инсафсуздаказ къастунал къейиди халкъдин вилик гуьллемешайтIа, гъахътинбуруз мадни еке тарс жеда.

Юлдашрикай сада лагъана:

— И на ахъаяй, мусибатдин къиникъ ван хъайи сада лугъун мумкин я, белки а дишегълидай, лап диде ятIани, гъа гададин намусдик хкIадай крар акуна жед.

— Гила за квез и чи Дербентда хъайи са кар ахъайин. Са къуьзуь бадеди, вич къейила, вичин кIвалер вичин хтулдиз амукърай лагъана, са хтул гъана кIвализ, пропискани авуна.

“Зазни вун кІвале са рахадай, ихтилатдай, машгъулат хъуй. Заз заз къван пенсияни ава. Са базардай, магазиндай недай затІ-матІ гъиз, зун рекъир къван заз вакай гъа куъмекни хъуй”, — лагъана хтул гъида. И бадедиз къейидалай къулухъ кІвалер низ хъана, низ хъанач, вичиз хабар амайди яни? ЯтІани чан аламаз хтулдиз амукъун кІан хъана.

Икъван хатур ийиз кІан хъайи бадедиз, а хтулди вуч авуртІа хъсан я?

Гъа икІ са йис, къве йис, чидач шумуд йис хъанатІа хтулни баде и кІвале яшамиш жез. Эхир вуч хъана лагъ?

И хтулдивай баде Аллагъдин ажалдик рекъир къван акъвазиз жедач.

Йикъарикай са йикъуз жагъурна вичиз са вич хътин дуст. Меслятна виликамаз ада вичин баде рекъин патал. Аллагъдиз хъсан чида, а дустуниз вичин баде рекъин патал гъахъни ганани-ганачни. Гъа дустни галаз хуькведа кІвализ. Бадеди, фагъир, хтулдохъ мугъманни гала лагъана и мугъмандизни хтулдиз хуьрек гъазуриз кухнадиз фида. А фагъирди низ чида вуч чразвайтІа вичин къуьзуь гъилерив. Садни хтул вич залда ацукъна, галай дуст ракъана кухнада баде рекъиз туна. Баде гъа кухнада квеv янатІа, яна къена. Къаридин хъсанвиликай вичиз ажал хъана.

Я жамаат икъванни зир-зибил инсанар жедани? Гъабурни къве кІвачел къекъвезва вири хъиз, гъабурни квеv итимвилерикай рахада, чпин алчахвал такваз. Дугъридани мусибатдин къиникъ я икІ къиникъ.

Гъа ихътин ажалрик къейибур рикІел гъиз, Мевлидан вичин кІвале вичин ажалдик къейи бубадиз регъметрай лугъуз-лугъуз фена абур хуьруьв агакъна.

Мевлидан кІвалив агакъна. Гъаят къуд пад чІулав хъана, цвег йиргадай хъиз, итимрив ацІанвай, марф къвайитІа стІал чилел аватдач. Са гзаф итимар, са шумуд жерге тахтайрикай дуьзарнавай скамейкайрал ацукънавай, амайбур вири кІвачел акъвазнавай. Фекъиди ясин кІелзавай.

Мевлидахъ галаз шегърдай хтай итимар акурла, ацукънавайбурни къарагъна. Мевлидахъ галай итимрикай сакъведа:

— Салам алейкум! — лагъана салам гайила.

— Ва алейкум салам! — лагъай са шумудан сесерин ван хъана. Сада и мярекадлай киви ванцив.

— Фатигъе! — лагъайла. Вири жаматди адет тирвал гъилер хкажна дуъа авуна. Ахпа вирида: “Аллагъди регъметрай, амайбур сагърай”, — лагъана. Ахпа са гзафбур къвез, садбуру гарданар къаз, садбуру гъил къаз Мевлидаз, Гирамединач башсагълугъвал гана.

И арада квализ экъечай Эслиди шехъиз-шехъиз тадиз фена, бубадин мийит къужахда къуна, адан пелез са теменни гайидалай къулухъ, вичин къилиз акъат тавур мурадар, шез-шез тикрарна: Я чан буба, чна клуън шегърдиз тухуда лугъузвайди тир, къвез анин динжвилер, регътвилер гуда лугъузвайди тир. Ваз Мевлидакай чехи алим хъайидакайни хабар тахъанамаз, вун чакай икI садлагъана вучиз айру хъана. Гъайиф, икI жедай чIал чидайтIа, зун куъ патавай санизни фидачир хъи, лугъуз шехъиз-шехъиз къарагъна, вичин къаридин гардан къуна:

— Я диде, вавай буба хуъз хъанач хъи?

— Аллагъдин дувандиз, я бала, чавай жедай дарман авани?!

— Са кIус виликумаз хабар хъайитIани гудайман.

— Я бала, садлагъана хъайи кар я. Дип-дири итим тир.

Дуъа гана куътягъ хъун кумаз Мевлид, Гирамедин экъечIна. Мевлид бубадин, са пата, Гирамедин са пата метIерал ацукъна теменар гуз, адаз вил атIудалди тамашзавай.

— Гила, — лагъана Эслиди, — эвера и чи буба кафанра твадай итимар вужар ятIа, буба и чи Мевлиданни, Гирамединан кафанрик кутурай.

Ахпа Гуълперици, кIвале авай папариз:

— Чан вахар, рушар, ина мейит кафанра твадай итимар къвезва, куьн вири экъечІна кІанда.

Папар вири экъечІна. Итимар са пуд кас атана. Буба Мевлиданни Гирамедианан кафанра туна. Итимар экъечІна.

ЧІехи фекъиди Мевлидаз эверна патав:

— Чан хва, ина къунши хуьрерай атай мугъманарни пара ава.

Абур хъфенани кІанда. Чна мейит сятдин къведаз къачуда, яни сурариз тухуда лагъана хабар гайиди тир. Куьн гуьзлемишиз амаиди я. Гила вуна ихтияр це, чна мейит къачун.

— Къейидан ихтияр жамаат я. Куь ихтияр я.

Ахпа фекъиди, патав гвай са яшлу итимдиз, вач гадаяр галаз мейит акъуда лагъана.

Буба авай магъфедин са кьил Мевлида, са кьил Гирамедина, мадни са шумуд гадади кьуна, гъаятдал авудна. Фекъийри гъаятдал ийидай са капІни авурдалай кьулухъ, са шумуд гадади магъфе хкажна кьуьнерал кьуна, сурариз физ рекъе гъатна. Мегъфе гвайбур кІвенкІве, жамат гуьгъуьна. Мевлидни Гирамедин мегъфедкай гъич хкечІ тавуна сурал къван тухванай. Сурал агакъайлани са шумуд фекъиди адет тирвал капІ элягъна. Ахпа мейит суруз авуддай ихтияр гана.

Буба сура динжарун патал Мевлидни, Гирамедин суруз эвичІна. Буба лазим тир гьал динж къаткурна, экъечІна.

Жигъилри гагъ сада, гагъ сада лапаткаяр вегъез, къачуз накъвар вигъена сур кІевирайдалай кьулухъ, фекъиди сурал кІел хъувурдалай кьулухъ, са шумудра дуьаяр хъавуна жамаат ахлахъна.

Мевлида шегъердай хтай мугъманар рекъе хутуна.

Адет тирвал пуд юкъуз, гъар экуьнахъ, гъар нянихъ жамаат къвез дуьаяр гуз хъфена.

Пуд лагъай йикъан нянихъ Мевлида вири хуьруьн жамаатдиз эверна вичин бубадиз са чІехи игъсан гана. Мевлид, Гирамедин мад са гъафте къван амукъна. Гъар йикъуз садбур

къвез, садбур хъфиз башсагълугъвал гудайбур кими тушир.

Эхир са къуз Мевлида:

— Диде, гила чунни хъфена кІанда. Зунни кІвалахал геж жезва. Заз, вун рази хъайитІа, вунни галаз хъфиз кІанзава. На вуч лугъуда.

— Чан хва, акІ жедач. Халкъди чаз вуч лугъурай. Ам чна буба саймиш тавуна, адахъ далу элкъуърай хъиз жезва. Исытда ваъ. Куън хъвач. КІвалахдал геж тахъуй, гьукуматдин кІвалах я. Зи меслят ихътинди я. Бубадин яхцІурар хъайила куън гьикІ хъайитІани, Аллагъдин куъмекдалди, хуькведа. Чна хуъре бубадин яхцІурарни гайидалай къулухъ чавай хтайтІа жеда. Гъакъван чІавал вуна бубадин сурун къилихъ ядай къван-затІни гъазура.

Куън яхцІурриз къвед-пуд югъ виликумаз, гъа сурун къилихъ, винел вуч герек ятІа, гъабурни гваз хъша. Чна эвел сур лайих тирвал дуъзарин. Ахпа яхцІуррин игъсанарни гун. Адалай къулухъ тамашда.

Дидедин и меслятдал вири рази хъана. Пакад йикъуз Мевлид вичин хизанарни галаз хъфена.

Шегъердиз хъфей пакамахъ Мевлид вичин кІвалахал фена. Вахтар къвез алатна. Атана яхцІурарни агакъзава. И арада Мевлида бубадин сурун къилик ядай къван (шикилни туна), решеткаяр, герек вири затІарни гъазурна. Сад къве югъ виликумаз вахт къачуна, мад вичин хизанни галаз хуъруъз хтана. Гъелбетда Гирамединни хтана. Хуъруъз хтай пакамахъ къвед-пуд гададизни хуъряй эверна, сурариз фена, бубадин сурун къилихъ чІулав мармардин, шикилни авай къван яна. Ахпа сурун къуд пад дуъзарна. Сур элкъуърна решеткада туна.

Пакамахъ хуъре суракъна тукІвадай са эркек гъайванни къачуна гъана.

Мевлида дидедай хабар къуна:

— Я диде, яхцІурар мус я бубадин?

— Чан хва, чна лугъун яхцІурар ийизва, амма мусурман-



ри яхцурни цикъвед хъайила ийизвайди я. Гъисаба ман, буба регъметлу, кучукайди къанни цуд лагъай август тир. Адалай инихъ гъисаба кван гъи югъ жезватIа. Мевлида календардиз килигна, гъисабна.

— Дум-думз и вацран (октябрдин) къанни сад лагъай югъ, яхцурни цикъвед я. Къе вацран цеклуъд я. Чна гъайван пака туклуна кIанда. Жамаатдиз муькуъ къуз эверда.

Гъа икIа къанни сад лагъай октябрдиз жамаатдиз эверна, мад бубадин яхцурни цикъвед лагъай йикъуз чIехи са игъсан гана, а югъ къейдна.

— Гила, диде, чун пака ваъ, муькуъ къуз хъфена кIанда. Вунни Мислимни гъазур хухъ. КIвалин шейэр вуч тухуда, вуч тухудачIа, кIватIа, рикIелай алат тавурай. Багъдиз, гъаятдиз Гирамедианан бубади, зи имиди тамашрай, кIвализкъазни. Ам за тапшурмишда. Кал, данани за гъадав вугуда. КIандатIа хуьрай, кIандатIа маса гурай. Шегъерда мад абур хуьз жедайди туш.

— Ваъ-э-э! Ажеб рикIел атана, а кални дана, чна чи вахаз бахшда. Къуй бубадай ам гъадаз хъуй.

— Вуч ажеб рикIел атана, чан бала, валай Аллагъ рази хъуй. И кардал чаз акъван баркалла къведа хъи. Им лап и регъметлу Гъесенан руьгъни шад жедай кар я.

Гъа икI шегъердиз тухудай шей-шуьй гъазурна, кIвал, гъаят, багъ имидал тапшурмишна, Мевлид вири вичин хизанни галаз шегъердиз гъатна рекъе хъфена.

Шегъердиз хтайдалай къулухъ, Мевлида, кIвалахдилаь вахт жагъуриз цуд лагъай класс куьтягънавай, вичин стха Муслимни, са институтдик кутуна.

Мевлидаз са патай буба къейи хажалат, фикир аватIани, са патай Мевлид акъван шад я хъи, инлай вилик вичиз хъайи шадвилер гъич са затIни туш. Ам квел шад я? лагъана жузуртIа, за лугъун квез адан жаваб: ам а кардал шад я хъи, диде хтана вичин патав гва, диде патав хтана лугъуз ваъ-э-э, гъа дидедиз амай уьмуьрда вичелай алакьдай къван,

динжвал, регъятвал гуда, гуз жезва лугъуз. Мевлида лугъузва, за къазалмишзаватла дуьньядин винел, тек са и дидедиз жезмай къван гуьрмет авун зи къазанжи я. Адаз вичиз кІан тахъайтІани, хъсан-хъсан парталар алукун, адаз дуьньядин няметрикай вуч кІан хъайитІани гунуг зи мурад я. Са гафуналди, Аллагъдин куьмекдалди, зи мурад дидедиз, вичел чан аламаз, женнет къалурун я.

Мевлидан свас Эслиди лагъайтІа, гъар къве йикъалай са къуз дидедин жендекни галаз, аял хъиз, чуьхуьзва. Гъалал хъуй ахътин сусвариз.

Гила Мевлид, къерехдин кІвалах амачиз, архайин я. Гъа са гъукуматдин, вичин кІвалахал физ хуьквезва.

Са югъ я. Мевлид кІвалахдилай кІвализ хуьквезва. Са йикъуз Мевлидаз газетдай са обявление акуна. Объявлениеда кхъенвай, гъукуматдин Университетдин юридический факультетдин уголовный криминал къанунрин кафедрин заведишдин буш чкадал са кас къачун патал конкурс малумарнава.

Мевлидан лап вич студент тир вахтарлай авай сад лагъай мурад, вичин миллетдин савалдувал хкажун, адан жигъилар жезамайкъван ВУЗ-риз гзаф желб авун, абрун высшее образование авайбурун къадар атухарун тир.

Гила лагъана ада, гъазур университетдиз вичиз итем — кафедрин заведиш герек момент я.

Мевлидаз, конкурсдин обявление авай газетни гваз вичин министрдин патав фена, вич кІвалахдилай ахъаюн патал тІалабиз кІанзавай. Къе фида, пака фида лугъуз гъа хиялрик квай.

Садни министрди эверна, лагъана:

— Мевлид, ви паталай чи университетдин ректордин патай заз чар атанва. Ада кхъенва, чеб юрист кадр авачиз пара къеве ава, мумкин ятІа, садни вич рази ятІа, чаз, юридический факультетдин уголовный криминал къанунрин кафедрин заведующийвиллиз ам герек тир, чаз вуна ам

ахъайнайта кланзавай. на гьикI лугъузва? — лагъана, Мевлидавай хабар къуна.

— Валлагъ, юлдаш министр, отставкадиз фин паталай заз къве йис ама. Завай хабар къуртIа, гъина закай халкъдин кардиз хийир пара аватIа, гъана кIвалахунал зун рази. Гила вуна гьикI лагъайтIа, зун гъадал рази я.

— Заз, вун инал хьунухъ вирдалайни серфелу я. Амма инал вун са вун я. Университетдиз фейила на чаз гзаф вун хътин кадраяр гъазурда. Анаг чи кадрайрин чешме я, акI хъайила ви разивал аватIа, фена гъа университетдин ректордихъ галазни рахух, чира. Эгер ви разивал хъайитIа ахпа за вун ахъайда.

Пакамахъ Мевлид университетдин ректордин патав фена, кабинетдин рак ахъайна.

— Саламалейкум юлдаш Мамедов, — лагъана Мевлид ректордин патав физвай, ректорни къарагъна Мевлид къаршуламишиз адан вилик физ-физ.

— Ва алейк салам! Буюр, буюр. Къведани гъилер къуна. Мевлидаз хваш-беш авурдалай къулухъ, ацукьун теклифна. Къведни ацукъайдалай къулухъ, ихтилат ректор Мамедова башламишна:

— За, Мевлид, вун чи университетдиз ракъурун патал куь Министрдиз са юлдашвилелди чар ракъурнавайди тир. Министрди чи тIалабуникай вахъ галаз са меслят суьгъбет авуначни?

— Эхъ, зун гъавилай куь патав атанвайди я. Гъакъикъат квез завай вуч кланзаватIа, ва я, квез заз вуч гуз кланзаватIа чирун патал лагъана, хуьруьн кваз.

— Мевлид, заз куь бажарагъдикай, алакьунрикай хабар ава. Абур заз малум я. Гъавилай за вавай чи университетдиз кIвалахиз атун тIалабава. Чаз, чи юридический факультетдин уголовный криминал къанунрин къил къадай сенеткар авач, заз вуна гъа кафедрадин заведишвиле кIвалахун кланзава. Меслят вид я.

— Валлагъ, юлдаш Мамедов, захъ, лап сифте и университетда кѐлдайлани, аспирантурада кѐлун давамар хъийидайла, са чѐхи метлеб авайди тир. А метлебни, жуван миллет савадлу авун, чи гележег тир жигъилар, ВУЗ-риз желбна, абрун образование хкажун зи мекъсед тир.

— Аки ятѐа, вач чи кадрийрин отделдиз, конкурсдиз гун патал герек документар вучар ятѐа хабар къуна, лазим бланкаярни къачуна, ацѐурна аризени галаз тур. Конкурсдин жаваб чна ваз гайила, ахпа ша.

Мевлид къарагъна, аки ятѐа зун фена. Гьелелиг лагъана, гъилер къуна, сагърай лагъана Мевлид экъечѐна.

Кадрийрин отделдиз фена, вуч лазим ятѐа вири документар гъазурна, арзани галаз конкурсдиз вугана.

Университетдай хтайла, Мевлид, чпин министрдин патав фена, университетдин ректордихъ галаз ана хъайи суьгъбетрикай ихтилатна. Вичи документар конкурсдиз вугайдакай лагъана. Гила акван вуч жаваб жедатѐа? Конкурсдин къарардикай ректорди вичи иниз хабар гудайвал я.

Гуъзлемишда ман, — лагъана министрди.

Са цѐуд, цѐикъвед югъни алатнач, университетдин уголовный криминал къанунрин кафедрин заседаниедал тур конкурсдин арзайриз тамашайла, юридический илимрин доктор, къене патан крарин министерствода, асас чѐхи уголовный крар тухудай къилин силисчи Гьесенов Мевлид кафедрин заведишвиле хкъана.

И къарардин хабар гъам телефондай, гъамни чарчелди тядиз агакъарна Мевлидав.

Мевлид вич университетда конкурсдай акъатна, кафедрин заведишвиле тастикъбарай чарни гваз, министрдин патав фена. Министрди адаз, цѐийи кѐвалах, гъимни Мевлид куь са агалкъун я, за рикѐивай тебрикзава, лагъана.

Ахпа, Мевлидаз, алай кѐвалахдила, вичин хушуналди, университетдиз кѐвалахал переводзава лагъана приказ гана.

Пакамахъ, Мевлид университетдиз, ректордин патав, ка-

бинетдиз гъахъна.

— Салам алейкум,— лагъана мукъув фена.

— Ва алейкум салам, — жаваб гана гъилер къуна.

Вав чи жаваб агакънани? хабар къуна ректорди.

— Агакъна, юлдаш Мамедов, — пара сагърай лагъана Мевлида.

*Цикъвед лагъай къыл*

## **МЕВЛИД-ЗАВКАФЕДРА**

— Гиладун ви кIвалахдила элячIна, михьи хъанвани.

— Тамам расчет, — лагъана, — вичин приказ ректордив вугана.

Ректорди гъа сятда зенг авуна, юридический факультетдин декандиз вичин патав эвер гана. Са акъван вахт алатнач. Рак ахъайна, салам гана, декан атана. Ректорди:

— Юлдаш Халилов, лагъана. Таниш хъухъ, и юлдаш Гъесенов куь, уголовный криминал къанунрин кафедрадин заведиш я, чна конкурсдал хкъагъай. Гиладунни вач, Мевлидаз вичин кабинетни къалура, ана авай чар-цIарни вуч аватIа. Ахпа завкафедрадин асас кIвалахдин патахъай сифте са гъвачIи суьгъбетни ая, танишара.

Мевлидни Халилов, ректордиз, гъелелиг, лагъана гъилер яна экъечIна. Юрфактдиз хтана, Халилова, уголовный криминал къанунрин кафедрадин кабинетдин куьлегарни къачуна, рак ахъайна Мевлидаз вичин кабинет къалурна. Им куь кабинет я, ибур ина авай чарар-документар. Тарсарин расписанийрихъ галазни танишарна. Муаллимрихъ галаз вун, жув таниш хъухъ. Завкафедрадин асас кIвалахрикайни суьгъбетар авуна. Гиладун им ви кабинет, имни ви куьлегар, лагъана, декан экъечIна.

Гъа и йикъалай Мевлид, вичин кафедрада кIвалахзавай вири преподавательрихъ галаз таниш хъана, яваш-яваш ви-

чин кІвалахдив эгечІна.

Деканди, студентар, кафедрадин цІийи заведишдихъ галаз танишарун патал, Мевлидни галаз са-са группадиз физ, абруз Мевлидакай куъруъ малуматар гуз танишарна.

Мевлида гъа сифте йикъалай, кафедрадин муаллимрин вилик тур сад лагъай тІалабун, студентрин чирвилериз, са патазни майилвал авачир, са терефкарвални авачир, дуъзгуън къиметар гун тир, гъам зачетрай, гъамни экзаменрай.

Къвед лагъай тІалабун, муаллимар чеб, студентриз камаллу, акъуллу инсанрин чешне хъиз жен. ИкІ квевай зун туш тІалабзавайди. Чавай, алимривай акъуллу, камаллу хъун тІалабзавайди, чи ата-бубайрин мисал я: “Алим хъун асант я, инсан хъун четин”. И мисал анжах, дуънья акур ксари, са бязи алимар, ахлакъсузбур яз акурла лагъанвай мисал я. Эсил манада мисам гзаф дерин маналу мисал я, иллаки алимуз.

Пуд лагъайди, Мевлида эсас фикир аспирантар гъазуруниз гана. Аспирантрин къадарни къвердавай артух жез хъана.

Мевлида илимдин хусуси са кардиз талукъ, гзаф илимдин эсерар, илимдин макъалаяр кхъиз, илимдин конференцияра гъамиша къайдадалди иштирак ийиз, адан гъуърмет вири факультетда артух хъана. Мевлид кафедрадин заведиш хъайидалай къулухъ, студентриз акуна хъи, муаллимрин рафтар, рахунар чпихъ галаз лап дегиш хъанва, хъсан хъанва. Къиметарни зачетриз, экзаменриз дуъзгуън гузва. Гъа икІ студентрин арадани Мевлидаз чІехи гъуърмет ава.

Вахтар къвез алатна. Са йис къван гъа икІ кІвалахиз хъана.

Са йикъуз факультетдин секретарди Мевлидаз.

— Мевлид, ваз къе сятдин къведаз ректорди, вичин патав атун теклифнава.

Мевлид гъа шай лагъай вахтунда, ректордин кабинетдиз

фена.

— Салам алейкум, юлдаш Мамедов, — лагъана гъил кьуна.

— Алейкум салам, буюр ацукъ, — лагъана чка къалурна.

Къведни ацукъайдалай кьулухъ, суйгъбет ректорди башламишна.

— За са шумуд алимрин советдин членрални меслят авунва. Заз вун чи юридический факультетдин декан хъун кІанзава. Ваз инал эвер гунин мекъсед, ви фикир чирун патал я. На вуч лугъуда? Вун рази яни?

— За вуч лугъун? Квез гъикІ акуртІа, зун рази я.

— АкІ ятІа, къведай жуьмяд юкъуз, сятдин цІикъведаз вун ректоратдиз ша.

*Шумуд лагъай кьил*

## **МЕВЛИД ДЕКАН ХЪАНА**

Жуьмя югъ атана. Мевлид гъа лагъай вахтунда, сятдин цІикъведаз ректоратдиз фена. Ина, ректоратдин совещаниедал ректорди Мевлид юрфактдин деканвилиз тайинарнавай приказ кІелна, вири совещаниеда авай алимриз малумарна. Ахпа ректорди Мевлидахъ элкъвена, вирдаз ван къведайвал лагъана:

— Гила, Мевлид, къенин йикъалай вун декан я. Факультетдин декан, им лагъай чІал я, вун къенин йикъалай, вири факультетра кІелзавай студентрин бубани я, дидени. Герек, декандиз абрун уьмуьр гъина, гъикІа физватІа, абур тарсариз гъинал, мус, гъикІа гъазур жезватІа, абру чпин буш вахтарни гъина, гъикІ акъудзаватІа, вири декандиз чир жен герек. Студентрин диде-буба квел мешгъул ксар ятІа, гъи студентриз, диде-буба касиб яз куьмек авачтІа, абрун вирдан дуланажагъдин шартІарни чир хъун лазим я. Чарасуз куьмек герек студентриз, гъар жуьредин куьмек гун тешкилун ла-

зим я.

Мадни лап асас месэла, студентрин чирвилериз, абрун зегьметдиз муаллимри дуьзгуьн кьимет гунал мугъаят хьун я.

Чна и кIвалах валай алакьдайдак чIехи умуд кутазва. Вахь хьсан, чIехи алакьунар хьуй. Мевлидаз ректоратдай экъечIдай ихтияр гана. Ам кIвачел къарагънавай хьи, ректорди, пака сятдин цIудалай кьулухъ хьиз зи патав шай, лагъана.

Пакамахъ, гъа лагъай вахтунда, сятдин цIудаз, ректордин патав фена. Салам-калам авуна, гуьруьшмиш хъайидалай кьулухъ, инал ацукьнавай са проректордиз лагъана: “Куьн къведни вач деканатдиз, ана авай, виликан декандив гвай документар, чарар-цIарар къабул хьия.

Мевлид декан хъайи пакагъан йикъалай, мукьвал-мукьвал студентрихъ галаз гуьруьшмиш жез, абрун гьал-агъвалдикай хабар къаз хъана. Ада студентриз лагъана: “Килиг, куьн ина амаз къван, зун куь бубани я, дидени. Закай я регъуьвал, я чIугварвал ийимир. Низ гьихътин вуч месэла хъайитIани, зи патав ша, заз куьн къабулдай вахт гъамиша жеда”.

Муаллимризни муьгъкем тапшурмишна: студентар, садани я зачетринни, экзаменрин кьиметрал, я гьакI гафаривни абрун кефи хан тавун, абур бейкефар тавун.

Группайрин старостайрал тапшурмишна. Диде-буба авачир студентрин списокар къаз туна. А списокрай Мевлида вичиз, дидени буба авачирбур къилди, буба авачирбур къилди, диде авачирбурун къилди списокар къуна, вичин столдал алай шуьшедин кIаник кутуна. Гъар вил ягъайла аквадайвал туна.

Мевлида студентриз хиве кьурвал, студентар къабулдай сятра са йикъузни, са сятдани, университетдин са къул-лугъчини, я са муаллимни вичин патав къабул хъавунач. Абурузни кIивиз тапшурмишна, садни студентар къабулдай йикъуз, а сятра вичин патав татун. Деканди и кар, мягъкем



са кьайда хьиз туна.

ТахьайтIа, гьикI тир эвелдай? Студентар атана ракларихъ гала, кьенез гьахдай са кьуллугъчи, экъечIир кьван са сят фида, ам амаз са масад гьахъгинди гьахъда, имни са сят. Гьа икI декандин патав фена вичин дерт ийиз кIанзавай студентар, декан такваз шумуд йикъар, шумуд сятар, вахтар физвай, вични тарсар кIелдай вахтар.

Мевлид декан хьайидалай кьулухъ, студентар лув акатай хьиз хьана, абруз далудихъ са арха галай хьиз хьана. Чпин дердиникай хабар кьадай, адаз дарман ийидай кас хьана лугъуз абрун кефи гьакъван шад хьана.

Аквазвани и декан хьайидалай кьулухъ муаллимарни галаз дегис хьанва. Абрун рафтарвални чахъ галаз хьсан хьанва, лугъуз чеб-чпих галаз рахадай студентрин ванар кьведай.

Общежитийрани михьивал, кьайда хьана.

Дарда авай студентразни вахт-вахтунда пулдин алава куьмекар гуз хьана.

Са тIимил варцар алатна, са йикъуз, Мевлидаз алимрин советдиз эверна, и советдални Мевлид деканвилиз тастикъарна.

Атана цIийи кIелнарин йисуз университетдиз гьахъун патал абитуриентрин аризейар кьабулдай вахт хьана. Мевлида са-садаз а документриз дикъкъетдивди кIелиз тамашна. Иллаки аризейрихъ галай автобиографийриз, садни аттестатриз.

Ада экзаменаторриз муьгъкем тапшурмишна, абитуриентрин чирвилериз кьиметар са патазни майил тавуна, са терефкарвални тавуна дуьзгуьн кьиметар гун. Жезамай кьван районрай, хуьрерай атанвай абитуриентриз фикир гун. Мевлида лагъана, чиновникрин аялрин аттестатриз абрун бубайрин кьуллугъриз килигна ганавай кьиметарни хьун мумкин я.

— За, — лагъана, — Мевлида цIи вири предметрай кон-

фликтрин комиссиярни тешкилдайвал я. Экзаменрай 2 къачур абитуриентривай мад экзамен къахчуз ахтармишда. 2 къвен тийизвай аялдиз 2 гъи экзаменаторди тун хъайитIа, ам вич вичикай бейкеф хъуй. За ахътын преподаватель зи кафедрата, тарсар гузни тарвал туш.

Вахт хъана экзаменар башламишна. Экзаменар гуз экъечIай абитуриентрин рахунриз яб гайила: валагъ экзаменар лап хъсан, дуъз къачузва. Чидай аялриз къимет къачун лап регъят я. ГъакIан артух суалар гуз, аялар чашмишун, кIеве тун авач. Ци лап дуъз, гъакъуналди экзаменар къабулзава лугъудай ванар къвезвай. Садбуру и сятда авай декан хъсан гъакъ гвай кас я. Садбуру вири гъахътин алимар хъанайтIа гъикъван хъсан жедай. Сада хкатна: бубайрин мисал ава: “Алим хъун асанти, инсан хъун четин я”. Дуъз я, алим никай хъайитIани, гъа кардин гуъгъуъниз феиила, кIелайлани жеда. На лагъ ки вири и декан хътин итимаринсанар хъанайтIа. Якъин хъи, и декан эсил инсан я.

Къабулдай экзаменар куътягъ хъана. Къабулдай къадар къабулна. Университетда худ тарсар физва. Юридический факультетдин декан Мевлида са-са группадиз физ гузавай тарс гъа ихътинди тир: ада лугъудай: “Куъне кIелзавай тарсар вири къанунрикай я. Къанун вич къайда лагъай чIал я. КIелна куътягъайлани куъ пеше къайдаяр хуън я. Квез рус чIалал “блюстителъ порядка” лугъуда. Заз кIанда чи къайдаяр хуъзвайбуру акъван хъсан кIвалахин ки, чаз “блюстителъ (гуъзчи)” ваъ гъа рус чIалал “блестителъ” (къайдадин нур) лугъудайвал”.

Мевлид декан хъайидалай къулухъ, акваз-акваз, тарсар гунин ери, студентрин тербия, абру чипи-чеб аудитурийра тухузвай къайдаяр, ацукъ къарагъзавай чкаяр-стулар, столар михъиз хуън вири дегиш хъана. Вири са гафуналди, эсил къайдаяр хуъз вердиш хъана, а къайдаяр хуъзва.

Университетдин руководителарни, муаллим юлдашарни студентарни Мевлидан кIвалахдилай Мевлидалай пара рази

я, адаз кылди чѣхи гъурмет ава.

# Повестар





# УЪМУЪРДА ЗА ХАЛКЪДИН ХИЙИР ПАТАЛ КЪАЧУР КЪАДАМАР

*Повестъ*

Уъмуърдин метлеб: инсан герек  
Регъметдиз фейилани рекъин тийин.

*Муса Жалил.*

*Сад лагъай къил*

## **Хуъруън мензера.**

Хайи хуър, гуъзел ерияр, никлер векьер, аял чІавуз къекъвей рекьер, жигъиар, туп-ланш къугъвай Урун тІуларни Сувун тІулар, а тІебиат, а мензерейар акъван ширин я хъи, гъич рикІелай фидач.

Хуърелай виниз авай Шалбуздагъдин дамаррай авахъзавай нек хътин миxъи ятар кІватІ хъана хуъруън къерехдай, къванарлай хкадар жез, некІедал хъиз каф алаз авахъзавай Урар патан хваларин шир-ширдин, хур-хурдин ванариз яб гайидаз ам хуърезвай хъиз жедай.

Шалбуздагъ лагъайла, ам Дагъустанда къвед лагъай къакъан дагъ я. Шалбуздагъ са Дагъустанда ваъ, лап яргъа уълквейрани адан тІвар машгъур я. Машгъур хъунихъ лап чІехи са себеб ава. Адан къакъан, нурлу синерикай са синел шейх (пІир) Сулейман кучукнава. Адан сурун къилел, сур къене туна, са гуъзел, чІехи гуъмбет ала. Гуъмбет вири элкъвез-элкъвез чилелай виниз къуд падни лацу ракъ элкъуърна кІевирнава. Гуъмбетдин ракъарал рагъ алуқъайла, къуд патаз, гъа Сулейман бубадин руьгъдин нуруар хъиз, нуруар чикІизава. ПІир Сулейман, мусурман уълквейриз, рикІиз гзаф хуш, пак тир Эренлар хъиз машгъур я. Гъетта

Дагъустандай меккедал фейибурувай ана авай халкъари, сифтени-сифте къазвай хабар ам я хьи: «Куьн пир Сулейманан сурал фенан? Эвел куьн гъа Эренлардал фена, ахпа иниз атун лазим я» - лугъуда.

Шалбуздагъдин къакъан синерилай агъуз, адан этегар хъиз, гуьзел, гуьлчимен чехи яйлахар экъа хъанва. А дагъдин этегрикай са этегдал Эренлердин лувуник зи хуьр Муграгъар бинелу я.

Зун гъа и хуьруьнви, квез «Уьмуьрда зи къадамар» лагъана и суьгъбет кхьенвай кас Абдурагъман Муграгъви я. Зи уьмуьрдин лап къиметлу къадамрикай лап къиметлубур, зун гъа Эренлердал ругуд сеферда фейи, ирид лагъай сеферда, Сулейман бубадин сурал хьифидай ниятда авай къадамар яз гъисабзава.

Чи хуьрелай агъуз дередай авахъзавай Усукъчай вацлу, Шалбуздагъдин дад галай ятар тухуз Самур вацлув вугузва. Адани дагъларин дадлу менфятлу ятар дамахдалди арандин никлериз, векьериз, багълариз хъун патал бахшзава.

### *Къвед лагъай къил*

### **Аял вахтарикай къве гаф.**

Зун гъвачи чавалай диде-бубадин рикI алай аялрикай сад тир. Зал гъамиша къадардин, пад-къил дуьз, михьи пекер жедай. Къугъунрал гзаф рикI алайди тир. Гагъ-гагъ за юлдашриз лугъудай: «И йиф жедачиртIа вуч хъсан тир, кIани къван къугъвадай» Къугъунал рикI алай хъиз, къекъуьнни зирек къекъведайди тир. Пара вахтара тупланшар къугъвадайла чехи гадайри закай чипиз юлдаш къадай. Анжах чиркин аял акунлай дакIан кар авачир, иллаки тIиш авахъайди. Адахъ галаз къугъвазвай къугъунни туна, катна хьифидай.

Им заз чехибуру хъавур ихтилат я, аял чавуз зи

кьилел атай са гьадиседикай: «Зун гьвачИ чӀавуз, са сеферда пис азарлу жеда, хуьре духтурни авачир вахтар тир. За вилни ахъайзамачир, - лугьуда, - я незмачир, я хъвазмачир, гьал агьур тир. И чӀавуз чӀехи ими, хуьруьн кӀанел алай, Рашид эфендидин патав фена. Эфендиди а кьиле вуч дуьа кӀелнатӀа, кӀелиз-кӀелиз за и кьиле вилер ахъайна са вуч ятӀани, недай яни, хъвадай яни са затӀни тӀалабнай», - лугьуз чӀехибуру, гьамиша гьа агьвалатдал алапат яз ихтилатдай. Гьа вилер ахъайй вахтунлай башламишна дирини хъхъана лугьудай.

Аял чӀавуз зи кьилел мад ихьтин са дуьшуьшни атанай. Чи хизанар Билиж станциядиз мукьвва, ракъун рекьин кьерехдал алай Силигар лугьудай хуьре яшамиш жезвай. И хуьруьз чи диде-бубаяр чипин мал-къара хъуьтӀай акьудун патал, гьа къуьд акьатир къван дагьдин хуьрай атанвайбур тир. Ина са йикьуз дидеди тӀанур кутуна, фуар чразвай. Зунни гьа тӀанур авай кӀвале авай, пуд яшинда авай аял тир. Са арада къуншидин агакънавай са руш атана. И руша пара кӀанивиляй, атана къулукай кьве гьиливни кьве къуьн къуна, гьа тӀанурдин кьерехдал, зи кӀвачер чилик кумаз, вилик-къулухъ, вилик-къулухъ, тӀанур галайвал галтадзавай хьи, садни кьилел алай бухарадин пармак, кукӀва яру парча, адални лацу багьаралди плюсдиз ухшар нехиш алай, алатна кьилелай гьа кьизгьин цӀай авай тӀанурдиз аватнай. Има а рушаз зун пара кӀанивиляй хъайи кар тир.

Вахтар алатна. Зи 4 йис хъайила буба регьметдиз фена. Са пуд-къуд йисни алатнач, чи свас гьанавай чӀехи стхани, са аялни такунамаз регьметдиз фена. Идалай гуьгьуниз зун кьвед лагьай классда авайла, зи 8 йис тир, чи дидени регьметдиз фена. Има 1933 лагьай пис каш авай йис тир. Зунни залай гьвачИ, вад йиса авай стха касни амачиз етимар хъана.

Са ругуд вацра хуьре гьуьлуьк квай ваха вичин



Къвализ тухвана. Ахпа анайни, ахлад куь имид хцин патав лагъана чун акъудна. Имидин хци са къве вацралай зун Ахцегъа авай чешнелу сифтегъан школадин патав гвай етимханада эцигна. Ина пуд, къуд классра отличник яз келнай. Къуд лагъай классда келдай йисуз, зи шикил, гилан машгъур шаир Имам Аслановни галаз, отличникар я лугъуз «Пионерская правда» газетдизни акъатнай. Гилани за лугъузва: «Аллагъди зун кайид кана, келдай акъул ганай са». И сифтегъан мектеб куьтягъайдалай къулухъ зун хуьруьз хтана. Ина 1940 лагъай йисуз юкъван школадин 8 лагъай класс акъалтIарна. Гъа и йисан сентябрдиз Дербентдин политико-просветительный училищедиз гъахъна. Педучилищедиз тефена, политико-просветительный училищедиз финифихъ себебар авай. Сад лагъайди ана зав.ОНО-яр, дом культурадин директорар, клубрин заведишар, библиотекайрин заведишар гъазурзава лагъанвай обявленияда. Къвед лагъайди ана стипендия 200 м гузавай, педучилищеда 65 манат. За фикирна: педучилище акъалтIарайла гъакI муаллим тушни жезвайди, политпросвет училище акъалтIарайла зав.ОНО жезва, им муаллимвилелай мадни чIехи тушни къван? Ана отлично келайтIа зав.ОНО жеда, хъсан келайтIа – дом культурадин директор, са гъал келайтIа зав.клуб, зав.библиотека жедайди я. За гъикI хъайитIани отлично келдайди я, зун зав. ОНО жеда ман. (Ибур а чIаван аял вахтарин фикирар тир).

Са гафуналди зун къвед лагъай курсуниз имтигъансуз къабулнай.

Атана 1940 лагъай йисан октябрдин варз алукъна. И чIавуз германиядин фашизмдин патай дяведин гъакъикъи къурху авай. Советрин гъукумат мажбур хъана, вири ВУЗ-ар, гъакIни вири юкъван дережадин чирвал гудай келдай чкаяр, пулдал келуниз элкъуьрдай къарар акъудуниз. Гила студентриз стипендияр гунуг анихъ амукърай, гъатта сту-

дентри чипи гъа школайриз гъахъ (пул) гана кІанзавай. Ахъ-тин имкан авачир студентар-чІехи пай къахчуз документар хъифенай. Гъабрукай сад зунни. За ина кІелайди вири тек къве варз тиртІани, документар вахгайла, са ихътин направлениедин чарни гана: "Дербентдин политпросвет училищедин къвед лагъай курсунин студент Къурбалиев Абдурагъман Нуралиевич Докъузпара райондин ОНО-дин ихтиярдиз рахкурзава" – лагъана. И чар акурла, имид хци: "Гила ваз кІвалах гудайди я" – лагъана, зун кІвалахал финиз межбурнай.

### *Пуд лагъай кыл*

## **Халкъдин хийир патал кІвалахай девирда къачур камар: 1 лагъай кам.**

Гъуърметлу кІелзавайбур: Гила заз квез за гъа сифте кІвалахиз башламишай йикъалай зи уьмуърда, за къачур къадамрикай халкъ патал гъихътин хийир, куьмек хъанатІа гъакъикъат ачухна сугъбет ийиз кІанзава.

Рай ОНО-ди зун гъа за кІелай школадиз, чи хуьруьз, Муграгърин юкъван школадиз старший пионервожатыйвиллиз тайинарна. Гъа инал зи аялвилин уьмуър куьтягъ хъана. Етимвиляй акъатна, къуллугъчи хъана.

Са къве йисалай зун хуьруьн советдин секретарвиллиз къачуна. Ругуд вацра ина кІвалахайдалай къулухъ райком партияди зун пуд вацран партийный курсариз Махачкъаладиз ракъурна. Им 1942 лагъай йисан ноябрдин эхирар тир. Махачкъаладин куьчейра сенгерар (баррикадаяр) дуьзарнавай, гагъ-гагъ гъавадин тревогаяр жез, чун тарсарай куьчедиз авучІдай вахтарни жедай. Пуд вацран и курсар 1943 лагъай йисан 23 февралдиз куьтягъ хъана. За и курсар вири предметрай вадар (5-дар) къачуна, отлично акъалтІарна

лугъуз зун Совнаркомдин дяведин къуллугъчийрин хизанар гъукуматди тмяинардай отделдин инспекторвиле тайинарна. Им 1943 лагъай йисан февралдин варз тир. Дяведин къызгъин вахт. Гъа и йисан (1943 лагъай йисан) мартдин вацран эхирра Гляротадизни Хунзах районриз командировкадиз физвай. Байнаскидай анжах почтадин машиндаваз фена кІанзавай. Почтадин начальникди: чи машин пака фирвал я, - лагъайла, зун Буйнаскида гостиницада амукънай. Ина заз Гуниб райондиз командировкадиз физвай обком партиядин са инструкторни таниш хъана. Гъадани гъа почтовый машин гузлемишзавай къван. Пакамахъ чун акъахна, рекъе гъатна. Машин чи Лавашидай акъатна фена. Хажал-Махи хуъруъз агакъайла, дуъз мичІи хъана. Вучиз ятІани, шоферди вич инлай анихъ пака фида лагъайла, чун и хуъре йифиз амукъуниз мажбур хъана.

Чун и хуъре мугъман авачир ксар, са ксудай чка гъинаг хуй? Эхир хуъруън советдин председателдиз эвер гуз туна. Са жаван итем атана. Чна чун вужар ятІа танишвилер гайидалай къулухъ, чаз и хуъре са йифдай чка герек я лагъайла, а касди захъ галаз хъша, чун зи кІвализ хъифида лагъана, вич кІвенкІве чунни гъадахъ галаз хъифенай.

КІвале ихтилат, суъгъбет хъайила, чир хъана хъи, и кас муъжуъд варз я председателвиле тайинарна, алатай председателди печать вахгун тийиз.

Чаз чи мугъманди и хуъре – Хажал-Махида, фадлай хъайи са гъариба гъадисени ахъайна. Ада лагъана: "Им 1928 лагъай йисалай къулухъ хъайи кар я. Гъа йисуз гъукуматди хуъре школа эцигун патал гайи пулдихъ, и хуъре мискІин эцигайди я" лугъуз тастикъарзавай.

Пакамахъ фад чун акъахна машиндиз рекъе гъатна. Гунибдин поворотдал зи юлдаш эвичІна, зун анлай анихъ машиндин лап ахиримжи къваздай чкадал къван фена. Машин Голотлу лугъудай хуърелай анихъ физмачир. Гила зун хабар къуна сельсоветдин председателъ авай чка жугъурна,

советдин идарадиз фена. За председательдиз танишвал гана, хабар кьуна: «Зун инлай анихъ Тляротадиз гьикI фин лазим я, квевай заз вуч куьмек жеда?». Вун инай дуьз Гидмостунал къван вач, ануз тахминан са 40 км рехъ ава. За вав са балкIан вугуда, садни а балкIан хкидай са юлдашни, гьамни балкIандаллаз вахъ галаз къведа. А чкадал почтадин отделение ала. Эгер анлай виниз Тляротадиз попутно фидай улакь тахъайтIа, гьа почтадай гьа райондин чIехибуруз са зенг ая, ваз са улакь ракъуррай. Гидмост-дагъайла, ам Ботлих райондинни Тляротадин поворотар алай чка я.

И хуьрйа чун, зунни са юлдаш, балкIанраллаз Гидмостунал фена.

Инал алай итимривай хабарар кьурла, Тляротадиз гьикI физ жеда? – лагъана. Сада лагъана, агъа кIвале гьа райондин бязи къллугъчияр ава, им ви бахтунай я жеди, гьабурни гьаниз хьифизвайбур я, вуна вун атанвай чIал абруз чира. Зун рак яна, а кIвализ фейила акуна хьи, ина са ирид, муьжуьд итим ацукънавай компания ава. Заз теклифна ацукъун, за зун вуж ятIа танишвал гайила, абру лагъана: чав фургъун гва, кIандатIа чахъ галаз фургъундаваз ша, кIандатIа пурарни алай балкIан ава гьадал алаз вач, ихтияр вид я лагъайла, за балкIан къачуна, акъахна гьатна рекъе. Рехъ са гьвачIи машин, фургъун физ жедай хьтин дар рехъ тир. И рехъ гуьне патан чин кьуна фенвай, кIаняй Сулак вацI авахъзавай. И дередин рехъ фенвай алгъай гуьнедин чин са шумуд километрдин мензилда, сагъ са цIалцIам къван хьтинди тир, амма и чин тарар экъечIна рук хьиз аквадай. Акурди мягътел жеда, икъван тарар и къванцяй гьикI экъечIна? – лугъуз. Гила и рекъин мад са аламат: зун жигъил гада я а чIавуз, кIаникни балкIан, гьикъван кIивиз гьалда, гагъ балкIандин язухни къведа, яваш-яваш фида, гьикъван фийитIани и гуьне куьтягъ жедач, я са хуьр кIвални и дередин са патайни аквадач. Югъни мичIи хъана, дере куьтягъ жедач, зун гьа физва, эхир йифен гьи вахт ятIа, дередин

кІанай ишигъ акуна. Ишигъ акур чкадал агакьайла, акуна хьи им тек са кІвал я, гьаятда са цур хьтиндини ава. За лагъана, зун инлай анихъ мад хьифидач, йиф я, йифиз агакьайтІани а кьиле вуна нин рак гатада. Инал алай, ишигъ кьвезвай кІвалин рак гатана, са кьуъзуь итем экъечІна. Зун рекьин мугъман я, илифарайтІа жедачни? – лагъайла, - буюр ша, вучиз жедач, лагъана. БалкІанни цура кутІунна, фена кІвализ

И йиф гъана амукъна. Экуьнахъ гьатна рекъе фена Тляротадиз. Ина гьукуматди армияда кьуллугъзавайбурун хизанар тяминардай отделдиз фена. Армияда кьуллугъзавайбурун хизанриз гьукуматди гузавай пособийрин делояр са-сад проверка авуна. Са бязи делояр авай къанундалди гана кІанзавай кьадардилаь тІимил пособияр тайинарнавайбур, садбуруз нормадилаь пара тайиннавайбур. Са гафуналди вири пособияр гузавай делояр кьайдадик кутуна. Гила зун са хуьруьз фена кІанда лагъана за райондин исполкомдин председателъдиз. Ада а хуьруьз фин патал чаз балкІанарни жугъурна са авар чІални урус чІал чидай переводчикни галаз Тинуси лугъудай са хуьруьз фена. И хуьре са шумуд, итимар дяведа авай хизанрин кІвалериз фена, абрувай гьал-агьвал жузуна, лап дарда авай са шумуд хизандиз колхоздин взаимопомощдин гьисабдай складдай, тахил гуз тунай.

Тляротадай хтана, гила физва зн Ханзахдиз. Зун авай машин са гзаф кьакъан тик гуьнедин кІан кьуна фена, а кьилаь са поворот кьачуна гьа гуьнедин чин кьуна хтана и кьилиз, и кьилияь мад а кьилиз, гьа икІ са шумуд поворотар кьачуз, кьавал экъечІдай гураррай хьиз, гьар поворот кьачурла са кІар хкаж жез и кьакъан тепедин кьилел акъатна. И рехъ акурла, пагъ инсандилаьни алакьда кьван-лагъанай за. Ахпа алгъай рехъ кьуна фена, агакьна зун Хунзахдиз. Югъ няни тир, идараяр агалнавай. И йиф за мугъманханада акъудна. Экуьнахъ фад кьарагъна зун исполкомдиз фена.

Са-сад къвез, хваш-беш ийиз захъ галаз таниш хъана. Ахпа райисполкомдин кабинетдиз фена, за зун вуж кас ятIа ва квен паталай атанвайди ятIа танишвилер гайидалай къулухъ, гьукуматди армияда къллугъзавайбурун хизанриз пособияр гузвай отделдиз фена. Са пуд югъ хъана делояр са-сад проверка ийиз, къанун тирвал авай ошибкаярни дуъзар хъавуна. Ахпа за райисполкомдин председателдиз лагъана, пака заз са хуъруъзни физ кIанзава, вуна чаз балкIанар якбура са переводчикни, садни заз гьи хуъруъз финиф меслят къалурзава? Тануси лугъудай хуъруъз алад, ам хъсан, чIехи хуърни я – лагъана ада.

Пакамахъ чун балкIанрал акъахна Хунзахдай Тунусидиз физ рекъе гъатна. ЦIада хуърйя экъечIна фидайла переводчик юлдашди: ибур Расул Гамзатован бубадин кIвалер я лагъана, Гамзат ЦIадасадин кIвалерни къалурнай. Ибур дамах гвачир, къавал накъв алай, простой хуъруън кIвалер тир. И хуъре-Танусида эвел чун сельсоветдиз фена, ахпа ам вични галаз са шумуд фронтовикрин хизанрин патарив фена, абрин гьал-агъвал жзуниз, низ гьихътин дерт аватIа, низ гьихътин куъмек кIанзаватIа хабарар къаз, чна са-садан тIвар кхъиз, абру тIалабай затIарин тIварарни кхъена. Чун проверка ийиз фей хизанрикай 15 хизандиз гъардаз 16 кг тахил кIан хъанай, анжах са дишегълиди малариз гудай векъер тIалабнай.

Ахпа хтана зун и хуъруън колхоздин правлениедиз, председателдихъ галаз меслятна, эверна бухгалтердизни и 15 хизандиз, гъардаз цIуругуд кг тахил взаимопомощдин гьисабдай гудай ведомость къуна, складчидив вугана, са-садаз гъабриз эвериз зни килел алаз пайиз туна. Аллагъдиз хъсан чида и кардикай заз гьикъван суваб хъанатIа, вични къызгъин дяве физвай вахт, мартдин эхир 1943 лагъай йис, гишинбруз фу гун. Векъер кIан хъайидазни эверна председателди чар вугана, вач маларин фермадин тевлейрал и чар фермадив гице, ада ваз 3 шеле векъер гуда, вач

къачуна твах. Залай ихътин зурба кІвалах – гишинбуруз фу гуз алакьна лугъуз шадвиляй хуькведай рекъени зи рикІ хуьурезвай.

Им зи кІвалахдин девирдин, халкъдиз закай хийир-куьмек хъайи къадамрикай сад лагъайди я.

### **Къвед лагъай кам.**

Им 1943 лагъай йисан июндин варз я. Дяведин лап къызгъин бере. Хуьрера жамаатдин гьал гзаф четин тир. Колхозар амайтІани, колхозда кІвалахдай итимар амачир. Гьетта кьейибуруз сурарни папари эгъунзавай. Колхоздин фермадин маларизни векъер дергесрив ягъун, кІватІун, хкун папарин хиве гьатнавай. Гила хабар яхъ: гьихътин папарин? Гишин, гуьжна кІвачал алай папарин. Вучиз гуьжна кІвачал алай? Гишила гьалдай фенвайвили. Колхоздин никІерай жедай магъсул тІимил тир. Зегъметдин йикъал пара гьалтайтІа зур кило, тахил гьалтдай. Са йисуз чанда такъат авачир дишегълидвай 100 зегъметдин югъ анжах къачуз жезвай. И виш йикъваз къвезвайди 50 кг тахил тир. И 50 кг 365 йикъуз пайна неъ, гьикІ пайдатІа.

Хуьре са патахъайни са манатни кІвализ къвен тийизвай хизанар лагъайтІа, са школадин муаллимарни уборщичаяр хкатайла, амай жамаат вири тир.

Чи хуьруьн дишегълияр лагъайтІа 12 яшдилай виниз авай рушар, папар, къарияр вири гуьзел, гьар са кар алакьдай устІарар я. Гуьлуьтрилай, элжекрилай башламишна рухвар, сумагар, гьзел чешнейрин халичаяр храдай. Амма хуьре авай гамарин артел, гамар хрн акъвазарна, фронт патал гуьлуьтарни, элжекар хрун патал элкьуьрнавай, амма а кІвалахни гишинвиляй алакьзамачир. Ахътин гьалдиз атанвай хьи чи хуьруьн халкъ, кукуруздин ден авадарайла къеняй акъатдай кІаншар-кІарасар незвай. А кІаншарни чи хуьряй – Муграгъай са 60 километр къван яргъал хуьрериз

Муьгъвергандилай-Магъарамдин хуьруьз къван, арада авай вири хуьрерай тIалабиз-тIалабиз, кIвалба-кIвал къекъевез гъиз, дегърейрал, нажахрал кукIвариз-куьтквениз, регъевез жедай гьалдиз гъиз, регъевез, гьадакай картофар, хъач-мач акадариз, чраз недай.

Гъа и хуьре авай зи имид хва, - яшлу муаллимдин гьални пара четин тир. Адани а чIавуз къачузвайди вацра 700 манат мажиб тир. Ирид вишехъ Цехуьлрин базардиз фена къачурла 7 кг къуьл тир къвезавайди. Ам вич 5 къил хизан тир. Ирид кило къуьл, вад къил хизандиз са вацра. Бесара! ГьикI? Им гьакI рекъин тавунин чараяр тир. Муаллимриз гена са поддержка авай: гьукуматди гьар вацра вичиз 9 кг, хизанриз гьардаз 7 кг гьуьр гузвай. ЯтIани дарвал пара тир. Зун гъвачIи чIавуз етим хъайила са пуд йисуз а имид хци вичин патав хутахна хвейиди тир. Гила зун Махачкъалада Совнаркомдин армияда къуллугъзавайбурун хизанриз куьмек гудай отделдин инспектор я. За ина кIвалахиз жува-жув хуьз яшамиш жезвай.

Са йикъуз за жува-жуваз фикирна: "Бубайрин мисал авайди я: "Дана хвейдан гьил гъерида, етим хвейдан гьил ивида" лугъудай Инай а имид хциз, адан кIвализ завай жезвай са куьмекни авач. Райондиз хъифейтIа, белки са нафтIадин къелен куьмек хъайитIани жед. Винидихъ лагъай мисални заз гъун тавурай" – лагъана, арзе гайла, зун инспекторвиляй жуван хушналди акъудна Докъузпара райкомпартиядин серенжемдиз рахкурна. Им 1943-йисан 1 лагъай июнь тир.

Ина зун сифте райкомпартиядин инструкторвиллиз тайинарна. Гъич са варзни хъанач кIвалахиз, са йикъуз эверна сад лагъай секретарди, вун чна куь хуьре авай гамарин артелдиз председательвиле рахкузва. Гъам ви хуьрни я. Хъифена къегьалди хъиз кIвалаха. Чан Манаф халу, ам зи кIвалах туш, зи 21 йис я, зун жаван, ана кIвалахзавайбур дишегълияр, иллаки рушар. За лагъай гаф абру хъуьруьнрал



вегъез жеда, ам зи кІвалах туш, им са яшлу итемдин кІвалах я; заз дишегълийрикай регъуьни ийидайди я. На вуч лугъузва, ваз дуьньядикай хабар авачни, чІехи итемар амани, чІехи итемар вири фронтда ава. Вач хъифена кІвалаха. Зун инай ам зи кІвалах туш лагъана, эхкъечІна хтана хуьруьз. Дуьз са пуд югъ жеда, зун я райкомдиз зи кІвалахал фидач, я хуьре гамарин артельдин председателъвал къабулдач. Эхир са йикъуз телефондал эверда, хуьре авай сельсоветдин кабинетдиз сад лагъай секретаръ вич рахана, кІвалах къабулзавагІа къабула, тахъайтІа пака бюродиз ша. И чІавуз зун партиядин кандидат тир. Бюродиз ша лугъуник партиядай акъудда лагъай мана галай. КІвале авай имид хцини кичІе жемир, четин са кар хъайитІа, район патав гвачни, фена чипел меслятдаман лугъузвай. Эхир зун межбур хъана 1943 йисан 26 лагъай июндиз артель къабулна. Артель лагъайла зазни кІвалахзавай артель хъиз хъанай. Вуч лугъумир им кІвалахдай са кустаркани авачиз, гъакІ баябан акъвазнавай артель я къван.

Гуььрметлу кІелзавайбр, винидихъ гамарин артелди-кай, зун аниз заз дакІанз-дакІанз райкомдин секретарди рахкуруникай рахай гафар, крар вири гъакъикъат я, вилериз акур хъайибур я, амма гъа райкомдин секретардин, зун гъаниз рахкурун рикІал, ниятдиз гъайиди Аллагъ тирди садани къатІизвач. Зун артелдиз, къенавай артелдал чан хкун патални ваъ, гъа хуьруьн кашак гъалак хъанавай жамаатдиз фу гун патал Жабраил хъиз гъа Реббиди рахкайди тир къван. Агъадихъ кхъизвай агъвалат кІелайла, белки куьнени тастикъарда, Аллагъди зун, са гъвачІи, 21 яшда авай гада дугъриданни гъа Жабраил хъиз рахкъурайди я жед лагъана.

Гилад килиг. Зун артелдиз феи гъа сифте йикъуз са заместительдивай хабар къуна, бес ина кІвалахзавай кустаркаяр садни аквазвачки, мастерскояр ип ичІи, станокар халичайрин вири къецІил, бес кустаркаяр квел машгъул я?

- Халичаяр хрун гъукуматди акъвазарнавайди я. Фронт

патал куьлуьтар, элжекар хурух лагъана. Гила гуьлуьтар, элжекар хразвай кустаркаяр гьикъван ава? Гуьлуьт, элжек храдайбурни садни авачиз са йис къван я.

- Бес куьне зарплатаяр (маашар) гьикI къачузвайди я, гъавайда?

- Чна вучда, кустаркайрал кIвачал акъваздай гьал алач, гишила.

- ИкI жеч эхир, са кIвалахни тийиз, гьукуматдин пул къачуз. Куьне и артелдин патарив гвай кIвалерай са къудвад папаз эвера, чун рахан, лугьун хьи фронтда чи хурай фенвайбурни ава, ана мекьи я, белки куьне храй гуьлуьтрикай, элжекрикай чи хуьруьнвийрални гьалтин, гьалар твах пара-тIимил гуьлуьтар, элжекар хурух-лугьун.

Эвер гайи папарикай са 5-6 паб атана. Абрув винидихъ лагъайвал рахайла, чн гишин я, гьилай кIвалах къведай гьал чал алач, фу це кIвалахин.

Папарин и гафар заз бес хъана. Гила вучда? Завайни ина авайбурувай хьиз гъавайда гьукуматдин пул къачуз жедач.

Гъа и йикъалай башламишна за кхьида сад Обком партиядиз, копия Верховный Советдиз, са копияни Совнаркомдиз. Чарара икI кхъена: "Зун Муграгърин гамарин артельдин председатель я, за гьар вацра 800 манат вири къуллугъчийри тахминан 12 агъзур манат мажибар къачузва, амма кIвалахдай са кустаркани авач. КIвалаха лагъайла, чун гишин я, кIвачал акъваздай чанда такъат авач, чаз фу це кIвалах жедайвал, чна кIвалахин лугъузва. Я курстаркайриз фу (гъуьр) це кIвалахдайвал, я и артель агала, чаз гъавайда гьукуматдин пул гумир". Гъа ихътин чарар дал-бадал пуд сеферда винидихъ къалурнавай чIехи чкайриз кхъейла садни са йикъуз заз жавабдин чар хтана. Конверт ахъайна килигайтIа, конвертда авайди Совнаркомдин постановление (къарар) я. Къарарда кхъенва: норма (план) ацIурзавай курстаркайриз гьардаз вацра 9 кг гъуьр гун. Па-а-гъ, шад же-

дачни? За алай чкадал хкадарна, кьуьлна лагъайтIа, куьн чIалахъ жед. Има гьикьван зурба кIвалах я залай алакь-айди!? Я кьурбанд хъайи Аллагъ, им зи ваъ, ви гьунар я. Зун гила гьикьван уьзуьагъ я гишин жамаатдин чина?! Гишин кукурузрин ден алачир кIаншар, чебни яргъарай гъиз незвай, чинар, вилер кашакди дакIунавай хуьруьн дигеълийриз 9 кг гьуьр гун, вични датIана гьар вацра. За гила икьван чIехи муштулук мус гун, гьикI гун лугьуз, жуван шадвилай, гагъ садаз, гагъ масадаз артелдин кьул-лугъчийриз эвериз, гьар сад са мягъледиз ракъана, нивай шумудаз эвер жедатIани эвера кутаркайриз лагъана. Гила тамам къад-къанни цIуд паб атанвай, за Совнаркомдин и кьарар кIелайла, гьуьр къачудайбур чеб тиртIани заз къван шадвал абрун сифетрай аквазвачир. Куьз лагъайтIа, тамам ягъазвачир. Ахьтин чарар чаз пара къалурайди я лагъанай.

Гила зи чара вуча, гъа пакамахъ дуьз райкомдиз, сад лагъай секретардин патав и кьарарни гваз фена. И кьарар за кустаркайриз кIелайла, садни ининмиш жезвач. За квевай тIалабзава са 15 касдин норма хъайитIани сельподи чи хуьруьн магазиндиз ахъайрай, за кIвалахдай хьтин, ихтибарлу са 15 папан список вугуда завмагдив гьабруз гудайвал. Ихьтин кьарар гъа сельподани тахъана жеч. А цIувад папа гьуьр къачуна акурла, амайбурни чIалахъ жеда. Секретарди гьасятда зенг авуна, сельподин чIехидаз Муграгърин магазиндиз 15 касдин норма 9 кг-дин гьисабдай гьуьр ахъайюн тапшурмишна.

Гъа инлай зун сельподиз фена. Сельподин председатель хуьруьн завмагдиз са чар кхьиз туна, гъа магазинда авай гьуьруькай, гамарин артелдин кустаркайриз 15 касдиз кIуьд-кIуьд кг гьуьр це лагъай. И чарни гваз хуьруьз хтана. Артелдин кьуллугъчийрал меслятна, гьуьр гьибуроз гудатIа, са цIувад папан тIварар кхъена список къуна. И список завмагдив вугайдалай къулукъ, гъа списокда авай папариз садаз хабар гана, вач фена магазиндай гьуьр къачу лугьуз.

Ибру гъуър къачурдалай къулухъ чир хъана хьи гъуър гун кустаркайриз гъакъикъат я. И цѳувад папани гила гуьлуьтар, элжекар храдай гъалар тухвана ибрулай гъейри са 20 папа мад артелдин складдай гъалар тухвана, вацран эхирдалди гуьлуьтар, элжекар храз хкиз хъана. Къведай вацра гъуър къачурбур 35 кѳвал хъана. Акуртѳа гъуър гун лап гъакъикъат я, ахпа вири хуър алтугна, складдай гъал тухудайбурун очирар хъана. Хуре я кѳвалах тийизавай, я гъуър къачун тийизавай са кѳвални амачир. Инсанрин кѳвачарик акваз-акваз звер акатна, чинриз бегъем ранг хтана, гуьгъулар ачух хъана. Ахпа мукъув гвай, къунши хуьрерайни къвез гъалар тухуз гуьлуьтар, элжекар храз хкизвайбурни хъанай. Гъабруни гъелбетда гъуьрер къачузвай.

- Са къве вацралай за кустаркайривай хабар къуна: "За халичайрин гъалар гъайитѳа, куьне халичаяр храдани?"

- Чаз тафават авач, анжах кѳвалах хъурай, кѳвалах, кѳвалах тушни.

Ахпа за халичайрин гъалар гъида. Артелдин чѳехи залра дуьзмиш хъавуна станокар. Станокра худ хразвай халичаяр. Залра 40 тарара (станокра) 40 худ хразвай халичаяр ава. Халичайрин чичѳер ацукъарун патал, гамар гатазвай рекъерин гам-гум, гам-гумдин ванар хуьрелай алахъзавай. Ихътин халичаяр храдай цехар патав гвай Текийрин хуьре, Къалажухдал, Миграгърин Къазмайрал, Гарагъални ачухна кардик кутуна.

Аламатдиз тамаш и кар бес райкомди, исполкомди я залай виликан председателъри куьз авуначир. Къени за лугъузва, залай зи хайи хуьруьз, акъван кѳеве авай гишин халкъдиз а вахтунда гъуър гудай къанун жугъурна, арадал гъиз гъикѳ алакъна, и кардик Аллагъдин гуж, гъадан куьмек галачиз жеч. Ихътин хъсанвал хуьруьн жамаатдиз авур кас, вад агъзур йисан хуьруьн тарихда бажагъат хъана. И 2 лагъай кам халкъдиз хъсанвал авунин рекъе лап чѳехи къимет-луди хъана.

## Пуд лагъай кам.

Вахтар къвез алатна, зун жуван рикI алай, асас пеше муаллимвилиз хъифена. Са арада 1954 лагъай йисан сентябрдин садалай зун Текийрин начальный (сифтегъан) школадин заведишвиле тайинарна. Школадин бинедал, къавал я ракъ алачир, я шифер, гъакI накъв алай къавар тир. Классдин цулал, классдин доска хъиз, са къелечI фанардин тахта са рамкада къванни авачиз куърснавай. А классдин доска гъикI куърснавай? Юкъни-юкъвалай тек са масмар яна. Доска галтад жер къван а масмар авай тIеквен кацин къил фидай къван хъанавай. Партаярни лап куьгъне хъана, гъалдай фенавайбур тир. Марф къвайла класс тIилиди къачуна фидай. Къурушрин колхозрини Муграгърин колхозди санал къуватар кIватIна эцигнавай ГЭС и хуьруьн къвалав гвай. Райондин гъи хуьруьн школадин аялар ГЭС-дал экскурсиядиз атайтIани, гъа чи школадал къведай. А аялри ибрун школа гъихътинди ятIа аку йе-е! Лагъайла заз жуваз регъуь жедай.

Эхир са йисуз, чи школадин сметада авай, вири статьяра авай пулар вири санлай, Махачкъаладин къвалав гвай Таркидин заводдиз перечислитна 6000 сахси къачуна. И черепицаяр Таркидин заводдай Усугъчайдал хкун патал машинар гун патал гагъ Совнаркомдиз гагъ Министерство просвещенидиз физ гъил къачунач. Эхир са сеферда лагъана, пака вун гъа Тарки заводдин вилик хъухъ, пака гъанал дуьз ирид машин къведа, сахсияр гъа машинриз яна хутах. Гъа лагъайвал пакад йикъуз машинар атана сахсияр хъияна гваз хтана, Усугъчайдин кикехъ галай школадин гъаятдиз ичIерна. Ахпа ерли (чкадин) колхозрин машинра аваз Текидал хутахнай.

Ахпа Беледжидай чи школа патал цIикъвед куб.м журба-жуьре сортарин круглый шалманар ахъайна. Шалманар пара яцIу, пара пайни верхи (береза) тарар тир. Шалма-

нар ракъун рекъин а патай, тракторрик акализ галчІуриз пиларамадал гъана. Стропилаярни рейкаяр авазиз тунай. Бязи шалманар яцІувиляй пиларамадай фин тавурла, лап жува нажахдив къвалар хъиягъайбурни хъанай. Са гафуналди вири материаларни хкана чкадал школадин къаварни сахси яна кІевирнай.

Адалай кълухъ рай ОНО-дилай гъил къачунач, заз кІве классдиз 16 партани къвед классдин доскаяр, гъич тахъайтІа са гъалдинбур гун патал. Гъа икІа партаярни доскаярни жугъурна классар абурдиз атана, къаварай къведай тІилидкайни хкатна.

Мад са агъвалат. Белижда пиларамадай вири шалманар авадарна, герек тир стропилаяр, кетилар, столбаяр, рейкаяр гъибур гъикъван герек ятІа гъазрун патал къанни къве югъ командировкада хъана. Гъа къанни къве йикъузни вири расходар жуван жибиндай. Командировкадин пул чайдиз бес жедайди тушир.

Тарсарин вахтунда за аялрив школадиз чернильдин къапар гъиз тун хъавуначир. Гъар партадал са чернильница-ни 2 ручка, за жуван пулдихъ къачуна эцигнай. Мад а чернильницаяр чикІиз аялрин сумкаяр, а сумкайра авай ктаб, тетрадь къацІуз амукъначир.

Пара вахтара за жуван ученикрин къилерни гъилин машинкадал къадай.

За Текийрин а накъвад къавар алай школадиз гъихътин зегъметдив, жувайни гзаф харжи фена, сахси чІугун им халкъдиз хийирлу кІвалах тушни. Имни бес зи уьмуърда халкъ патал къачур хийирдин кам тушни?

*Къуд лагъай къил*

### **ТЕК-ТЕК ИНСАНРИЗ ЗАКАЙ ХЪАЙИ КУЪМЕКАР.**

1. Къаркай са йикъуз зун Калун хуьре яшамаш

жезвай зи хуьруьнви, захъ галаз са классда кЕлай, чна чун стхаяр яз къабулнавай Пиримов Пириман (гила регьметдиз фенвай) кЕвале мугьман яз амукънавай.

Регьметлу Пирима эвела заз ихьтин са ихтилатна: "Чи са хуьруьнви суд хъана, судди кар атІана дустагъда ава. Адан и хуьре, дидени амачир, килигдай касни авачир 2 аял ама" – лагъана. Ахпа ада Абдурагьман, вавай СССР-дин Верховный Советдиз ам азад хъавун паталай са помилование кхъиз жедатІа кхьихъ ман, лагъана тІалабнай. За гъа кЕвале мугьман амукъай йифиз помилование кхъена вуганай. Садни са вахтарлай чун сад садал гьалтайла, ада заз чиник хъвер кваз лагъана. Абдурагьман, ви рикЕл аламан на чи кЕвале са касдин паталай Верховный Советдиз помилование кхъенай гъа, а помилование за гъа пакад йикъуз вегъенай. Са 15-20 югъни хъанач а помилование себеб хъана ам ахъайна хтана. Ваз низ чида гьикъван суваб хъанатІа?

2. Къусара зи са яргъал мирас, фронтдай метелай агъуз са кЕвач кумачиз хтай Рамазан авай. Ада Къусар райондин ОНО-да бухгалтер яз кЕвалахзавай, а чІавуз, зунни гъа Къусарда яшамиш жезвай. Са сеферда чун сад-садал туьш хъана гьалтайла, за адавай кеф-гьал хабарар къурла, валлагъ тхадин лагъана (ам залай чІехи тирвиляй заз тхадин лугъузва), зи пенсия атІана, зи инвалидвилин 2 лагъай группадикай 3 лагъай группа хъавуна. Гила совсем тІимил пенсия гузва. Зун алапат хъана, я тха, лагъана за ви а кЕвач галатай чкадлай цІийи кЕвач экъечІ хъавунани, ам жедай кар туш. Вуна вучиз кхъизвач, кхьихъ ман. Министр Оборонадиз Москвадиз кхьихъ... ГикІ кхьихъ завай урус чІалал арза кхъиз жедан? Я заз ам кхъидай касни авач сад лагъайди. Гъиниз кхъейтІани жавабар гъа и Бакудай хуьквезвайди я. Аквад гьаларай чи чарар Азербайджандай санихъни ракъузвай хьтинди туш. ГьакІан мукьва кьилийриз, кЕвалерин адресар алайбур физва, амма са организациядин, са министерстводин адрес алайбур жавабар гъа инай хуьквезва.

Са кІвач фронтда туна хтанвай, Рамазан квед лагъай группа дегишарна, пуд лагъай группадиз элкъуруникай, за жува хъсан, кІелайди гъавурда акъадайвал, урус чІалал, эвел гъилив кхъена, ахпа са школада машинкадал эяна, СССР-дин Оборонадин Министр Малиновскидин тІварцел, Махачкъаладай Къусариз атанвай, вич Махаскъалада яшамиш жезвай, гъаниз хъифизвай са касдив, чар гъа Махачкъалада почтадиз уведомилиени галаз вегь лагъана вуганай. Са тІмил вахт алатна уведомилиение хтана. Жаваб Рамазаназ хуьквер къван хъанач, са йикъуз эверна райондин военкоматдай. Военкоматдай са къуллугъчи Рамазанни галаз дуъз ВТЭК-диз фена, ВТЭК-дин председателдиз СССР-дин Оборонадин Министерстводай Рамазанан арзедиз жаваб яз хтай чарни къалурна, Рамазанан инвалидвилин группа цІийи къилелай тайинар хъавун тІалабна. ВТЭК-дин комиссияди гъа и комиссиядал адаз квед лагъай группа хгана.

Имани гъа за кхъей арзадин нетижа тушни?

3. Им 1978 лагъай йисуз хъайи кар я. За Девечи райондин Чарах хуьруьн муьжуьд йисан мектебда муаллим яз кІвалахзавай. Са юкъуз мектебда Чубаншагъ муаллимди армиядиз тухвана, ана служитзавай гададкай икІ лугъуз ихтилатнай. Зи гада тухвана армиядиз 2-3 варз я. Украинада са частуна къуллугъзава. Гада япарал агъур пишид я. Чи рикІиз, я дидедин, я хизанрин адакай секинвал авайди туш, гъамиша гъадан хажалат чІугваз, са хатадик акатункай кичІезва. За лагъана бишиди бес вучиз ракъана куьне? Ам чна ракъанани, военкоматди чи гафариз са ябни тагана ракъурна ман.

За лагъага Чубаншагъ муаллимдиз: "Гадади къуллугъзавай чкадай чар хтанани? Гъина къуллугъзаватІа адрес алани? Чар хтана зав гва, адресни ала. Украинада са частина ава. А чар зав гице, за са чар СССР-дин Оборонадин министрди кхъида, белки ви гада совсем армиядкай азадна рахкурин.



Чар гъа гададин буба Чубаншагъан тIварцIелай кхъенай. Чарче икI кхъена: "Пара гъуърметлу СССР-дин Оборонадин министр. Зи гада мобилизоватна армиядин жергейриз тухвана пуд варз я. Ада Украинада фулан частуна (частунин тIвар, нумреяр кхъена) къуллугъзава, амма ам пишид я. Заз адан кхилел чIехи балаяр къвез кичIезва: сад лагъайди-командирди са кар патал приказ гуда, гададиз ван къведач. И чIавуз командирдиз акI жеда хьи, ван атана кхилиз акъуд тийизвайди хъиз, ада гададиз гъар сеферда жазаяр гуда. Им гъеч, им са гъвачIи кIвалах. Четинди ам я хьи, бирден къулухъай машин къвез жеда, сигнал гуз-гуз, гададиз ван къведач, яда машинди, са пара чIехи пис кар хъайитIа (машинди яна кхейитIа), тахсир кар куън жедачни. ТIалабзава гададиз мад комиссиядал тамашун. Гъакъикъи къарар гуъзлемишзава.

*Солдатдин буба Чубаншагъ*

И чар фена са варз къван хъана Чубаншагъан гада совсем азадна хтана. Им гъихътин зурба куъмек хъана а касдиз закай.

4. Чи хуъре са яшлу 1920 лагъай йисалай муаллим, трудовое красное знамядин орден авай, шумудни са Дагъустандин Верховный Советдин гъуърметдин грамотаярни авай муаллим, яш тамам тахъанвай руш гъуълуъз гана лугъуз партиядай акъуднавай. Партиядай акъудун Дагъустандин обком партиядини тастикъарнавай. А кас Салманов Абдулагъ муаллим тир, и сятда ам амач, регъметдиз фенва. Руш, буба Абдулагъакай чара яз, а чIавуз вичин чIехи стхадин патав гвайди тир, стхадин кIвалаяй гъуълуъз фейиди тир.

И кардин паталай, а муаллимдиз арзаяр за кхъена КПСС-дин ЦК-дин политбюродин адресдиз ракъанай. Са тIимил вахт алатна, адаз Дагъустандин Обком партиядай эверна, гъа вичин партбилет, вичивай къахчур, вахганай.

Лагъай чІал я хьѝ ЦК-ди ам партиядин членвилиз къабул хъавунай. Имни за кхъей арза себеб хъана хъайи кар я. Имни лагъай чІал я хьѝ, арзѝяр акъван юридически, яни, законрихъ галаз къадайвал, кІелайди гъавурда акъадайвал кхъенвай.

И карни, тахминан, 1952 яни, 1953 яни гъа йисара хъайи кар тир. Имни бес закай хъайи чІехи куъмек тушни?

5. Йикъаркай са йикъуз, зал Къусар районда, почтадин вилик за муаллим яз кІвалахзавай хуъруьнви-Хуърелви Тажидин гъалтнай. Им гатун каникулрин вахт тир, гъавилай зун, зун яшамиш жезвай Къусар шегъерда авайди тир. Тажицина завай хабар къуна:

- Абдурагъман муаллим, ваз Сулейманован кІвал чидан? – лагъана.

Зун гъа сятда гъавурда акъуна, Тажициназ адав са вуч ятІани, чар-арза, са гъиниз ятІани, са квен паталай ятІани кхъиз таз кІанзавай чІал. Вучиз лагъайтІа, Сулейманов заз вич чизвай кас тир, амма ада пулуник гъидаз-гъадаз арзаяр кхъизвайди я лугъуз заз гъидан-гъадан сиверай ванар хъанвайди тир.

- Хийир хъуй, на Сулеймановакай вучзавайди я?

- Заз адав са арза кхъиз таз кІанзава.

- Вуч арза, гъиниз, квен паталай?

- Валлагъ, муаллим, зун дяведа хер хъана къатхъай госпиталдай заз гайи "история болезни" завай квахънава. Гила заз а дяведа за къачур зиянриз килигна са группа къачуз кІанзава. ВТЭК-диз фейила гъа история болезни авачиз жедач лагъана. Заз гила гъа госпиталдиз са чар ракъуриз кІанзава, заз гъана авай зи история болезнидай са копия кхъена рахкурун патал.

- Ваз вун къатхъай гъа госпитал гъина авайди ятІа, гъа госпиталдин №-яр, адрес чидани, вав гувани?

- Эхъ, вири зав гва.

- Иниз ша, лагъана, за ам гъа чи вилик квай

почтадиз тухвана. За кхьйда ваз Сулейманов герек туш. Гъа почтада авай рушавай са чарни къачуна. Клиентар патал гъа залда авай столдихъ ацукъна, Тажидин къатхъай госпиталдин главврачдин тІварцІел чар кхъена. Чарче къатхъай ва гъа госпиталдай выписать хъайи вахтар вири къалурна. Гила гъа госпиталдай гайи история болезнидин чар квахъайди ва ина ВТЭК-ди гъа история болезни авачиз группа тайин тийизвайди къалурна. Ахпа госпиталдин глав.врачдик чІехи муд кваз тІалабна, гъана чпив гумай зи история болезнидай са копия ахкъудна рахкурун. Чар гъа гъанал почтадив заказной ийиз туна, вугана.

Са вахтар алатна, Тажидин зал гъалтайла, валлагъ Абдурагъман муаллим, вун пара сагърай, гъа вуна кхъей чар сеbeb хъана; заз история болезни хтана.

Винидихъ къалурнавайбур вири за халкъдиз авур куьмекрикай, залай халкъдиз ийиз алакъай хъсанвилерикай хъана.

Гила, залай гъейри, чи хуьре халкъдиз вичелай алакъдай хъсанвилер авур ксар мадни ава. Хуьр патал, халкъ патал са чІехи хъсанвал авур, вичелай са ядигар тур, инсанар гъич рикІелай алудун дуьз туш. Месела, чи хуьре – Муграгъа са виш йис инлай вилик Муртуз лугъудай касди туькІуьрай булах ава. А булахдиз къени "Муртуз булах" лугъузва. А булахдай къени халкъди яд хъвазва. Регъмет хуьй а касдиз! Гъар са касди вичелай, ядигар я са хъсан кар, я са хъсан тІвар тун лазим я.

Гила заз куьн, са чи Муграгъриз ваъ, вири чи дерадиз, Текийриз, Къалажухдиз, Муграгърин Къазмайриз, Усугъчай хуьруьз, Кара-Куьредиз, Мискинжидизни аламадин, лап чІехи са хъсанвал авур, куьтягъ тежер фу недай рехъ къалурай касдихъ галаз танишариз кІанзава.

Гуьрметлу кІелзавайбур, зи яшар и гафар кхьйдай вахтунда къудкъадалай алатнава. Зи уьмуьрда и винидихъ тІварар къунвай хуьрера санани келем цана акурди тушир.

ГьикI хъана пуд вацралай, вад вацралай сад Ахцегъиз  
фейитIа, гъанай сад, я кьве келем хкидайди тир. Гила и ке-  
лем цун винидихъ тIвар къунвай хуърериз гъинай гьикI пай-  
да хъана?

Муграгъа са вил зайиф, Саркаров Сейфедин лугъур,  
дяведин йисара 60-70 яшара авай хътин итим авай (гила ам  
регъметдиз фенва. Аллагъди адаз регъметрай!).

Сейфедин гзаф зегъметкеш итим тир. Ам къакъбан  
буйдин, къачузвай зегъметдиз килигай къелечI (яхун)  
якIарин итим тир. Хъсан хизан хуьдай кIвал югъ идара  
ийидай, хуьруь-кIвали адал меслят идай итимрикай сад тир.

Сейфедин, акунрай авам, зегъметкеш, дамах гвачир,  
простой са колхозчи кас тир, амма гзаф яргъал, къенлай  
ьулухъ гьикI жедатIа къатIудай, яргъал аквадай кас тир.

Сейфедина худ дяведин йисара вичин вири усадбада  
тенбек цанай. Сад-къве къуншидини адалай чешне къачуна  
тенбекар цанай. Тенбек а девирда шегъерра пара хъсан  
гъилий фидай, хъсан къиметни авай.

Диведилай кълухъ сифтени-сифте Сейфедина вири  
вичин усадбада келемар цана. АкуртIа чи чкайрани келемар  
цайтIа жезва. Къведай йисуз мад са кьве къуншиди цана.  
Келемрин хийир акурла вири хуьруьн жамаатди чпин  
усадбайра келемар цана. И хуьре келемар цаз акур, къунши  
хуьрерини вири чи дерада келем цун муд адет ваъ, халкъдиз  
бигъем абеди фу недай рехъ, фу недай кеспи хъана. Ке-  
лемдин хийирлувал, ам цазвай, адалай хийир къачузвай кса-  
риз залайни хъсан чизва. Зун рахазвайди яргъалай аквазвай  
гъалдикай я.

Вири хуьрерин кIвалер накъвад къав алайбур тир,  
марф къвайла жамаат тIили атIун патал кул гваз къаварал  
жедайди тир. Вири хуьрера, кIвалерин къавар ракъни шифер  
хъанава. КIвалера ранглу телевизорар, хъсан мебеларни  
хъанава. Ибур вири гъа келемдинди тушни? Гъар са хуьре са  
шумуд машинар хъанва. КIвалахдай завод, фабрик авач

лугъудай кар авач, иллаки чи дередин, чи райондин хуьре-  
риз. Регьметлу Сейфедина квез къалурна хьи, куь усадбаяр  
гьар сад са завод-фабрик я, кIвалаха шитил ягъа, келем  
гьасил ая, жуван фабрикуда-усадбада.

Гуьурметлу кIелзавайбур, зи хуьруьнвийриз-  
Муграгъвийриз лап хъсан чида, Сейфедин (регьметлу) заз  
са патайни са жуьрединни мукъва-къили туширди. Адалай  
гъейри зун Махачкъалада яшамиш жезвай кас я, я заз келем  
цадай усадба авайди туш, я келем цана адакай менфятни  
къачузвай кас туш. Амма заз зи хуьруьнвийр дардай акъат-  
на, виридахъ фу хъана, абрун чиник хуш кваз акун заз хуш я.  
За са зи хуьруьнвийр лугъузвач, гьакI чи райондик квай, зи  
ярар дустар авай, зун чидай, заз чидай итимарни авай вири  
хуьрер абад яз, жамаатдин чинал хъвер алаз акун заз хуш я.  
Гъавилай я за Сейфедин рикIел гъизвайди, ва адаз куь патал-  
лай виш сефер регьмет гъизвайди.

Адаз, вич кIел тавур итим яз, инсанрин психология-  
ни хъсан чидай. Гила Сейфедина инсанрин психологиядкай  
ихтилат авур са дуьшуьшдикай ахъайин:

Са Мискискарин хуьруьнви са кас, Сейфединан та-  
ниш, Бакуда "Эрмени кент" лугъудай базардал ичер маса гуз  
жеда. ГьикI ятIани и Сейфедин Муграгъви гъа базардал  
фейила, а Мискичвидал гьалтда. Салам-салават хъайидалай  
къулухъ, Мискичвиди Сейфединаз шикаятда: Яда Сейфедин  
и зав гвай ичер базарда авай ичерлай хъсанбурни я, за ужуз-  
ни гузва амайбурлай, ятIани и зи ичер гъилай физвачман.  
Сейфедин хуьурена. Яда ви ичер гъилай тефинан себеб ваз  
чидачни, ви авамвилай. Ваз инсанрин хесетар чин тийир-  
вилай, гъа на ужуз гузвайвилай я. Яб це за ваз гила инсан-  
рин хасетрикай къве гаф ийин. И базардиз чпин ханумарни  
галаз къезвай итимарни авайди я, абру ужузди ваъ, гинал  
алай багъади къачузвайди я, хъсан писни килиг тавуна. Па-  
па зи итимди гъинал алай ужузди къачуна лугъуз кичIеви-  
ляй. Садни жигъил гадаяр къведа, вичиз хуш авай рушар га-

лаз, абру хъсан писвилиз ваъ, анжах къимет багъади хъуй, а рушариз чпиз багъа ичер къачурди чир хъун патал, багъабур къачудайди я. Идалай гъейри инсанриз са шеъ багъа акурла, абур хъсанни я жед, тахъайтIа, а патав гвай ужуз ичер акунар багъабурлайни хъсан я, ятIани а багъабур хъсан я жед, гъавилияй багъа я лугъудай фикирар авайди я. Пакамалай на ви ичер пуд манат я лагъ къимет, няналди садни амукъдатIа килиг. Им риваят туш гъакъикъат хъайи кар я, гъа Мискичви итимдин ичерни гъа багъа къимет эцигайла, гъа са йикъуз вири гана куътягъна лугъуз ихтилатдай Сейфедина вичи. Ихътин ксар рикIелай ракъурун дуъз туш. Аллагъди абруз женнет къисмет гуй. Аллагъди абруз регъметрай.

## **БАРАКАЛЛА БАЖАРАГЪДИЗ**

(Повесть)

### **I Чимназ къишлахда.**

Мартдин эхирар тир. 1961 лагъай йис. Югъ нисинлай алатнавай. Чун авай машин Къусардай экъечIна, Худат галай патахъ, асфалт рехъ къуна гар кваз физвай. Худатизни Къубадиз фидай къве рехъ чара хъайи чкадал агакъайла, ингъе чун “Чубандал” агакъна лагъана зи юлдаш Жалилова. Инал и пуд рекъин юкъвал, къуьнел чумахъ, къилел кIарпIазандиз ухшар, къалин йис алай хамун пармак, кIвачел шаламар алаз инсандин буйда туькIуьрнавай са чубандин бюст алай. Гъавилияй халкъари и чкадиз “Чубан” лугъузвайди я къван.

Машин Къуба терефдихъ къекъвена. Са тIимил рехъ фейидалай къулухъ, мад чапла патахъ къекъвена, уьлчуьдай экъечIна, къил Каспи гъуьл галайнихъ галаз, гъинихъ килигайтIани дуъз, и къил-а къил акван тийизвай чуьлдиз гъахъна.

Гила, — лагъана зи юлдаш, райондин главный зоотехник

Жалилова, — чун физавай Къусар райондин III интернационалдин тIварунихъ галай колхоздин Минехуър обадал алай къишлахдиз, пара аматIа, къвед-пуд километр рехъ я амайди.

Са арадила чаз къишлахдин бинеяр акуна, чун ануз мукъва жезвай. Сад лагъана чи япара са шумуд дишегълиди санал, хордал лугъзвай ширин манидин ван гъатна. Бинай-риз мукъва жердавай, чун а манийрин гъавурдани акъазвай. Са манида чпин кIвалахдин тариф ийиз лугъзвай:

Четкуърин чIаф мулди цуьквер  
Хам атирдин ни галайд я.  
Бул-буллух ацазвай некIер  
Лап артух гъера галайд я.

Машинада авай юлдашрикай сад тир, Къусар райондин райком партиядин къвед лагъай секретарь Уружева Минаратавай, рушар туш, билбилар я, билбилар! Аку гъикъван гуъзел манияр лугъзватIа! — лугъз тариф тавуна акъвазиз хъаначир. Зунни, жаван доярка рушари лагъай манийри заз гайи лезет ихътин къве гафуналди къалуруниз мажбур хъанай:

Билбилрин сес хъиз хъана заз  
Атканавай япара.  
Хуб ширин тир манид аваз  
Лугъуз, ярдиз хабара.

Сятдин къудан зур тир. Чун къишлахдин лацу киреждай асуннавай бинеярал агакъна. Маширин сесини хабар гайи са шумуд доярка ва завферма Сулейманов Сиражеддин чи вилик акъатна. Хваш-бешдилай къулухъ чаз избачитальнидиз теклифна. Инал райкомдин секретарь Уружевади са-са дояркадвай кеф-гъал, дуланажагъдин шартIар, дарвилергенишвилер, кIвалахрикай хабар къазвай гъал акурла, адан камаллувал ва инсанрин халис къайгъудар тирди аквазвай.

Ширин суьгъбетрилай къулухъ, за дояркайривай хабар

кбуна:

— Гила квекай вирдалай пара нек ацазвайди вуж я? Ма-садал нубат гьалд тийиз, чахъ галаз суьгьбетзавай, яшлу до-рка Хатужади.

— Агъа убадал алай Чимназалай алатайла, ингъе и Ай-дунбегова Роза я, лагъана са гуьзел 18—19 яшда авай хьтин, артух кьакъан тушир буйдин, элкъвей ич хьтин сифетдин са жаван руш кьалурна. Ам Чутькуьнрин хуьрйя я. Вичив гвай 11 каликай 9 да ханва, 2-ни хадайбур ама. Данаярни вири саламат я.

Амай хабарар чаз Розадвай, вичивай жузаз клан хъанай, амма Розади, жаван рушариз хас тир гьал, чакай регъуьви-лер ийиз, жаваб гуз тежез акурла, Хатужа халади, — адакай вучда я кас, завай хабар яхъ, за квез вири лугъуда, — лагъана, мад адан кВалахрикай чаз ихтилат хьийиз башламишна: “Розади, — лагъана ада, — алатай йисузни вичив гвай 11 каликай 11 дана кьачуна, вири сагъ-саламат хвена арадиз акъудайди я. Некни гьар са каликай план, 1150 литр яз, 1156 литр ацайди я. И сятда ада чи колхозда Чим-назалай алатайла кьвед лагъай чка кьазва. Розадиз баракал-ла. Ам веклегъ руш я. Адан алакьунриз килигна, ам чи шегъ-ер советдин депутатвилезни лайихлу хъанвайди я”.

Яргъал Чугур суьгьбетрилай кьулухъ чун маларин тевлейрин кьенериз килигиз фена. Калерин нехир чуьлда авай. Тевлейрин са фидни алачир, михьи, кьуру чил акурла, ина гъайванар эсиллагъ яшамиш тежезвай хьиз жедай. Гаф авач, сагърай ихьтин инсанар! лагъанай за. Ина тунарин кьилерлай чка-чкадал гъайванриз гудай емдин нормаяр куьрсарнавай. Тевлейрин лап гъа кьене, юквал алай десте-крилай, рамкада аваз, кьве чкадал, колхоздин общий маж-бурнамаяр куьрсанавай. А мажбурнамаяр ихьтинбур тир:

1. Жував гвай гьар са каликай 1 дана кьачун.
2. Гьар са каликай йиса 1150 литр нек ацун.
3. Гьар са 100 хпез 120 кел кьачун.



4. Гъар са хпелай 2,5 кг сар тун.

5. Гъар са вечрез 80 кака къачун.

Тевледин вилик цулал гъурметдин доска ва цлан газет алай.

Зи рикIик, доярка Агъмедова Чимназ вах акун патал тяди квай.

— Бес, а Чимназ вах заз гьикI аквада?

— Ам агъа ЧакIар убадал ала. Гъамни чи фермадин са хел я, — лагъана Сиражддина жаваб гана.

Ракъинин нурар сейрек жезвай. Шагъдагъдилай анихъ ада вичин рехъ давамарзавай. Нехирар хуьквез рекъе гъат хъавунвай. Чун Чимназ алай бинейрал атана агакъна. Тевлийрин вилик хилер къуьнтел къван къакъажнавай, ширин суьгъбетрик квай, гагъ ван хкажиз хъуьрезвай са шумуд дишегъли, са гъиниз ятIани физ гъазур хъанвай духтурар хъиз, лацу халатар алаз акъвазнавай. Гъакъикъатда абур нехирда авай чпин калер гуьзлемишиз, нехир мус хтуй, лугъуз акъвазнавай дояркаяр тир.

Чун, салам гана гуьруьшмиш хъайидалай къулухъ, гьикI ятIани зи юлдашрикай сада хабар къуна:

— Хийир хъуй, вуч шад хъуьруьнар ийизвачирни куьне?

— Чун и Чимназ вахан гафарал хъуьрезва, лагъана Ижейханума къалурай, урта буйдин, къумрал, тек-тек биришар гъатнавай элкъвей сифетдин, гъамиша шад чIулав вилер авай, къакван пел галай, тахминан 40 яшда авай хъгин дишегъли, заз Къусар райондин гъурметдин доскадал шикил акур, Ахмедова Чимназ тирди чир хъана.

Ахпа ада, инал чпин арада хъайи ихтилатрикай суьгъбет ийиз башламишна, чна лагъана ада Чимназ вахавай хабар къурла:

— Ви калери пара нек гъинай гъизва? Бес, чи калерини гъа ви калерихъ галаз гъа са чуьлда незвачни, чавай бес вавай къван нек ацаз жезвач эхир? ТахъайтIа, ви калери чи калерав гвай некни чуьнуьхзавани?

— Дуъз я, чуълни сад я, калерни сад, амма чун гъарма сад я. Зав гвай калер квев, квев гвайбур зав вугайтлани за гъабрукайни гзаф нек ацада. Ина бес вуч сир ава? — лагъайтла за лугъун:

“Сад лагъайди, жуван пешедал рикI хвана кIанда.

Къвед лагъайди, гъа калерни жуван рикIиз кIан хъана кIанда. Калеризни чIал чидачтлани, амалар чпиз къван чида. Инсанриз хъиз, гъайванризни чан-рикI, лап гъа векъерихъ галаз барабар герек я. Чан рикI лагъайла, къуру чан-рикI ваъ, абруз хъсандиз экуънахъ, нянихъ, кул алтадиз туъмерна, михъна кIанда. Заз зи гъилиз килигзавай гъайванар пара кIанда, гъавилий абруз зунни пара кIанда. Жуваз гирами дустуникай са шеъ чуънуъхиз жедан мегер? Гъавилий закай зи калерини са стIални нек чуънуъхдач. Квез бубайрин мисалар ван хъаначни “Цай къапуна хцадайди я” мадни “Цанин къве къйлайни элкъведайди я”. Куърелди, гъайванрихъ галаз рахадай чIал жугъурна, гъа чIалалди рахун лазим я. Чимназа ихътин жаваб гайила, зи юлдаш Гуълпериди: “Валлагъ и Чимназ халадивай лап са йисуз тарс къачуна кIанда” — лагъайла, чнани къул чIугуна авур хуърунар тир.

Чимназан и ихтилатдин ван хъайила, зоотехник Жалиловавай, дояркайрин рикIелай зоотехникадин къайдаяр алатнавай хъиз хъана, хабар къун тавуна акъвазиз хъанач:

— Бес, Чимназ вах, малариз ем нормадал гунал кар алачни?

— Гъелбетда, кар ала. За лугъузва ман, тIуънихъ галаз барабар туълирни герек я. Ем чна вирибуру, гъикI хъайитлани нормадалди гузвайди я. Нормаяр чи гъайванрин лап тIунарин къилелай куърснавайди я. Емдин норма, гъайванрин чан лагъай чIал я. Тахъайтла, гуъзеридал ем гайитла, са чIавуз тух, са чIавуз гишин жеда хъи. Я стха, емдин нормаяр хуътIуъз герек я. Чуълдиз акъатайдалай къулухъ, гъайванри чпин нормаяр гъана тамамаррай.

И арада вичин дояркайрин къайгъу чIугунивди, завферма

Сиражедина хабар кјуна:

— Я Чимназ вах, ви вилер яру хъанва хьи, гьикI хъана тIвазва тахъуй?

— Ваъ, я стха, им къвe йиф я завай ксуз хъанач.

— Вучиз?

— ГьикI вучиз? Бес ваз зи ВалютIа сенфиз хайи гъетIгъетIакай хабар авачни?

— Агьо! ГъетIгъетI ваз мубарак хъуй! Я вах, хана-ханаман калевай вун галачиз хаз жедачни?

— ГьикI яни, вун галачиз хаз экедачни? Къвe анал бала хазвай кал туна, завай динж ксуз жедали? Ахътин рикI гъинай гъида? Я инсафни яни? Гъар са дерт, ам масадаз ахъаяйла къезил хъайид хъиз жеда. Бес а гъайвандиз ам са дерт тушни, вични кърхулу? Бирдан хъая са кар, ам низ акурай, ажаясуз рекъид хьи. Зун зи калери хаз мукъва хъайи йикъалай абрун дердерин шерик я. АйибайтIани, гъабурни инсанар хъиз тушни, я стха?

— Мад ваз хадай калер амани?

— Ваъ. Вири 11 калини ханава. Данаярни миргер хъиз я.

Чимназан и гафариз яб гуз, муьгътел хъанавай за, рикIай, — “Вуч инсафлу инсан тушни!” — лугъузвай.

И арада нахир хтана. Дояркайри гъарда вичин калерин тIварар къаз, абур чпел алтIушарзавай. Чимназан калер нахирдин кIвенкIве авайди, абур адан патав кIватI хъунлай чир хъанай.

Гъуьжетра авайбур хъиз, дояркаяр теспача тир. Жугъ-бугъдин, ведрейриз нек ацазвай сесер сад-садак акахъна.

И чIавуз чна тевлейриз тамашзавай. И тевлийрани михъивал, къайда, сифте килигай, Минехуър убадал алай тевлейрилайни хъсан тир. Чка-чкадал, Чимназа лагъайвал, лап тIунарин кылерлай емдин нормаяр куърснавай. Къвед-пуд чкадал рамкайра аваз колхоздин обший мажбурнамаяр куърснавай. Къецел алай цлан газетдай чаз “За 1300 литр нек ацада” кыл ганавай макъала акуна. Ам Чимназан

макъала тир.

Садни акуна хьи, дояркайри калер ацана, куътягъна. Неклер алцумиз вахгузва. Неклер къабулна куътягъ хъайила, заз юкъван гъисабдалди гъар са каликай, ни гъикъван ацанатла чир хъун клан хъана. Гъусаб къурла Чимназав садни агакъзавач. Ада гъар са каликай, тек гъа и нянихъ пуд литра артух нек ацанвай. И Чавуз зун ва захъ галай юлдашар, и мартунин эхирда, чуълда бегъем векъ авачир вахтунда са нянихъ икъван нек ацазвай Чимназавай вичин хиве къунни къбилиз акъудиз хъунал инанмиш тир.

Чун райондиз хтана. Ина мад са сеферда гатфарин ахирра хъиз яйлахдиз хъифин меслят хъана.

## II — Чимназ яйлахда.

Июндин эхирар тир. Чун Жалилован “Нива” машинда аваз, са югъ вилик меслят хъайивал, экунахъ лап фад, калер ацадалди агакъдайвал рекъе гъатна. Йифен перде алатзавай. МичИи рангунин парчадал алай, къати цуъквер хътин, йифиз нур гузавай гъетерни, йикъан ишигъ артух жердавай, яваш-яваш, са-сад, са-сад вилеркай квахъзавай. Им экуънин къил тир, цава геждалди анжах са экуънин аквазмай. Чакларрин хуруън лап мукъувай авахъзавай “Къусар чай” вацун шир-ширдин сесини сакит яйлахар, йифен ахварай авудзавай.

И вахтунда гуъзел Шагъдагъни, яргъай яваш-яваш мукъуз къвезвай инсан хъиз, югъ ачух жердавай хъсан къатгуз жезвай. Рагъ дагъдин клуклвалай агъуз къвердавай, адан нурдихъай кичле хъана катзавайди хъиз, йифен къайи, арандихъ гъерекатзавай шагъварди гъарнихъ юзурзвай къацу, къакъан векъ авай яйлахриз килигайла, лепе алай гъуъл хъиз аквадай.

Йифен мичИи пердедикай хкудна, йикъан нек хътин ишигъди къуржахламишнавай, гуъзел яйлахрикай са гуълчимен тулал, Къусар чай вацун чапла къерехдал, Чакларрин

хуьрелай виниз, Шагьдагъ галай патахъ, Къусар райондин “3-Интернационалдин” тIварунихъ галай колхоздин калерин фермадин бинаяр, лап капин юкьвал алай хъиз аквазвай.

Фермадин гьаятда, экуьнин гьетерихъ галаз къарагъна акъвазнавай са дишегъли аквазвай. Къуд патахъ элкьвена килигайдалай къулухъ, Шагьдагъдихъ элкьвена, сифте ахварай къарагъай инсандиз хас тир гьал, сив къакьунна, экуьнин шагьвардикай нефес къачуна. Ахпа вичин хуралай агъуз аватнавай яргъи. ипек хътин, дишегълидин гуьзелвилини ярашугърикай сад тир са киф, къуьнелай къулухъ хъивена, къазмадиз гьахъна. Анай, гъиле запун, къуьнел лацу дасмал алаз экъечIна. фермадин вилик, турбайра аваз гъанвай цIийи булахдал фена. Гъилер къакъажна, чин-гъил чухъвейдалай къулухъ, мад къазмадин вилик хтана. И чIавуз ада вичин юлдашриз, са-садан тIвар къаз: “Я, Хатужа вах! Я Ижейханум, я балаяр: Роза, Муьминат, я Синавер, къарагъ! рагъни экъечIнава”, — лугъуз, эвериз-эвериз, вич къазмадиз гьахъ хъавуна. Балаяр лугъузвай рушар, ада вичи вердишарзавай жигъил дояркаяр тир.

Садни ам хура лацу хуруганни аваз, хилер къуьнтел къван къакъажна, са гъиле ведре, са гъиле фляг аваз экъечI хъавуна. Гвай къапар, булахдал тухвана, чухъвена хуькведалди, муькуь юлдашарни къарагъна.

Гила къарагъай дояркайрикай 45—50 яшара авай хтин, 11 йисуз датIана доярка тир, чина биришар авай, ятIани вич зирек, рахунални гьакI зарафатрал рикI алай, шад Хатужа халади.

— Валлагъ чан руш, Чимназ, вун цIай я, цIай! — лагъанай.

Ингье гила экв ачух хъана, фермадал ракъин нур аватна. Чимназа вичив гвай 11 калинни, йифен къазанжийрив дулу жибинар (регъуьяр) юзурна, бушарна. Гъар ацана бигъем хъайи калин далудлай кап аладариз акурла, ваз акI жеда хьи,

ада а кализ: “Чух сагъул! Валай рази я! Вач сефер хийир хъуй!” — лугъуз, рухсат гузвайди хъиз.

Гъар са дояркади ацана бигъем хъайи калер, фермадин къваларив гвай къацу чӀурал векъ нез алкъанвай.

Чимназа вирдалай вилик ацана куътягъна. Гила ада амай юлдашриз:

— Тяди ая, я вахар, гъайванриз гишин я. Абур чуьлдиз фидай вахт геж жезва, — лугъуз абрук тяди кутагъвай.

Калер вири дояркайри ацана куътягъна. Мад Чимназан сес акъатна:

— Я, Азиз! Я стха! Къе вун гъинава? ДахъайтӀа, жув тух хъайила гишиндакай хабар къадачни? Инсаф хъсан затӀ я. И гъайванар чуьлдиз мус тухуда? Тяди ая кван! — лугъуз нехибандиз эвер гузвай.

— Вун чи къилиз, лап Аллагъдизни хабар авачир бела хъана хъи. Садакни квачир тяди, вак вучиз квайди я? — лугъуз-лугъуз Азиз атана.

— Я стха, Азиз, малар экуьнахъ вахтунда чуьлдиз акъудун, нянихъ вахтунда хкун хъсан я ман. Къе, — лагъана ада, — нехир Лацан къамариз гъала, са къус хам-хам чкаяр нез тур. Ваз чида хъи, чи гъунар валди я. Гъайванар чуьлда гъикъван хъсан тух хъайитӀа, некни гъакъван артух жеда.

— Башуьсте, Чимназ вах! Гъа на лагъайвал хъуй. Мад вун и некӀедвай им 15—16 йис я датӀана, вири дояркайрилай вуна гзаф нек ацазватӀани, вун тух хъанач хъи, хъанач, — лугъуз-лугъуз, Азиза инихъай анихъай элкъуьрна, нехир Лацан къам галай патахъ, вилик кутуна, гъална.

Нехир вилеркай хкатна, яргъаз акъатун галаз, Чимназахъ галаз санал амай дояркайрини, чпин данаяр авай демекрин ракъарар са-сад ахъайна. Данаяр, галтуг-гагъат тир. Абур, гъар сад вичин рузу гвай, таниш инсан жугъуриз алахънавай. Гъа и арада, Чимназ, гъар са гъиле са суска къуна атана, вичин данайриз, са-садаз тӀвар къаз, я Мир-рг, Мирг! Я, ГъетӀгъетӀ! — лугъуз эверзавай. Адан гъамиша таниш ван

галукъай данаяр са-сад къвез, Чимназавай чпин нек къахчуз хъифизвай. Данаяр, неклер хъвана, куэтыгъайдалай къулухъ, фермадин къваларив чкъана.

Гила дояркайри чпин къазанжийрин гысаб къаз башламишна. Гъарнихъай ацъай ведрейр гъиз, алшумиз устлардив вахгузвай. Чимназа ацъай 11 каликай са экуьнин нек 29 литр хъана лагъайла, инал алай завферма Сиражеддинанни парторг Гуьлбаладин сивикай хъвер фена. Къведани са сивяй:

— Машаллагъ, Чимназ вах! — лагъанай.

— Пагъ, ам пара яни? Аки тахъайтла, завай за гайи гаф къилиз акъуд жедани? За гъар са каликай 1360 литр нек ацада лага хиве къунвайди я.

— Ибур вуч неклер я, я балаяр, — лагъана Чимназан гаф атунувди яшлу доярка Насруллаева Хатужади. Куьне Чимназа нянихъ вучдатла килиг. Калерик нек асас нянихъ жезвайди я. Ам 1943 лагъай йисалай инихъ доярка я. Гъамишани вирдалай гзаф нек ацазвай. Адаз лап гъайванрин чкъал чида, балаяр, чкъал.

Хатужа халадин и гафарин ван хъайила, за Чимназан нянин гъунарриз килигун патал, няналди акъвазун меслят авуна.

Зунни, Сиражеддинни Гуьлбала, фермадин бинейривай тимил яргъаз квай са булахдин къерехдал, гуьлчимен чкъурал къацу ацукънавай. Сятдин цкъуд тир. Чун ацукъна са зур сятни хъанач, Хатужа хала, са гъиле винелай суфра аларнавай са пкъаткъус, муькуь гъилик чайдан кваз атана акъатна. Пкъаткъусда яйлахдин таза хъчарин афарар авай. Чайданда чай. И карди зун чи лезги халкъарин муьгман къанибур тирвиликай, са тариф авуниз мажбурнай:

Ккъанда риккъни акъудна гуз  
Зи лезгийриз герек йикъуз

РикI чIехи яз мугъман тухуз  
Лезгидин рак ахъаз кIанда.

\* \* \*

КIанда рикIиз гъамишанда  
Гатфар хъана Лезгистанда  
Хъана бегъер гъар маканда  
Халкъар шад яз акваз кIанда.

Афарар нез-нез, чай хъваз-хъваз ихтилат сифте Гуьлба-  
лади башламишшна. Ихтилат мад Чимназакай тир.  
Гъакъикъатда, лагъана ада, — Чимназ гъамиша кIвенкIвечи  
я. Алатай йисуз ада, вичив гвай 10 каликай, юкъван гъисаб-  
далди гъар са каликай план 1150 литр яз 1322 литр нек ацу-  
най ва 10 каликай 11 дана къачуна сагъ-саламат хуьнай,  
колхоздин правлениди адаз, алава гъакъи яз 100 литр нек, са  
гъер ва гъилин “Звезда” сят гайиди я.

Югъ няниз мукъва жезвай. Рагъ, гъил яргъи авуна, чаз  
сагърай лугъузвайди хъиз, вичин яргъи нурур чал вигъена,  
гъасятда Шагъдагъдин далдадик экечIна. Калерин нехирар  
хуьквез рекъе авай. И кардикай абрун балайризни хабар  
авайди, абрун ме-е-един сесери субутзавай Данайрин сесе-  
ри, хуьквез рекъе авай чпин дидейрик тяди кутазвай. Дояр-  
кайри, калер хтайла чпиз машат тавун патал данаяр тядиз  
демекра хутуна.

Калер хтана. Дояркайри мад ангел хъавунач. Са жугъ-  
бугъдин сес ина гъатна хъи!.. Садни акуна калер ацана  
куьтягъна. УстIарди сифте Чимназа ацай нек къабулна. Ки-  
лигайтIа гъа Хатужа халади лагъайвал я. Экуьнин нек 11 ка-  
ликай 29 литр тиртIа, гила, нянихъ 40 литрдиз акъатна. И  
чIавуз, Сагърай Чимназ вах? лугъун вич-вичелай къведай.

И сятда адав гвай 11 калин 11 данани миргер хъиз я. Не-  
кни гъар са каликай къенин йикъалди, яни июндин 20 далди  
920 литр ацанва. Адавай вичин хиве къун артухни алаз та-  
мамар жедайдал са шакни алач.



Сагърай Чимназ хътин дояркаяр.

### III — кьил. Азад дишегъли

Экуьнин вахт я. Сифте гьуьлелай хкаж жезвай рагъ, ифирнавай абаси хьиз аквазвай. Ачух, михьи, вили чит хьтин цавун, рагъ акъатзавай кьерех, ивидай ктад хъайи парчадин кьерех хьиз яру тир. Хуьре Шагьдагъдилай кьарагъзавай къайи, михьи шагъвар кьекъвезвай.

Им 1961 лагъай йисан 19 лагъай март тир, чкадин советрин сечкийрин югъ. Гъа и йикъуз Чкаларин хуьруьн халкъар, са гъиниз ятлани сефер давамар хьийизвай, рекъе авайбур хьиз, экуьнахъ фад уях хъанвай. Цийи парталар алукина, дигана-чагана экъечлнавай халкъари, сада-садал ван элягъиз, кватлал-кватлал жезвай гьал акурдаз, абур мехъерик физвайбур хьиз жедай.

Ингъе са группа, сесер гуз физавай, кьуьзуь жигъил дишегълияр чаз мукъва жезвай. Абрун суьгъбетрин гъавурда лап иердиз аквазвай. Са арада 70—80 яш хъанвай хьтин са бадеди вичихъ галай жигъилриз ихтилатзавай:

— Куьн мадни бахтлу хъуй, балаяр! Куь уьмуьр, бахтлу уьмуьр я. Куь замана, ишигълу замана я. Валлагъ заз зун гила дуьньядал акъалтнавай жигъил хьиз аквазва, гъайиф икI кьуьзуь жез, за гъамиша зи жигъил уьмуьрдин гъайиф чIугвазва.

— Куь девирда гьикI тир, я баде? — лагъана и арада са жигъил руша хабар кьунай.

— Эй-й, чан балаяр, гуьнуькъара тир, атIай чара. За квез гьикI тир лугъун? Дустагъхана тир. Гьикъван акъуллу, камаллу, бажарагълу дишегълияр, дишегъли лагъай “залан” тIварцIин кланик эзмиш хъанатIа чидани?!

— Дишегълини инсан тушни я баде? — лагъана, адан гаф атIунивди мад са руша хабар кьунай.

— Гьелбетда я, амма а вахтунда лишегълийрал са кьиметни алачир. Дишегълияр, акъул этегдик квайбур я, абур куьн гъавурда авайбур я, лугъуз са меслятдикни жеда-

чир. Рагъ алай югъ жуваз акун анихъ амукьрай, ракъиниз жувни таквадайвал, кукIвалай вигъей, кIвачерни таквадайвал, са кыл чилелай галчур жезвай, чIулав чадра чун дуъздиз экъечIдайла алукидай дамахдин пек тир. ЧIулав чадрада, чун гъамиша мичIи йифен къужахда авай хъиз, уьмуър мичIивилик фенай. Гъавилай лугъузвайди тушни бес: “ЧIулав пек душмандизни къисмет тахъуй!” Гъавилай лугъузвайди тушни бес: “Вун зи кIвачера чадра хъана хьи! Лап жува хана, хвена чIехи авур хицизни вичин диде гъисаба авачир замана тир. Бирдан куьчеда са итимди масадаз, — вун дидедин хва я, — лагъайтIа, ам еке экъуьгъун яз гъисабдай. Гила хъиз жамаатдин арада меслятдик пай хъун! ваъ гъа, гъеч кIвалени, итимри гъихътин чIуру кар ийиз хъайитIани, са гафни лугъуз жедачир. Бирдан са кар ам акI туш, икI я лагъайтIа, ам итимди вич гъисаба къун тавурдай къуна, ваз жедайди са мусибат тир. Гатадай, лап инсафсузда, мал гатадай хъиз.

Я, зун итимди гатана лагъана, жуван бубадиз, я стхадизни шикаят жедачир. Куьз лагъайтIа, итимди паб гатун тахсир яз гъисабун ваъ, адет яз гъисабдай. Итимди гатадай затI я, лугъудай. Мад за квез вуч лугъун, — лагъана са нефес къачурдалай къулухъ, къуьзуь бадеди мад ихтилат давамарна:

— Зи рикIел алама. Сифте большевикар къвезва, дуьнья гъуьруьят жервал я, лугъуз сесер акъатайла, хуьре лап гъулгъула гъатнавай. Хуьруьн чIехи пай тир, кесибрик шадвал акатнавай, лап тядиз абур атун, лап тядиз гъуьруьят хъун кIанзавай. Гъуьруьят лагъай гафунин лап дуьз гъавурда авачиртIани, ам азадвал, хушбахт уьмуър, лагъай чIал хъиз жезвай. Амма хуьре авай тек-тек, уьмуърда гъилел пелех тийиз, халкъар алдатмишиз абур тарашзавай варлубур, а кардал шад тушир. Абруз фир-тефир чка дар тир.

Чна-дишегълийри, а вахтунда чаз ван хъайи чIехи кас Лениназ акъван манияр тукIуьрнай хьи! Зи рикIел сад ала-

ма.

— Чан, баде, ам гъихътин мани ятІа лагъ ман, лугъуз са руша гъил къачун тавурла, къариди башламишуна:

МичІи сура экуъ чирагъ  
Большевикри куькІуьрайд я  
Яшамиш хъай, Ленин буба  
Чаз гъуьруьят туькІуьрайд я.

Ингъе гила и цІийи уьмуьрдин шагъидар куьн я. Бес гилан и куь уьмуьр гъуьруьят тушни? Килиг гъикъван зурба дережайрик чи дишегълияр галатІа.

— Лянет хъуй, баде, а алатай девирдиз! Дишегълияр квелди агъуз я къван? Къачу къе чна сес гузавай и Чимназ вах, лагъана са руша, Чимназакай рахаз башламишна. Чимназ, — лагъана ада, — лап итимрилай баш я. Алатай йисаризни ам депутат тир. Гилани чна мад ам депутатвилиз къалурнавайди я. Сиве тІвек авайкъван адалай рази я.

Алатай йисариз Чимназ депутат тирла, ада рикІел гъана и чи хуьруьз гъайи цІийи булах, цІийиз эцигнавай клубар тІимил кар яни.

— Я, балаяр, лагъана мад къариди, абурни хъана, Чимназан инсанвилиз, акбуллувилиз вуч лугъуда? Килиг ман садра, ада вичин къуьзуь диде, са кІвалахна алакъ тийизвай инвалид стхадин 5 аял гъикІ хуьзватІа. Вири ада вичин зегъметдалди, дояркавиле чан эцигна, баркалла алаз къачузвай зегъметдалди ийизвай алакьунар я. Сагърай лагъ ахътин дишегълийриз.

Сесер гана акъалтІна. Сечкийрин нетижайрихъ галаз таниш хъайила, акуна хъи, Чимназ вири избирателри иштиракна, виридани 100% сесер ганавайди.

Исятда Чимназ хуьруьн халкъдин арада гъуьрметлу инсанрикай сад я.

Баракалла Чимназ хътин вири дишегълийриз.

## ЧЕПЕДИН ЧІАЛ ЧИДАЙ АРИФ.

(повесть)

*Сад лагъай кыл.*

### Аял ва мектебра кІелай йисар.

Са касдикай я са кардикай ихтилат ахъайдайла, эвел касдин ери – бинедикай, я а агъвалат кьиле феи чкадкай рахун чарасуз я. Заз агъдихъ чипикай рахаз кІанзавай ксар эсил Муграгъвиар я. Муграгърин хуьруьн тІвар кьурла, заз и хуьруьн тІвар Муграгъ гьикІ хъана лагъанвайди ятІла, ачу-хариз кІанзава.

И хуьруьн рагъ акъадай пад са ярghi, кьакъан дагъди кьунва, кьибле пад, хуьруьн вилик чин, гзаф кьакъан, яру рагарин дагъди агалнава. И дагъдиз географиядин картайра Яру дагъ лугъуда, амма ерли жамаатди адаз «Нисин дагъ» лугъуда. Вучиз? – лагъайтІа, Муграгъа йисан гьи вахт кІандатІани хъуй, кІандатІа – кьуьд, кІандатІа гад, агъадихъай акьур рагъ и дагъдин вини кьилел (рагъ экІидай патан) туьш хъайила Муграгъа дум – дуьз нисинин вахт жезва. Рагъ акІидай падни машгъур Шалбуз дагъди кьунва. Далу падни ядай векьерини цадай никІерин кьакъан тепеяр я. Хуьр и тепейрин гуьне патан са хурал бинелу я. И хуьр кьуд патхъай кІевирна мукуна хъиз авайвиляй, садни гьамиша элцифай чими рагъ жедайвили, тІебиатди вичи и хуьр ракъинин муг хъиз туькІуьрнавайвиляй хуьруьн тІвар Муграгъ хъанва. Муграгъ – кьве гафуникай хъанавай сложный гаф я – сад «Муг» садни «Рагъ» гафарикай.

Гаф кватайло лугъун тавуна акъваз экедач.

Гьуьрметлу кІелзавайбур, вучиз ятІани чипизни чин тий-из, гзаф кхьинарзавайбуру хуьруьн тІвар – Миграгъ кхъизва. Дуьз туш. Гьи инсандиз хъайитІани вичин

тІварцікай са гьарф дегишарна лагъайтІа хъел къведа. Гьукуматдин къанунрани ви са документда я тІвар, я фамилияда са гьарф паспортда авайвал туштІа, ам дуъз документ яз гьисабдач.

Са бязи Миграгъ кхъизвайбур! И хуъруьнвийри чпиз Муграгъвиар лугъуз – лугъуз, къунши хуърерини Муграгъар лугъуз – лугъуз куьне вучиз тІварціин метлеблу куьк «муг» хкудна са мана – метлебни авачир «миг» галкІурна хуъруьн тІвар чІурукІа, кхъизватІа муьгътел я.

Винидихъ тІварар къунвай къакъан машгъур дагъларин са шумуд агъзур гектаррин этегар – чилер, гуьзел, гуьлчимен яйлахар хъиз якІя хбанва. И яйлахар гатфарин цуьк алай къацу махпурдин либас алукІайла тамашуналди вил ацІун тийидай гуьлчимен мензераяр я. Нисин дагъдин кІане авай яйлахрин тІвар «ЦІарубур» я. А яйлахриз «ЦІарубур» лагъай тІвар тІебиатди вичи къалурна ганвайди я. Гатфариз, гатуз яйлахрин чинар маларин нехирар хиперин суъруьяр чкІана, къацу чІурал векъ нез алкІайла, а мензера яргъай чІулав маларини лацу хипери цІару авуна аквада. Гъавиляй и яйлахрин тІвар «ЦІарубур» хъана.

И хуъруьн жамаатдин са къадар мал – хеб Шалбуздагъдин Яру къвал, Баламрин тІул, Савал дагъ, Жубук, Вергер ачІ тІварар алай яйлахра хуьда. А чІавуз и яйлахра ахътин леззетлу, миьхи гъава жеда хъи ам гьикъван жигерриз чІугуртІани тух жедач. А гъавадикай нефес къачурдавай, жувани жуван беден гъакъван къезил, регъят гьис ийида. И яйлахра авай, Шалбуздагъдин дамаррай кужумзавай булахрин къайи, и патай а пад аквадай миьхи ятар лагъайтІа, хъуналди тух жеч, гъакъан леззетлу, я руфун дакІурдач. И булахрин цикай авур чай лагъайтІа, гъамни гъакъван дадлу, хъвардавай хъваз кІан жеда. Дугъриданни инин тІеблат винидихъ авунвай къван тарифрилайни артук тарифар авуниз ярашугълуди я.

Гъа ихътин гуьзел тІебиат авай хуъре – Муграгъа и ихти-

лат вири вичикай рахуниз себеб хъанвай «Чепедин чІал чидай ариф» – Гъейбетов Гъейбет Нурагъмедович 1932 лагъай йисан февралдиз лежбер хизанда дидедиз хъана.

Буба – Гъейбетов Нурагъмед тІимил къакъан буйдин, къумрал, къермецІ якІарин, тІимил къелечІ сифет, рикІ ачух, чинал гъамиша хъвер алай, хъуьтуьл зарафат рахадай, простой (саде), халисан инсан тир. Колхозда вирида хъиз, гъи кІвалах типшурмишайтІани ийидай, векъ ядай, гъел гутІанна цуьлер, векъер хкидай. Пара вахтара фургъун гъалдай. Адаз гагъ – гагъ фургъунчи Нурагъмедни лугъудай.

Гейбетан диде – Марият тІимил къакъан, кутугай буйдин, лацу, гуьрчег якІарин инсан тир. Къилел вуч алуکلайтІани чалма ядай, зириг къекъведайди тир. Дидедин пеше аялриз фу – хуьрек гъазурун, пек – парталдиз, михъивилиз, мешреблувилиз килигун, гъаятда авай гъайванрихъ гелкъун тир. Ибрулай гъийри хуьре авай ковровый артелдиз халичярни храдай.

Чи диде- бубудихъ а чІавуз пуд гъвачІи аял авай. ЧІЕхи аял Гъейбетан 5-6 йис тир, адалай гъвачІи гада Султан тир, лап гъвачІи руш Къисханум хурудик галай аял тир.

Гида Гъейбетов Гъейбетан 70 – далай виниз, зи 80 – далай виниз яшлу итмар тирла, зун гъакІ са хуьруьнви, яр – дуст хъиз са йикъуз, гъакІ са ихтилат, суьгъбет ийиз Гъейбетан патав фенвай. Суьгъбетрин арада ихтилат, гъвачІи чІавуз хуьре хъайи аял вахтарикай кватайла Гъейбет Нурагъмедовича лагъана: валлагъ Абдурагъман муаллим, гъариба кар я, аял чІавуз, пуд, къуд, вад яшара авайла вичин вилиз а чІавуз акур къван, вич галтуг – гагъатиз къугъвай къван дуьзенарни, къакъвей чуйллер, вичин къилел атай дуьшуьшар, гъетта вич мус нихъ галаз дяве - дара хъанайтІа, а чІаван жуван таяр – туьшерни гъим гъихъ – тинди тиртІа, кІвалени вичихъ галаз гъида хъсан рафтар ийидайтІа, са гафуналди а яшара авайла акур – такур вири уьмуьрлух рикІел аламукъда. Амма чІехибурун къе акурди пака рикІелай алатда. Зи

рикѠелайни зи аял вахтар гъич алатдач. АялчѠавуз зун юлдашрихъ галаз «Сепиндал» (чкадин тѠвар я) пара туп – ланш къугъвадай. КѠегъебрал къугъунални пара рикѠ алайди тир. Са арада заз вишелайни виниз кѠегъебар хъанвай. Чна гъа кѠегъебар, дидейри гъалар ранг ийидайла гъа гъаларихъ галаз рангинизни вегъедай. КѠегъебри рангар хъсан къадай. Гъавилияй чаз – аялриз яру кѠегъебар, къацубур, гъар жуьре рангаринбур жедай.

ХъуьтѠуьз, гагъ са кас ацукъна авахъдай жабуррай (гъелеррай), гагъ кѠвачин жабуррай – (кѠвачел акъвазна авахъдай жабуррай гзаф) авахъдай. Са сеферда чѠехи гадаяр, чѠехи векъер, цуьлер хкидай гъелеррай авахъдайла, са чѠехи гадади зун къуна хкажна, а гъелел алай гадайрин къилел акъадарнай. И гъел Ягъун Пелелай са 200 – 300 метрадиз къван худ галаз атай, агъа мектебдин туьшуьнив агакъайла, сад лагъана сив кѠаник хъана, ярх хъайила, зун вирибурун кѠаник акатнай. А чѠавуз зун текъена амукъунал къени мягътел я.

Садни баде (зи дидедин диде) гъич зи рикѠелай фидач. Ам захъ авай далу, арха тир. Гагъ – гагъ завай са тахсир кар хъайила, дидеди заз гъерб – зерб ийидайла, бадеди, кямир аялдик, лугъуз зи тереф хуьдай. Са юкъуз, чи кѠвалин тунал (къацѠал) алай са ракъун банкадин къилел алай дефтерар (тетрадар) авудун патал, са яргъи тѠвал гваз гъалават хъайила, банка вични галаз аватнай. И чѠавуз ракъун банкади авур ван сад, адан къене электрикадин лампани авай къван, а лампа пад хъайила авур ван масад хъанай. И чѠавуз зун, дидеди заз гила гъихътин жазаяр чудатѠа, лагъана кичѠевилай хуьруьвай са гзаф яргъаз катна, Чандардиз къван фенай. (Чандар векъ ядай мезредин тѠвар я). Инал «Чандар» лагъана тѠвар къурла, адакай са гаф, а тѠвар гъинай атайди ятѠа лугъун тавуна жедач. Гаф атай чкаал лугъун тавурла, а гафунихъ метлеб амукъдач. Чандар са шумуд виш гектардин ядай векъин чил, чин къуза патахъ элкъвенвай



мезре я. И еке мезредин юкьвал тем – тек са тГимил къакъан хел чкІай са мегъуьн тар ала (а тар гилани алама). Са мус ятІани, гатуз векъ язавай итимар, галатнавай гъекъ хъанвай-бур, нисинихъ гъам ял ягъиз, гъамни нисинин фу – яд нез хтана и тарцин кІаник, сериник ацукъайла, низ чида и гатун ихътин чими юкъуз а ксариз и тарцин серинвили гъикъван лезет ганайтІа, гъа чІавуз са касди «Чан тар!» лагъанай же-ди. Амма гила «чан, тар» лагъай къве гафуникай арадал атанвай гаф тир чІал чин тийиз «Чантар» лугъузвач, эвезда «Чандар» лугъузва.

И Чандардай кичІевилэй кІвализ хуьквез тежез хейлах вахт хъанай, гъич зи рикІелай фидач. Лап жуваз дуьз гишин хъайила, кІвализ хтайла, дидеди зун къужахламишной, ба-дединни аялдиз гишин хъанва, фад фу це лугъуз зи къайгъу чІугъазвай. И сеферда заз мад гъарай – эвер авуначир.

1933 лагъай йисан сентябрдин сад тир. Зун гъаятдал алай таяр гадайрихъ галаз къугъазвай. Экуьнан вахт тир. Са арада патав гвай гадайри чун мектебдиз физва лагъана рекъе гъатайла, зунни гъа куьчедлай, са шеъни гвачиз, я дефтер, я карандаш (къелем), гъабрихъ галаз фенай, гъабрихъ галаз фена классда са партадани ацукъна. Са арадлай муаллим са журнални гваз атана, столдихъ ацукъна. Ахпа са – са аялди-вай тІвар, фамилия хабар къаз журналда кхъена. Вирдахъ галаз зи тІварни кхъена. Муаллимдин тІвар заз гуьгъуьнлай чир хъана, ам Салманов Абдулагъ муаллим тир. КІвализ хтайла зун мектебдиз фена, зи тІварни журналда кхъена – лагъайла дидедиз пара хвеша хъана. Гъа и юкъуз дидеди заз са парчадикай ктабар, дефтерар твадай сумкани цвана. Па-камахъ сумкада дефтерарни къелемар туна зун мектебдиз ракъурнай. Гъа 1939/40 лабай кІелнарин йисуз за чи хуьре сад лагъай класс акъалтІарна. Зи рикІел алама сад лагъай класс акъалтІарайла заз отличник я лугъуз са чарни ганай, са урус чІалан ктабни преми ганай.

Мадни за ваз зун гъвачІи чІавуз чи хизандин кбилел атай

къван пара четин, залан гьаларикай галай – галайвал ихтилат ийин, на яб це – лагъана Гьейбет Нурагьмедовича даварна:

Гьей, Абдурагьман муаллим, зун гьвачи чӀавуз чи хизан са кӀус фу алай чкадихъ къекъвез кӀвалай – кӀвализ, хуьряй – хуьруьз хъана, чи кьилел пара чӀехи четинвилер, къази – къадаяр атанай. Уьлкеда дяве физвай. Гьелбетда вири четинвилерин, азиятрин тахсир дяве тир. Дяведин тахсир вагъши Гитлер кьилевай фашистар тир.

А чӀавуз чи хуьруьн жамаатдин гьални гзаф четинди, зур тух, зур гишинди тир. Куьз лагъайта, ина лап късан зегьметкеш, датӀана колхозда кӀвалахзавай, хъсан планарни таммарзавай колхозчидивай са йисуз вини кьил 200 зегьметдин югъ къазалмишиз жедай. Зегьметдин гьар са йикъаз йисан эхирда пай авурла зур килограмм къуьл тир гузавайди. Им лагъай чӀал я хьи, а касдин 200 зегьметдин йикъаз атайди 100кг тахил я. И са 100 кг са йисуз са вичизни бес жезвачир, ада вичин аялриз вуч гурай.

Хуьре дуланажагъ пара четин тирвилай чи буба 1939 лагъай йисуз Бакудиз кӀвалахиз фена. Ана ам портунин военизирированный зонада кӀвалахал акъвазна. Ина ада ПВО – дин членни яз кӀвалахиз хъана.

1940 лагъай йисуз хуьруьз хтана, бубади чун вири хизан Бакудиз тухванай. Им Ватандин чӀехи дяведилай виликан йис тир. Европадин вири гьукуматар Гитлеран фашистри башламишай девядин цӀун кьене хашил хьиз йиргазвай. Гзаф гьукуматар тябиарна, къунавай. Чи уьлкедин вилини секидиз яд хъвазвачир. Чахъ галазни дяве хьун мумкин я – лугъудай хияларни авай. Бубадивай а чӀавуз гьафтейралда кӀвализ хуьквез тежедай вахтарни жедай. Бакуда шегьердин агьалийрин аялар урусатдин далу патаз, яргъариз акъудда лугъудай ванар – сесерни авай. Чи дидедиз и кардикай кичӀе хъана, тядиз аялар галаз хуьруьз хьифиз кӀан хъана. Бубади къе – пака лугъуз, хизан хуьруьз хьифинал разивал тийиз

акурла, дидеди чаз – аялриз лугъудай; чан балаяр, гъар буба кIвализ хтайла куьн ше хьухь, чун хуьруьз рахкура, чаз хуьруьз хьифиз кIанзава лугъуз, бубадал гъалават хьухь. Чнани гъакI ийиз хъанай.

Ахирни Бакудани кIанивал динж тахъайла 1942 лагъай йисан майдин вацран эхирда чун хуьруьз хканай.

Хуьруьз хтайла акуртIа, гъур жедай кандуяр (кIатIар) бум- буш я. Диде чи лап ийир – тийир чин тийиз, акъван кIеве гъатнавай хьи, эхир ам вичин дидедин (чи бадедин) патав фена, адавай са киле (7кг. – дин уьлчмедин къаб) гъур гъана, фу чраз, мадарадивди са шумуд йикъуз са гъал ду- лалмиш хъана. Гъа икIа мад гъа бадедин, мукъва – къи- лийрин куьмекдалди мад са тIимил вахт алатна. АкуртIа хуьре дулалмиш хъун мумкин туш. Эхир са варзни зур икI алатна 1942 лагъай йисан июлдиз дидеди чун Пердекъирен лугъудай хуьруьз, куьчни гъаз тухванай. Пердекъирен Яла- мадинни Худатин арада, гъуьлуьз мукъва чкадал бинелу хуьр я. И хуьре авай жамаатни – вири чи хуьрйяй – Муграгъай фад куьч хъана ина биналимши хъанвай чи хуьруьнвиар я. Фу, тахил пара жедай чка я. ЯтIани а фу, та- хил кIвалахна къазалмишайдаз жеда. Чун лагъайтIа, цIийиз атанвайбур – пуд гъвачIи аялни си диде. Аялрикайни чIехи- ди зун, зини 7йис тир. Чунни вири са дидеди хвена кIанза- вайбур. Ина чаз сифте мукъва – къимийри недай – хъва- дайкай куьмекар ийиз хъана. Ахпа дидеди колхозда гвенар гуьнлай башламишна, тапшурмишай вири кIвалахар ийиз хъана. Колхоздини эвел чаз мукъвал – мукъвал аванс тахил гуз чун дарвиляй акъудна, ахпани виридаз зегъметдин гъакъи – тахилар пайдайла чи дидедини гъабрихъ галаз ви- чиз къведай пай къачуз хъана

Ина са къве йисалай виниз къван хъайила чи хизандин къилел мад са дуьшуьш атана. Чун вири хизан – дидени, зунни гъвачIи вахни къиздирма къвез, цIаяр къвез азарлу хъана. Тек са залай гъвачIи пуд – къуд яшда авай стха –

Султан дири тир.

Чун иниз – Пердекъирендиз куьч хъайидалай къулухъ чаз бубадкай, я бубадиз чун гъина аватIа чин тийиз са хабарни амачир. Бубади хуьруьз чарар кхьенатIани, анай адаз чарарин жавабар хугудай кас хъанач, я чазни бубадин адрес чидачир.

Им 1944 лагъай йис я. Июндин варз. Чун вири цIаяр, къыздирмаяр къвез ажуз тир. Югъ нисинлай алатнавай. Бирдан рак гатана. Рак ахъайна килигайтIа, гъич гуьзлемиш тийизвай, фикиррани авачир са жигъил итим – чи хуьруьн-ви Муграгъви Бегмирзе я. Ша – ша, буюр, вун гъинай инаг гъинай, хийир хъуй – лагъана дидеди адаз ацукъдай чка къалурна. Мугъманди ацукъайдалай къулухъ вуч иниз ату-нин себеб вуч ятIа башламишна ихтилат:

Зун Бакудай хуьквезвайди я. Заз ана куь юлдаш Нурагъ-мед акуна. Зун акурла адаз са дуьнья якъур хъиз хъанай. Дугъриданни адав гъа дуьнья якъур къван шад хабар завай якъуна. Адаз завай куьн ина яшамиш жезвай чIал чир хъана. Акъван ам шад хъана хъи, зун къужахламишна, ахъай тийиз – лагъана: Я къушни, вун зал вуч хъсан хъана гьалтна, вун Аллагъди ракъурай хъиз зал дуьшуьш хъана хъи, вуна зав зи хизан, зи балаяр вахгай къван хъана хъи. Им 3 – йис къван тир заз абур гъина аватIан чин тийиз, гъа хажалатдик кваз, вун пара сагърай лагъана. Ахпа завай пара тIалабна, вичиз кIвалахзавай чкадай вахт мукъвара гурвал туш лагъана, вун хъифид рекъел, я Худат станциядал, я Яламадин станциядал эвичIна, зи хизанрал са къил чIугуна, абруз зун ваз акурда-кай, закай ва чна авур ихтилатрикай квез са хабар гун. Зун-ни анжах гъавилай хуьруьз хъифизвай рекъелай атанвайди я.

А гъа! ЦIай къвезвай, азарлу дидедиз акъван хваши хъанай хъи, вичел алай азардин – цIун эфин алатай къван. Дидеди и чIавуз, къве гъилни хкажна цавуз, Аллагъдилайти разивал ийиз, «Я Аллагъ, шукур хъуй ви сад тирвилиз, ви

регьимлувилиз! Зал и Бегмирзе стха, чунни икI кIевевайла икI дуьшуьшарай. Ахпа Бегмирзедихъ элкъвена, адаз пара еке чухсагъулар авуна. Валлагъ Бегмирзе стха, къе вун хъифизвай рекъелайни акъвазна, чаз и хабар гваз атун, гъеле – меле инсанри ийидай карни туш, им вуна авунвайди Аллагъди вичи вун ракъурай хтин, гъа Аллагъдин вилик чIехи уьзуьагъвал, яни гунагъсуз, михъи намусдалди инсанрин чиниз ачух килигиз жедай кар я. Ваз пара чIехи суваб ава. Вун Аллагъди хуьй. Вири ихътин чанар – рикIер, пара разивилер авурдалай къулухъ, Бегмирзедин вилик чай – фу эцигна. Фу затI тIуьрдалай къулухъ дидеди адаз:»Чан Бегмирзе стха, гила ваха вавай, вуна мадни чIехи са суваб кар авун тIалабзава: заз адресарни чидач, я завай Бакудиз фена зу итем Нурегъмед жугъуризни жедач, гила тек са вакай чара кIанзава, гъикъван ваз азаб хъайитIани, вуна зун Бакудиз, Нурагъмедан патав тухвана кIанзава. Ваз аквазва хъи чи гъал. И кар авун патал заз гъеч са касни мад этег къайдайди авач. Ви диде – бубадин хатурдай, Аллагъ рикIел гъана заз и чкадал куьмек ая, на заз ваь лугъумир.

- Мад вучда, я вах? Чун инсанар я. Инсанар квен паталди я, сада садаз дарда авайла куьмек тавурла? Башуьсте, Марият вах, мус физ кIанзава?

- Лап пака экуьнахъ, поезддив агакъдайвал сятдин ругудаз рекъиз экъечIайтIа хъсан я.

- Лап хъсан, – лагъана Бегмирзеди (Аллагъди адаз регъметрай) – АкI хъайила гъазур хуьхъ, пад – къил ая.

И йифиз Марият рикIик шадвилин секинвал кваз ксана.

Экуьнахъ фад къарагъна, са къезил фу – затI сиве яна, рекъе гъатна. Яламадин станциядлай поезддиз акъахна, гъа йикъуз Бакуда эвичIна. Ина Бегмирзеди Марият вичин юлдаш Нурегъмедан патав тухвана, абур сад-садаз акурдалай къулух, вич хуьруьз хъифена. Са къвед – пуд йикъалай, бубади кIвалахдилай къве югъ вахт къачуна дидени галаз Пердекъирендиз аялрин патав хтана. И чIавуз бубади цIаяр

къвез азарлу са зун вичихъ галаз Бакудиз хутахна. Ана зун духтуррин патав тухуз, дарманар ийиз таз сагъар хъавуна. Зун хъсан дири хъхъайдалай къулухъ гъа 1944 лагъай йисан июлдин юкъвара хизанар хкиз буба Пердекъирендиз фена. Ана буба, чи къилел садазни – чаз хабар авачиз атанвай са чехи мусибатдал – чи дидени гъвачИ вах къена, кучукнавай чкадал аватна. Бубади тек са зи гъвачИ стха Султан гваз, пара кур – пащман яз хтана Бакудиз. Вич шерзум яз заз лагъана, куь дидени, гъвачИ вах Къисханум амач. Абур чипин регъметдиз фена. Зазни ахкунач. Зун хъифейла кучукнавай, пуд – къуд югъ тир кучукна. Ана авай мукъва-къилийриз чи адрес чир тахъана, заз хабар гуз хъанач. Вучда? Аллахъдин гъиликай хкечИ жедач. Заз амай куьн сагъ хъуй, чан балаяр, лагъана, са гъилив зи гардан къуна, са гъилив гъвачИ Султана, чун вичин хурув агудна.

Гила диде амачир аялриз, вич къвалахал алай бубади вучрай?-лагъана Гъейбета ихтилат мад башламиш хъавуна: Гъа 1944 лагъай йисан августдиз, чун къве аялни детдомдиз вугана.

Султан Кировобадиз акъатна. Гъана детдомда хъана. Ада ана вад лагъай класс акъалтIарайла бубади ам Бакудин патав гвай Кишледиз вичин патав хкана. Ина мектебда къве йисуз къел хъавуна, ирид лагъай класс акъалтIарна. Мад ада къел хъавунач. Чехи хъана яшар хъайила армядиз фена. Служба куьтягъна хтайдалай къулухъ эвлемиш хъана. И сята абрухъ къве рушни са гада аялар ава. Пуд аялни вичин юлдашни галаз Бакуда яшамиш жезва.

Зун авай детдом Бакуда авай. И детдомдин патав 8 йисан мектебни гвай. Гъа детдомдиз вугай 1944 лагъай йисуз зун и школадин сад лагъай классдиз къабулна. И детдомда чаз тIуьн – хъунлай гъейри парталар къвачин къапарни гудай.

Лап гъваИ аял чIаваалай за хуьре авайлани гагъ палчух-дикай, гагъ чеб гъатайла чепедкай балкъанрин, гьерерин, цIегьерин шикилар, гагъ инсанрин шикилар туькIуьриз же-

дайди тир. Гъа кардал зи рикI пара алай. Гила Бакуда и детдомда аваз кIелдайлани Бакудин нафтIадин разведкадин бургурал физ, анай жувавай жедай кван чеб гъиз за жуъреба – жуър шикилар тукIуъриз жедай.

1952 лагъай йисуз за гъа детдомдин къвалав гвай 8 – йи-сан мекбет акъалтIарайла, гъа школада кIелдайла за чепедакай тукIуърай кван шикилар акур, чи классдин руководитель хъйи Сара муаллимди вичи зунни галаз фена, гъа 1952 лагъай йисуз Бакудин государственныйхудожественной училищедиз документарни вугана къабулиз тунай.

1956 лагъай йисуз а художественное училище отлично акъалтIарна яру диплом къачуна.

Гила зун квез квекай рахан? – лагъана Гъейбет Нурагъмедовича ихтилат давамар хъавуна; зунни аял яз амач, чIехи гада хъанва, художниквилин тIварни авай. Амма художниквал ийидай са чка авач. И арада буба гъалават хъанва, чан хва чна ваз мехъерар ийин, вунни са заводдиз, саниз кIвалахал вач лугъуз. Заз лагъайтIа кIелун давамар хъийиз Ленинграддин художниквилин академиядиз гъахъиз кIанзава. Амма и алай йисуз ануз фин патал геж хъанвай.

Гъина кIвалахин, вучин лугъуз хиялри тухванвай.

Бирдан зи рекIел Дагъустандин Каспийск шегъерда яшамыш жезвай са скульптор, за Бакуда художественный училищеда диплом захишат ийидайла захъ галаз таниш хъйи Ибрагимов Исмаил Ибрагимович хтана. Ада а чIавуз мус герек хъайитIан вичин патав шай лагъайди тир. Гъа Исмаил авайвиляй Дагъустандиз Махачкъадиз атун зи рикIел атана.

За бубадиз зун Махачкъализ фида, за гъана художниквилин са кIвалах жугъурна кIвалахда, лагъийла буба рази хъана. Ахпа бубади, чан хва вун Махачкъаладиз фин хъайитIа, за ваз са сир ахъайин: Ана зи хайи вах яшамыш жезва, ви хайи эме. Вун Махачкъадиз фейила дуъз адан кIвализ вач, лагъана зав адресни вугана. Эмедин тIвар Марям тир зунни атун галаз. Марям эмедин кIвализ фена. За

зун Нурагъмедан гада я лагъана чирвилер гайила, эмедин зун къужахламишна заз чанар – риклер, тавазивилер пара авуна. Эмедин квал заз квалах жигъир къван хъсан, регъят аму-къдай чка хъана, рикI сакит хъана.

Пакамах зун Дагъустандин художникрин Союздиз фена. А Чавуз художникрин Союздин председатель Муъгъудин Араби – Жамал тир.

Зун салам гана адан патав фена. Зун вуж ятIа чирна, жуван документарни къалурна. Бакуда художественный училище акъатIарай яру дипломни адаз акурла, зун адаз бе-гемиш хъана. Ада зун квалахал къабулна, амма лагъана гелелиг ийидай квалах вич авач.

Гила вучда, зун дуьз Каспийскидиз скульптор Ибрагимов Исмаилан патав фена. АкуртIа гъадазни жудожниквилин квалах авачиз, вичини са гъи школада ятIа, шикилрин тарсар гузавай.

Исмаила лагъана, ина дагълуйрин интернат ава. Адан директор са хъсан итим я, вични лезги я, тIвар Имам Асланов я. Чун къведни гъа интернатдиз фида Имам Асланован патав. За Имамаз, зун вуж ятIа, документар къалурна чирвал гайила. Ада заз са полставкадин квалахни гана, аялрин воспитательвиле эцигна, са кусуз – къарагъдай са гъвачIи квални. Ахпа лагъана вуна тIуьн – хунни, гъи интернатдин аялрихъ галаз чи столовада ая, вацран эхирда зарплатадикай къаз расчет хъидайди я. Гъа икI зун ина беъем рагъятвилиз акъатна. За гилани Имам Аслановаз еке чухсагъул лугъузва.

Им 1957/58 лагъай кIелнарин йис тир. И ийсуз за ина квалах ийиз – ийиз шаир Хуьруьг Тагъиран памятникни туькIуьрнай. Садни Улубий Буйнакскидизни са памятник туькIуьрнай. И памятник лап конкурсдайни акъатнай. Ибрулай гъейри, Сулакдилаь Махачкъаладиз гъанвай «Октябрьский» канал беъем хъайила Дагъустандиз гайи «Зегъметдин яру пайдах» ордендин шикил халкъдин майишатдин агалкъунрин выставка тешкилдай комитетдин тапшу-



ругъдалди 3 метридин кьакъанвал аваз чӀехидаказ тукӀуьрна. Ам выставка ачухай чкадин аркадин кьилел эцигнай.

Са гафуналди и йис за гьа икӀ акъудна. Амма зак йис мус акъатрай, мус Ленинграддин художественный академиядиз физ жедатӀа, лугъуз тяди галай. Завай Ленинграддиз физ жедай вахт атана агакьна.

Гилад за вучда? – лагъана Гъейбет Нурагъмедовича ихтилат давам хъавуна; зун за кӀвалахзавай чкадин – дагъвийрин интернатдин директор Имам Асланован патав фена, за адаз лагъана, заз Ленинграддин художественный академиядиз физ кӀанзава, заг вуна зи документар гахце, жедатӀа кӀвалахдилай алудай приказ кхьимир, кар я кьабул тахъайтӀа зун кӀвалахал хуькведайвал. Имама зав вири документар вахгана.

Им 1958 лагъай йис тир. Зун фена Ленинграддин художественный академиядин скульптурадин факультетдиз документар вугана. Документар кьабулна, зун хъана абитуриент. Ина заз общежитиятда амукъдай чкани гана. Гилад за экзаменрин расписание чирна, экзаменриз гъазур жезва.

Иниз анжах художественный училище акъалтӀарнавай бур кьабулзавайди тир. Акъван абитуриентар атанвай хьи, гзаф чӀехи конкурс авай. Сифте ина спецпредметрай – скульптурадай са произведение, чипи кьалурнавай тайин вахтунда тукӀуьрун, садни ганавай темадиз килигна композиция тукӀуьрун, пуд лагъайди карандашдив чан алай, кьецӀил инсандиз килигиз адан бедендин шикил чӀугун. Ахпа анжах и спецпредметар вахгуз хъайибуру искусстводин историядай, СССР – дин историядай, анатомиядай садни сочинениядай экзаменар вахгана кӀанзавай.

Экзаменар вири вахгана, конкурсдайни акъатна, зун и художественный академиядиз кьабулна.

Гилад хабар квекай гун, - лагъана ихтилат давамар хъавуна Гь. Нурагъмедовича; цӀийиз кьабулай студентар кьвед – пуд вацра хам чилерал кӀвалахиз фена кӀанзавай. Гилад вучда? Са

2 йисалай, яни 1960 лагъай йисан августдиз Москвада чи Дагъустандин культурадинни искусстводин агалкъунар къалурдай декада жервал я. Завни а декадада къалурун патал туькIуьрна кIанзвай, договорни кутIуннавай заказни гва. Гъа заказни тамамарна гъамни гваз зунни Москвадиз фин чарасуз я. ИкI тирвилай зун академиядин ректоратдиз фена и агъвалат абруз ачухдиз лагъайла. абур чпиз ихътин, гиламаз заказар къабулзавай студент якъунал пара рази хъана, акI ятIа лагъана, чавай вун совсем азад жедач, вуна и Ленинграддин патарив гвай са совхоздиз фена са вацра къумек це, ануз физвай бригадани ава, гъабрух галаз вач. Экуьнахъ фулан чкадал шай. Зунни фена гъа совхозда са вацра кIвалахна. А чIавуз чаз тIуьн – хунни гъа совхозда гана, ксудай – къарагъдай чкаярни. Хуькведайла са вацра кIвалахай гъахъ са 888 манат пулни хганай.

Гила зи рикIик тяди гала, зун Ленинграддин художественный академиядиз къабулнавай и шад хабар бубадив, Дагъустандин художникрин Союздив агакъариз кIанз. Куьреяди зун сифте хтана Махачкъаладиз. Эвел эмедин кIвализ, абруз и шад хабар гайила, адаз цаварив агакъай къван хваши хъана, гарданар къуна, мубаракар авуна.

Пакамахъ зун дуьз Дагъустандин художникрин Союздиз фена. И хабар гана, студентвилин удостоверение къалурайла, и Союздин председатель Муьгъуьдин Араби – Жалала гъил къуна, баракалла, мубаракзава лагъана, Союздин патай 200м. пулни ганай.

Инлай зун дуьз Каспийскадиз, за кIвалахай интернатдин директор Имам Асланован патав фена. Гъадазни зун академиядиз къабулай хабар гана, удостоверени (студентвилин) къалурайла, кIвачел къарагъна гъил къуна, аферин, баракалла, тебрикзава лагъана. Ахпа за адаз вун пара – пара сагърай. Зун кIвалах кIанз атайла, вуна заз кIвалахни гана, кIвални. Гила зи чкадал вавай вуж эцигайтIайни жеда лагъанай. Са къадар ихтилат – суьгъбетдилай къулухъ гъилер

къуна сагърай, саламатрай лагъана зун экъечІна.

Ахпа зун Бакудиз бубадин патав хъифена. Зун акурла бубадиз хъайи хвешивал сад, зун Ленинграддин художественный академиядиз къабул хъанва лагъайла, пагъ хваши хъаначирни, лап цаварив алакънай, зун къужахламишна, теменар ганай.

1958 лагъай йисан 1 лагъай октябрдиз зун Ленинграддиз, академиядиз хъифена, тарсара ацукбна. (Ина тарсар 1лагъай октябрдиз башламишзавайди тир). Ина кІелдайлани, зун тарсарлай къулухъ гъар вахт хъайила, гъана авай мастерскойриз физ, скульптурадин бязи затІар туькІуьриз машгул жедай.

Гила са къве гаф за гъа художественный академияда кІелиз – кІелиз туькІуьрай памятникрикай лугъуз кІанзава, - лагъана Гъ. Гъейбетова мад ихтилат давамарна:

Сад лагъай курсунин эхирда, 1959 лагъай йисан гатун каникульриз Махачкъаладиз хтайла за 1960 лагъай йисуз Москвада жезвай Дагъустан Республикадин культурадин искусстводин агалкъунар къалурдай декадада къалурун патал заз ганавай заказ – 1лагъай сентябрдиз 1лагъай класдиз сифте физвай са аялдинни ам рикъе твазвай дидедин памятникар туькІуьрна.

Къвед лагъай курс акъалтІарна, 1960 лагъай йисан, гатуз каникульриз эмедал къил чІугун патал Махачкъаладиз хтана. И чІавуз, са юкъуз зун Дугъустандин художникрин Союздиз фенай. Ина заз хабар хъана хъи, Махачкъалада Северо – Кавказдин хирургрин съезд тухун патал гъазур жезва. Съезд тухун патал орг. комитет тешкилнава.

Ан орг. комитетдин председатель профессор Рашид Аскерханов я. И ихтилатрин арада, ажеб зи рикел хтана Гъейбет, культурадин министрди заз тапшурмишнававайди я, мус вун хтана акуртІа, ваз лагъ лагъана, вун вичин патав атурай. Гила мус фидатІа ам ваз чида.

Пакамахъ фад зун Культурадин министр Губаханова

Изумруд Гъжиевадин патав фена. Ада лагъана, чна мукъвара Махачкъалада северо – кавказдин вири машгъур хирургин съезд тухурвал я. Съездин орг. комитетдин председатель Рашид Пашаевич Аксерханов я. Орг. комитетдин программадик машгъур хирургар тир Николай Иванович Пироговазни, Александр Васильевич Вишневскидиз, гъардаз са памятник обелиск эцигун ква.

Николай Иванович Пирогов – инсанрин бедендин тІазавай са чка атІудайла, я са операция ийидайла, тІар хъуникай кІусни хабар тежедай дарман – наркоз сифтени – сифте дуьньядиз акъудай духтур – хирург я. А дармандикай инсанриз акъван регъятвал хъанва хьи!

Гъикъван руфунар гудай операцийрикай хкатайбуру, гъикъван кІвач – гъил ханвай операцияр авурбуру, валлагъ гъич хабарни хъанач, са кІусни тІарни хъайид туш. Аллагъди а дарман акъудай касдиз регъмет гуй! Яраб а касдиз гъикъван суваб аватІа?! – лугъузва.

Александр Васильевич Вишневский – сад лагъайди амвич эсил чи Дагъустанда дидедиз хъайи кас я. Ахпани Советрин девирдин зурба хирург, академик, Аскерхановаз тарсар гайи преподаватель я.

Гила чи съезд тухудай орг. комитетдиз а хирургрин памятникар обелискар туькІуьрун квел тапшурмишиз кІанзава.

- На вуч лугъуда, и кар вуна иве къазвани?
- Зун рази я. Гъикъван чІавал, мус гъазур хъана кІанзавайди я?
- Жезамай къван и гатуз гъазур хъун лазим я.
- Чалишимиш жедаман.

АкІ ятІа вун алад Аксерханован патав. И кар авун патал квез вуч герек затІар аватІа, гъада тяминарда. Зун Аскерханован патав фенай, ада вуч герек ятІа вири затІар гана. Ахпа, лагъана вач центральный больницадин глав. врач Казибегован патав, адахъ галаз договор кутІуна.

За и кІвалах гъа гатун пуд вацра садни ноябрдиз заз больничный кхъена, гъа и къуд вацран къене туькІуърна тамамарнай.

Ибур за кІелиз –кІелиз авур кІвалахар тир.

1964 – йисан гатуз за худ. академия акъалтІарна. Академия за хъсан балралди акъалтІарна лугъуз ректорди заз аспирантурадиз финиф меслят къалурнай. Аспирантура заз кІан хъанач, куьз лагъайтІа, аспирантура акъалтІарайла за тарсар гун лазим тир. Заз ам интересно тушир. Зи рикІ алайди, за жуван гъилерив скульптурадин шейэр туькІуърун тир. Гъавиляй зун Махачкъаладиз творческий кІвалах авун патал хтанай.

Гъа икІа зи аял вахтар алатна.

*Къвед лагъай къил.*

### **Чепедал чан гъиз фей уьмуьр.**

Дагъустанда сифтени – сифте скульптурадал машгъул хъайибур чи лезги миллетдин векилар я. XX лагъай эсирда монументальный (чІехи гъайбатлу затІар туькІуърунин) скульптурадин затІар гъилив туькІуърдай сенятдин бине кутурди, гъакІни адан вири журейрин бине эцигайди, ери – бине Ахцегълай тир Хасбулат Аскар – Сарыджа Нуьгъбегович тир.

Хасбулат Аскар – Сарыджадин рехъ цІийи шартІара, цІийи жуьреда чи ватандаш Гъейбетов Гъейбет Нурагъмедович галатун тийжиз давамарзава. Дагъустандин скульптурадин тарихда Гъейбет Нурагъмедовичан тІварцихъ галаз лап важиблу девир алакъалу я. Адан яратмишунар чи обществодин хейлин девиррин уьмуьрдин вакъиайрихъ, инсанрихъ галаз илакъалу я.

Ихтилатрин са арада Гъейбтова лугъузва, зи кІелнарин девир лап хъсан нетижелу, менфятлуди хъана. Гида зи хиве

амай кІвалах анжах чепедикай скульптурадин затІар туькІуьрун я. Амма и кар авун патал адан вилик чІехи проблемаяр акъвазнавай. Сал лагъайди гениш мастерской герек я, садни герек маса условияр. Мастерскойдикай ихтилат кватайла, лагъана Гъейбета, завай квез зи кьилел атай ихътин са агъвалатдикай суьгъбет ачух тавуна жедач; 1964лагъай йисан гад я. Зун цІийиз Ленинграддай Махачкьаладиз хтанвай. Зун са варз кван хъана, заз кІвалер гун патал къекъвез. КІвалер заз чипи тІалабна гъанвай цІийи специалист хъиз пуд вацран къене къанундалди гун лазим тир. Эхир са вацралай заз сад лагъай мертебадай пуд утагъдин секция гана. Утагъар бум – буш, зунни цІийиз, цІийиз академия куьтягъна хтанвай, накъан студент. Гъа и мементда заз Герейхан совхоздай, совхоз тешкил хъайидалай къулухъ адан 30йис тамам хъуниз талукъ яз, Герейханован вичин памятник туькІуьра лагъана заказ атана.

Гъина? Гъинал туькІуьрда? Мастерской авач.

Эхир за вучда: скульптурадин шейэр расиз жедай, элкьуьриз жедай са стол заказ гана. Гъа стол зи ичІи кІвалин юкьвал эцигна гъадал за герейханован памятник туькІуьрнай. Ам и сятдани а совхоздин юкьвал ала. Им гзаф четин кар тир, Мастерской авачиз авур.

Гъ. Гъейбетов инсанрал, халкъдал, Ватандал гзаф рикІ алайди адан мастерскойдиз гъахъай, акур гъар са касди гъисда. Адалай акъван хъсандиз инсанрин суьретар – памятникар тукІуьриз алакьунин себелни вичиз инсанар хуш тирвилай, кІанивилай я.

Гъ. Нурагъмедович гъакъикъатда гъахътин инсан тирди ихътин крарални ида субутзава: алатай йисуз ада са заказни авачиз вичин хушуналди гиждикай алим, философ, писатель Агъед Агъаеван, тарихдин илимрин доктор, профессор Амри Шихсаидован, гзаф йисара къанун хуьдай органра кІвалахай полковник, писатель Сфибуба Сифиеван, табасаран халкъдин векил алим, профессор ДГПУ – дин кафедра-

дин заведиш Магъамед Гъасанован, Парту Патимадин ва масабурун къаматар яратмишна.

Дугъустандин гзаф шегъеррани хуърера хкажнавай адан обелискрин, магъир устаддин гъилери арадал гъанвай ядигаррин тIварар гзаф я.

Инал Дагъустандин эбуди искуствода цIйи чин, цIйи девир къалурзавай тек – бирдахъ жедай, надир гуърчек ше-деврайрин тIварар къалур тавунани жедач. Устаддин яратмишунрин цIуд йисан зегъметдин нетижада сифте яз арадал атай У. Буйнакский къиле аваз инкъилабдин чинибан кIвалахар тухвай партиядин обкомдин руководителъриз Махачкъалада Културадин центрадин вилик, майдандал кхкажнавай комплекс, (и кIвалахдай магъир устаддиз «РФ – дин лайихлу художник» лагъай тIварни гана), чпин хиве авай мажбурнамаяр тамамардайла телеф хъйи МВД – дин къуллугъчийриз гъа министерстводин вилик эцигнавай, къве сеферда Советрин Союздин Игит Аметхан Султаназ хкажнавай памятникар, РД –дин Гъукуматдин премиядиз лайихлу хъйи чи халкъдин рикI алай шаир Етим Эминаз Эмин хуъре хкажнавай гуъмбет ва гзаф масабур.

Дагъустандин искуствода вичиз хас хатI авай художник яз Гъейбет Нурагъмедовича обществодин ва тарихдин, гъакIни културадин, илимдинни искустводин машгъур са пара деятельрин къаматар яратмишна: СтIал Сулейманан, Рашид Аскерханован, Хуъруьг Тагъиран, композиторар Г. Гасанован, С. Керимован, шаир Шагъ – Эмир Мурадован, Наждмудин Самурскийдин ва гзаф масабурун.

Гида ДГПУ – дин патав гвай искуствойрин Институтда къилин пешекар, профессор яз, Гъейбет Нурагъмедовича студентриз тарсарни гузва. Адан регъбервилик кваз цIйи – цIйи несилри чпиз искустводин дерин сирерай къил акъудиз чирзава.

Гъейбетоврин хизандиз искустводин гъетерин хизанни лугъуз жеда. Адан уьмуърдин юлдаш Зинаида Шолохова –

Гъейбетова искусствойрин илимдин кандидат я. Хва Сабирани чЕхи руш Лейлади монументальный искусствода чпин бажарагълувални кълурзава. Абуру Расул Гъамзатован «Лацу дурнаяр» кьил ганавай конкурсда иштракна. Гъвачи руш Лаура духтур я.

2003 лагъай йисан 28 ноябрдиз Краснодар шегърда художникрин региональной «Россиядин Кьиблепад» выставка хъанай. Советрин властдин девирда ихътин выставкаяр «Советрин Кьиблепад» тІвар алаз мукъвал – мукъвал тешкилзавайди тир. И выставкада зи кьуд кІвалах эцигнай: кьумукьрин тІвар-ван авай режиссер, драматург Гъамид Рустамован, писатель – просветитель Абдулбари Магъмудован, Расул Гъамзатован, хияларзавай дагъвидин къаматар. Эхиримжи тІварар кьунвай кьве кІвалах Москвадиз Вирироссиядин выставка патал чара авуна.

Ина заз хъайи виридалай чЕхи шадвал ам я хьи – лагъана Гъ. Нурагъмедовича; - зи чЕхи руш Лейладини а региональный выставкада иштрак авун ва ана кълурай адан кьве кІвалахни Вирироссиядин выставкада эцигуниз лайихлу хьун я. Абдуракай сад аял гъиле авай дарги дишегъли (адал и миллетдиз хас парталар алаз), муькуьдини лавашар чразвай лези дишегъли тир.

Выставкадал рахай гзаф ксари, тешкилатчийри гьукуматдин патай са жуьрединни кумек авачиз ихътин надир шейэр арадал гъизвай художникриз ва абруз мумкинвилер яратмишзавай хизанриз аферин лагъанай.

2003 лагъай йисуз Гъейбетова вичи кьейд авурвал, адахъ мад чЕхи агалкъунар хъанва. И йисан 9 – Майдиз, ЧЕхи Гъалибвилин сувариз, Дебентда Агъасиеван тІварунихъ галай проспекта авай «Афгъанрин» паркуна, Афгъанистанда кълурай кьегъалвилерай Советрин Властдин Игит лагъай тІварцІиз лайихлу хъайи Абас Исафилов кьиле аваз 8 касдиз туькІуьрай мемориальный чЕхикомплекс хкажна. А 8 касни Дагъустандин жуьреба –жуьре миллетрин векилар,



муъжуъдни Игит лагъай тІварцІиз лайихлубур, Ватан, халкъ патал чпин чанар къурбанд авур къегъал рухвар тир, «Афгъанвияр» фондуни къил кутур и важиблу кІвалах патал такъатар гайи Дербент шегъердин администрациядин къил Къазиагъмедов Феликсаз баркалла.

Гъа и йисух Муграгъа юкъван школадин бине кутур, гзаф йисара адан директор яз кІвалахай «Зегъметдин Яру пайдах ордендиз лайихлу хъайи Зиядин Зейналович Зейналоваз 25 – майдиз, мектебдин гъатда памятник хкажунни къейд ийиз жедай кар я.

Мадни са чІехи гуъмбет Дербент райондин Селикрин хуъруън юкъван мектебдин гъаятда, яргъал йисара анин директорвиле кІвалахай Якъуб Жамалович Къурбановазни хкажна. И сятда а мектеб адан тІварцІихъни янова.

Гуърмретлу кІелзавайбур! Гъейбет Нурагъмедович Гъейбетов милли искусство вилик тухунин карда къазалмишнавай агалкъунрай Россиядин президент В. Путинан Указдалди «РФ – дин халкъдин художник» лагъай вини дережадин тІварцІиз лайихлу хъанвай кас я. Малум тирвал, икъван чІавалди неинки Дагъустанда, гъакІни Кеферпатан Кавказдани и дережадин тІварцІиз лайихлу хъайи са художникни авач. Чи ватангълидилай Дагъустандин монументальный искусстводин мана – метлеб лап гуъндуърриз хкажиз алакъна. Им чнани дамах ийидай кар я.

Гележегда яратмишдай кІвалахрикай хиялар, фикирар, планар чІехибур ава, - лагъана Гъейбета, абрукайни лап чІехиди чи лезгийрин къагъриманвилеин эпосдин игит Шарвилеин къамат арадиз гъун я. И кар патал за гзаф вахтар, къуватар серфзава, са шумуд эскизни туйкъуърнава. Абуру гъелелиг садазни къалурзавач. Авайвал лагъайтІа, гъелелиг абуру садани зи руьгъ тухварзавач. Вучиз лагъайтІа, халкъдин игитвилеин эпосдин игитдин къамат къетІенди, чи халъдин руьгъ, къанажагъ хкаждайди, гъар са касди, адан гъунаррал гъейранвал авуналди, адалай чешне къачуз ча-

лишмишвалдайди хьун лазим я. Им зи рикІин чІехи мурад я.

Умудлу мад са фикир ава: цІи СтІал Сулейманан памятникдив Дербент шегьерда, адан тІварунихъ галай паркуна лайихлу чка къаз тун. Къуй Дербентдин администрациядихъ ва чи вири халкъдихъ и фикир къилиз акъуддай мумкинвилер хьурай.

Шегьерар, хуьрер, гьакІ куьчеяр, скверар тукІуьруналди ваъ, чиле плитаяр туналди ваъ, Ватандин баркаллу рухвайрин ва рушарин талукъ памятникралди ва монументаотный маса къешенг лишанралди безетмишун лазим я.

Гьейбет Нурагьмедовичан гъиликай хкатнавай гзаф памятникри чи гзаф шегьерар хуьрер безетмишзава.

Адан яратмишунрал къвезамай несилрини гьейранвал ийида ва ам абруз еке чешне жела.

Къенлай къулухъни, вичи лагъайвал, Аллагъди рехъ гайитІа ам кІвалахдивай акъваздач, цІийи – цІийи къаматар, портретар, памятникар яратмишиз чалишмиш жеда.

Гьуьрметлу кІвелзавайбур! Дагъустандин монументальный искусствода яратмишунрай вичиз тешпигъ авачирди яз тарихда гъатнавай бажарагълу художник Гьейбетов Гьейбет Нурагьмедовичаз чна чандин сагъвал, яргъи уьмуьр бахтар галай арзуламишин. Къуй ада мад гуьзел затІар яратмишрай. Амин! Лугъузва за. Амин! Лагъ куьнени.

И са гъвачІи ихтилат, чепедин чІал чидай, магъир устаддикай кхьенвай ихътин са къве гафуналди тамамриз кІанзава:

Чепедин сир чидай устад,  
Вуч хъсан ам муьтІуьгъ я ваз?!  
Муьгътел жеда акур гьар сад  
Вун чепедив хьуьрез рахаз.

Чепедикай халис инсан

ТуькIуьрда на ажеб хъсан.  
АлачтIани вичел са чан  
Ухшарди тIвар чирда адан.

Тиебиат вич халкъ авунвай  
Аллагъ туштIан, адан рекъе  
Са карни гунагъ тавунвай,  
Баркалла ваз къвезва еке.

Памятникри на туькIуьрай  
Абур гъизва шегъеррал чи.  
Чеб кIанивал акI къекъуьрай  
Ви гилериз авач илчи (тай – барабар)

Зурба художник хъиз гъелбет,  
Алимни я къе чи Гъейбет.  
Тарсар гузва, студентар  
Хъун паталди вич хъиз устIар.

«ЭРФе – дин халкъдин художник»  
Чехи тIвар ваз мубаракрай!  
КIвалахар ви фад физ вилик  
Вак мад ашкъи руьгъ акатрай!

Я Ребби ваз гъизва шукур,  
Гъейбетаз и гъунар гайи.  
Аял чIавуз уьмуьр такур.  
Къе ам я чи дамах, абур.



## СУВАБ РЕКЪЕ АВАЙ БУТАЙ (повесть)

### І. Аял ва мектебра кІелай вахтар.

Адет тирвал чилин винел яшамиш жезвай кван инсанар гярда вичиз кІвал-югъ кутаз, цІийи хуърер-шегъерар кутаз алахъзава. Ибур тІебиатдин къанунар я. Чи уьмуър Адемалай башламишна гъа икІ давам жезва. Инсандин уьмуър вирдаз чида, даими туш, садбур къез, садбур хъифизвай дуьнья я.

Амма садбур физва вафалу уьмуър тухвана, чипелай гуьгъуьниз къезвай несилдиз са ядигар, са рикІ шадардай гел туна, садбур физва дуьньядилай, вафасуз, яшамиш хъана чипикай са дерт-хъел туна.

Гъелбетда, вафасузриз къезвайди нянет я, вафалубур и дуьньяда вирида тебрикзава, къейилани абруз регъмет гъизва.

ИкІ тирвилай гяр са диде, буба адалатлу, къанажагълу, камаллу хизан хъун патал чалишмиш хуьн лазим я. Гележегдик умуд кутуналди, гяр са диде-бубади аялриз хъсан тербия хъун патал, чипелай хъсан чешне къалурун лазим я. «Вуч цайитІа гъам хуьгуьда» - лагъайвал, гуьурметлу диде-бубаяр, аялрин тербиялувал квелай, куьне гузвай тербиядилай, куьне къалурзавай чешнедилай пара аслу я.

Хъсан камаллу, эдеблу, чипин алакьунрал, агалкъунрал шадвалзавай хизанарни чи хуьрера, тІимил авач. Гъелбетда, хъсан эдеблу, марифатлу хизандай, эдеблу, къанажагълу веледарни акъатда.

Гила заз агъдихъ са хъсан марифатлу хизандикай, адан ери-бинедкай ихтилат ахъайиз кІанзава:

Машгур Шалбуз дагъдин синерилай агъуз, адан

этегрикай са этегдал, пак тир Эренлардин лувуник Муграгърин хуър бинелу я.

И хуъруьн чин-чинал, кьибле пата са гзаф кьакьан, са 9-10 км-дилаини белки яргъи тим-тик цал хуыз хкаж хьанвай, тЕбиатдин ярашугъ «Нисин дагъ» (Яру дагъ) акъвазнава. Адаз «Нисин дагъ» лугъунихъ себеб ава. КИандатIа кьуьд хуьй, кИандатIа гад, йисан гъи вахт хъайитIани, агъадихъай акьур рагъ и дагъдин рагъ экИидай патан кьилел туьш атайла, Муграгъа дуьм-дуьз нисин бере жезва. Гъавиляй и дагъдиз «Нисин дагъ» лугъузва. И дагъдин этегар тирвал, мал-хеб хуьнуьх патал ярашугъ, менфятлу векьер жедай, гуьзел, гуьлчимен, чIехи яйлахар экIяй хьанва. И яйлахриз маларин нехирар, хиперин суьруьяр ахъаяйла, яргъай а яйлахар цIару хъана аквада. Гъавиляй а яйлахрин тIварни «ЦIарубур» я.

Хуьруьн рагъ экИидай пата Къафкъаз дагъларин жергедикай тир, ктабра кьалурнавайвал, гуьлелай 4112 м кьакьанда авай, такабур Шалбуздагъ хкаж хьанва. И дагъдин этегарни гуьзел яйлахар яз экIя хьанва. Ихътин чIехи имканар авайвиляй хуьруьн жамаат асас хеб-мал хуьнал машгьул я.

Гъа и хуьре – Муграгъа, вири хуьруьнвиар хьиз Бутев Жаруллагъан хизанни яшамиш жезва.

Жаруллагъ вич 1900 лагъай йисуз дидедиз хъана. Ам орта буйдин, чуру хуьн тийидай, лацу якIарин, яргъи сифетдин, чина гъамиша хуьруьннин нур авай, экъуьнал зирек, хуьтуьл рахадай итим тир. Я кIвале, я кIвалахдал жамаатдин арада са кьал-кьулни тийидай, сакитдиз вичин кеспи ийидай кас тир. Жаруллагъан вири уьмуьр чубанвиле, гагъ-гагъ бригадир, гагъ завферма, гагъ нисияр кьадай устIар жез хъана. Вичиз герек хъайила гагъ-гагъ бармакар, кIуртар цвадай устIарвилерни ийидай. Жаруллагъа колхозда гьикьван хъсан кIвалахайтIани, хизан хуьдай, тяминардай дохут колхоздай кьведачир. КIвалахдайла гзаф вахтар адан, хуьтIуьз

Азербайджандин кьишлахра – Мугъанда, Ширванда, гагь Астрахан областдин чуьллера, гатузни дагъдин яйлахра, гьа хипер гьина аватIа, гьана жедай. Гьа икIа Жаруллагьа гьа сифте колхозар тешкил хьайи 1936 лагьай йисалай, та-ки 1967 лагьай йисалди колхозда кIвалахна.

Анжах са арада 1943 лагьай йисуз ам трудовой фронтдиз Каспийский шегьердиз тухванай. Ина ада Дагдизел заводда кIвалахна. 1946 лагьай йисуз хуьруьз хтайла, мад хуьре-колхозда вичин пешедал кIвалах хьавуна. Колхозда кIвалахай девирда са шумуд тарифдин грамотаярни къачуна.

Жаруллагь 1967 лагьай йисалай пенсиядиз фена, 1975 лагьай йисуз ам регьметдиз фена. (Регьмет гуй вичиз).

Жаруллагьан уьмуьрдин юлдаш Зерифа, гьа вичин юлдаш хьиз, ачух пел, ширин мез авай, лацу якIарин, орта буйдин дишегьли тир. Гзаф зегьметкеш инсан тир. Зерифадинни вичин вири уьмуьрда колхозда, гагь халичайрин артелда халичаяр, гагь фронт патал гуьлуьтар, элжекар (бегьлеяр) храз кIвалахна. Адахь «За доблестный труд» медал, са шумуд тарифдин грамотаярни авай. Ам 1987 лагьай йисуз регьметдиз фена.

Аквзвайвал, регьметлу Жаруллагьани, регьметлу Зерифади гзаф йисара агьур зегьметар чIугуна 4 бала хвена, тербия гана, халкъди баркалла лугьудай хьтин инсанар, 2 гадани, 2 руш чIехи авуна арадиз акьудна. Абур гьар сад чипи чеб хуьдай дережайрив агакьарна, гьардаз вичин кIвал-югь хьанва.

Гьуьрметлу кIелзавайбур, агьадихь ийизвай суйгьбет, вич хуьре-кIвале гзаф тарифлу, эдеб-эрканлу гьа Жаруллагьан хизанда тербия къачуна, чIехи хьанвай, вичиз, вич чидай къван виридан гьуьрмет къазалмишнавай Бутайев Бутай Жаруллагьан гададкай я.

Азербайджан чIалал хьсан мисал ава: «Бала вар, бал гетирен, бала вар бела гетирен». Лезги чIалал: (Аял ава вирт

гъидай, аял ава кьилел бела гъидай). Чун рахазвай Бутай, гила вич буба ятIани, вичин диде-бубадиз вирт гъидай балайрикай сад я. Ада вичин диде-бубадиз гъамиша регъмет къазалмишзава. Им диде-бубадиз вирт гъун лагъай чIал тушни. Заз чидай гъал диде-бубадиз регъмет къазалмишун, лап чIехи игъсанрилайни чIехи игъсан я.

Бутай 1941 лагъай йисан, январдин 6-даз Муграгъа, винидихъ къалурнавай, кесиб колхозчидин хизанда дидедиз хъана. Им вагъши душман-Гитлера амансуз дяве башламишай, халкъ-жамаат ажуз хъайи, туйкъуъл йис тир.

Бутаян диде-буба малар, хипер хуьнал рикI алай малдарар тирвилай, гъвачIи Бутайни лап гъа 3-4 яшда авай чIавалай гъамиша гъа маларин иллаки хиперин кIилерин юкьва аваз жедай. Бутай гъа гъвачIи чIавалай дирибаш аял тир. Мус килигайтIани адан къужахда са кIел аваз аквадай. Вири кIелерал ада вичи эцигай тIварар жедай. Бутай бубадин рикI алай аялрикай сад тир. Гагъ-гагъ бубади Бутаян кьилел кап алтадиз, вун бубадин куьмекчи я, куьмекчи! – лугъуз вичин разивал къалурдай.

Вири аялар хъиз Бутаяни къугъунрал рикI алай аял тир. Вичи лагъайвал: къугъунрик акатайла гишинвални, фуни рикIелай алатдай аял тир. Парани-пара рикI алай къугъун туп-лаш тир. Туп-лаш къугъун патал чун хуьруьвай 1 км къван яргъа авай, къацу векъ авай, гуьлчимен УрунтIулал (гъа дуьзен чкадин тIвар я) физ, гъана къугъвадай. Гагъ чун эвел заманда югарар гатадай ратIарал кIентIлаш, гагъ кIегъебривни къугъвадай. Гъа къугъвадайлани къайда чIурдай чIигъалрикай хъел къведай, дуьзвал, гъахълувал кIани аял тир. Уьмуьрдин лап ширин вахт, лугъузва Бутая, гъа аял вахтар я къван.

Гьелбетда, чIехи жердавай гъа аял чIавуз хъиз гъамиша са къугъунар жедачир. Мукъвал-мукъвал диде-бубадиз куьмекар гудай кIвалин кIвалахарни жедай. Хиперин гъвачIи кIелер, гъвачIи данаярни галаз са векъ авай

чкайриз тухуз нез таз хкидай.

Вирдалай четинди кВале тухдалди фу тахьун тир. «Зи рикЕлай гьич алатдач, лугьузва Бутая, - чипин диде, кВале авай гагь халича, гагь сумаг гваз, кВачи-кВачи, белки са 100 км жед, Муграгъай, ракъун рекъин кЛаник квай Пердекъирен хуьруьз физ тахилдик, пара ужуз къиметрай маса гуз, кУла аваз тахил хкайла, дидедин кВачерал акур пелехар».

Гзаф йикъар, чуьллера, никЕра недай хъчар жагъуриз, кВатИз жедай. Вири тахсир дявединди тир. Дяве кашни ажал лагъай чЛал я.

Бутаян аял уьмуьр, вичи рикЕл хкизвайвал, а чАвуз вири халкъдин хъиз тИмил пай тух, пара пай гишинди хъана.

Бутай заз аял чАвалай гъвачИ дуст я. Ада 4 лагъай классда кЕлай, за адаз сагъ са йисуз тарс гайи вахтунлай ам зи гъвачИ дуст я. Гилани зун, а чАван зи ученик гъвачИ Бутаякай, ихътин халкъдин баркалла къазалмишнавай Бутай хъунал, зун пара шад я. Зани зи ученик ихътин гъурметлу кас хъунал са тИмил дамахни ийизва. За кхъенвай, Бутаян тарифнавай са шиир зи «Ругъдин гъарай» тИвар алай ктабдизни акъатнава (179-чин). Бйтаялай са шиирдив авур тариф тИмил яз акурвиляй и очерк кхъин заз меслят акуна.

Бутаян, 4 лагъай классда кЕлзавай гъвачИ чАван шикилар, адан а чАван хесетар гьич зи рикЕлай фидач. Къилел хипен, къалин чАр алай хамунин, кУкI шуькУь, кАрпИазандиз (къепЕрбандиз) ухшар, чУлав бармак жедай. Экъуьнар зирек, вич муаллимдиз пара къалуриз кИандай, гъамиша ийидай тЛалабун гъа сад тир: «Чан муаллим, и тарсуна, яни къведай тарсуна завай хабар яхъ ман тарс», - лугьуз жедай. Тарсарай гагъ хъсан, гагъ отлично къиметар къачуз кЕлзавай аял тир. Сагъ са йисан къене заз Бутая са маса аялдилай, я маса са аялди Бутаялай шикаят авур ван хъайид туш. Гьич къал-къулдив ара авай аял тушир.



Бутая вичиз гъвачИи классра сифте тарсар гайи, вичиз гзаф бегелмиш хъйи Саркаров Абдуллагъ, Салманов Абдуллагъ, Рамалданов Берали (регъметдиз фенва. Регъмет гуй чипиз)), Къурбалиев Абдурагъман (гила гъурмет авай шаир, прозаик, переводчик; Россиядин писательрин Союздин член, Россиядин журналистрин Союздин член, халкъдин образованин отличник, са гзаф ктабрин автор) муаллимрин тIварар, гъакIни чIехи классра тарс гайи, Аскеров Назиран, Гаджихмедов Бегмирзедин, Гъафуров Пирагъмедан, Агъаметов Сабиран (Аллагъди чипиз регъмет гуй) муаллимрин тIварар пара гъурметдив рикIел хкизва.

Иллаки лугъузва Бутая, Къурбалиев Абдурагъман муаллимди гайи тарсар, гъа тарсуна чир жедай, акъван хъсан гъавурда твадай хъи, кIвале кIел хъавун герек жедачир. КIел хъавуртIани гъа са сефер кIел хъавун бес жедай. Гъич аялрин кефи хадай муаллим тушир. Мадни, лугъуда Бутая, Абдурагъман муаллимди чав-аялрив хуьруьн клубда мукъвал-мукъвал концертар гуз тадай, а концертар гъазурун патал, ада репетицияр тухвай формаляр гъич зи рикIелай фидач.

1961 лагъай йисуз Бутая Муграгърин СШ акъалтIарна. Гъа йисуз Дербентдин Хуьруьн майишатдин техникумдиз гъахъна. Гъа техникумдай ам 1962 лагъай йисуз армиядиз мобилизоватна тухвана. Армиядиз фидая рекъе, вичин кылел атай са дуьшуьшдикай къада-беладикай Бутая икI ихтилатзава: "Чун Волгаграддин областдин Челеково станциядиз мукъва, агакъ тавунамаз, чи эшелон акъвазай чкадал, старшинади зун са ведре къванцIин цIивин гъиз, эшелондин гуьгъуьна авай са маса вагондиз ракъурнай. Йиф тир. Элкъвена хуькведайла, рекъе зун вилиз такуна са къакъан чкадлай аватнай. Зун залай фена. Са арадлай жувжувал хтайла, за куьмекдиз эвериз гъараяр авунай. И чIавуз зи ван хъйи станциядин обходчикар атана. Аbru зун вокзалдал хутахнай. Са гафуналди зун Кательников шегъердин

больницадиз аватна. Ина ренгендай тамашайла, кылин кьабухдай «У» шикилдиз ухшар свар фенвайди акуна. Ина сагъ хъайидалай кьулухъ зун чи хуьруьз хтанай. Аламат жедай кар я, зун призывник тир, зи кылел и агьвалат атайдалай кьулухъ, кьала чи и солдат гьиниз фена, вуч хьана лагьана, закай кьени хабар кьун хъавур кас хьаначир.

Ихтилат мад давам хъавуна Бутая:

«Зун 1963 лагьай йисуз Махачкьаладин строительный техникумдиз гьахьна. Ина йифиз кЕлиз йикъуз каменьщиквиле кВалахиз хьанай.

1966 лагьай йисуз техникум акьалтIарна дипломни кьахчуна, гьа и йисан 27 октябрдиз хуьруьз хьифенай». 11 лагьай ноябрдиз эвлемеш хьана, гьа гуьгъуьнал алай декабрдиз Махачкьаладиз хтана, гьа жува виликдай кВалахай СМУ-4 трест горстройдиз кВалахал хьифенай.

1967 лагьай йисан 17 январдиз заз зи начальник Алексей михайловича эверна зун Токаев Салауддина про-рабвалзавай участкадиз мастервиле ракъанай.

## **II. Мастер ва прораб яз авур кВалахар.**

Токаев зимний сессиядиз фена. За Токаеван паталай Редукторный поселокда «ВОС-дин (Всесоюзное общество слепых) здание эцигиз, кВалахиз башламишна. И кВалахдал хъайи са тIимил вахтунлай за хуьруьз дидедиз чар кхьена, адавай зи юлдаш Махачкьаладиз гьидай ихтияр гун тIалабнай. Дидеди ихтияр гайидалай кьулухъ, за квартира киреда кьуна 1967 лагьай йисан февралдиз хуьруьз хьифена за юлдаш Махачкьаладиз хканай: Гьа и йисуз буьркъуьбурун обществодин – ВОС-дин кIвал эцигна куьтягьна. Ахпа мясокомбинатдин кIвал эцигна, куьтягьайла, заз а кIваликай 2 утагьдин секция гана». Гуьрметлу заз яб гузавайбур, лагьана Бутая мад ихтилат давам хъавуна: «Гьа и 2 утагьдин секция мугьман авачир югъ гьикI хьана жедай. Чи кIвале зи стха, адан аялар, вах, вахан аялар, зи юлдаш Саядан вахар

стхяр сад къвез сад хъифиз, кІвале мугъман авачир са югъ жедачир. Гъетта гъа 2 утагъдин квартирада чи хуьруьн колхоздин сагъ са бригада 13 кас илифай вахтарни жедай.

1968 лагъай йисуз мад вичи ихтилат давамарна лагъана: за Мясокомбинатдин мад са кІвал, «ВОС»-дин (все-союзное общество слепых) производственный корпус, ва абруз 100 квартирадин кІвал эцигиз башламишна. И кІвалин сад лагъай мертеба эцигайдалай къулухъ, а кІвал консервироватна туна. Зун Чумная станциядин производственный корпус ва Гагаринан куьчеда «Питательных сред институтдин» производственный корпус эцигиз рекъе туна. И чІавуз зун жигъил мастер яз, зал прорабдин кІвалахар авун тапшурмишна. Стройматериалар вири объектрал алай. Чун Редукторнидай Чумная станциядал автобусра аваз къведай. ВОИПС-дин (Всесоюзный институт питательных сред) объект горзеленхоздин патав гвай. Гила адан патав шадвилерин межлилисардай зал «Насип» гва. И объектар за герек тир формада эцигна вахтунлайни вилик вахганай.

1970 лагъай йисуз 14 лагъай майдиз залзала хъайила чкІай Учкент ва Корхмаскъала хуьрер эцигиз куьмек гуникни Бутаян пай ква. Инай ам мад СМУ-4 трест горстройдиз кІвалахал хтана. Гила ада Редукторный поселокда (а чІаван Каспийское шосседа) Мясокомбинатдин 60 квартирадин кІвал эцигиз башламишна. Им 1970-71 лагъай йисарин пара муьшекъат, меьки къуьд тир, амма, вичи тастикъарайвал, абру а къяариз, меькериз килиг тавуна 2 сменада кІвалахиз а кІвал эцигна куьтягъна вахгана.

1972-1975 лагъай йисар, лагъана Бутая дамахдалди, захъ лап чІехи агалкъунар хъайи йисар я. За и йисара Стекловолокнадин са общежитие, хладокомбинат, 5 школа ва маса объектар эцигна вахгана.

1975 лагъай йисан сентябрдиз Степной поселокда стекловолокно заводдин профтехучилище эцигна. Гъа и йисуз Маркован куьчеда 1000 аялди кІелдай мад са школа,

къве сменада квалахиз, гагь субботадииз выходнойризни кІвалахна са йисни зуран вахтунда эцигна бигьемарна вахгана.

1977 лагъай йисуз Бутаяз кІвалер расширение авуна, 4 кІвалин секция гана.

1978-1980 лагъай йисара, - лагъана Бутая, - за Магамед Гъажиеван заводдин мад са 30 квартирадин кІвал эхцигна куьтягъиз куьмекна. Идалай гъейри радиозаводдин дуьз 600 чкадин са общежитиени Виноградный куьчеда эцигна.

1981 лагъай йисуз Акушинский проспекта, тек 8 вацран къене 34 лагъай средняя школа эцигна вахгана.

1983-1987 лагъай йисара за башламишай стекловолокнодин Профтехучилище, куьтягъна вахгана, Акгуьл вирин патав, Редукторный поселокда тепловой пункт, насосная станция ва маса кІвалахар авуна къилиз акъудна.

1989 лагъай йисуз шегьердин 2 лагъай бальницадин са корпус эцигна вахгана.

1990 лагъай йисуз, мартдииз зун СМУ-4-дай ЭРСУ-диз кІвалахал переводнай. И йисуз Гидромедцентрдин станция эцигна ва Гъамидован куьчеда АТС-ни эцигна вахгана.

Бутая вири вичи кІвалах авур девирда, гагь мастер гагь прораб яз, адан я мецикай, я кардикай инжиклу хъай бажат сад ава. Ада эцигай бинайрилай, авур крарлай вири вичин чІехибур, гъакІни вири ада авур крар, эцигай бинейр къабул хъавур ксар гъамиша рази тир, а бинайра яшамиш жезвай, ва кІвалахзавай ксари Бутаяз алхишзава.

Бутай гъамиша дарда авай ксариз куьмек гай, ва куьмек гудай кас я.

Им хъанавай кар я. Чи Мутрагърин хуьруьн кІаняй «Бишидан кІам» тІвар алай кІам физва. Им гъамиша тІимил яд жедай кІам я. Амма гъар марф къвайла, гзаф къар гъиз, афтейралди машинривай санихъни физ тежез муьгътел

акъваззавай. И кар акур Бутая Махачкъаладай хуъруъз 6 м яргъи 2, пара чѠехи диаметрийрин турбаяр рахкурна, а кѠама эцигна, винелай машинар фидай муьгъ авуна. Къени а муькъвелай машинар физва.

Дуьньяда акъван хъсан инсанар ава хъи, абрун са тѠвар къун бес жеда, гъсятда абру авур къван хъсан крар вири рикѠел хуькведа. Ам чидайбуруни адакай инсандиз хуш жедай, хъсан ихтилатар алаваярни хъийиз ахъайда.

Месела шаир Мегъедин Салахъа Бутаякай икѠ кхъенва:

(«Лезги газет» № 3 – стр. 16)

Дагъустандин гъар са пипѠе  
Машгъур хъанва ви тѠвар, стха  
Ви сувабри гузва лепе  
Авачир сан, къадар, стъха

Гъам хийирдин кар хъайила,  
Шийирдик рикѠ тѠар хъайила,  
Хажалатар пар хъайила,  
Гъил къаз къведай пайгар, стха...

Бутая заз са сеферда, са маса райондин са хуъруъз вичи авур са чѠехи гъуьрметдикай икѠ лугъуз ахъайнай: «Ам 1991 лагъай йис тир. Зи къуншидин стха регъметдиз фейила, ам Чародинский райондин Кострода Хуьрйай тир, зун а хуъруъз фенай. Ам, 25-30 кѠвал авай гъвачѠи хуьр тир. Заз зи къуншиди чипин хуъруьн мискѠин къалурна. Ахпа ада, чаз и мискѠиндин гъаятда цемент цаз кѠанзава, гъаятда къар тахъун патал лагъанана, чипиз авай мурад заз ахъайнай. За гъа ихтилат авур чкадал къуншидиз лагъана: куьне машин гъазурна гъаз ша, за квез железобетонный плитаяр гуда. Къунши машин гъаз атайла, за 70 м<sup>2</sup> . 70 плита гана, машиндиз йуькlemiшайдалайѠ къулухъ, завай хабар къунай: ви гъахъ гъикъван я? За жаваб ганай, зи гъахъ мис-

кИиндин вилик кьар тахьун я. Ахпа за зарафат саягь, им кьуй Лезгистандин патай Аваристандиз куьмек хьуй лагьана.

1992 лагьай йисуз зи 50 йис тамам хьайиди кьейдзавай юбилейдал, зи кьуншиди заз «Костродадин почетный гражданин» тIвар ганвай громаота зав вахгана.

1995 лагьай йисуз, гьикI ятIани, зун и хуьруьз хьифейла, хуьруьн жамаат лап чIехи агьсакьаларни, кваз зал алтIушна, гьил кьаз акьван сагьрай ийиз залай чпин разивал кьалуриз хьанай хьи, тек са теменар гун галачиз. Ахпа Бутая лагьана, зунни залай а чIавуз акьван рази хьана хьи, залай а жамаатдиз ахьтин хьсанвал ийиз алакьна лугьуз.

Бутай и сятда пенсияда ава. Ам 1994 лагьай йисуз 53 йисни 6 варз яш авайла пенсиядиз фена. Пенсиядиз экьечIдай яш тахьанамаз вун пенсиядиз гьикI фена лагьайла, Бутая лагьана: вичиз 5 йис привилегияр авай, садни са йисни зур биржадай куьмек гана. И сятда ада базардал кIвалахзава, вичин хизан хуьн патал.

Бутаяхьни вичин бубадин хизан хьтин эдеблу, марафатлу, гьуьрметлу тубкIвей хизан ава. Бутаяни адан уьмуьрдин юлдаш Саяда 40 йисаз мукьва гьуьрметлу яз санал яшамиш хьайи уьмуьрда, гьам чеб чипиз, гьам обществодиз ярарлу, хьсан кьилихрин, эдеблу, камаллу 2 гаданни 2 руш хана, хвена, тербияламишнава, гьамни хьсан образованияр кьачуз туна, гьар сад вичиз хуш дережайрив агакьарнава.

ЧIехи гада Руслана художественное училище акьалтIарна. 1987 лагьай йисуз армиядиз фена. 3 йисуз Севостопольда кьуллугьна. 1990 лагьай йисуз демобилизоватна хтана. Гьа и йисуз 8 декабрдиз эвленмиш хьана. 2 руш аял ава. Алай вахтунда Ростовдин гос.институтдин юридический факультетдин 4 курсуна заочно кIелзава. Гьалгьазурда Махачкьалада Крылован куьчеда авай базарда директорвиле кIвалахзава.

ГьвачIи гада Султана Махачкьаладин 33 лагьай шко-

ла акъалтІарна. 1988 лагъай йисуз армиядиз фена. 2 йисуз Германияда къуллугъна. 1990 лагъай йисуз демобилизоват хъана хтана. Хтайдалай къулухъ Махачкъалада университетда шофер яз кІвалахна ва гъа университетда экономический факультет заочно акъалтІарна. 1992 лагъай йисан 7 ноябрдиз эвленмиш хъана. 1 рушни 1 гада аялар ава. Алай вахтунда базардал кІвалахзава.

Руш Назлуди университетдин исторический факультет заочно акъалтІарна. 1997 лагъай йисуз эвлемиш хъана, 2 руш аял ава. Махачкъалада яшамиш жезва.

Мадинади заочнодаказ Москвадин юридический институтдин юридический факультет акъалтІарна. 2002 лагъай йисуз эвленмиш хъана. Са руш аял хъана тербияламишзава. Каспийск шегъерда яшамиш жезва.

Бутай чи халкъдиз, тІебиатдиз рагъ хъиз, мичІивилиз чирагъ хъиз герек кас я. Бутай чи халкъдин шад межлисра ширин мез гвай, дилавар тамадани я. Шийирдин межлисрани ам чаз чІехи куьмек я, ам гъа шийирдин межлисни хъсан къайдадив къилиз акъуддай тешкилатчи я. Гъи межлизда хъайитІани ам кІвенкІве жеда. Гъи межлисдиз хъайтІани ам лайих инсан я. Бубайрин мисалда къалурнавайвал: «Алим хъун асанти я, инсан хъун четин». Завай Бутаяз эсил инсанни лугъуз жеда, инсан лагъай гафунин там манада.

Бутаяз за чандин сагъвал, яргъи уьмуьр бахтар галайбур арзуламишзава.

Заз жуван и гъвачІи очерк ихътин чІаларалди куьтягъиз кІанзава:

Даим рикІел алай Аллагъ,  
Халкъдиз я вун чІехи панагъ.  
Галачир ви гъич са гунагъ  
Уьмуьр яргъи хъуй, шад, Бутай.

Гъил агъуздаз я вун даях  
Текъвер гъилай авач кІвалах

На суваб рехъ гъамиша твах  
Туйкуй метлеб са-сад, Бутай.



Эверайдан гъарайдив фад,  
Агакъда вун ийиз имдад.  
Ни авуртІан ваз са феряд  
Ида куьмек на мад, Бутай.

Яраб кьейи кас аватІа  
Бутай галачиз кучукай?  
Яраб гъайи свас аватІа,  
КІвенкІе тахъай тек сад, Бутай?

Сад Аллагъди гайи къилих,  
ЧЕхи бахт я авай вичихъ.  
Гъар межлисда вини къилихъ  
Хъунухъ я чи мурад Бутай.

Гъамиша ви гъаятда шад  
Межлис хъурай, мехъер фад-фад.  
Ви зегъметри гурай ваз дад  
Бул бегъерлу хъуй гад, Бутай.

## АМ ЗИ ДУСТНИ Я, ДАМАХНИ... (Очерк)

Дньяда ахътин хъсан инсанар ава хъи, абурун са тІвар кьун бес жеда, гъасятда абуру авур кван хъсан крар вири рикІел хкведа. Ам чидайбуруни адакай инсандиз хуш жедай хъсан ихтилатар алава хъийида. Гъа ихътин инсанрикай сад, заз лап играми кас, зи дуст, чи машгъур халкъдин шаир Шагъ-Эмир Мурадов я. гъикъван ам квез шаир хъиз машгъур ятІани, заз ам эсил инсан хъизни чида. Гъавиляй садакай заз суьгъбетни ийиз кІанзава.

Бубайрихъ дегъзаманайрилай инихъ са мисал ава: “Алим хъун регъят я, инсан хъун четин”. Шагъ-Эмир са кІусни дамах гвачир, вич гъар патахъай гзаф савадлу, са шумуд чІал абурун грамматикани галаз чидай, мугъманрал гзаф рикІ

алай ва гзафбуруз фу гайи, пара мергьяматлу ва жумарт кас я.

Чун лап сифте гьикI ва мус таниш хьанай? 1941-йисуз, гьа дяве башламиш хьайи юкьуз, Шагь-Эмир муаллим чи кIвализ, чи хуьр Муграгьиз, юкьван школадин директор яз атанай. А вахтунда зун мектебда старший пионервожатый тир. Зун яшаризни са хейлин адалай гьвечIи я. Гьар са касди анихъ галай инсандиз гьикI фикир гудатIа, адан ацукьун-къарагьуниз, адан вири амалриз, хуси кьилихриз гьикI фикир гудатIа, им виридаз малум кар я. Зазни гьа жуьре Шагь-Эмир муаллимдин вири гьерекатар адан ацукьун-къарагьун, муаллимрихъ, аялрихъ галаз адан алагьа-салагьа акваз хьана. За зи рикIяй адан вири хесетрал дамахзавай. Са квелди ятIани адаз ухшарди жезни алахъзавай. Амма и кардикай вичиз хабарни авачир.

Варцар йисар алатирдавай, чун сад-садаз мукьувай таниш хьана. Гьарда чна гьвечIи вахтундилай жуван кьилел атай къаза къадарар ахьаяйла, акуна хьи, чи аял вахтарни сад садаз ухшар авайбур хьанва. Зун я диде, я буба амачир етим тир. Шагь-Эмирни аял чIавалай хуьре ацукьдай кIвални авачир кесиб бубадихъ галаз хуьрйай-хуьруьз финиз мажбур хьанвай.

Сифте абур КцIар райондин Хурайрин хуьруьз атана. Ана гьвечIи Шагь-Эмира муграгьви Эфендиев Жамалдин муаллимдин гьилик кIелна. 3-класс Кьилегьар лугьудай хуьре куьтягьна. Инайни ам вичин имидин хва Ферзалиев Хелефа вичихъ галаз Ширвандиз тухвана. Ана абур эвел Къаракьуюн лугьудай хуьре, ахпани Падар хуьрера яшамиш хьана.

Шагь-Эмир муаллимди вичи ихтилат авурвал, дуьз ирид йисуз адан бубади Шуллердал, Бакудиз яд ракъурзавай насосрал, ахпа Худат станциядин патав кIвалахна. Вичин рагьметдиз феи стхадин буржарни вахгуз алахьна.

“Гьей Абдурагьман, — лагьана ада, — абур гьич, Вурварин талада, чилик эгьуьнна яшамиш хьайи кума зи рикIелай

фидач. Аквазвани, дуст, зун гьинай-гьиниз атана и чкадал акъатнагIа. А вахтар гьич рикIелни хкиз кIанзавач. ЯтIани зи уьмуьрдин са пай а мичIи йикъари къакъудна эхир. Лянет хуй а кесибвилиз”.

Мад са югъ рикIел хквезва, — суьгъбетзава Шагъ-Эмир муаллимди, — за Махачкъалада пединститутда кIелай къуд йисан къене тек са сеферда конвертда аваз тек са манат атана. И манатди зи буба гьикъван кесиб кас тиртIа къалурзавай. Вун етим хъана кIвалай-кIвализ хъана, дуст. Зунни, буба кесиб хъана, хуьрай-хуьруьз хъана.

1937-йисуз Махачкъалада педагогический институтдин физикадин отделение къутягъайдалай къулухъ Шагъ-Эмир муаллим сифте Ахцегъ райондиз ракъурна. Сифте ада и райондин Цуругърин хуьре, гуьгъуьнлай Ахцегърин юкъван школада завуч яз кIвалахна. Фан-цин къисметди, бубайри лагъайвал, 1941-йисуз ам чи хуьруьз гъана. Гъа вахтундила чун чаз чир хъана, чи гуьрметлувал югъ-къандавай артух хъана.

Дяве къутягъ хъайи йисалай ам Махачкъаладиз атана. Ина ада республикадин газетрин редакцияра жуьреба-жуьре кIвалахар къиле тухуз хъана. Са арада даградиовещаниеда лезги чIалан передачайрин редакторвилени кIвалахна.

Лиретарутарадин рекъелни ам гъа и газетрин редакцияра авур кIвалахди гъана.

Ада шаирвилин рехъ мягъкем къуна ва и рекъяй адахъ агалкъунарни хъана. Ада къадалай виниз шииррин ктабар чапнава. Вичин яратмишунралди дагъустандин литература девлетлу авунвай адаз 1971-йисуз Дагъустандин Верховный Советди Халкъдин шаир лагъай чIехи тIварни гана.

1981-йисуз акъатай “Инсанвилиз баркалла” ктаб Республикадин СтIал Сулейманан тIварунихъ галай премиядиз лайихлу хъана.

Халкъдин шаир Шагъ-Эмир Мурадован шиирар кIелзавайбуруз а шииррин гафарай, абурун мекъседдай ам вич

гъихътин хесиятрин гъихътин дерин къанажагъдин инсан  
ятІа чир жезва. Зун зи дуст шаирдилай гзаф рази я. Ам са  
бязи шаирар хъиз, шиирра са акъулар, меслятар гуз, уьмуър-  
да масакІа тухузвайди туш. Аксина, Шагъ-Эмир, белки, гъа  
вичи чаз гузвйй акъулрилайни акъулла, камаллу,  
къанажагълу инсан я. Адан “Намус” тІвар алай шиирда ихъ-  
тин цІарар ава:

*Намуслу я дуст маса  
гун тийирди,  
Вафалуди хзандизни  
Ватандиз,  
Гъахълувал хуъз, тІварцІел  
туьгъмет тегъирди.*

Им кІелзавайбуруз чІехи метлеб квай тарс тушни бес!

Шаирдин 1983-йисуз акъатай “РикІяй-рикІиз” тІвар алай  
ктабдиз килигин. И ктабдин сифте чина авай “КІанда заз”  
шиирдин вири гафар адан вичин хесетар ва рикІин мурадар  
къалурзавайбур я. Ада кхъенва:

*...Дустар галаз  
Зун уьмуърдин кІвале ава.  
Зи манияр  
Чи Ватандин меле ава.  
Дуьньядикай  
Фикирар зи къиле ава.  
Экуь дуьнья  
Бахтавар хъун кІанда заз.*

Шаирдилай вичин къве цІарцІин шиирра-бейтера генани  
маналу гафар ва дерин фикирар тваз алакьнава:

*Масадаз фур эгъуьнмир, дустунин дерт къезилра.  
Мердвал квачтІа кІанчІ я вун, къуртІани лап къизилра.*

\* \* \*

*Къве чин алаз рахада, чан лугъуда ялтахди.  
Гъуьлягъди хъиз къулухъай кІасда ахна алчакхди.*

Шаирдин вири ктабра саки вири цIарарин кьилин мурад жуван лезги халкъдихъ, лезги чIалахъ, хайи Ватандихъ, хайи хуьруьхъ, гьакъикьи дустарихъ жезмай къван абадвал хьун, вар-девлет хьун я. Ада хайи хуьруьз кхьенвай “Зи Кьуруш” тIвар алай шиирдин цIарарайни чаз и кар аквазва:

*Хуьруьн вири зегьметчи эл*

*Я сад тир хизан.*

*“Дуст” лагъай гаф алаз*

*мецел*

*Дуст хьурай инсан.*

Шаирдихъ исятда гуьзел, гьа вичиз ухшар хесетрин хзанни ава. Са кве гаф шаирдин хзандикай, уьмуьрдин юлдаш Къемер ханумакай лугьун тавун гунагъ я. Куьз лагъайтIа, ада зи дуст, чи играми халкъдин шаирдиз килигзавай гьал, адан къуллугъда акъвазна адахъ гелкъвезвай гьал, адан буйругъдал элкъвезвай гьал акурла гьар сада гьейранвалда. Икъван гьуьрметлу, икъван мергьяматлу инсанарни жеда къван! Къемер ханум атай — хьфейдакай, мугьмандикай зеррени инжиклу тежедай, ширин мез, ачух пел, гегьенш рикI авай инсан я.

Шаирдихъ вичи хвена чIехи авунвай, гьар сад вичин дережадив агакъарнавай кве гадани кве руш ава.

ЧIехи хва Мурадани адан юлдаш Гьежера кIвалин чIехи бурун гафунал гаф эцигдач. Свас апаянни къаридин кIвачал — кьилел элкъведай пагъливан я! Сагърай ихътин рухварьни сусар!

Сагърай къвезва шаирдин гьвечли хтулризни. Абур авачиртIа чи шаир дарих жедай. Вири хзан, гьвечIидалай чIехидалди, чи играми шаирдин тIварцIиз, адан тербиядиз вафалу хьун гуьзел тушни хупI!

Гьамиша къуьзуьвилиз душмандиз хьиз килигзавай, гьамиша жегьил йисарин гьайиф чIугвазвай зи дустуниз, яшар пара ятIани, къуй абуру гьа жегьилвилин сагъламвал, рикIиз гьамиша шадвал гьурай!

Халкъдиз цийи — цийи манияр мадни теснифдай  
къуват хьурай. Заз жуван макъала ихътин чӀаларалди  
куътягъиз кӀанзава;

Пара хъанва яшар ви,  
Лацу хъанва чӀарарни.  
гана на чаз ктабар,  
Метлеб гзаф цӀарарни.

КӀанда рикӀиз акваз вун,  
Жегъил шикил къаз вилик.  
Гъамиша гъакӀ рахаз вун  
Ктаб дафтар кваз гъилик.

Играми дуст Шагъ-Эмир,  
Жув къуъзуьдай на къамир.  
Цийи шиир туькӀуьра,  
Гъиляй къелем вегъемир.  
ЧӀаларин я вун ариф.  
Гъич са къуз тахъуй зайиф.  
КӀанда ийиз ви тариф  
Бес жедач гафар, гъайиф...

Къудкъад йис хъинвай яшар  
Юбилей ваз мубарак.  
Асландиз вун хъухъ ухшар  
КӀватӀа къуват — тадарак.

## ГЪУРМЕТДИЗ ЛАЙИХ УЪМУЪРДИН 60 ЙИС (Очерк)

И мукъвара, 27 лагъай сентябрдиз 1995-йисан, Дагъустандин школайра кIелдай ва педагогикадиз ктабар ва маса затIар акъуддай чкадин директор – Гасанов Исмаил Ражабовтчан 60 йис тамам жезва. Чна къе и ачух, гуъзел, михьи, регъимлу рикI авай, зегъиетдал гзаф рикI алай, вичихъ галаз кIвалахзавай юлдашрин арада гзаф гъурметлу, эсил инсандин (там манада) 60 йис тамам хъанва.

Бубайрин месал ава: «Алим хъун асанти я, итем хъун четин». И мисалда лагъайвал, низ хъайитIани итем лугъуз жедач. Гъакъикъи инсан, заз чидай гъал, хъсан, регъимлу рикI авайди, рахадайла вирибурухъ галаз хъуьтуьл рахадайди, дарда авай са касдиз куьмекдайди, масадаз са писвал хъайила вич шад тежедайди, чарадал пахил тежедайди, масадаз писвал тийидайди, садани вичи, я мецикай, я кардалди рикI тIар тийидайди, вич амайбурилай виняй къан тийидай ва гъакI инсанри тариф ийидай вири хъсан къилихар авайди я.

Зун, Исмаилагъ галаз таниш хъайи сифте йикъалай заз ам винидихъ къалурнавай хътин, вири патархъай гуъзел къилихрин инсан яз акуна. Адан эсил инсанвал, вичин уьмуьрдин рекъини тастикъарзава.

Исмаил Ражебан гада 1935 лагъай йисуз Дагъустандин Табасаран районда, «ХЕНЕК-ЧАЙ» вацIун къерехда, къакъан дагъдин, 300-далай виниз квалер авай ХУРИК хуьре дидедиз хъана.

Адан буба – Гасанов Ражеб вичин хайи мектебда муаллим ва директор тир. 1985 лагъай йисуз регъметдиз фена.

Диде – Газифат кIвалин дишегъли, гамар храдай устIар тир. 1956 лагъай йисуз регъметдиз фена. Гасановрин хизанда 11 аялдиз – 7 хъизни 4 рушаз, тербия гана, чеги хъана. Дидед-

лайн бубадлай абур вири хвена, арадиз акъудна вири – гъар сад вичин дережадив агакъариз алакъна.

Магъамед – профессор тарихдин илимрин духтур Даггосун-верситетда Дагъустандин тарихдин кафедрадин заведиш я. Абулталиба хуььрун майишатдин институт акъалтIарна вичин пешедал кIвалахзава.

Са гафуналди, вири аялриз герек образование къачудай мумкинвал гана.

Исмаил – стхайрикай виридалайни чIехиди я. Хуьуре ирид йисан мектеб акъалтIарайдалай къулухъ ам, Дербентдин педагогический мектебдиз гъахъна, 1953 лагъай йисуз анар акъалтIарна. 1953 лагъай йисалай, 1954 лагъай йисан октябрдалди Пилигрин хуьре 7 йисан школада муаллим яз кIвалахна. Ахпа 3 йисуз Советрин Армияда къуллугъна. Ина самолетрин электрмеханикрин курсар акъалтIарна.

Армиядай демобилизовать хъана хтайдалай къулухъ 1958 лагъай йисуз Дагъустандин государстводин университетдин филологиядн урус чIалан отделениядин факультетдиз гъахъна.

Университет акъалтIарайдалай къулухъ, 1963 лагъай йисуз ам Табасаран райондин Хурикрин муъжуьд йисан мектебдин директор эцигна. Ина ада 4 йисни зур кIвалахна. Анай ам Табасаран райком партиядин инструкторвиллиз хкажна. Ина са йис кIвалахайдалай къулухъ, ам 1968 лагъай йисуз РОНО-дин заведишвиле тайинарна ва 1974 лагъай йисан эхирдал къван кIвалахна.

1974 лагъай йисан декабрдилай къенин йикъал кван Дагучпедгизда директорвиле кIвалахзава.

Исмаилоан кIвалахрин вири девирдиз тамашайла, чаз мад сеферда аквазва хьи, ам гъамиша къуллугърин дережада гъикI хкаж жезвайтIа, анжах виниз-виниз, ади муаллимвилелай башламишна Дагучпедгизадин директорвиллиз къван. Гъа ида вичиИсмаилан къадардилай артух алакъунар ва адан къакъан инсанвилин къилихдин дережаяр къалурзава.



Адан эсил инсанвилини ерияр мадни ада къачунвай чӀехи тӀварарини медалри тастикъарзава: «Исмаил Ражабовичаз «Россиядин Федерациядин печатдин отличник» тӀвар ганва, гъакӀни ада «Дагъустан Республикадин культурадин лайихлу къуллугъчи тӀвар ва РСФСР-дин Госкомиздатдин «Тарифдин грамота» къачунва. Ибрулай алава адаз «За доблестный труд» медални ганва.

Исмаил Ражабович ругуд аялдин буба я: кьве хвани къуд руш ава. Гадаяр къведни хъсан талант авай художникар я.

Абдулахад свободный (азад) самостоятельный художник я. Абдулгъалима Москвадин высший (вини дережадин) художественно-промышленный училищеда (Строганован тӀварунихъ галай) кӀелун давамарзава.

ЧӀехи руша – Санията Даггосуниверситетдин филологический факультет акъалтӀарна. Учительница яз кӀвалахна. Алай вахтунда университетдин издательствада корректорвиле кӀвалахзава.

Рейгъанат – медсестра я. Ада Московский областдин Электросталь шегъерда кӀвалахзава.

Марията Москвадин Косыгинан тӀварунихъ галай текстильный институт къутягъна. Ада Подмосковьеда модельервиле кӀвалахна. Алай вахтунда Москвада са училищеда преподавательвиле кӀвалахзава.

Сураята Дагпедуниверситетдин филологический факультет къутягъна гъа университетда ассистент яз кӀвалахзава.

Исмаил гила чӀехи бубани я. Адахъ цӀусад хтулни ава Исмаил гъхътин буба ва тербиячи хъанатӀа, ада вичин аялар гъикӀ чӀехи авунватӀа ва абур гъихътин дережайрив акакъарнаватӀа, абурз ганвай образованийрилай гъакӀни ийизвай кӀвалахрилай чир жезва.

Генани зун, Исмаила 21 йисуз директорвиле кӀвалахзавай коллективда мукъвал-мукъвал хъана. Гъар патахъай абрун агалкъунриз тамашна, за абрун анжах са кӀвалахриз ваъ, абрун рахунриз, директордихъ галаз ада кӀвалахзавай юлдаш-

рин рафтарриз ва абур, чпин директордикай ийизвай  
рахунриз дикъетдив яб гайила, зун Исмаилан гзаф миxъи,  
саф инсанвилин хасиятрал мягътел хъана, жуван рикIяй адаз  
за эсил инсан я-лагъанай.

Исмаил Ражабович Гасанов гъакъикъат эсил инсан я – та-  
мам манада и гафунин.

Къуй Аллагъди ваз яргъи уьмуьр, чандин сагъвал, бахтар  
галай гурай, ваз ви 100 йисан юбилей акурай.

Къе чна ваз ви 60 йисан юбилей мубаракзава!



## БЕРЕКАТ ГЪУЪРМЕТДИ, ТАРИФ ЗЕГЪМЕТДИ ГЪИДА (Очерк)

Гьелбетда инсан, намуслу зегьметдини хуш кьилихри гуьрчегарда.

Чилин винел ахьтин инсанар ала хьи, абруз вуна гьа сифте гафунлай ихтибарда, гьа сифте таниш хьайивалди, абуру чипел фикир желбда. Инсандин рикI чинай аквада. Регьимлу, хьсан рикI авайдан чин ачух, сивел хьвер жеда. Туькьуьл рикI авайдан чин, гьамиша са квекай ятIани хьел авай хьиз чIуру, серинди жеда. Малум кар я, туькьуьл рикI авайдахь гьуьрметни жедач, я берекатни, я тарифдиз лайих зегьметни.

Регьимлу рикI авай ксари гьа сифте таниш хьайивалди, чеб кьанажагьлу, таьсиблу, халис инсанпересар, ватанпересар тирдахь инанмишарда. Ахьтин ксари гьамиша гьахь-адалат, эдевлувал, марифат, кьайда-низам хуьниз кьуллугьда. Гьа ихьтин камаллу, чина берекат-нур авай, 50 далай виниз хьиз яшда авай юкьван буйдин са касдихь галаз зун, захь галаз Магарамдхуьруьн администрациядиз атанвай Аскандаров Аскер муаллимди танишарна, лагьана: «Им ви жаван чIавалай дуст Жабаров Мегьтидин гада Кьудрат я, таниш хьухь!». Инал чун гьилер кьуна, за зун Абдурагьман Муграгьви я лагьана таниш хьанай. Им 2002 лагьай йисан июндин варз тир. Кьудрата а чIавуз Магьарамдхуьруьн администрацияда 2000 лагьай йисалай чкадин самоуправленийрихь галаз санал кIвалахдай отделдин начальниквиле кIвалахзавай.

Гила заз, гьуьрметлу кIелзавайбур, винидихь тIвар кьунвай – Жабаров Кьудрат Мегьтидин гадаккай, адан ерибинедкай, адан кьанажагьлу, эдеблувиликай, адан гьуьрметдин берекатдикай ва вирида вичин тариф авуниз лайихлу зегьметдикай суьгьбет ахьайиз кIанзава.

Къудратан диде-бубайрин эсил ватан Докъузпара райондин Макъарин хуър я. Амма ам вич 1950 лагъай йисан 13 лагъай июндиз, гъа Докъузпара райондин меркез Усугъчай хуъре интеллигент хизанда дидедиз хъана.

А Чавуз буба-Мегътиди райком партиядин 2 лагъай секретарвиле, диде – Жабарова Тубуниседи, партшкола акъалтІарна, гъа и райондин райком комсомолда 2 лагъай секретарвиле кІвалахзавай.

Аял вахтунда вичи рикІел хкизвайвал: Къудрат пара галтуг-гагъатунал, къугъунрал рикІ алай аял тир. Иллаки кІегъебрал (лодышки) къугъунал гзаф рикІ алай. Къугъва-дайла, къайда чІурдай юлдашрикай хъел къведай, дузвал кІандай аял тир. Са шумудра зун балкІанрилай ават-найтІани, гъа балкІанрал акъахунлай пара кІани кар авачир, - лугъуда.

1955 лагъай йисуз, къисметди, адан буба – Жабаров Мегъти, вичин эсил буба ватандиз-Макъаз, 8 йисан школа-дин директор яз рахкурайла, мад абрин хизан гъа хуъруъз куъч хъхъанай. Ина 6 йис тамам хъайи Къудрат, 1956 лагъай йисуз гъазурлухвилини классдиз гъахъна, 1966 лагъай йисуз гъа Макъарин 8 йисан школа акъалтІарна. Къудрат аял чІавуз гъикІ дирибаш аял тиртІа, гъа и хуъруън школада кІелдайлани ада вири классра, гъич са 4-ни авачиз, вири вадралди кІелнай.

Гъа и 1966 лагъай йисуз, гатфариз хъайи залзалади Дагъустандин къибле патан хуърериз гзаф зиянар ганай. Абрухъ галаз Макъарин хуъруъзни еке зиянар хъанай. Гъа залзала сеbeb хъана, Жабароврин хизанни Магъарам-дхуъруън райондин Къуйсунрин хуъруъз куъч хъана. И хуъре юкъван школа авачирвилай, Къудрата кІвачи-кІвачи 9 км къван рекъиз физ-хуъквез Киркарин хуъруън юкъван школа-дин 9-10 классар кІелна. 1968 лагъай йисуз а школа отлично къьметралди акъалтІарна.

Къудрат лап аял чІавалай са аялни инжиклу тавур,

кІелай кван школайрани гьам хьсан ахлакъдиз гьам отлич-  
но кІелуниз килигна, чешнелу аял хьиз, гьамиша шикил  
гьурметдин доскадал жедай.

Юкван мектеб акьалтІарай гьа 1968 лагьай йисуз  
Жабаров Кьудрат Дагьустандин гьукуматдин педагогиче-  
ский институтдин къецепатан чІаларин факультетдин инги-  
лисски-немецкий отделенидиз гьахьна. Документри  
шагьидвалзавайвал, ина лап хьсан кьиметар аваз кІелуниз,  
общественный уьмуьрда активвилелди иштирак авуниз ки-  
лигна коллективди ам факультетдин комсомолдин сиф-  
тегьан организациядин бюродин членвиллиз хкянай. 1973  
лагьай йисуз Кьудрата винидихъ кьалурнавай институтдин  
къецепатан чІаларин факультетдин ингилисски-немецкий  
отделение лап хьсан кьиметралди акьалтІарна. Гьа и йисуз  
ДАССР-дин просвещениедин Министерстводи Кьудрат  
Мегьтиевич Магьарамдхуьруьн юкван школадиз ингилис  
ва немец чІалан тарсар гудай муаллимвиллиз рекье туна.

Жегьил пешекарди аялриз мягькем чирвилер, дуьз  
тербия гуналди куьруь са вахтунда ада неинки вичи тарс гу-  
звай аялрин, гьакІ дирекциядин, муаллимрин патайни  
лайихлу гьурмет къазанмишна. И кардин гьакьиндай шко-  
ладин дирекцияди адаз ганвай характеристикади ачухдиз  
лугьзува: «Кьудрат Мегьтиевич кар алакьдай, пешедал рикІ  
алай, школадин уьмуьрда активвилелди иштиракзавай кас я.  
Ада низам, къайда хуьнин карда школадин коллективдиз  
чешне кьалурзава». Мадни директордин характеристикада  
кьалурнавайвал, педагогикадин илимдин агалкъунрикай,  
кІвенкІвечи муаллимрин тежрибадикай, методикадин лап  
хьсан къайдайрикай менфят къачун, аялриз чирвилер гуз  
вичин чирвилерин дережа мадни хкажиз алахьун Кьудрат  
Мегьтиевичаз асас къанун я.

Гьа икІ, бажарагьлу муаллимди Магьарамдхуьруьн  
юкван школада тамам цІипуд йисуз кІвалахна. Кье ада  
чирвилерни тербия гайи цІудралди жигьилрикай алимарни

пешекарар хъанва. И кардални муаллим вич гзаф шад я же-  
ди.

1986 лагъай йисуз Къ.Жабаров рай ОНО-дин инспек-  
торвилыз кІвалахал эцигна. И кІвалахдин нетижаарни иши-  
гълубур – экв гудайбур хъана. Адалай и къуллугъдин вези-  
фаяр талукъ ксариз хуш къведайвал, абру тариф ийидайвал  
тамамариз алакьна. И кардиз шагьидвалдай мисаларни гзаф  
ава. ИкІ райондин школайриз мукьва хъана, абруз мумкин  
дережада хейлин куьмекар гайи, РОНО-дин инспекторвиле  
кІвалахай ирид йисни акъатна.

1994 лагъай йисан мартдиз Къ.Мегътиевич, райондин  
сагъибри, адан алакьунриз ва алахъунриз килигна, адан  
къуллугъдин дережа мадни хкажна, райондин администра-  
циядин инструкторвиле тайинарна. И кІвалах ада бажар-  
агълудаказ, тарифдиз лайихлу гьалда кьиле тухуз акурла  
Жабаров Къ. 2000 лагъай йисан июндилай, адан къул-  
лугъдин дережа генани хкажна, администрациядин отдел-  
дин заведишвиле тайинарна.

Къудратан бажарагълувал, кар алакьун субутардай  
терефрикай сад ам я хьи, четин жавабдар къуллугъдал ада  
исятдани кІвалахзава.

Къуру тарифун туш, делилрини документри шагьид-  
двалзавайвал, ада нубатдин везифаярни руководство рази  
жедай тегьерда кьиле тухузва. Райондин общественный  
уьмуьрда активвилелди иштирак авунай, хуьрерин админи-  
страцийриз жуьреба-жуьре куьмекар гунай, вичин кардив  
жавабдарвал къатІана эгечІнай Къудрат Мегътиевич вине  
авай идарайрин гъурметдин грамотайриз лайихлу хъун, им  
вич тариф авунин шагьид тушни?

Бубайрихъ гзаф йисара акунвай, кьилел атанвай,  
тежрубайрай акъатнавай, гзаф алцумна веревирднавай гуь-  
зел мисал ава: «Уьмуьрди инсан ахтармишда, адан акьул-  
динни къатІунрин деринвални даязвал чирда». И мисалда  
лагъанвайвал чаз Къудратни, адан уьмуьрди ам гьихьтин

инсан ятIа, адан алакьунар, адан кьилихар, адан инсанрихъ галаз авай гуьзел рафтарвал, адан мердвал, камаллувал, акь-улдинни кьатIунрин вини дережа кьалурнава. Ада вич вири кьуллугьрал кар алакьдай тешкилатчи, руководитель, гьавурда авай инсан хьиз субутарна.

Зегьметдин агалкьунрин ачух лишан мадни ам я хьи, и мукьвара Дагьустандин Республикадин государстводин Советдин Указдалди Жабаров Кьудрат Мегьтиевичаз «Дагьустан Республикадин Муниципальный кьуллугьдин лайихлу работник» лагьай чIехи тIвар ганва. Ша чна адаз и чIехи тIвар вирида мубарак ийин. Гележегда адаз чандин сагьвал, яргьи уьмуьр, кIвалахда агалкьунар арзу ийин.

Жабаров Кьудрат 1974 лагьай йисуз, вичин диде-бубадихъ галаз хьсан, гьуьрметлу кьунши Жаллатов Жаллатан Каспийск шегьерда медучилище акьалтIарай руш Одессадихъ галаз эвленмиш хьана. Одессади и сятда Магьбарам-дхуьруьн райбольницада лаборантвиле кIвалахзава. Одесса кьилин дережадин категориядин медроботница я. Адаз «отличник здравоохранения» тIвар ва са шумуд тарифдин грамотаярни ава. Амни Кьудрат хьиз, гуьзел кьилихрин, гьамиша сивел мили хьвер алай, пел ачух инсан я. Гьавилай тушни, гьам Кьудрат пеле рагъ авай, гьам Одесса чина женетдин нур авай, им 30 йис тамам я, абур гьич са сефердани сада-садан хатур тахана, гьуьрметлудаказ яшамиш жез.

И сятда абруз хана, хвена чIехи ийизвай са рушни, кьве гада ава. Аяларни чеб хьтин, диде-бубадиз ухшар, эдеблу, сакит, чIалаз муьтIуьгьбуьр я.

ЧIехи руш Лейлади Ярославдин мединститутдин фармацевтический факультет акьалтIарна, вичихъ галаз санал кIелай, Сириядай тир жигьил студент Сулейман Халилахъ галаз эвленмиш хьана. Алай вахтунда ам Сирийски-Арабский республикадин Алеппо шегьерда яшамиш жезва. Адаз кьве гада аял ава. Ана Лейлади а шегьердин са шумуд аптекадин заведишвиле кIвалахзава.

Чехи гада Олега Даггосуниверситетдин исторический факультет акъалтГарна. Магъарамдхуьруьн райондин ОВД-да милициявиле кІвалахзава.

ГъвачИи гада Уьзеира, ахлакълудаказ, тарифдив Магъарамдхуьруьн юкъван школадин кІуьд лагъай классда кІелзава.

Аквазвайвал веледарни Ватандиз, диде-бубадиз вафалубур яз тербияламишзава. Гъвиляй балайрин диде Одессади, веледрикай зи рикІ динж я лугъузва.

Чаз ихътин зегъметдинни, гъурметдин краралди машгъур квехъ жележегдани мадни чІехи агалкъунар хъун кІанзава. Квехъ сагъ-чан яргъи уьмуьр хъун арзуламишзава.

## **БУБА АВАЙ ЕТИМАР**

*(Гъикая)*

Дагъ дагъдал туьш жедач, инсан инсандал туьш жеда.

Велидихъ вичин диде, буба, къве мертебадин кІвалер, хъсан багъ авай. Вич тІимил савадлу жегъил итим тир. Дидедини бубади чІехи харж-харабатдив, далдам-зуьрнедив Велидиз мехъер авуна, къунши хуьряй пара кутугай шикилрин къанажагълу, кІвалахдал хъсан бажарагълу, Зуьгъре тІвар алай, Зуьгъре гъед хътин свас гъана. Зуьгъреди гъа сифте йикъалай вичин гъуьлуьн бубадиз буба, дидедиз диде лугъуз, гъурметдив яшамиш хъана.

Зуьгъреди вичин къаридин гъиляй кул, къуьняй квар акъудна. Кални ацаз ада ам гъаятдиз авуд хъувунач.

Вахтар алатна, Зуьгъредиз са руш аял хъана. Аялдал Къемерханум тІвар эцигна. Велидиз ва адан дидедиз, бубадиз ам пара кІандай, къужахда къаз къугъурдай, теменар гуз, чан-рикІ ийиз, аял эцигдай-вахчудай чка жигъизвачир. Ам-ма абуруз гада тахъана, руш хъуникай тІимил заланвал авайди, “Айиб авач, сифте аял руш хъун хъсан я, стхаяр



хуьдай вах я”, — лугьудай гафарилай къатгуз хьун четин тушир.

Зуьгьредиз къвед лагьай руш хьана. Хва хьун гуьзлемишзавай Велидин бубадиз, руш хьана, лагьана хабар гайи вичин папаз, — “къван хьана лагь ман, руш хьана куьз лугьуда”, — лугьуз дуьз хьел атанвай. И рушал гила хьилияй Бесханум ваь, гьакI “Бес” тIвар эцигна.

Рушарал Бес, Къизбес, Гуьлбес — тIварар эцигайла, мад рушар беса лагьай чIал я къван. Гуя, ихьтин тIварарлай къулухъ, гадаяр жеда къван.

Къвед лагьай руш хьайидалай къулухъ къарини апай Зуьгьредихъ галаз чин чIуриз рахаз башламишна. Вели вични Зуьгьредихъ галаз къайи ва серин хьана.

Зуьгьредихъ галаз, гьакI сифте руш Къемерханумазни эвелдай хьиз, къужахра къун, чан-рикI, тавазивилер амукънач. Гила гьадазни кIвале са вичин дидедай гьейри, амай-бур вири чарабур хьиз аквазвай.

Са вахтар фена, Зуьгьредиз пуд лагьай руш, Саимат хьана. И руш Зуьгьрени Вели сад садавай чара хьунин сеbeb хьана. Гьа и йикъалай Зуьгьредиз мад кIваликай кIвалин ни къвез амукънач. Ара датIай ах-ахмур, къехуьнар хьана. Зуьгьреди вичин рикIяй, “рушни инсан тушни, руш гададилай квелди алчах я, бес гьа итимар хайи куь дидеярни алчах яни?” лугьузвайтIани, гада кIанзавай хзанриз а гафар лагьана, мад цIай кутаз жезвачир. Гагь-гагь, лап чара атIайла, Зуьгьреди: — “За гьикIин, Аллагьди гайи велед я ман”, — лугьудай. Идалай къулухъ са йисни зур алатна. И вахтунда Велидин буба, ахпа дидени рагьметдиз фена. Вели вични тамам дегиш хьана. Ада кIвализ, паб-аялдиз яб тахгуз, незхъваз, пиянискавилиз къил яна.

“Паб чара авуна маса паб хкидатIа, тахьайтIа рахкана?” — лугьуз ам къве рикIин тир. Хиялар пара яргьал фенач.

Йикъарикай са юкъуз Велиди гьамиша вичин кIвале авай ихтилат арадал вегьена: “Вун рушар хадай паб я, зунни вун

къенин йикъалай чара я. КІандатІа и КІвалерикай са КІвале ацукъна, жуван аялар хуьх, тахъайтІа — ви ихтияр я”. Зуьгьредиз вич авай КІвал, чархина гъатна, элкъвез ацуна, вилерал мичІивал акъалтна. Ахпа ада “КІвализ жуван рухваяр хадай паб гъваш, ваз баркалла, зи тахсирар и рушар хун тушни? Зун жуван тахсирарни гваз хъфида”, — лагъана, вичин гъвечІи аяларни гваз ам вичин бубадин хуьруьз хъфена.

Зуьгьредин бубадин КІвалера кас амачир. Авай са стха вичин хзанни галаз шегъерда авай. Ам рабочий тир. Зуьгьре са тІимил вахтунда вичин хуьре, гъуьлуьк квай вахан КІвализ хъфена, гъана ацукъна. Ахпа вичин аяларни галаз стхадин къвалав шегъердиз куьч хъана. Ина ада ирид йис хъайи чІехи руш мектебда туна, гъвечІибур къведни аялрин бахчадиз вугана, вич фабрикадиз КІвалахал фена. Ина бажарагълу Зуьгьре юлдашрин арада фад истеклу ва гъуьрметлу хъана. Ам фабрикадин патай гайи хъсан яшайишдин КІвалера вичин рушарни галаз яшамиш жезвай.

Гаф йисар алатна. Вели гила яшлу итим хъанвай. Вичин амачир диде, буба, я вичин пуд рушни галаз хъфей паб адан рикІелни аламачир. Къвед лагъай паб Мегъридиз хъайи чІехи руш хуьре гъуьлуьк квай. ЧІехи гада вичин хзанарни галаз шегъерда яшамиш жезвай, бубадиз адакай са килошкердинни куьмек авачир.

Гила Велидин къвалав анжах гъвечІи хва Казум гвай. Велидинни Мегъридин рикІиз гадади юкъван мектеб куьтягъдалди къарай авачир. Абуруз чпиз куьмек хъун патал Казумаз свас гъиз КІанзавай.

— Пагъ, къари, — лагъана Велиди, — и Казумаз мехъерарна чи вилериз ацунайтІа, чалай бахтлу инсанар авачир.

— Я итим, гила вуч ама къван, аллагъдиз шукур, мектеб куьтягъдалди вад варзни амач хъи. Ваз тахъайтІа, цІини мехъер ийиз КІанзавачни? — лугъуз дидедик мад тади квай.

Казумаз мехъер авуна. Са тІимил вахтарилай Мегъри

регъметдиз фена. Хва, свас вичихъ гелкъуънилай рази тахъай Велиди мад са паб хкида. И кар Казумаз тІимил залан тиртІани, бубадиз паб хкваш, я хкимир адавай лугъуз хъанач.

ГъвечІидамаз гъамиша жибинда пул аваз, хъсан пек алукІиз, дарвиликай-гегъеншвиликай хабар авачиз вердиш хъайи Казумаз, гила чІехи хъайила, ярар-дустар, пІапІрус, эрекъ, мад артух харжар жеда. Бубади са кар акІ мийир, икІ ая лагъайла, “Вуна абур а папан гафуналди лугъузвайди я, гила вуна сад хкана лугъуз, зун кІвалерай экъечІдани? КІандачтІа, чара ая”, лугъуз, Казума акъуддайди са къиямат тир.

Гъа икІ са тІимил вахт алатна. Гъамиша жезвай ихътин са чІехи дяведилай гуьгъуъниз Казумни бубадикай чара хъана.

Велиди вичин и хвани чара хъунин тахсир папан хиве тваз, кІвале авай даим къал-къулдикай инжиклу хъайи Велидин пуд лагъай пабни хъфена.

Вели гила къулан руькъвериз юлдаш хъана. Фаз-циз хуьре гъуьлуьк квай, Мегъридиз хъайи руш килигзавай.

Къарикай са юкъуз и хуьруьз цІийиз институт куьтягънавай са учительница къведа. Им Зуьгъредин гъвечІи руш Саимат тир. Мектебдин директорди, мектебдин къвалав гвай кІвалер я, вични, къуьзуь, тек итим я лагъана, Велидихъ галаз меслятна, Саиматни мад са урус учительница адан кІвалерикай са кІвале ацукъарна.

Саимата, Велидин язухдай, гъар вичи хуьрек недайла, адаз пай гуз хъана. Гагъ-гагъ адан пек-затІни чуьхуьз вахкудай. Хуьряй къвезвай Велидин рушазни: “Я вах, зун ина амай къван на ви бубадикай са фикирни ийимир, лугъуз”, гъамни архайинардай.

Икъван гъуьрметлу муаллим руш Велидиз вичи эвел рахкурай Зуьгъреди гваз хъфей, вичи негъай вичин руш тирди, я Саиматазни ам вичин буба тирди чизвачир. Саиматаз лагъайтІа, вичин бубадин тІвар, я ам авай хуьрни чидачир.

Куыз лагъайтIа, рушари, чеб са гьал чIехи хъайила, са сеферда дидедивай: “Чи буба вуж я, я диде? Ам гьина авайди я?” лугъуз хабар кьурла, Зуьгьреди вичин кьилел атай агъвалат ахъайна, амма ада рушариз бубадин тIвар, я адресни чирначир. “Куьн буба авай етимар я”, — лагъанай. Дидедин кьилел чеб, рушар, кIан тахъай бубади гъайи гьадисадин ван хъайила, чIехи вах Къемерханума: “Вучда ахътин бубадикай, гьич адан тIварни кьан хъийимир, кьенвай гьисаб хъуй”, — лагъай йикъалай Зуьгьредин рушари ам гьич садрани рикIел хканачир. Я Зуьгьредиз вичин Саимат и дережадив агакъдай чIал, ам Велидал икI дуьшуьш жедай чIал чидайни мегер?

Саимата кIвалахзавай хуьруькай, вич яшамиш жезвай кIваликай чир хъайила, Зуьгьреди фикирзавай: “Буба аку, бала аку, гьикI дуьшуьш хъанватIа, сад-садаз чин тийиз са кIвале гьикI яшамиш жезватIа!” Бубадикай пай тахъай балайрин уьмуьрдикай къагъар жез, вич-вичиз шехъиз хъанатIани, айиб авач, гьикI хъайитIани, Велидиз ам вичин руш тирди, а Саиматаз буба тирди чизвач, са чарадан кIвале авай гьисаб хъуй”, лагъана, ада мадни Саиматаз ашкара авуначир.

Са сеферда Саимата Велидивай жузуна:

— Я халу, вун тек я эхир, ваз мад куьмекар, аялар авачирни, вун икI вучиз ава?

— Гъей, чан руш, рухваяр хъуй лугъуда! Заз къе жуван зегъметдал хвена чIехи авур, сусарни гъана вугай къвед-къве хва ава. Зун гила и ваз аквазвай гьал туна, гадарна, чаб-чпиз ацукънава. Гена и хуьре авай рушан куьмек пара я.

— Я халу, хва-руш лугъуда вуна. РикIик къел квайди, ферлиди хъуй лагъ. Рушни, гадани гъа са инсанар тушни?

Велидай гаф ахкъатнач. Ам икъван рухвайрал рикI алаз, пуд рушни галаз Зуьгьре рахкана, къвед лагъай паб гъана хъайи рухвайрин “хатурри” багъмишарзавай.

ГьикI ятIани са юкъуз Велиди жузуна:

— Я бала Саимат, бес вун гьинай я, ваз вуजार авайди я?

Саимата вичин хуъруън тІвар къунивди ва исятда чеб шегърда яшамиш жезвайди лугъунивди:

— Чун са дидени пуд вах ава. Чун буба авай етимар я, — лагъана жаваб гана.

И чІавуз Велидин рикІел Зуъгъре ва вичин рушар атана. “Белки зи рушарикайни и Саимат хътин, инсандин къадир авай, къанажагълу инсанар жедай жал”, — лугъуз фикирри тухвана.

Къвазна-къвазна, са арадилай Саимата лагъана: “Белки ваз чидатІа, чи дидедин тІвар Зуъгъре. Чи чІехи вах Къемерханум духтур я, Беса райкомда къуллугъзава...”

Зуъгъредин тІвар къун кумаз Вели халу, къве гъиливни чин къуна, вич ацукънавай чкадал ярх хъана.

Са арадилай ам вич-вичел хтанатІани, адаз Саимат вичин руш тирди гъакъикъат чир хъанатІани, Велидихъ “зун ви буба я” лугъудай чин амачир.

Белки и дерт адан эхиримжи ажалдин тІал хъана жеди.

Эй инсанар, гъа ихътин крар акурвиляй бубайри лагъай мисал тушни бес: “Дагъ дагъдал туыш жедач, инсан инсандал туыш жеда”.

Гъар са касди вичи, ийизавай кардин эхирдиз фикир гайитІа хъсан я.

# НАМУС

## Драма

И драма, авторди вичин «Ажалдин хура» ромпндин сад лагъай паюнин са паюникай (1 – 58 чинар) кхъена туькГуьрнавай драма я.

Драмадин вакъияр 1940 лагъай йисалай, дяведин девирни кваз, 1947 лагъай йисан июлдин вацралди кьиле физвайбур я.

### Иштиракзавайбур:

- Мевлид – юкъван буйдин, гъяркъуь къуьнер, лацу якларин, тИмил элкъвей сифет, чIулав вилер, гъамиша чиник хъвер квай, шад хесетрин гада я.
- Гуьлпери – Мевлидан диде, кIвачерал къакъан, шуькГуь бедендин, чина хъвер авай 40-45 яшарин дишегъли я.
- Гъесен – Мевлидан буба, юкъван буйдин, чIулав къалин спелар галай артух куьк тушир, 50-55 яшарин итим я.
- Селминаз  
Эсли – Мевлидан вах.  
– юкъван буйдин, элкъвей, ацIай варз хътин сифет, чIулав гъакьикъар хътин гъамиша хъуьрезвай вилер, цIийи вацраз ухшар, шуькГуь, чIулав рацIамар, къакъан пелен юкъвалай кве патахъ пайна, кьилин чIулав чIарарал акъуднавай къечIем, яргъи кве киф алай руш я.
- Агъмед – Эслидин буба, къакъан буйдин, къелечI якларин, къери чIарарин, буьруьнждин спелар авай, 60-далай виниз яшар хъанвай итим я.
- Пержи – Эслидин диде, аскIан буйдин, дулу якларин 45-50 яшарин паб я.
- Межлум  
Эсмер – Эслидин ими, чуруяр галай итим.  
– Эслидин стхадин свас.
- Кевсер – Эслидин имидин паб, 55 – 60 йашар авай дишегъли.
- Саимат – векъиз физвай руш.
- Вердихан – тИмил къакъан, чIулав якларин, чупур чин алай гада я.
- Абакар – аскIан буйдин, кIвачер къенез какур хътин, са вил

чапрас дакIур хъуьхъвер алай, 22 йис яш авай гада я.

Къулам – 21 йис яш авай гада.  
Селим – 19 йис яш авай гада.  
Жигъилар – Тофик, Режеб, Керим, Гъаким.  
Гъажи – Абакаран буба.  
Судья – форма алай итим.  
Заседателар – 2 итим.  
Секретарь – са дишегъли.  
Прокурор – Октай Алиев (форма алаз).  
Векил – Мамедов.  
Участковый – Керимов.  
Почтальон – жаван гада.  
Сельсоветдин председатель – Гъани.  
Советдин курьер – Шамси.  
Къуншияр – Исмихан, Бутай.

# КЪИЛДИ-КЪИЛДИ ШИКИЛРА ИШТИРАКЗАВАЙБУР:

## *1 лагъай шикил*

1. Эсли.
2. Саимат.
3. Селминаз.
4. Мевлид.
5. Тофик.
6. Режеб.
7. Гъаким.
8. Керим.

## *2 лагъай шикил*

1. Гъесен (Мевлидан буба).
2. Гуълпери (диде).
3. Мевлид.
4. Селминаз (Мевлидан вах).

## *3 лагъай шикил*

1. Пержи (Эслидин диде).
2. Эсли.
3. Гуълпери (Мевлидан диде).

## *4 лагъай шикил*

1. Гъесен.
2. Мевлид.
3. Гуълпери.

## *5 лагъай шикил*

1. Эсли.
  2. Режеб.
  3. Пержи.
  4. Агъмед.
  5. Эсмер.
  6. Межлум (ими).
  7. Кевсер (имисвас).
- Гададин патай: 1. Гъесен. 2. Гуълпери. 3. Саимат (яшлу паб хъыз). 4. Керим (яшлу итим хъыз чуру галаз)

## *6 лагъай шикил*

1. Эсли.
2. Вердихан.
3. Абакар.
4. Къулам.
5. Селим.
6. Мевлид.
7. Тофик.
8. Режеб.
9. Керим.
10. Гъаким.

## *7 лагъай шикил*

1. Гъани (сельсовет).
2. Керимов (участковый).
3. Шамси (курьер).
4. Вердихан.
5. Гъажи (Абакаран буба).
6. Къулам.
7. Селим.



*8 лагъай шикил*

1. Судья (форма алаз).
2. 2 итим (заседателар).
3. Секретарь.
4. Октай Алиев (прокурор).
5. Мамедов (векил).
6. Верди-хан.
7. Абакар.
8. Къулам.
9. Селим.

*9 лагъай шикил*

Музыкантар, свас гваз хуьквезвай вири жемят. Сегънеда дем кутада.

*10 лагъай шикил*

*(Эслидин бубадин кIвал)*

1. Эсли.
2. Агъмед (Эслидин буба).
3. Режеб (стха).
4. Межлум (ими).
5. Пержи (диде).
6. Кевсер (Эслидин имидин паб).
7. Мевлид.
8. Гъесен (мевлидан буба).
9. Гуьлпери (диде).

*11 лагъай шикил*

1. Мевлид.
2. Эсли.
3. Керим.

*12 лагъай шикил*

*(Мевлид армиядиз рекъе твазва)*

1. Мевлид.
2. Гъесен (буба).
3. Гуьлпери (диде).
4. Эсли.
5. Селминаз (вах).

*13 лагъай шикил*

1. Эсли.
2. Гъесен (буба).
3. Гуьлпери (диде).
4. почтальон.
5. Пержи.
6. Чулав пекер алай 2 паб.
7. Бутай.
8. Исмихан.

*14 лагъай шикил*

1. Гъесен (буба).
2. Гуьлпери (диде).
3. Эсли.
4. Са гзаф хуьруьнвияр.
5. Мевлид.

# Сад лагъай перде

## 1 – шикил

*Гад. К'валахрал физвай жемаат.*

*Сегъне. Сегънеда цлавай 2-3 тар эцигда. Са скамейкани жеда.*

### Перде ахъайда.

Къуьнел цуьруьгъуьл, къилел чалма яна алуК'навай лацу генже алаз  
рик'е Мевлид аваз мани лугъуз-лугъуз Эсли къведа

Эсли:           Зун дердерин дувандава  
                  Ша зи яр, вун, ша!  
                  Зи ашкъидин дарман-дава  
                  Ша дарман из ша!  
                  Захъ дуьньяда са вун ава  
                  Ша зи яр, вун, ша!  
                  Ви ашкъидин ялавдава  
                  Яд иличиз ша!

                  Зун туна на масад къамир,  
                  Ша заз килиг ша!  
                  Ашкъид хмлер са-сад хамир  
                  Ша зи яр, вун, ша!  
                  Зи дердиниз дарман-чара  
                  Тек са вав гва ша!  
                  Авач валай гъейри чара  
                  Дарман гуваз ша!

                  Зун гьик' ава? Лугъузва на  
                  Ша хабар яхъ ша!  
                  Са экуь рехъ къалурзавач на  
                  Ша рехъ къалур ша!  
                  Къекъвезва зун рик вав гуваз  
                  Ша зи рик', вун, ша!  
                  Амазма зун ик' къам ч'угваз  
Къам алудиз ша! (2 сеферда тикрарда)

*Мани куътягъ хъун галаз цуьруьгъуьлар гваз Селминазни Саимат  
къведа.*

Саимата: Ваз сабагъ хийир, Эсли. На вуч манидал илигнавай, лап яргъариз Ван къвезавай, хийир хъуй?!

Эсли: Зибур манияр яни, я рушар? Ибур гъа вири рушариз авай хътин дердерин бейтер я. Валлагъ и чи лезги адетар я манн, руш гадад галаз текдиз рахун айибдай. Са патахъай и адетар акьуллу ата-бубайри фагъумна, фикирна туькУьрна-вайбур я. Лугъун хъи, са руш лап вичиз кІани са гадад галаз рахада, белки а гададиз кІан жедач.И чІавуз, са масадазни акуртІа, а рушан тІвар, фулан гадад галаз рахунар авурди я, лугъуз акъатда. Ахпа а руш лап рикІивай кІанзавай са мас-са гада аваз хъайитІа, ам гъа гададизни кІан хъижедач эхир. Валлагъ, бубайрин адетрик тахсирар кутунни дуьз туш. Рушари чеб гъикъван регъувализ, намуслудаказ тухвайтІа, гъакъван хъсан я.

Регъметлу Алирза Саидова лагъайвал: «Наз тагудай руш, гадад рикІи чІугвадай туш».

Эгъ, ибур куътягъ жедай ихтилатар туш, ша фин кІвалахал.

*Рушар сегънедай экъечІа.*

Дергесни къуьнел алаз рикІе Эсли аваз, мани лугъуз-лугъуз, Мевлид къведа, дергесни къуьнел алаз мани давамарда.

Мевлид: Алагуьзли, гумир на наз,  
Назназидив чинин пад къаз.  
Заз кІанзава ачух рахаз  
Вавди къве гаф ширин-ширин.

Вун зи рикІяй гъич акъатдач,  
Ахварайни мад къакъатдач.  
Вав рахунал зун галатдач,  
Ийиз къве гаф ширин-ширин.

Гъар гатфариз цуьк ахъайдай,  
Зи къизилгуьл ни акалдай,  
Чин чІурмир на рикІ аквадай  
Ая къве гаф ширин-ширин!

Акваз кІанда заз ви хъуьруьн,  
Ша ацукьин тарак серин.  
Вун ахварал фимир дерин,  
Гафардайла ширин-ширин.

Я руш, вун заз акІ акуна.  
Таз къелем хъиз цуьк авуна.  
На зи къарай гьикІ къачуна  
Тийиз къве гаф ширин-ширин

Алагуьзли авач гьич сад,  
Валай гьейри заз са масад,  
Вуна лагъай манийрин фад  
Ванер ама ширин-ширин (2 сеферда)

*Мевлид дергес цлавай тик туна, скамейкадал ацукьда.*

Мевлид: И гадайриз гьикьван лагъайтІани экуьнахъ фад шай, сериндамаз кІвалахунни, серин чІавуз векъ ягъун регъят я. Геж къведа хьи, къведа. Колхоздин кІвалах лагъайла, чарадан кІвалах хъиз аквада.

*Дергесар гъаз Тофикни Гъаким къведа.*

Тофик: - Валлагъ, Мевлид, ваз ахвар авай хътинди туш. Гъамиша чун мус атайтІани, вун гъа инал чалай вилик гъазур я.

Мевлид: - Я гадаяр, серин чІавуз кІвалахун чазни регъят я, серин чІавуз векъ атІун дергесризни. Ди ша фин, юлдашри чав ах-гакъаррай.

*Пудни фида. Ахна мад къве гада дергесарни гъаз Керимни Режеб къведа.*

Режеб: - Инал садни алач хьи, ядай векъиз фад фена кІандай чІал чидач жал?!

Керим: - Эй, Режеб, вазни вун фад атанвай хъиз яни. Гида чун фена агакъайла килиг, Мевлида са рат кІван векъни янава жеди. Ша чун фин, абур мад фенва жеди.

*Ибурни фида.*  
**Перде клевирда.**

**2 – шикил**

*Мевлидаз свас къачудай меслятар*

*Мевлидан буба Гьесенан квал. Нянин вахт. Квалин чилел Рух экянава, квалин къене са столни къве стул ава. Стодал цуьквер авай са ваза, са гъвачли приемник, са тилел къвед-пуд таб, дефтерарни ала. Квале вири хизанар ава. Са Мевлид стулдал ацукънава. Амайбур – Гьесен, Гуьлпери, Селминаз – чилел ацукънава. Хизандин вилик суфра экяна, виридан вилик чай авай стаканар гала.*

**Перде ахъайда.**

- Гуьлпери: - Я итим, вуна гила гъич рикелни гъизвач хьи, гъик хяна, ваз тахъайтIа кичезвани?
- Гьесен: - На заз квекай кичерарзава, я Гуьлпери, ачухдиз лагъа ви дерт вуч ятIа, ваз вуч лугъуз кIанзаватIа.
- Гуьлпери: - Я итим, ваз аквазвачни гада агакънавайди? Адан таяр-туьшер вири эвленмиш хъанва. Бес чаз дуст, душман авачни, абру лугъудачни, Гьесенан гуж акакъзавач жал, гададиз мехъердай? ТахъайтIа, вуч гуьзлемишзаватIа?
- Гьесен: - Я паб, зун гъазур. Лап пакамахъ мехъер башламишин. Чаз кими са затIни авач. Вуна анжах свас жагъура.

*И чIавуз Мевлид регъуь хяна экъечIда.*

- Гуьлпери: - Хъсан. ГъакI лагъ манн фадлай. Свас за лап пака жагъурични.

*Хзанар вири экъечIна, ксуз а патан кваллиз хъифена. Са Гуьлпери амаз, Мевлид хуькведа.*

- Гуьлпери: - Я хва, гила вун чIехи хъухъурай лугъудай кIвалах амач хьи. Ви таяр-тушир вири эвлемиш хъанва. Эвлемиш хъунухъ ата-бубайрилай амай, хяна кIанзавай кIвалах я.

Чун халкъди айибни тавурай, вучиз гададиз мехързавачтІа лугъуз.

Вуна чин къамир, ваз бегенмиш руш вуж ятІа лагъ, чун гъа рушан паталай фин. А рушан гафни, адан диде-бубадин гафни чирна, са гъвачІи лишанни кутан.

Мевлид: - Я диде, рушар пара ава, гила за ваз гъикІ лугъун, заз са рушан мезни акунвач эхир. Вун са рушан паталай фейла, зи разивални аваз атай чІал чир жеда. Бирдан а рушаз кІан тахъайтІа, зун айибдачни? Ахпа вун са масса рушан паталай хъйфейла, а руша лугъудачни: «Адаз эвел а фулан руш кІан хъйид я, адан илчи эвел гъа рушан паталай фейид я, зун кІанзавайди тиртІа, эвел чиниз къведай?» Адани икІ лагъана отказ авуртІа, ахпа вун хуъре авайкъван вири кІвалер гъисабиз къекъведани? За ваз заз бегенмиш руш лугъуда, ам Агъмедан руш Эсли я, ваз чидачтІа?

Гуълпери: - Эхъ, я бала, а мектебдин къвалав гвай Агъмедан, дидедин тІварни Пержи тушни?

Мевлид: - Гъа гъам я, диде. Анжах вун кІвализ фидач. Гъар-гъал руш ВИЧ акуна, адан гаф чира, руша разивал гайитІа, ахпа кІвализ фейитІани жеда.

Гуълпери: - Ам завай. Лап пака ам жагъурна, зун рахада.

## Перде кІевирда.

### З – шикил

#### Свас жагъуриз

*Эслидин буба Агъмедан кІвал*

*КІвале, цлав са стол гва, столдихъ къве столни гала. Столдилай яру-цІару цуъквер алай суфра экІянава. Столдал са цуъквер авай ваза, мад сада шекер, сада конфетар авай къве къабни ала. КІвалин са пипІе сандух ава. КІвалин чиле сумаг экІянава. Са цла халича, са патай перде авадарнава.*

*КІвале тек са Эслини, диде-Пержи ава. Пержиди чилив ацукъна гуълуът хразва. Эсли стулдал ацукънава.*

## Перде ахъайда.

*Бирден гъаятдай кицІ элуйкъдай ванар къведа.*

Пержи: - Вач, чан руш, вуж ятІа килиг.

*Эсли кІваляй экъечІна са тІимил вахтунлай Гуьлперини галаз хуькведа.*

Гуьлпери: - Ваз саламалейк, я Пержи вах.

Пержи: - Алейкум салам. Ша, ша ацукъ. Вун хваш-гелди.

Гуьлпери: (ацукъиз-ацукъиз) - Пара сагърай, чан вах Пержи. Вун и зи булушкадиз тамаш, куь гиликъай «Царака» пад акъудна. Гена кІвач гъатнач. Са тІимил амай къил са чІехи беладик акатиз. Аллагъдиз шукур, икІни къутармиш хъайиди.

Пержи: - Я, бала, а гиликъайди кутІун къванни ийични?

Эслиди Гуьлперидиз: - Я хала, ваз чаз кицІ авай чІал чидачирни? Рак ахъай тавунамаз эвердайман.

Гуьлпери: - Ваъ, чан руш, чидайтІа эвердацирни?

*Сада-садавай гъал-агъвал жузунар авурдалай къулухъ*

Гуьлпери: - Я вах, Пержи, на зун вуч дердинал атанвайди ятІа хабарни къазвач хьи?

Пержи: - Я вах, ам кІвалин сагъибди жузунайла, дерт лагъана фад хъвач лагъай чІал жеда хьи. Дерт атайда вичи лугъудай затІ я.

Гуьлпери: - Зун атунин мекъсед, заз вуна и зав гвай вили рангунин гъалиник са тІимил эт рангунин гъал дегишна кІанзава, гуьлуйтдиз кими хъанва.

Пержи: - Ам жедай кар я. Анжах чаз терезар герек жеда. За фена къуншидин кІваляй терезар гваз хуькведа. Эсли, чан руш, на халадиз чай це, - *лагъана фена*.

Гуьлпери: - Чан руш, Эсли, зи патав ша. Килиг, чан руш, зун гъал багъна авуна анжах вун акун патал атанвайди я.

Эсли: - Я хала, чаз чун гъамиша аквазвайбур тушни?

Гуьлпери: - АкІ ваъ, зи гада Мевлид ваз чидани?

Эсли: - Бес гъикІа, гъелбетда чида.

Гуьлпери: - Гиля я гъамни, я вунни мад чІехи хъу-хъурай лугъудай кІвалах амач. Заз ви гаф чир хъана кІанзава. Эгер ваз зи гада бегенмиш ятІа, чаз ви тІвар къуна, куь кІвализ, ви дидеин, бубадин патав илчияр ракъуриз кІанзава. Эгер вун рази туштІа, и чи ихтилат зини ви арада амуькрай.

- Эсли: - А хала, (*регъувиляй чинин са пад генжесдив клевна*)  
заз ви гададик тахсирар кутадай вуч ихтияр ава? Я адак ку-  
таз жедай са тахсирни авач.
- Гуьлпери: - Им, чан руш, акъалтІай жаваб хъанач. Гила гьикІ  
хъуй? Вуна ви илчивилиз атун патал ихтияр гузвани?
- Эсли: - Я хала, за ваз лугъун, завай дидединни бубадин гафу-  
нал гаф таз жедач эхир
- Гуьлпери: - Я бала, гъабруни вавай хабар къадайди я. Асасди ви  
гаф я.
- Эсли: - За вуч лугъун, ви гада рази ятІа, атана лагъа манн.

*Гуьлпериди къужахламишина Эслидиз са темен гана.*

*И арада терезарни гваз Пержи хтана. Гъалар дегиишна.*

- Гуьлпери: - Ди куьн сагърай. Куь кІвализ хийирдин камар атурай.  
(*Гуьлпери хъфида*).

## Перде клевирда.

### 4 – шикил

*Мевлидан буба Гъесенан кІвал. КІвалин чилел Рух эКІянава. КІвале са  
столни къве стул ава. Столдал цуьквер авай са ваза, са гъвачи прием-  
ник, са тител 2-3 таб, дефтер ала. Буба чилел йастугъдал ацукънава.  
Мевлид кІвачин къилел акъвазнава.*

## Перде ахъайда.

*Гуьлпери шаддаказ муштулук-муштулук лугъуз къведа.*

- Гуьлпериди: - (*эвел къежел гьалтай вичин гада Мевлидан гарданар  
къуна, са темени гайидалай къулухъ*) – ваз муштулук, руша  
разивал гана.
- Гъесена кІвалаяй: - ГьикІ хъана, я паб? Вуч муштулукхар я, хийир хъуй?
- Гуьлпери: - (*тядиз кІвализ фида, ракІара амаз*) – вазни мушту-  
лук, я итим, свас жагъана, свас!  
- Гъан, гила ваз гьикІ аквазва, я итим? Рушан буба  
Агъмед я. Дидедин тІвар Пержи я. Рушан вичин тІвар Эсли



я. Эсли чи гададиз бегемиш я. Агъмед, адан хизан ваз чидайбур яни, абрухъ галаз ацукъ-къарагъ жедайбур яни? Эгер вун рази ятIа, чун элчивилиз фена кIанда.

Гьесен: - Я паб, зун лап шад я. Им чIехи Мурад тушни, жуваз хва хъана, ам чIехи хъана, адан мехъер, межлис акун. Вуна, Гуьлпери, къени пака гъазурвилер ая. Аллагъдин куьмекдалди чун муькуькъуз илчивилиз фин, хъсан хеми-сан югъни я.

*Гуьлперидин кIвачерик галай шадвилин звер, квез акунайтIа, мягътел жедай. И къуз ада йифди ахвар тавуна, къавумрин кIвализ тухун патал калар (фу), шураяр чрана. Адаз, хъиз свас къачуз физва лугъуз, шадвиляй вуч къачун, вуч тан чизмачир.*

Гуьлпери: - Лап хъсан, ятIа зун фена, кIани-дакIан къачуз.

*Гуьлпери экъечIда.*

*Гьесенни экъечIда.*

*И арада са патай мани лугъуз-лугъуз Эсли къведа, ада са бейт куьтягъ тавунамаз, муькуь патай мани лугъуз-лугъуз Мевлид къведа.*

Эсли: К[анда заз Аллагъдиз дад ийиз,  
Чи къведан фикирар сад ийиз.  
Алахъа чи уьмуьр шад ийиз.  
КIан жемир зи вилер яд ийиз.  
Зи хиял, зи умуд вун я зи нур, гада,  
Инсафа, зи рикIиз гумир на кIур, гада!

Мевлид: Я руш, вун акурла, лап гьейран,  
Хъана зун, чIалахъ хъухъ, эй жейран.  
Бахтавар я югъ вун жедайдан,  
Къизилгуьл, ша вун заз хъухъ мугъман.  
Зи хиял, зи умуд вун я зи нур, я руш,  
Инсафа, зи рикIиз гумир на кIур, я руш!

Эсли: Зун туна на масал къаз тахъуй,  
Вун кIани шуьшед рикI хаз тахъуй.  
Гьейридан пияла хъваз тахъуй.  
Са хура гъич къве рикI тваз тахъуй.  
Зи хиял, зи умуд вун я зи нур, гада,  
Инсафа, зи рикIиз гумир на кIур, гада!

Мевлид: Я руш, на са маса фикирмир,  
Заз валай гьейри сад туьк1уьрмир,  
Чал дустар, душманар хьуьруьрмир,  
К1анда тек вахъ галаз фей уьмуьр.  
Зи хиял, зи умуд вун я зи нур, я руш,  
Инсафа, зи рик1из гумир на к1ур, я руш!

Санал: Заз валай гьейри сад авай туш,  
Вахъ галаз уьмуьр я рик1из хуш,  
Галачиз вун са югъ тефий буш,  
Рик1ери лув гурай хьана кьуш.  
Зи хиял, зи умуд вун я зи нур, гада, (я руш),  
Инсафа, зи рик1из гумир на к1ур, гада (я руш)!

## Перде к1евирда.

*К1вале Гьесен чуру тваз ацукьнава.*

## Перде ахъайда.

*Гуьлпериди шаддаказ тядиз кваз кьведа.*

Гуьлпери: - Я итим! Я итим!  
Гьесен: - Гьик1 хьана, я паб, на вуч гьарайзава? Чуруни тваз та-  
дач хьи?!  
Гуьлпери: - Вазни чуру твадай вахт жагъана. Зун гьазур. Югъ ня-  
ни жезва. Фейи чкада кьве ихтилат, суьгьбетдайвал са к1ус  
югъ аламаз фена к1анда.  
Гьесен: - Зун гьазур. Ят1а, ша фин, экъеч1а.

*Кьведни экъеч1на.*

## Перде к1евирда.

*5 – шикил*

*Лишанар кутун*

*Эслидин буба Агьмедан кIвал. КIвале цIав са стол, столдихъ 2 стулни гала. Столдилай яру-цIару цуьквер алай суфра эКIянава. Столдал са цуьквер авай ваза, мад сада шекер, сада конфетар авай кьве кьабни ала. КIвалин са тIпIе сандух ава. КIвалин чиле сумаг эКIянава. Са цIа халича, са патай перде авадарнава. КIвале Агьмедни Пержи чилив рухванал ацукьнава. Эслини чIехи стха Режеб стулрал ацукьнава.*

## Перде ахъайда.

*Къецелай рак гатай Ван кьведа.*

Пержи: - Эсли, вач чан руш вуж ятIа килига, рак ахъая.  
*Гьесенни Гуьлтери кьведа, Гуьлперидив чIехи са сумка гва.*  
Гьесен: - Квез саламмалейкум! Няч хийирар хъуй!  
Ахьмед: - Ва алейкум салам. Квез агъбат хийир хъуй. Ша. Бюр, ацукьа.  
Ястугъар гъваш, я руш.

*Мугьманар ацукьна. Мугьманриз хваш-беш авурдалай кьулухъ гьал-агьвалдикай жузун-къачузунлай, ихтилат, суьгьбетдилай кьулухъ*

Агьмед: - Я Эсли, я чан руш, икI аяр аквазвач эхир, мугьманрин вилик са суфра эКIяй са чайр авани, вуч авани гъваш.

*Эслиди тядиз мугьманрин вилик, чинин са пад буьшмедив КIевна, вичин рушвилез ухшар тегьерда регъувал хуьз, суфра эКIяна. Ахпа самовар, стаканар гъана, чайр цана са-садан вилик туна, хъифида. Са арадлай хуьрекар, фар гъана. Эсли КIвалай экъечIада.*

Гуьлпери: - Къарагъ, я вах, я Пержи, а зи сумкада ширин затIар ава, и суфрадал гъваш, къуй и суфрадал жадай ихтилатарни ширинбур хъуй.

*Пержиди гъана суфрадал кал, фуар, шураяр эцигна. Кьилди са шуьшедин къапана аваз шоколадарни гъана. Фу-затIа неда*

Гьесен: - Агьмед стха, ваз зи гада Мевлид чидачтIа?  
Агьмед: - Вучиз чидач, ам заз пара хъсан чида. Адакай хуьре авай чIехи итимар пара тариф ийиз, хъсан рахазва. Аллагьди хъуй, акьулла гада я.

Гьесен: - Чун иниз атунин сеbeb гьа гада я. Чаз куь бубадинни дидедин разивал аваз хьайитIа, куь руш Эсли чи гададиз це лугьуз кIанзава. Чаз куьне ваь лагьана кIанзавач. Эгер куь рушан разивал аватIа, чаз куьне са гьвачIи лишан кутадай ихтияр гун кIанзава.

Агьмед: - Куьн пара сагьрай, а мекьседдив атанвай. Гьелбетда, квез чун са руш кIан хьана ваь, им заз чида, чун чIехибурни гьисаба кьуна лагьай чIал я. Эгер чун гьисаба авачиртIа, чакай кьавум-кьардашни кьаз кIан жедачир. Гила, Гьесен стха, гьайиф хьи завай квез куьн шад жедай са жаваб гуз жезвач. Чи рушан паталай завай са масадаз гаф гунн хьан-ва, куьн инжиклу жемир.

Пержи: - Акьваз, акьваз, вуч гаф, я итим, на рушал меслят та-вуна гьикI гаф гудай затI я? Вуна лап пайчагьдиз гаф ганватIани, рушаз кIан тахьайла, лап пайчагьдин гададизни фидайди туш. АкI хьанайтIа вири папар пайчагьризни гьабрин гадайриз фидай хьи. Бес вуна вуж кьачудай? За рушавай хабар кьан, эгер ам и Гьесенан гададал рази ятIа, зегьмет кьачуна, са руш ваь, вуна лагьайвал чунни гьисаба кьуна атанвай ксар хийирдин кIвалахдилаь элкьуьрмир. Им чи хийирдин межлисни я.

Агьмед: - АкI ятIа кьарагь, аку жуван руш, лагь мугьманар вуч сеbebдал атанвайбур ятIа, хабар яхь, абрун гада Мевлид акурди, чидайди яни, тушни? Вичин гаф чира.

### *Пержи кьарагьна фида.*

Агьмед: - Гилан замана я ман, я стха Гьесен. Гьакькикьат ла-гьайтIа, гьа икIа хьсан я. Герек рушни кIан жец, рушазни. Ахпа чипин арада вуч хьайитIани чун бубаяр, дидеяр тах-сирлу яз амуькьдач.

### *Пержи хтана*

Пержи: - Руша лугьузвай са гафнии авач. Бубадизни дидедиз гьикI лайих аквазватIа, вични гьакI рази я лугьузва.

Агьмед: - АкI ятIа зун гьавурда акьуна, рушан разивал ава. Чуни, азиз мугьманар рази, я. Квез ихтияр я, мусс квелай алакьдатIани лишан кутаз.

Гьесен: - Куьн пара сагьрай, гила завай и кар квезни, чазни мубарак ийиз жеда. Чи жигьилар хушбахт хьуй. Имни са

ширинлух я.

*Суфрадал са 1000 манат пул вегьеда. Гададин диде Гуьлтеридини къарагъна вичин сумкадай акъудна са лацу сун шал Пержидив вугана, чи сусан кылел вегь, лагъана.*

*Инлай гьесенни Агьмед къавум-къардаш хъана къарагъна. Мугьманар хьифиз экъечДа, Агьмедан хизанни абур рекъе тваз экъечДа. Эсли къведа.*

Тар ядай ви гьилериз кый  
Чи кIвале шад ван тунавай  
Зун ви чIулав вилериз кый  
КIанда лугъуз тIвар къунавай.

Яр ви кIвалин шуьшебендер  
Шуьшебендер гар галаз хьуй.  
И дуьньядал жедай вад югъ  
РикIиз кIани яр галаз хьуй!

Къекъвез кIанда гъамиша заз  
Ви гьил къуна, гьил-гьилеваз  
Валлагъ гада къе фу тIур туш  
Къенфет хьтин вун рикIеваз.

Къакъан кIвалер низ эцигда  
Я цулаллай уста Керем?  
Эгер къисмет яр тахъайтIа,  
Шуьшедин рикI жеда верем.

За пенжердай килигайла,  
Ичин тара гуьл ахъайна  
Яр тахъайтIа, и дуьньядиз,  
Килигдач за вил ахъайна.

## **Перде кIевирна ахъайда.**

*Агьмедни Пержи къведа. Къведни столдихъ стулрал ацукъда.*

Агьмед: - Я паб, къавумар гьикI хъана жал? Къведа лагъана хабар Гана, атана акъатзавач хьи. ТахъайтIани, абур атана хьифейдалай къулухъ 2-3 варзни алатнава.

Пержи: - Я итим, тяди вуч я? Гила мад атана акъатид.

*И ихтилатрик кваз рак гатада.*

*Гьесенни Гуьлтери вичин талукъ са итимни са наб галаз къведа.*

Гьесен: - Я къавумар, чун гуьзлемишзавачирни? Квез салама-лейкум, вахтар хийир хъуй!

Агьмед: - Ва алейкум салам. Куьн вири хваш галди, сафа гелди. Валлагъ, Гьесен стха, лап и сятда квекай рахазвайди тир, куь уьмуьр яргъи я, мадни яргъиди хъуй.

*Мугьманриз вирдаз чилел ястугъар вигьена ацукъун теклифда. Чебни чилив ацукьда.*

Агьмед: - Вач, чан руш, а Межлум имидизни, имисусазни эвера.

*Са арадлай. рак гатана, Межлумни адан юлдаш атана.*

*Ихтилат-суьгьбет, жузун качузун худ я. Ихтилатрик кваз вилик суфраяр эКяна.*

*Эсмера (Эслидин стхадин свас) самовар, стаканар гъана, чаяр са садан вилик туна.*

Гьесена: - Гуььрметлу къавумар, ихтилатар, суьгьбетар гзаф хъана. Гила чун асас мехъерин харжийрикай рахан. Квез чи патай кIани дакIан вуч аватIа лагъ, чазни чир хъуй квез вуч герек ятIа, квезни чир хъуй чна вуч хъидатIа.

Пержи (рушан диде): - Чан къавумар, хуьре авачир адетар чна кутадач, квез чида, чи рушаз са стхадин свас, гъвачIи вах ава. Абруз гьардаз са савкъват тахъана жедач. Авайни-авачир са имидин сусазни са лайихлу сун парчадин отрез хъана кIанда. Садни халудиз са гьер, имни адет я.

Гадад свас Эсмер: - Бес дидедиз? Дидедизни сакъват - са чIулав сун шал - тахъана жедач, имни чарасуз я.

Пержи: - Сусаз пекер: я дубленка- я мехдин шуба, пальто, плащ, ибур винелай алуКдайбур, къве туфлияр (модный-бур), са лацу туфлиярни са босоножкияр чарасуз я. Мехъердин кофтани тахъана жедач. Муькуь миxъи пекер, къизилар: сят, сиргъяар, медальон амайбур квез чида.

Агьмед: - Ви дердияр куьтягъ хъанан, я паб? И дишегълийриз авайди гъа чипин дердияр я.

Гуььрметлу къавумар, асас чIехи кIвалах мехъер я. Квез хъсан чизва, мехъериз чIехи харж ава. Мехъер авун патал як, эрекьар,

дугуь-муьгуь, гьадахь галаз чIем, кьанси-кишмиш герек я. Захь мехьерин мугьманар гзаф авайди я. За пара лугьудач: са 60 кг якни 4-5 ящик эрекар тахьана жедач. Сад-вад конякни хьайитIа пис туш. Амайбур папариз чида вуч гьикьван герек жедаIа. Агьан, рикIел аламаз лугьун: мебелдин пулни куь патай я.

Пержи: - Дугуь 30 кг, чIем са коробка, шекер са шишел, чяр (индиядин) 3 кг. И затIарни тахьана жедач.

Агьмед: - Куьн и чна Iалабай затIарал рази ян, кьавумар?

Гьесен: - Чна вуч лугьуда мад, куь гаф чаз кьанун я ман, чун рази я. Анжах ин Iалабай затIар куьнени кхьихь, чнани кхьида. Куьз лагьайтIа, гуьгуьнлай, ай вуна икьван гьана, за икьван гьваш лагьайди тир, ай вуна фулан шей гьанач, за гьваш лагьайди тир лугьудай рахунар ахпа тахьуй.

*Кьавумри кьве патани рахай шейэрин списокар кьада.*

Агьмед: - Гила кьез ихтияр я, - лагьана лишан кутадай.

*Вирибуру санал, сада-садан гуьгуьнлай алаз: Аллагда кьез кьве патани мубаракрай! Лугьуз-лугьуз вилик квай суфрадал гададин терефдай атанвай итимри, папари гьарда вичелай алакьдай кьван, сада 100, сада 200, сада 500 ва икI мад манатар пулар вегьена.*

Гуьлпери: Ма, чан вах Пержи, им лишандин тупIал, имни кьаш авай тупIал ви рушан – чи сусван тупIухь акала.

*Мад масса бязи алукIдай подаркаярни вугана.*

Гьесен: - Гила, кьавумар, чаз кьарагдай хьифидай ихтияр це лагьана кIвачел кьарагьна.

*Гададин патай атайбур вири кьарагьна са-садаз гьил кьаз сагьрай лугьуз эьгьечIна.*

*Рушан терефарни абур рекье хулаз вири эьгьечIна.*

## Перде кIевирда.

6 – шикил

Гьужум

*Сегъне. Цлавай 2-3 тар эцигда. Къене патара пердеяр масса затIар тадач.*

*Багъдиз ухшар жседайвал тукIуърда.*

## **Перде ахъайда.**

*Къецелай вич акван тийизвай са рушан «куъмек ая!», «куъмек ая! Лугъуз 3-4 сеферда эверай гъарайдин ванер къведа. Са минут къван вахт алатайла Эсли, гъиле са яд авай кутарни аваз, «куъмек ая» лугъуз, катиз-катиз сегънедиз къведа. Вердыхана галтугиз-галтугиз атана, руш къада.*

Вердыхан: - Акъваза, вун закай вучиз катзава, садра са зи гафуниз яб це.

Эсли: - Заз ви гафар герек туш, ахъая!

*Эсли адан гъилияй акъатун патал хъуткъунарис, чабаламишда.*

Вердыхан: - ГъакI Ян!

*Эсли Яна ярхарна. Кутар аватна ядни чикIида.*

*Гъа и моментда руш вуж ятIани чин тийиз Мевлид атана агакъда.*

Мевлид: - Вагъ, им Эсли я хьи. Я кепеюгълы, алчах!

*Мевлида асланди хъиз вегъена Вердыханан къамалар къуна, хкажна са гъуд адан чин патаз вигъин галаз, Вердыхан эКIя хъана. Ахна са къуъл, мад са къуъл эцязавай и чIавуз 3 гада къведа – Абакар, Къулам, Селим – Вердыханан куъмекчияр къведа.*

*Атун галаз башламишина Мевлидахъ галаз гъуд-капач. Мевлида атай-атайдаз жаваб гузвай. И арада алчахрикай сада-Абакара Мевлидан далудлай чукIулдив яна*

*Авахъзавай ивиар акурла чеб гагъатна.*

*Гъа и чIавуз кIвалахрилай хуъквез 2-3 гада (Тофик, Гъаким, Керим, Режеб) атана агакъна.*

Режеб: - Им тядиз больницадиз агакъарна кIанда, вегъ, гадаяр зи далудал.

*Далудал къуна фена.*

## **Перде кIевирда.**



## 7 – шикил

*Хуьруьн советдин кабинет.*

*Кабинетда участковый Керимовни сельсовет Гъани ацукънава.*

### Перде ахъайда.

Керимов: - Юлдаш Гъани и итимриз иниз тядиз эвериз тур Вердиханаз, Къулумаз, Селимаз садни Абакаран буба Гъажидиз. Ма абрун тIварар.

*Са чар вугуда.*

Гъани: - Яда, Шамси, тядиз инал ша!

Шамси къведа: - Вуч буюрмишзава, Гъани халу?

Гъани: - Ма и чарче тIварар авай итимриз тядиз иниз эвера, лагъ хьи, участковый Керимова эверзавайди я, лагъ.

*Шамси фида. Са арадлай Шамси хуькведа.*

Шамси: - Эверайбур вири атанва. Къенез атурайни?

Керимов: - Вири атурай.

*Эверайбур вири кабинетдиз къведа.*

Керимов: - Накъан дяведин «къегъриманар» куьн яни?

Гъажи халу, ви гада Абакар гъинава?

Гъажи: - Я чан хва, мегер заз лагъана фенани? Низ чида гъин жегъеннемда аватIа, ярамаз.

Керимов: - Квехъ галаз ихтилатар районда ийида. Ма ин повесткаяр. Пакамахъ сятдин 10-даз милициядин отделдиз начальникдин патав шай.

Гъажи халу, вунни атун чарасуз я, ма и повесткани. Гила квевай хъифейтIа жеда.

*Вири повесткаяр къачурбур хъифида.*

Керимова: - Сельсоветдихъ элкъвена. Гъадисадин чун вири гъавурда акъунва. Зун больницадиз Мевлидан патавни фена. Акъван къурхулу везият туш. Аллагъ куьмек хъуй вичиз. Гила зун хъифида, гьелелиг.

*Гъанидин гъил къуна экъечна.*

## **Перде кIевирда.**

**8 – шикил**

**Суддин зал**

*Ина секретарь, прокурор, векилни чипин формаярни алаз жеда. Тах-сиркаранни чипин чкада решеткадин къулук жеда.*

## **Перде ахъайда.**

Секретарь: - Суд къвезва. КIвачел къарагъа!

*Судья, адан заседателар атана.*

Судья: - Секретарь, тахсиркарикай, шагьидрикай вужар атанва, вужар атанвач?

Секретарь: - Вири тахсиркаранни, вири шагьидарни атана, гъазур я.

Судья: - Шагьидар залдай экъечIа, эверайла шай.

*Шагьидар залдай экъечIа.*

Судья: - Вердихан, кърагъ! Даве квелай, вучиз авурди я?

Вердихан: - Зун тахсирлу я. Мевлидан лишан кутур руш заз кIанзавай, гъавилляй лишанар къахчу лугъуз.

Судья: - Ваз чизва хьи, лишан кутунва лагъай чIал ам я хьи, рушаз а гада кIанзава, тахъайтIа, лишан кутагъ тадачир хьи. И кар чиз-чиз валай гъикI алакьна, масадаз ви лишан къахчу лугъуз?

Вердихан: - Завай къелетун хъана.

Судья: - Вуна чарадан рушан рехъ атIана, галтугна, ви мекъсед вуч тир?

Вердихан: - За кардин а къилиз фикир ганач. За пара чIуру, ахмакъ кIвалахна, зун тахсирлу я.

Судья: - Мад низ суал ава тахсиркардиз гудай?

Са векил: - Вакай руш гагъатна, вуна лугъузва, бес вун гъихътин итим я, вун дакIанзавай чIал чиз-чиз, гужна кIан хъухъ лугъунивди рикIиз эмир гуз жедани?

- Вердихан: - Зун тахсирлу я.
- Судья: - Абакар къарагъ! Вун хуьрйя кат вучизнай?
- Абакар: - Заз хуьруьн чиниз экъечIдай чин амачир, хуьруькай, жуван кIваликайни регъуьвиляй.
- Судья: - Ваз чидачни, катайдаз мадни артух жаза гудай чIал?
- Абакар: - Заз за вуч авуртIа хъсан я туш, са затIни рикIел къвезмачир, намусди зав катиз туна.
- Судья: - Вердиханан мекъсед вуч тиртIа ваз чизвайни?
- Абакар: - Чизвай.
- Судья: - Бес вун хъсан дуст хыйла, вуна дустуниз са хъсан меслят вучиз къалурначир?
- Абакар: - Ам вичин фикирдилай алатначир.
- Судья: - Абакар, вуна чукIулдив вучиз янай?
- Абакар: - За къелетна, зун тахсирлу я.
- Судья: - Вири тахсирлу ксари чпин тахсирар хиве къурвили шагъдривай хабар къун герек амач. Гаф прокурор Алиев Октаяз гузва.
- Прокурор: - Гъурметлу судья ва суддин заседателар. Са хуьруьн къене, санал школайра кIелнавай, санал чIехи хъанвай, хуьруьн къене жезвай шад межлисра санал къуьлмакъамзавай, гъакI хуьре са къейид хъайитIа, ам кучукиз тухудайлани санал гуруник экечIзавай таяр-туьшер яз-яз, садаз шад югъ хъайила, муькуьбур шад хъана кIандай чкадал и ярамазри вуч авунатIа килиг.
- Заз инал и гадайриз са суал гуз кIанзава? Къуй лугъурай, чипин садан вахан, Вердихана хъиз рехъ атIайтIа, къуна гатайтIа, вични мурдар ниятдив, чпи вуч ийидай? Гъелбетда абуру, лап и Вердихана вичини «За ам Яна рекъидай», лагъуда.
- Гъа икI тирвиляй, са хуьре, са кIвалени виже текъведай гъерекатар хъуниз килигна, вични коллективный гъерекатар тирвиляй, намусдик хкIадай месэла хъуниз килигна зи тIалабун винидихъ къалурнавай статьядай къилин жаза гунн я. За лугъузвач гуьллелемишун, куьз лагъайтIа, Вердиханаз, Абакараз ва гъабур хътинбуруз ихътин беябурчи сифетрив и суддал и жемятдин вилик акъвазунлай къенайтIа регъят тир. Я идалай къулухъни бажагъат абурувай и хуьруьз хтана жемятдин вилик экъечIиз жада, иллаки дидебубадин вилик.
- Судья: - Гаф, векил Мамедоваз гузва.

Векил: - Гьурметлу судья ва суддин заседателар. За векилвал ийизвай и гьадисадин тахсиркарри авунвай тахсирар вири дуьз хьанвайбур я. Чпини чеб тахсирлу тирди хивени къазва, хиве къунва. За тIалабзава, гьурметлу суддивай, за тереф хуьзвай тахсирлу гадайрин им сад лагъай суд хьуниз килигна, вири жегьилвили ахмакъвиляй хьайивилиз килигна, чпини чипин тахсирар хиве къуниз килигна ва диде-бубайрин яшлувилиз килигна, къезил жазаяр тайинарун. Мадни зун тамам умудлу а хьи, тахсирлу гадайриз им сад лагъай еке тарс жеда, ва къенлай къулухъ са жуьрединни чпикай масадбур инжиклу жедай, масадаз зиян квай са кIвалахни тавунал, зун инанмиш я.

Судья: - Вердихан, ви ахиримжи гаф лагъ.

Вердихан: - Чавай ихьтин хьун нубат авачир, нагъакъан, къелетдин кар хьана. Гьурметлу суд, чна хиве къазва и тахсир чи им сад лагъайди ва ахиримжиди жеда. Суддивай тIалабзавайди мумкин къадар жедай куьмек авун. Идалай гьейри чна Мевлидавай пара-пара тIалабзава хьайи крар чаз багъишлемишун. Им чи виридан эхиримжи гаф я.

*Суд къарар акъудун патал, вичин заседателарни галаз меслят ийиз фена.*

*Са 10-15 минутдилай суд хтана, вири кIвачел алаз судяди къарар кIелда.*

Судья: - Казимов Вердихан Алидин гададиз, вичин жаванвал, диде-бубадин яшлувал фикирда къуна, рушаз ганвай физический ягъунрин, гатунрин тахсирар бахш авуртIани, руша хуьруьз-кIвализ ихьтин лайихсуз тIвар акъатункай къачунвай фикирдин хажалатдин руьгьдин зиян бахш тежедайди фикирда къуна, вич гьадисадин тешкилатчи хьуниз килигна, уголовный техсиркарвилерин законрин кIватIалдин талукъ статьядиз асас яз 5 йис азадвиликай магьрум авун ва вични агъур къайдадин дустагъда хьуьн къарар къабулна.

Гъажидин гада Абакараз вичи авунвай чIехи хулиганвили тахсирдиз талукъ статьядиз асас яз ва адан къилел къанунди къадагъа авунвай яракъ-чукIул дяведа ишлемишна, адавди итим Яна агъур хер авуниз килигна, судебный экспертдин къарардиз асас яз. мадни къанунрикай катна, вич жагъурун патал гьукуматдин тешкилатриз артухан

харжийрин зиянар ва зегьметар туьретмишуниз килигна уголовный тахсиркарвилерин законрин кIватIалдин талукь статья асас яз 5 йис азадвилеикай магьрум авун ва вични агьур кьайдадин дустагьда хуьн кьарар кьабулна.

Хасаев Кьулам Фундугьдин гададиз, Сурхаев Селим Исаман гададин, чеб жаван хьуниз, сад лагьай сефер яз суддик акатнавайди хьуниз килигна, халкьдин судди уголовный тахсиркарвилерин законрин кIватIалдин хулиганвиллиз талукь статьядиз асас яз гьардаз 1 йис мажбур яз кIвалахун ва гьардан кьазанжидикай 25% гьукуматдин хийирдиз кьун кьарар кьабулна.

*Тахсир крар милицайри гваз хьифена.  
Судьяр сегьнедай эьечна.*

## **Перде кIевирда.**

### *9 – шикил*

*Сегьнеда са чкадал са тар жеда. Тарцин са патяхь музыкантар ацукьдай са скамейка эцигда. Сегьнеда 2 патани межлисдиз атанвай жемьатар ацукьдай яргьи 2 скамейкани жеда. Юкь кьуьлердай майдан хьиз туькуьрда. Кьачикай свас гваз хуьквезвай далдам, зуьрнедин ванар садни шадвиллин гадайрин кьивдин сесер кьведа.*

## **Перде ахьайда.**

*Далдам, зурна ягьиз-ягьиз свас гваз кьведа жемьат.  
Сегьнедиз гьахьун галаз устIарри кьуьлдай макьам яда.  
Межлисдал арачиди эвел вичи са рушахь галаз кьуьлда.  
Ахпа арачиди нубатдалди са гада, са руш кьуьлиз акьудда.  
Межлисдиз залда авай тамашчийрикайни, кьуьлиз гьевес авайбур теклифайтIани жеда.  
Ахпа вахтуниз килигна, устIарри дем ахлахьай макьам яда.*

## **Перде кIевирда.**

## 10 – шикил

### Эслидин бубадин кIвал

*КIвалин юкьвал яргъиз стол ахъайна столдихъ гъар пата къуд-къуд  
кас ацукIнава. Агъмед (Эслидин буба), Режеб (стха), Межлум (ими),  
Пержи, Гъесен (Мевлидан буба), Мевлид, Гуълпери (Мевлидан диде),  
Эсли мад сад-къве къуниши ацукънава.*

*Стодал вири жуъредин нер-хвар дуъзмишнава, ер-емишарни ала.*

### Перде ахъайда.

Агъмед: - Гуърметлу межлисдин мугъманар, эвела квез хвашгелди! Ахпани заз квез малумар ийиз кIанзава, и межлисдин ва квез инал теклиф авунин сеbeb вуч яГа. Сад лагъайди, и чи руш Эсли мехъерна тухвайдалай къулухъ 2 вацралайни алатнава, къе им чна чи руш Эслини езне Мевлид чиниз акъудзавай мярека я. Адалай гъейрини заз хъанавай гъвачИ хтул чуъхуъзвай мярека я. Нехъ, хъухъ гуърметлу мугъманар.

Гъесен: - Валлагъ, гадаяр, им лап шад межлис я. Им лап са гъвачИ мехъер тир гъисаб я. Къуй, Агъмед, ваз гъвечИ хтул мубаракрай. И межлис адан гъвачИ межлис хъуй. И къе гъвачИ бала, чIехи хъана квез адаз чIехи мехъерар ийидай, адаз свас гъидай мехъерарни акурай. Хъухъ, гадаяр, гъиле авай бакалар.

Межлум: - Тост лугъудалди, бакалар ацIура гадаяр. Чун чIехи-бурни, вири са вахтунда гъвачИбур тир. ГъвачИдакай жезвайди я чIехидини. Агъмед, къуй куъ гъвачИ бала аллагъди хъуй, бахтар галаз чIехи хъуй. Гъесена лагъайвал квез адан чIехи мехъерардай югъ акурай.

Ихтияр це куътягъин тист,  
Хъелбурни къе инал хъухъ дуст.  
Хкаж бакал яхъ кван гъиле  
Са стIални тамир кIане.

*Инал патефонарни кутуна са къадар къуъл макъамни ийида.*

*Ахпа межлис ахлахьна гьарма санихъ хьифида.*

## **Перде кIевирда**

### *11 – шикил*

*Сегьнеда Керим скамейкадал ацукьнава.*

## **Перде ахъайда.**

*Мевлидни Эсли кьведа.*

- Мевлид: - Салам-Алейкум, Керим! Вун вуч тек, сефил ацукьнава.
- Керим: - Ва алейкум-салам! (*пара пашмандаказ*). Ваз хабар авай хьтинди туш гьа?
- Мевлид: - Вуч хабар? Лагъ кван, ви гьаваярни заз пашман аквазва.
- Керим: - Пара пис хабар. Пара чIуру хабар. Пара кьара хабар.
- Мевлид: - Яда, ачух Галь, гьикI хьана, вуч хабар?
- Керим: - Дяве... Дяве... Дяве башламишнава.
- Мевлид: - Вуч дяве? Ни башламишнава? Ни нихъ галаз? Ачух лагъ.
- Керим: - Къе – 22 лагъай июндиз Германияди, Гитлеран фашистри хабарсуз чи уьлкведал гьужумнава. Чехи дяве. Москвадай са шумудра тикрар хьийиз радиойрай хабар ганва.
- Мевлид: - Валлагъ, им чIуру хабар я. Им лап пис хабар я.

*Пудни экъечIда сегьнедай.*

## **Перде кIевирда**

*Мевлидан буба Гьесенан кIвал туькIуьрда.*

*КIвале Гьесен, Гуьлтери, Эсли, Мевлид аваз, Селминазни жеда.*

## **Перде ахъайда.**

Мевлид: - Вич кІвачин кыилел алаз – Буба, ваз чизва хыи зун накъ военкоматдиз фена, за зун армиядиз ракъурун патал арза ганвайди. Абру заз къе пад-къил авуна хыша лагъан-вайди я. Зун фена кІанзава. Гьелелиг куьн вири сагърай, бубадин дидедин гарданар къуна. Эсли, Селминаз, куьнни сагърай. Зун умудлу я, Сталин буба чахъ гала, чун гъалиб жеда. Зунни, Аллагъдин куьмекдалди, хуькведайдак умуд кутур – лагъана екъечІна.

Гьесен: - Я Аллагъ, вуна Гитлеран дуван ая! ЦІийиз мехъер авунвай зи балайрин – Мевлиданни Эслидин шад уьмуьр икІ фад юкъвалай хыана хыи! А азгъун, къаних, вагъши душман Гитлер, ваз вуч кими тир? Куьн дарвал авай?

## Перде кІевирда.

### 13 – шикил

*Эсли кІвале аваз.*

## Перде ахъайда.

Эсли: - Мевлид армиядиз фена са йисалай пара я, са чарни хтанвач, вич фронтдиз физва лагъана хтай чарчелай къулухъ.

Я хва къей касс вуч кими тир,  
Дуьньядик цІай куьз кутуна?  
Хва къий ви гъа ваз кІани тир,  
ЦІай къурай ви гъа тахтуна!

Гитлераз вич къейи гуж хуьй!  
Чан чи ватан хуьзавай яр.  
Дяведа вун мукъаят хуьхъ!  
Чан фронтдиз финавай яр.

Зи играми ярни фена  
Командирдин вилик куваз  
Чан зи яр вун Аллагъди хуьй!



Къзизил Аскер вири галаз.  
За зи ярдиз чар ракъана  
Пуд пипелни тарих алаз  
Я сад Аллагъ Гитлер къена  
Зи играми ахкурай чаз.

*И арада Гъесенни Гуълтери хуькведа, ацукьда.*

Эсли:

- Чан буба (апаяз), чан диде (къаридиз), гила куьне хва фронтдиз фенва лагъана пара фикир ийимир. Зун Мевлид хуьквер къван куь хвани я, рушни я, гъам свасни.

Я диде, свас лагъайла, сусвар жуьрба-жуьрединбур ава. Заз са руша са ктаб къалурна, лагъана: Эсли, им са аламатдин роман я хьи, акъван маналу, метлеблу, кЕлайдаз акъван хъсан меслятар, къиметлу тарсар ава хьи. Им Россиядин писательрин Союздин член, шаир, прозаик Абдурагъман Муграгъвидин «Ажалдин хура» тIвар алай роман я. Вуна и ктаб кЕла, Эсли, лагъана зав вуганай. Дугъриданни кЕлайдаз гъакъван хъсан тарсар, хъсан тербия авай ктаб я. Гъа ктабда авторди сусварни гихьтинбур аватIа хъсан къалурнава. Ада кхъенва: са свас хъана гъайидалай къулухъ варцар алатна, гъич и сусван гъиле кул аквадач, са михъивал, мешребвал ийиз аквадач. Эхир къариди и кардиукай вичин итимдиз шикаятна лугъуда. Итимди лагъана: «Я къари, ша пакамаз на гъаят шиткиз башламиша, за атана ваз лугъун, кул зав гице, на гумир, за це на гун тийиз, чна са къал акъудин, акван сусваз регъуь хъана, атана чавай кул вичи къачудатIа килигин». Свас экъечIна балхундал, гъаятдиз эвичIни тавуна: «Квехъ гъикI хъанва, вуч къал я куьне кутунвайди, квен паталай?» Апая: «Я свас, за лугъузва кул зав це, къариди са рекъин патал кул вугузвач». Сусва: «Гъа кар патал мегер гъарай-эвер твадани? Сада къе шутук, сада пака. Жедачни?» Апая: «Ай «баракалла», ам гъич чи фикирдизни атаначир. Вун лап «Акьулрин» кIватI я хьи» «Машаллагъ»! лагъана.

Са сусвар ава, вичин аял, хайи бадеди хвена кIан тийиз, масса са дишегълидив, пулни гана хуьз тадай. Им лагъай чIал я хьи: «Заз куь диде герек гуш, зун адакай чара ая».

Са сусварни ава, гъуьлуьн кIваллиз атайдалай

кьулухъ, вичи бубад кІвалай гъайи жигъызар, са шеъни ахъай тавуна, кІвалин са пипІе, чарадан куъч хъыз кІватІна тада, гъич са тІур, я са стакан акъудна и кІвале ишлемиш тийидайбур. Имни лагъай чІал я хъи, зун чара ая, за зи затІар чара хъайила, зи кІвале ахъайда.

*И ихтилатрик кваз рак гатада.*

*Почтальон къведа – ада Эслидив, военкоматди квез рахкурнавай чар я, лагъана «Мевлид хабарни авачиз квахъна» лагъай хабардин чар вахгана экъечІда.*

Эсли: – Чар кІелда, гъасятда, чар гъилияй аватна, Вай! Гуж хъана! Гъарайиз-гъарайиз диде Гуълперидин гарданар къуна шегъда.

Гуълпери: - Вув! Мет-къил яда. Вуч хъана, вуч хабар я, вучиз шехъзава? Вучни шехъиз-шехъиз.

Гъесен: - Чилелай чар къахчуна кІелда. Мевлид хабарсуз квахъна – лагъай хабар я. Вичин мет Яна. Я, Аллагъ, им вуч чІулав хабар я. Я кицІин хва Гитлер, вуна дуьньядик цІай кутуна хъи?! Я, Аллагъ, пис касдиз дуван вуна ая, а Ребби!

*И чІулав хабар гъа сятда вири хуьруьз чкІана. Эслидин диде Пержи 3-4 чІулав пекер алай папарни галаз къведа. Папариз шел-гъвал ийиз кІан жеда.*

Пержи: - Акъваз-акъваз, шелар герек туш. И хабар белки тапарар я. Вилиз акур хабар туш хъи? ЧІулав хабар «Са сефер вилиз аквардалай, 100 сефер Ван хъун хъсан я» лугъуда.

Чна инал, и хизанриз шехъна хажалат артухарунлай, сабур, теселли гун хъсан я. Чан Гуълпери вах. Куь кІвализ къенлай кьулухъ шад хабаррал къведайвал хъуй, квез аллагъди сабурар гуй.

*Дишегълияр экъечІда. Бутайни Исмихан къведа.*

Бутай: - Салам-Алейкум, Гъесен халу!

Гъесен: - Ва Алейкум-Салам. Ша ацукъ, буюр, вичин патав ястугърал чка къалурда.

Бутай: - Валлагъ, къунши, и ваз хтай хабардикай лап вири хуьруь-кІвалини къам чІугъазва. Вириданни гъа са гаф я

лугъузвайди: декІени тапарар жен, Мевлидаз Аллагъ вич куьмек хъуй. Аллагъдикай умуд хукудмир. Квез Аллагъди сабуарар гуй.

Исмихан: - Дуъз лугъузва хуьруьнви, за квез лап са къариба ихтилат ийин: «Лап сенфиз зи кІвале Муграгъай атанвай са мугъман авай, мугъман лагъайла зи кІеви дуст итим я. Ам са яшар хъанвай кас я, гъар сивел атай гаф рахадай касс туш. Вичиз чидай, вич чидай инсанрин арада гъурмет авай, гафунал къимет алай кас я.

ГьикІ ятІани за мугъмандиз чи хуьруьз ихътин къара хабардикай ихтилат авурла, ам хуьрена. Ам хуьрена акурла, заз пис хъана, зун са жуьре хъана акурла, ада лагъана: «Заз чида на вуч фикирнатІа, на фикирна хьи, къара хабардин ван хъайила итим хуьредани? ДекІени и куь къара хабар таб хъана куьнни вири хуьрен!

Гила дуст, за ваз чи са хуьруьнвидиз хтай са ихътин къара хабардикай ихтилатин: Чи хуьруьнви, гъадан тІварни, дуьшуьшдиз килиг, Мевлид тир. Чи Мевлид къве аялни авай жаван итим тир. Са юкъуз, ам фронтдай совсем азад хъана, инвалид хъиз, костыльрал алаз хуькведа райондиз. Хтун галаз ам военкоматдиз фена. Военкоматда кІвалахзавайбуру вирида адаз хваш=беш авуна. Са къуллугъчиди атана Мевлидав са чар вахгана, лагъана: «Ма и чар, им вун гел галачиз квахъна лагъай хабардин чар я, са югъ вун геж хъанайтІа, и чар къе куь кІвализ хьифидайди тир. Анна жедайди са йикъ-шуван тир, вун ажеб вахтунда хтана».

Гила дуст, - лагъана зи мугъманди, декІени куь Мевлидан чІулав хабардин чарни чи Мевлидан хабар хъиз тапарринди жен.

Гила, гъурметлу хуьруьнви Гьесен, ихътин хабар хъаначиртІа хъсан тир. Аллагъдик умуд кваз хъуй. Аллагъди квез сабуарар гуй.

*Бутайни Исмихан хьифида.*

## **Перде кІевирда.**

*КІвале Гьесен чІулав пекер алаз Гуьлтєрини Эсли жеда.  
Эслиди чІехибурун вилик суфра эКІяна, чайра гъида.*

## Перде ахъайда.

Гьесен: - Валлагъ, Гуьлпери, дявени куьтягъ хъана, мад са шумуд варзни алатнава. Тек тек хуьруьз хуьквезвайбурни ава. Чаз хтай чар: Мевлид хабарсуз квахъна, - лагъай, я умуд атГудай чарни туш, я умуд кумукъдайдини. Вучда мад, Аллагъдин гъликай кат жедач хьи!?

Гуьлпер: - Я итим, Аллагъ чIехи я, регъим пара. Чавай вуч жеда? Хъайи кар ятIа, хъана. Тапарар ятIа, акъатид са ван. Иншаллагъ! (*Аллагъдиз кIан хъайитIа*)

*Гъа и ихтилатрик кваз, сад лагъана: гаграм-гугрумдин  
кIвачерин ванар, гъарарин сесер акъатна.*

Гьесен: - Эсли, вач чан руш, вуч гъарай-эвер ятIа килиг.

*Эсли къецел экъечIун галаз атайди анжах, муштулук!муштулук! лугъудай ванар тир. Муштулукар гуз кIанзавай са шумуд жаван вирдалай вилик гъаятдиз гъахъзавай. Абдун къулукъ галаз, паб, руш, итем, гада акахъай са десте жемятдин арада аваз, хур, къве падни арденрив, медалрив ацIанвай, военный офицердин форма алай, Мевлид хуьквезва.  
Эсли вич-вичив гумачир тегъерда, кIвализ зверна, са гъвачIи рушан тегъерда*

Эсли: - Гъарайна, буба, диде! Къецел экъечI! Мевлидаз тамаш!

*Ахпа ам вич муькуь кIвализ фена, тядиз чIулав парталар хтIунна. Ахпа  
Эсли Мевлидахъ галаз кIвализ атанвай къван жемятдиз хуьрекрин, чайдин, Фан къайгъудив эгечIна. Эвел 2-3 верч къаз туна, абур тукIваз туна.*

Мевлид: - КIвализ гъахъун галаз сифте дидедин, ахпа бубадин гарданар къуна, абуруз теменар гана.

*Ахпа кIвализ атанвай къван жемятди Мевлидахъ галаз гъал-агъвал, жузун-къачузун ийир къван, хуьрекарни гъазур хъана. Суфраяр якIяна, вилик вар, хуьрекар атана. Хуьрекар садбуру тIуьна, садбуру тIуьнач.  
Са арадлай вири къарагъиз хъифена.*

Гьесен: - Я чан хва, вавай икъван варцар, йисар алатна, са чар къванни кхъиз жедачирни? Чун хажалат чIугвар къван сад

хъана.

Мевлид: - Я жаваб, буба, за ваз пака архайиндиказ гуда, къе гежни я, башламишайта, зи кылел атай къван, пакагъалдини куътягъ жедач. Къе мад заз куън квезни зун сагъ-саламат акунани, гила архайин къаткана ял ягъа.

## **Перде акъалда**

# Темягькардиз акси фенд. (Пьеса)

## Иштиракзавайбур:

1. **Верди** – 25-28 яшда авай, яхун якІарин, чІулав, кьери чуру алай, куьгьне парталар алай касиб итим.
2. **Мола Сефи** – 50-55 яшара авай касс – фекь-идиз хас, кьалин, ярхьи чуру (тІимил рехи), кьилел фекьийри алукуІдай тесек, валчегь, юкьва са лацу дасмал аваз жеда.
3. **Зуьгьре** – девришдин паб-ханум, 24-25 яшда авай хьтин, гзаф гуьрчек, лацу якІарин, чІулав, яргьи кифер, лацу крепдешиндин шалдикай хкатна аквазвай, тІимил кьакьан буйдин, жаван дишегьли.
4. **Шагьни** – ханумдин кьаравуш (буйрухчи руш), 17-18 яшара авай жигьил руш.

## Сад лагьай перде.

### 1 лагьай шикил.

Девришдин кІвал. Девлетлу, гьар шеь аваз туькІуьрнавай.

КІвале текдиз Зуьгьре ханум дивандал ацукьна, шикилар авай альбомдиз тамашизава.

## Перде ахъайда.

Ханумдин къраравуш Шагъни къведа.

**Шагъни:** Ханум, агъа куъчедал, чи балхундин кІаник, са касиб, фагъир кас ацукънава. Вични мекъила зурзазва, лап шехъзавай хъизни аквазва. Заз лап язух атана.

**Зуьгъре ханум:** Вач чан руш иниз галаз хъша. Лагъ хъи, ваз кІвалин иесиди кІвализ атун теклифзава. Акван, ам вуж я? Гъинай я? Чна хабар къан адан дерди-бала вуч ятІа. Белки язух гишинни ятІа.

Шагъни экъечІна фида. Гъа сятда Вердини галаз хуькведа.

**Верди:** Квез саламмалейкум, чан вах! Куь кІвализ хийирдин кам атурай!

**Зуьгъре:** Алейксалам, стха, ацукъа – лагъана чилив чка къалурда. Верди ацукъда.

**Зуьгъреди:** Шагъни, алад, чан руш, мугъмандиз недай фу-яд гъваш.

Шагъни экъечІда. Са тІимил вахтни жедач, са къапуна жими хуьрек, фу квай суфра гваз хтана. Хуьрек мугъмандин вилик эцигна, суфра ахъайна. Буюр, неъ стха лагъана.

Вердиди фу нез-нез, Зуьгьре ханума хабарар кьаз башламишна.

**Зуьгьре ханум:** Я стха, эвел вун хвашгелди. Вун вуж я, гьинай я? Иниз хийир хьуй, гьикI хьана акъатнавайди я?

**Верди:** Валлагь ханум, зи килфет чIехи я, чи патара ийидай кIвалахар авач, кьазалмишдай са рехъни авач. Гъавиляй зун и патаз атанвайди я.

**Зуьгьреди:** ГьикI хьана ина, кIвалахар жагъанани, кьазалмишиз хъанани?

**Верди:** Валлагь, ханум, зун иниз атана 7-8 варз я кIвалахиз. КIвалахарни гьидаз-гъадаз, вуч буюрмишайтIа авуна. Пара-тIимил, са ирид виш (700 м.) манат пул хъанай. Заз бигьем кусудай чка, я а пул хуьдай чка авачирвиляй, за гьар йикъуз кьазалмишай пул тухуз молла Сефидив аманат вуганай. За ам молла итим я, йикъа са шумудра Аллагьдин тIвар кьазвай кас я лагъана ихтибарна вуганай. Гила зун хьифизва, молла буба зи пул гахце лагъайла, пул гьихьтинди я, мус вугайди я? Заз вун акур кас туш, алад инлай лагъана, зи аманатдиз икI гъазават авуна. За вуч ийин, заз ихьтин гуж авунва. Чаз гьар къуз Аллагьдикай кичIе хьухь лугъудай фикьидиз, вичиз Аллагьдихъай кичIедач хьи бес.



Вердиди и арада фуни тІуьна куьтяхьнавай.

**Зуьгьре ханум:** Фикирмир, стха. За ви пул кьахчудай са фенд туькІуьрда. Шагъни! Я Шагъни! – лагъана эверна.

Шагъни кьведа.

**Зуьгьреди:** Яб це Шагъни. Зунни, вунни и кас – пудни исятда фекьидин кІвализ фида. Куьн кьецел акьваза. Зун эвел фида. За фекьидиз са багълама пул кьалурна, лугьуда хьи зи итим муькьва вахтара хуьквервал туш, чан молла буба, заз икьван пул кІвале хуьз кичІезва. Итим хуькведалди и пул вав аманат таз кІанзава. И ихтилатрин арада са 2-3 декьикьадлай Верди стха вун ша. Лагъ хьи, молла буба а зи аманат пул гахце. Ада ви тІимил пул вахгуда, за зи пара пул вичив вугун тийиз кичІевилай. Вердиди пул кьахчун галаз, гуьгьуьналлаз Шагъни, вун ша кьенез, шадвал кваз лагъ хьи: Ханум агъа ваз муштулух заз! А чІавуз итим хтанвайла зани пул фекьидив вугудац хьи.

Гъа чІавуз чна гъа фекьидин кІвале са-садан гуьгьунал алаз са кьуьлни ийида.

ИкІ меслят хъана абур фекьидин кІвализ физ, эькьечІда.

**Перде агалда.**

## 2- шикил.

### Фекъидин кІвал.

КІвале фекъи – Сефи чарпайдал, кбилел тесекни алаз, метІерал къръан алаз ацукъна жеда. КІвале цуларал Меккедин масса мискІинрин шикиларни алаз жеда.

### Перде ахъайда.

Зуьгре дамахдив, хъсан алукина, винелай багъа шубани алаз, гъиле дамахлу сумка аваз кведа.

**Зуьгре:** Ваз саламмалейкум, молла буба, ихтияр авани – лагъана кІвализ кведа.

**Молла Сефи:** Ва алейкумсалам, ша, буюр ацукъа – лагъана вич чарпайдила эвичІна, Зуьгредиз ацукъдай чкадал налча вигъена, ацукъа, лагъана, вични чилел налчадал ацукъна. Ахпа вун хвашгелди лагъана.

**Зуьгреди:** Сагърай лагъана жаваб гана. Ахпа сумкадай са чІехи багълама акъудиз-акъудиз: Валлагъ, молла буба, зи итим яргъал сеферда ава, мукъва вахтара хуьтун мумкин туш. И багъламадик квайди пул я. Итим хуькведалди заз икъван пул кІвале хуьз кичІезва.

И арада Верди къведа. Саламмалейкум молла буба!

**Молла Сефи:** Алейкум салам.

**Верди:** Молла буба зун хъифизва, а зи амант пул гахце ман.

**Молла:** Башуъсте, чан хва, - лагъана жибиндай акъудна, 700 тирни, мА лагъана вахгана.

**Зуьгъреди:** Ихтилат давам хъавуна: зазни и пул вав аманат вугуз кІанзава.

**Шагъни:** Хъуьрез-хъуьрез Ханум! Ханум! Агъа ваз муштулух заз- лагъана муштулух Гана. Музыка яда.

Зуьгъре ханума къарагъна итим хтай шадвиляй кьуьлиз башламишна, адан гуьгъуна Шагънини кьуьлуьник экечІна, адан гуьгъуна Вердидини кьуьлиз башламишна. Ибуру вири кьуьлиз акурла фекъидини кьуьлиз башламишна. Са арада

**Зуьгъреди:** Акъваза-акъваза – лагъана, кьуьлун акъвазарна, музыка акъвазарна, фекъидихъ элкъвена лагъана: Я молла буба, за кьуьлзава зи итим хтай шадвиляй, и Шагъниди кьуьлзава за гудай муштулухдин шадвиляй и касиб касди

кьуълзава, вичин пул гъиле гъат хъавурвиляй,  
бес вуна чахъ галаз вучиз кьуълна?

**Молла:** За кьуълна и вун хътин фендигардин  
фендиникай икІни кьутармиш хъана лугъуз.

**Перде акъалда.**

## СОДЕРЖАНИЕ

Роман

### АЖАЛДИН ХУРА.

*Сад лагъай пай*

#### МУСИБАТ

Сад лагъай кьил. Эсли .....	
Квед лагъай кьил. Свас жагъана .....	
3-кьил Лишанар кутун .....	
4-кьил Гъужум .....	
5-кьил Силисар .....	
6-кьил Суд къвезва .....	
7-кьил Мехъерар .....	
8-кьил Мусибат .....	
9-кьил Чар хтана .....	
10-кьил Къара хабар .....	
11-кьил Муштулук .....	
12-кьил Хайи хуьре .....	
13-кьил РикI алай кIвалах .....	
14-кьил Мевлид-силисчи .....	
15-кьил КIвал атIана .....	
16-кьил КIвалера къекъуьн .....	
17-кьил Суд хъана .....	

*Къвед лагъай пай*

#### АЗГЪУНВИЛИН ПЕХЪИВАЛ

1-кьил Руш квахъна .....	
2-кьил Рушан суракъда .....	
3-кьил Руш жагъана .....	
4-кьил Сурун кьилихъ .....	
5-кьил Силисар, шагъидар .....	
6-кьил Тахсиркарни шагъидар чин-чинал .....	
7-кьил Пабни шагъид хъана .....	
8-кьил Тахсиркар дустагъна .....	
9-кьил Суд къвезва .....	

10-кьил	Къарар .....
11-кьил	Университетда .....
12-кьил	Сагърай лугъуз атун .....

*Пуд лагъай пай*

**КЪИСАС**

1-кьил	Гуьлсуна .....
2-кьил	Лишан кутуна .....
3-кьил	Надир Яна .....
4-кьил	Элячна фена .....
5-кьил	Мехъерар .....
6-кьил	Надир къена .....
7-кьил	Чуклуд сухайди жагъурдай геле .....
8-кьил	Итим кьейиди жигъизвач .....
9-кьил	Гъатна хиве Мевлидан .....
10-кьил	Итим кьейиди жагъана .....
11-кьил	Хейренса дустагъда туна .....
12-кьил	Суд къвезва .....
13-кьил	Суддин къарар .....

*Кьуд лагъай пай*

**ДИССЕРТАЦИЯ**

1-кьил	Аспирантурада .....
2-кьил	Цийи тварни цийи кьуллугъ .....
3-кьил	Мевлид шегъерда .....
4-кьил	Хизанар хкана .....
5-кьил	Цийи квал .....
6-кьил	Цийи квал ни кьуллугъ чухуьн .....
7-кьил	Эхиримжи сессия .....
8-кьил	Диссертация хуьн .....
9-кьил	Муштулухар .....
10-кьил	Министерствода банкет .....
11-кьил	Телеграмма .....
12-кьил	Мевлид завкафедра .....

## ПОВЕСТАР

### I. Уьмуьрда за халкъдин хийир патал къачур камар

*Сад лагъай къыл*

**Хуьруьн мензера**

*Къвед лагъай къыл*

**Аял вахтар рикел хкун**

*Пуд лагъай къыл*

**Сад лагъай кам**

*Къуд лагъай къыл*

**Къвед лагъай кам**

*Вад лагъай къыл*

**Пуд лагъай кам**

*Ругуд лагъай къыл*

**Тек-тек инсанриз закай хъайи хийирдин куьмекар**

### II. Баркалла бажарагъдиз

*Сад лагъай къыл*

**Чимназ къишлахда**

*Къвед лагъай къыл*

**Яйлахда**

*Пуд лагъай къыл*

**Азад дишегъли**

### III. Чепедин чIал чидай ариф.

*Сад лагъай къыл*

**Аял ва мектебра кIелай йисар.**

*Къвед лагъай къыл*

**Гъайбатован сифте яратмишунар.**

*Пуд лагъай къыл*

**Гь. Нурагъмедович худ. Академияда.**

*Къуд лагъай къыл*

**Чепедал чан гъиз фей уьмуьр.**

**IV. Суваб рекъе авай Бутай.**

- 1. Аял ва мектебра кІелай вахтар.**
- 2. мастер ва прораб яз авур кІвалахар.**

**ОЧЕРКАР:**

- 1. Ам зи дустни я, дамахни**
- 2. Гъурметдиз лайих уьмуьрдин 60 йис.**
- 3. Берекат гъурметди, тариф зегьметди**

**ГЬИКАЯ:**

**Буба авай етимар**

**ДРАМА:**

**Намус.**

**ПЬЕСА:**

**Тямягькардиз акси фенд.**